
3 1761 04751793 3

ЗИНОВІЙ КНИШ

Б'Є ДВАНАДЦЯТА

(СПОГАДИ Й МАТЕРІЯЛИ ДО ДІЯННЯ ОУН НАПЕРЕДОДНІ НІМЕЦЬКО-МОСКОВСЬКОЇ ВІЙНИ 1941 р.)

"СРІБНА СУРМА"

ТОРОНТО

Обкладинка артиста-графіка Івана Кейвана.

Printed in Canada

Друковано в друкарні "КИЇВ", 686 Річмонд вул. Торонто, Онт.

Передмова

Ледве чи хто коли в світі так прагнув війни, як українці в 1941 році. Здається — нема більшого лиха в світі, як війна, бо ж несе вона терпіння і смерть, руїну і спустошення. Ми ж бачили наслідки війни в Україні в роках 1914 — 1920. А проте, війни хотіли всі. Для українців під большевицьким режімом це була єдина надія зажити вольним життям, для тих же, що поза кордонами СССР, — єдина шанса в історії бачити Україну вільною, суверенною державою.

І коли нарешті та вижидана і сподівана війна прийшла, принесла не тільки знищення Україні і смерть мільйонам її дітей. Вона не тільки розвіяла леліяні мрії про визволення з-під московського большевизму, як один з її прямих наслідків прийшло розчарування в ті сили й методи, що мали зломити хребет большевизмові і московському володінні в Україні. Ще й тепер ми може невповні здаємо собі справу з того, який перелім стався в душах українців після другої світової війни і як визначив він шляхи дальших наших політично-визвольних змагань.

Але тоді, тієї пам'ятної весни 1941 року, ніхто того не сподівався і ніхто про те не думав. Після того, як німецькі полчища перевалилися через Західню Европу і спинилися над берегами Атлянтику, настала передишка. Ніяких більших воєнних акцій, коли не рахувати повітряних нальотів — зрештою не дуже шкідливих, — і війни підводними човнами — зрештою не надто успішної. Було ясно, що мусить прийти новий струс. А він прийшов на сході,

не тому, що ми того хотіли і того сподівалися, але тому, що в витвореній воєнно-політичній ситуації скоріше чи пізніше мусів прийти.

Була це війна страшна не тільки кольосальними військовими і матеріяльними силами, заанґажованими в неї, не тільки безмежним простірно театром воєнних дій, але нечуваною жорстокістю воюючих сторін, що нав'язували до воєнної тактики "спаленої землі" з-перед півтори тисячі літ.

Чи були готові до неї українці? І так, і ні. Підготовані були психологічно: вони війни бажали, на неї рахували, вважали її єдиним можливим засобом перервати московсько-большевицьке володіння, вони брали на себе риск життя і смерти і воліли воєнний злам з усіма його нещастями, як повільну але певну загибіль цілого народу. Але — на тому й кінчалася вся підготова.

З військового боку неможлива була ніяка підготова. Ніхто з воюючих сторін не був заінтересований українцями й Україною, як незалежним і підметним фактором у світовій політиці. І це робило безвиглядними й безнадійними якінебудь спроби активно включитися військовим порядком у воєнні дії, щоб мати співвирішальний голос у ладнанні справ повоєнного світу.

Ще менше надій давала політична сторінка підготови. Хоч і тут характер війни та її стратегічно-політичні цілі виключали з гри українців, як партнерів, хочби і з дуже незначними претенсіями і правами, зате нашою повинністю було використати всі внутрішньо-політичні можливості і з'єднати цілий український нарід під одним політичним проводом. А це було можливе. Крім Організації Українських Націоналістів не було ніякої іншої політичної сили, що могла б і хотіла б перейняти на свої плечі тягар політичного проводу нації.

І замість того, щоб відчути на собі тягар історичної відповідальности, стати на чолі свого народу, як морально-авторитетний і політично-здатний національний провід у тому часі, ОУН пішла шляхом самопоборювання і в результаті самознищення. З історичної перспективи питання, хто і які особи в ОУН були за те винуваті, не має значення. Історія бачить і реєструє факти і наслідки великого спору в родині українських націоналістів і не цікавиться тим, чия була вина й кого за те слід було покарати. Так само неважне для неї, що в той час ніхто інший і не хотів і не вмів і не потрапив би серед таких умовин перевести український нарід через війну. Була тоді ОУН, вона це зробити могла і того не зробила — ось і все. Все це питання важні і зрозумілі для сучасного покоління, але вже за десять-двадцять років відійдуть вони на зовсім дальший плян і залишиться тільки ствердження, що в 1940 - 1941 роках одна тільки ОУН могла створити всенаціональний український провід і що вона того свого історичного завдання не виконала. Що скоріше і повніше усвідомлять собі це всі без вийнятку націоналісти, то більше надії, що страшна наука тієї жахливої доби не піде намарне. За тодішній стан і тодішні події всі ми співвідповідальні і від тої відповідальности ніхто ніколи Організації Українських Націоналістів не звільнить. Кожен націоналіст обтяжений нею, як первородним гріхом і через те святий у нього обов'язок усім своїм життям і всією своєю політичною діяльністю причинитися до відбудови морального престіжу українського націоналістичного руху.

А стан на сьогодні не далеко відбіг за двадцять років і коли б повторилися події другої світової війни, де запорука, що всі знову не скочать собі до горла, як тічня роз'юшених вовків?

Спитався б хто: що це, чи не накликування це до морального самобичування, до покаяльної само-

критики на большевицький зразок? Нічого подібного! Самопонижування і самооплъовування були й будуть чужі націоналістові, як і негідні вони кожного чесного українця і занесені в українське життя з темних закамарків формованої століттями рабства московської психіки. Та ми не сміємо лякатися визнати власні помилки, бо без того неможливий ніякий поступ і без того ніколи не відзискаємо довір'я в українському народі. Як довго не знаємо, що зроблено зле, так довго надаремні будуть намагання чинити добре. Сміливо й мужньо до того признатися вимагає чи не більше відваги, як піти на певну смерть у боротьбі з ворогом. Які б не ставити заміти українським націоналістам, ніхто не скаже, що не ставало їм відваги. Невже ж забракне нам її тепер?

Незаперечний це факт, що весна 1941 року застала нас роз'єднаними в зненависницькому розбраті. Замість розлитися по Україні чистим бистроводним струменем і освіжити ввесь український нарід цілющою силою націоналістичної ідеї, ОУН розділилася на два потоки, закаламучені взаємозненависництвом і братовбивством.

Сказав би хто: та чи вся та метушня українських націоналістів не була тільки бурею в склянці води? Чи, коли б усі націоналісти стали в 1941 році об'єднаним фронтом на чолі всього українського народу, змінило б це вислід війни і принесло б незалежність Україні?

Не змінило б і не принесло б. За великі сили стояли проти себе і в ні одної з них не було інтересу до самостійної України. Одначе, ніхто не може заперечити тих величезних і далекосяглих політичних наслідків, що їх принесла б об'єднана постава українського народу, очоленого націоналістичним рухом у 1940 - 1941 роках:

1. Засвідчена в той спосіб і в тому часі політична зрілість українського народу не забулася б ніколи ані в самому українському народі ані поза ним. Хоч хвилево ми не маємо можливости виступити на міжнародній арені, але, коли прийде такий час, — а він же ж колись мусить прийти, — традиція 1940 - 1945 років непомірно заважила б у нашу користь, як народу, що знає, чого хоче, і вміє одностайно і під одним проводом стати за свої домагання.

2. Зерно націоналізму, як найпевнішого джерела духового спротиву політичному й національному обмосковленню України, куди міцніше засіялося б в Україні і видало б буйніші плоди.

3. Не було б теперішнього еміґраційного розбиття, політичне життя українців у вільному світі проходило б під сильним, авторитетним і морально-оправданим традицією воєнних років одним спільним політичним проводом.

Ось так початки і причини теперішнього нашого роз'єднання сягають своїм корінням далеко назад, а в немалій мірі також до розбиття в націоналістичному таборі 1940 - 1941 років.

А цей табір гарячково готовився тоді до грядучих подій на сході. Готовився кожен окремо і кожен під окремим своїм проводом, без зв'язку і без порозуміння з собою, щобільше — проти себе. Божевільність такого стану сьогодні кожному очевидна, але попробували б ви переконати когось про те напередодні німецько-большевицької війни!

Вже тоді вдаряло мене, а тепер ще виразніше те відживає і зарисовується в моїй пам'яті, що помимо шаленого руху і неймовірної метушні націоналістів у тому часі все українське життя неначе застигло у якомусь безладі. Щоденні драчки, поїздки на границю, біжуча політично-організаційна праця — це були тільки слабенькі порухи на самій

поверхні тодішньої дійсности, що не могли зрушити з мертвої точки політичної актуалізації української справи.

Як свідок і учасник тих подій списую їх на папір і передаю читачам у цій третій і останній частині моїх спогадів і матеріялів до діяння Організації Українських Націоналістів у 1939 - 1941 роках. Може стане вона колись у пригоді майбутньому історикові української смути, а може спонукає інших учасників тих подій теж узяти за перо.

Зиновій Книш

I. Розділ

СВІТОВА СИТУАЦІЯ ПЕРЕД КОНФЛІКТОМ НА СХОДІ

Візита Молотова в Берліні. — Югославський бліц.[1] Що штовхало сербів до опору? — Алярмуючі вістки з пограниччя. — Чи буде війна з большевиками? — Як поставляться німці до України? — Чи виграє Німеччина війну? — Капустянський і Сціборський реферують на засіданні Організаційного Бюра ОУН. — Німеччина впаде, але перед тим завалить СССР. — Генерал Капустянський виливає відро зимної води на розпалені голови. — Тези Організаційного Бюра.

Прийшла весна, пам'ятна весна 1941 року. Не тільки в природі, але й у політиці весна родить нові надії. Якщо йдеться про українців, всі їхні надії наставлялися на конфлікт на сході. Щоб там не говорили і які б застереження не мали німці проти відкриття другого воєнного фронту на сході, що колись зганяв Бісмаркові сон з повік, але в тодішній ситуації всі українці глибоко вірили і свято були про те переконані, що приязнь Гітлера зо Сталіном стоїть на крихких ногах і мусить розвіятися. Не тільки з ідеологічних причин. Пакт Ріббентроп-Молотов показав, що вони зовсім не стоять на перешкоді політичній та економічній співпраці. Але тепер, коли війна на заході протягається і нема ви-

---

[1] По-німецьки дослівно: блискавка. Прийнялося, як означення блискавично швидкої війни.

гляду на її швидке закінчення перемогою однієї чи другої сторони, мати німцям у себе під боком озброєного колоса з територіяльними апетитами — надто велика це загроза, щоб не тягнути за собою спокуси пустити на большевиків усієї велетенської воєнної машини, що стояла дармо, вижидаючи, доки не озброяться її альянтські противники.

В грудні 1940 року відбулася візита Молотова в Берліні, що мала на меті скріпити приязні взаємовідносини обидвох світів. Так говорили пресові комунікати. А що там говорили між собою Молотов зо своїми німецькими господарями і до чого дійшли чи не дійшли домовлення — мало хто знав, а з-поміж українців таки ніхто. Все ж таки відчувалося в повітрі, що ці взаємовідносини вже не такі, як перед півтора року, хоч властиво було це тільки враження, нічим покищо не підперте. Тому, що всі українці страшенне хотіли війни з большевиками і на ту війну покладали великі надії, схильні вони були інтерпретувати кожну дрібницю, як ознаку погіршення німецько-московських взаємин, що в слід за собою неминуче і в дуже близькому часі принесе війну.

Про те, що Гітлер ту війну вже постановив і що дав своєму генеральному штабові наказ виготовити пляни воєнної кампанії на сході, ніхто з нас у тому часі не мав зеленого поняття.

Несподівано прийшла нова війна, та інша, тим разом на Балканах. Ще не висохла друкарська фарба на пресових повідомленнях про німецько-югославське порозуміння в Відні, як прийшли нові вістки, що в Білгороді переворот, юрба демонстрантів повибивала вікна в німецькому посольстві, що з усіх сторін Югославію оточили німецькі й італійські дивізії і, нарешті одного дня, що на Білгород упали німецькі бомби. Не минуло два тижні, як уже було по всьому, новий "бліц" проминув у Европі і ще за

тиждень на варшавському чорному ринкові відбувалися трансакції югославянськими товарами.

Сама югославська кампанія дуже мусіла бути не на руку німцям. Прийшла вона в пору, коли вже йшла підготова до походу на схід і коли кожен тиждень опізнення міг принести непередбачені наслідки, зменшуючи шанси закінчити похід перед зимою. Через те не могли вони повністю спацифікувати країни, тільки й те зробили, що розбили її реґулярну армію й обсадили міста і шляхові сполучення. Ані часу ані достатньої військової сили не ставало, щоб до кореня винищити партизанські огнища, що стільки клопоту завдавали пізніше німецькій та італійській окупаціям — наборзі відсилалися дивізії на східній фронт.

Що спонукало сербів до ґвалтовної реакції на порозуміння їхнього уряду з німцями? Тепер ці справи широко висвітлені в споминах різних державних діячів, але тоді це далеко не таке ясне було для обсерваторів політичного горизонту. Догода німців з сербами йшла на куди більш корисних умовах, як, наприклад, з Румунією, Мадярщиною чи навіть з Болгарією, в нічому не нарушувала ані національної чести й амбіції — це в сербів дуже дражлива річ — ані державної безпеки. Замало було самої нехіті сербського народу до німців, а напевно офіцерська кліка, що перша підняла гасло перевороту й передання влади від реґента до молодого короля Петра, ані не була так широко відома в народі, ані не мала нагоди закріпитися в публічній опінії до тої міри, щоб збудити ентузіязм до своєї акції. І треба було рахуватися з тим, що німецька протиакція буде сильна й рішуча, а коли фурія Гітлера звернеться проти малої, та ще й підмінованої внутрішніми національними непорозуміннями югославської держави — її трагічний кінець неминучий. Опозиція, що підняла стяг проти порозуміння з німцями, не могла не зда-

вати собі з того справи. Коли ж вона на те пішла, наче б то в обороні чести сербського народу, мусіла чути за собою якусь силу, що могла стати на захист Югославії проти імпету німецьких дивізій. Що ж це була за сила? Англія? Ще перед французькою катастрофою, коли альянтська мілітарна сила куди грізніше виглядала, як після втечі англійського експедиційного корпусу з Дункерки, альянти не жаліли зусиль, щоб тісніше зв'язати з собою Югославію, що входила в склад т. зв. Малої Антанти, зорієнтованої на Францію. Успіхи показалися малуваті, Югославія витягнула науку з польської трагедії, що здалася на англійську ґарантію і впала під ударами свого могутнього сусіда, ще заки з англійського боку залунав перший стріл. Було мало правдоподібне, щоб сербська політична верхівка і сербський нарід надавали більшого значення англійським підшептам і ґарантіям тепер, коли впали англійські союзники і коли Англія станула сама-одинока віч-на-віч свого страшного й могутнього ворога.

Не інакше, як у ту гру мусів замішатися новий чинник — совєтський. Большевики чулися занепокоєні німецькою експансією на Балканах. Якраз перед роком відновили вони дипломатичні взаємини з Білгородом, перервані від 1918 року. Серби здавна були русофілами, до того большевицька мілітарна потуга була куди ближче, як обложена на своєму острові Англія. Всі ті моменти безумовно складалися на загострення сербського опору в надії на совєтську інтервенцію.

До такого заключення дійшли ми, обговорюючи політичну ситуацію на засіданні Організаційного Бюра ПУН. Хоч усе те спіралося на здогадах і політичних калькуляціях, та годі собі інакше пояснити, чому звіялася буря над Балканами.

Як показалося, наша оцінка ситуації не далеко відбігла від правди. І з неї зараз же ми витягали

висновки. Коли вмішалася в те большевицька рука — це початок конфлікту. На тому напевно не скінчиться. Що з того, що Сталін прогнав сербського посла з Москви після того, як німці окупували Сербію і встановили там новий уряд Недіча? Брутальний і цинічний Сталін ніколи не вагався ламати своїх зобов'язань, коли це лежало в большевицькому інтересі. Величезні сили розхитуються, розгойдуються, набирають розмаху на те, щоб ударити на себе — про те вже нема сумніву. Якщо приймаємо це за певність у своїх політичних рахунках, мусимо в слід за тим устійнити приблизно час зудару. Гітлер починатиме війну тільки в літі. Отже або зачне її зараз же таки цього року, або, якщо б зайшли б які несподіванки, найпізніше на другий рік. Кампанія правдоподібно буде йти сухою літньою порою, після весняних розтопів і перед осінньою сльотою, щоб дати можність розгорнути силу удару моторизованим і панцерним колонам.

Коли ж правильні наші здогади — не можна гаяти ні одного дня, бо дедалі час рахуватися буде вже не на дні, а на години.

Якби на підтвердження наших міркувань, з усіх сторін сходу, від Східніх Прус до Бесарабії, почали раптом напливати алярмуючі вісті. Залізничними шляхами йдуть безперервні транспорти зброї, танків і артилерії. Ночами маршують бойові колони тисячами вантажних авт — напрям на схід! На давніх польських і новозбудованих аеродромах появилися літунські ескадрилі. Спокійне досі Генерал-Губернаторство одним махом вскочило в нервозну й перенапружену атмосферу. Ба! Ці самі вістки приносили зв'язкові з Карпатської України і з Румунії. Вже й сліпий міг намацати, що стоїмо напередодні колосального змагу, що зрушить схід Европи і — як ми в те вірили — розвалить большевицьку тюрму народів, щоб на її руїнах постала Україна.

Неможливо законспірувати рухів мільйонових армій. Хоч як старалися німці прикривати транслькокації війська, пересувалися переважно під прикриттям ночі, вживали до транспортів критих вагонів, закривали танки й гармати величезними плахтами, розпреділяли рух колон рівномірно на всі шляхи, щоб не справляло це враження великої маси війська — кожен бачив і чув, що гряде нова війна. Коли читав я пізніше, що Сталін був заскочений, що його остерігав Чорчіл та інші політики і що він не йняв тому віри — це мусіло викликувати усмішку на устах, як і кожному іншому, хто жив у той час на німецько-большевицькому пограниччі. А жило там немало комуністів і большевицьких аґентів. І большевицька розвідка належить до найкращих у світі. Навіщо було Сталінові ждати аж на дружню осторогу Чорчіла?

Пішли одверті розмови про війну, ніхто вже з тим не крився, ні українці, ні поляки, ані навіть німці.

Може німці могли здаватися на думання їхнього "фірера", але ми мусіли думати за себе самі. Невеселі це були думи. В бою поміж двома ґіґантами Україна одне певне мала перед собою — знищення своєї країни і терпіння своєї людности, одне й друге правдоподібно на куди більшу скалю, як за першої світової війни. Політичне її майбутнє представлялося далеко не рожево, коли за підставу міркувань брати дотеперішній досвід і німецьку поставу до української проблеми. Впродовж останніх двох років два рази дали німці пізнати, що справа української самостійної держави їх не інтересує, промовисто свідчили про те Карпатська Україна і комбінації в час польсько-німецької війни. Україна, як земля, як географічно-економічний фактор, в німецьких плянах висувалася на одне з перших місць, але як політичне поняття, як держава українського народу — в політиці націонал-соціялізму не існувала.

Хоч як просто виглядало те, що хто хоче звоювати Москву, повинен забезпечити за собою симпатії українського народу, на жаль ця правда була очевидна тільки для нас, для німців вона не рахувалася.

Знайти в тій ситуації вихід — нелегко. Широкі незорієнтовані маси українців вірили, що впадок большевицької мілітарної сили і політичної системи принесе незалежність Україні, що це логічна і послідовна конечність, сильніша за якінебудь політичні комбінації, бо дає вона природну розв'язку питанню, що робити з величезними окупованими просторами. Можуть німці говорити одне і робити друге, — коли ж стануть віч-на-віч практичному завданню заведення порядку й опанування економічного хаосу на руїнах большевицької імперії, мусять звернутися за поміччю до нас, бо перед ними постануть труднощі, що їх багнетами не перебороти. Тому нема що дуже турбуватися їхньою теперішньою байдужою до українців поставою, вона мусить змінитися на краще в міру того, як посуватися вони будуть у глибину большевицької території і розтончуватися на колосальних евразійських просторах. Примус діяння серед нових умовин заставить їх міняти орієнтацію і рахуватися з українцями.

Такий був спосіб думання пересічного українця, що бачив німецьку нехіть до питання української самостійности, все ж таки був оптимістом, бо хотів ним бути.

Не так мусіла задивлятися на ті справи ОУН. Чуючи на собі історичну відповідальність перед теперішнім і майбутніми українськими поколіннями, мусіла вона не тільки стверджувати і обмірковувати ситуацію, не тільки передбачати розвиток подій, але і встановляти політичну тактику перш усього для себе самої, як передової політичної сили в Україні, а далі і для всього українського народу.

Найпростіше виглядало — порозумітися з керівними німецькими політичними чинниками, показати їм потребу співпраці українців в упорядкуванні Сходу Европи, договоритися про ту співпрацю, що могла б іти тільки тоді, коли б перед українським народом поставлено ясно окреслені і ґарантовані цілі війни. На жаль, до керівних і відповідальних за ті справи німецьких кіл не було доступу. Не було мови про те, щоб можна дістатися чи то до самого Гітлера, чи то до Ріббентропа, як міністра заграничних справ, чи то до Розенберґа, як відповідального за заграничну політику національ - соціялістичної партії. Вони ані не бажали говорити з українцями, ані не хотіли їх знати. В їхніх плянах відносно України й Росії — місця для українців не було.

Коли ж відпадала можливість дістатися безпосередньо до тих, що рішали про нас, але без нас, мусіли ми думати про те, щоб дістатися до них посереднім шляхом, щоб говорити до німців німецькими устами. Справа комплікувалася тим, що тоді на перше місце висувалися німецькі інтереси, німецький спосіб думання й існуючі німецькі пляни, до котрих якимсь способом треба дочіпляти українську справу, зробити її стравною для німців і зискати для неї бодай деякі кола, не як приятелів України та українського народу — німець не розуміє поняття приязні поміж народами, в нього не існують "фройнде,"[2] тільки або "фремде"[3] або "файнде"[4] — тільки як переконаних про те, що в війні не можна ставити проти себе всіх, треба когось мати за собою.

Провід Українських Націоналістів, а зокрема Організаційне Бюро в Кракові не гаяли часу. Наради

---

[2] Приятелі.

[3] Чужинці.

[4] Вороги.

велися нераз цілими ночами і часто в гарячковій атмосфері. Для визначення тактики й осягнення максімум користи для української справи необхідно було вирішити цілу низку засаднично-програмових питань, що мали служити вихідною базою цілої політики ОУН на найближчі роки.

Перше питання — чи виграє Німеччина війну? Коли ще на початку воєнного конфлікту в багатьох була певність про те, а щонайменше думки були поділені, що або Німеччина програє війну напевно, або потрапить осягнути якесь замирення, в якому затримає частину своєї здобичі, то тепер, у 1941 році, помимо того, що Англія лишилася сама, а проте відкидала всяку думку замирення — виграна Німеччини оточувалася щораз більшим сумнівом. Час працює проти неї. Бомбардування Англії і бомбастичні заяви Гітлера про "вирадирування" англійських міст не дали сподіваних наслідків. Інвазії на англійський острів після Дінкерку не виконано, бльокада Англії підводними човнами, хоч і величезні втрати завдає, але Англії не задушила. Промисл її працює далі, воєнний потенціял розгортається. Отже на теперішню хвилю стан такий, що стоять проти себе два велетні, дивляться на себе з ненавистю, дрочать один одного дрібнішими акціями, але ні один ні другий за даної ситуації перемогти не може.

Що ж буде далі?

Економічну й політичну сторінку реферував інж. Сціборський, військову — генерал Капустянський і полковник Сушко.

Перш за все, чи можливо здобути англійський острів?

Досвід Крети показав, що німецька армія має вишколені, відважні і фанатично віддані своєму проводові парашутні з'єднання. Вони здобули Крету, хоч понесли величезні втрати. Але Англія — це не

Крета, не кажучи вже, що оборона буде “на життя і смерть”. Гітлер не зробив скоку на англійський острів зараз після успішної офенсиви на заході. Коли спочатку можна ще було розуміти, що він має надію, що англійці підуть на його пропозиції “розумного замирення”, то після того, як Чорчіл відкинув простягнену до злагоди руку — відпала всяка політична перешкода до інвазії. Коли ж інвазії не було ось майже вже цілий рік, то це пояснюється хіба тим, що німецький генеральний штаб не вважає свої сили достатніми опанувати Англію шляхом морського й повітряного десанту. Коли ж німецький штаб не вважав це можливим перед роком — тим менше правдоподібности, щоб рішився він на те тепер, бо за цей рік Англія напевно багато зробила для своєї оборони і треба прийняти, що її оборонна позиція сьогодні значно сильніша. Висновок — дуже мала правдоподібність, щоб Гітлер зважився на скок на острів, а ще менша, щоб цей острів опанував. В наслідок того дивна воєнна ситуація — обидві сторони готовляться до якихсь дальших воєнних дій, а їх театр нам покищо невідомий.

Можливе, що німецький штаб уважає можливою до здійснення інвазію на англійський острів, але не рішається на те, не бувши певним, яка буде постава Сталіна на тилах Німеччини. В такому разі було б необхідне наперед розторощити СССР і потім узятися до Англії, кидаючи всі свої сили на останній бій. ОУН не має ніяких розвідочних даних, щоб на їхній підставі доходити до якихсь конклюзій. Все те — холодне, розважне, безстороннє й логічне міркування обсерватора, що стоїть з боку і старається бути обережний у висновках. А ці висновки такі, що за даної ситуації і в границях можливої до передбачення майбутности Військовий Реферат ОУН не бачить перспектив для виграння війни Німеччині. Виглядає так, що почавши від тепер німець-

кі воєнні зусилля мусять іти не на те, щоб перемогти ворога, тільки щоб не дати йому надії на перемогу над Німеччиною і в той спосіб колись змусити до якогось миру. Цей висновок прийшлося б міняти, якщо б до війни по англійській стороні долучилися Злучені Держави Північної Америки, тоді вигляди на німецьку перемогу майже ніякі.

В нарадах і в реферуванні мілітарної сторінки цього воєнного конфлікту завважив я, що в полк. Сушка є тенденція вважати німецьку воєнну силу більшою, а в ген. Капустянського — меншою.

Інженер Сціборський реферував про можливості закінчення війни з точки погляду порівняння господарсько-воєнних потенціялів обидвох воюючих сторін. Оперував він статистичними даними і матеріялами довоєнного часу. Безперечно, війна доводить до небувалої напруги людського генія, що потрапить вирівнювати матеріяльні недостачі, але холодне зіставлення поруч себе воєнного потенціялу з одного боку німецько-італійської сторони, а з другого британської імперії, рішуче промовляє за тією останньою. Німецькі надії на перемогу спіралися головно на блискавичні воєнні дії, такі, як у польській, голляндсько-бельгійсько-французькій і нещодавно югославській воєнних кампаніях. У відношенні до Англії блискавична війна показалася неможлива. А на довголітню війну зуживання матеріяльних і людських ресурсів Німеччині, навіть помимо того, що опанувала вона всю центральну і західню Европу, не стане віддиху, вона вичерпається і заломиться може не на воєнному, але на господарському і політичному фронтах. Мабуть рахує на те англійська сторона і тому така тверда в своєму рішенні далі вести війну.

Треба вважати, що в теперішній хвилі Німеччина стоїть у зеніті своєї мілітарної і політичної потуги. Від сьогодні на майбутнє співвідношення сил може мінятися на її некористь, в міру того, як Англія

Генерал Микола Капустянський, Заступник Голови ПУН

буде мобілізувати колосальні ресурси своєї розлогої імперії. Це ще не значить, що сама Англія своїми силами може дістати вінець перемоги на полі бою. Але що довше тягнутиметься такий стан, то більше правдоподібности, що в конфлікт устрянуть Злучені Держави Північної Америки і тоді доля Німеччини перерішена. П'ять чи шість років продовження війни в такому випадку не буде грати ролі. Альянтська сторона може собі дозволити навіть на десять літ, але упадок Німеччини пересуджений і вона або впаде з вичерпання або скапітулює під перевагою противника.

В своїх виводах інж. Сціборський був дуже рішучий і позитивний, реферував з глибоким переконанням і не допускав у себе ніякого сумніву в точність і правдивість своїх висновків. Його реферат зробив помітне враження на всіх нас приявних, що жили під щоденніми враженнями демонстрації німецької мілітарної потужности.

Ці передбачування і міркування ішли по лінії, якби СССР залишився поза межами воєнного конфлікту. Але вже було більш як певне, що в скорому часі на сході заграють гармати. Яка буде воєнна ситуація тоді?

Треба признати, що всі були схильні не доцінювати воєнної сили большевиків і їхньої здатности на опір німецькій навалі. Одинокий генерал Капустянський перестерігав, щоб не легковажити большевиків і не оцінювати їх на підставі недавньої фінляндської кампанії. Було чомусь переконання, що большевицька армія нікуди не годиться і що тільки німці вдарять — розіб'ють її в пух і прах. До того дуже причинилися оповідання втікачів, ще з часу, коли большевики "визволяли" Західню Україну і Білорусь. Нужденний вигляд червоноармійців, їхні дрантиві однострої і якийсь мало елеґантний і назовні для ока мало імпозантний вигляд військового

виряду справляли мізерне враження, коли порівняти їх з німецькими вояками, де все чистеньке і блискуче, наче з-під голки і просто з фабрики. Генерал Капустянський доказував, що вправді німці мають і завжди мали геніяльне військове командування, але не воно одне перерішує вислід війни. Вояк російської армії завжди був хоробрий і витривалий, а Москва в хвилинах упадку вміла видобути з себе дрімаючі сили, що ставали загрозливі для всього світу. Зовнішні познаки і дотеперішні мілітарні успіхи промовляють за тим, що перемога буде по німецькій стороні, але за скоро було б уже тепер піддаватися надмірному оптимізмові. Величезні простори СССР, його багатство на воєнні сирівці і матеріяли, розбудова воєнного промислу за дві останні п'ятирічки можуть справити німцям не одну несподіванку. Слабі сторони большевиків — невідомий командний склад армії після вистріляння генералів з маршалом Тугачевським на чолі. Одначе за три роки був час підтягнути молодші сили, а в часі війни завжди виринають нові таланти. Другий пункт на некористь большевиків — невдоволення режімом. Одначе в страшному терорі невдоволення мало має можливости себе виявити і зрештою найактивніший елемент досі вже винищено. Цей факт міг би щоправда виявити себе, і то з величезною силою, за передумовою розумної політики німців у відношенні до складових національностей СССР, а найперше до України. Як досі, нема знаків на те, щоб німці хотіли й уміли використати відосередні сили в Совєтському Союзі і було б небезпечно покладатися на те, що вистане одного сильного німецького удару, щоб червоноармійці покидали зброю і вистріляли політруків, а цивільне населення на тилах армії підняло повстання. Якщо говорити про якийсь активний спротив большевицькому режімові, він був би теоретично можливий тільки в Україні, московські се-

ляни й робітники здатні хіба на хвилеві бунти, що швидко погасають, у них глибоко сидить потреба коритися своїй долі і владі. Якінебудь політичні міркування ОУН про розвиток відносин в СССР у перших хвилях навіть невдачної для большевиків війни мусять не піддаватися оптимістичним настроям, краще бути готовими на часи прикрі і тяжкі.

Всі так дуже прагнули поразки Москви, що бажання своє брали вже за певність і дійсність. Критичні уваги досвідченого і зрівноваженого генерала Капустянського були відром зимної води на розпалені голови. Все ж таки, щоб не говорити і куди б не глядіти — є великі шанси німецького виграшу з большевиками і Провід Українських Націоналістів, після довгих дискусій, після розваження всіх "за" і "проти", дійшов до переконання, що Німеччині вистане настільки сил, щоб розбити мілітарно Совєтський Союз. Це мусимо взяти як вихідну точку до дальших міркувань.

Що станеться після того, як упаде Совєтський Союз? Абстрагуючи покищо від того, як будуть політично впорядковані відносини на нових просторах — це буде мати дуже великі наслідки на скріплення воєнної сили німців. Якби вдалося їм затримати якісь добрі взаємини з людністю окремих складових частин СССР і використовувати совєтську воєнну індустрію та совєтські сирівці для своїх воєнних потреб — короткий тепер віддих сильно їм продовжився б.

А вже ж, дискусії про те могли вестися в безконечність. А нам важко і спішно прийняти якісь постанови діяння і ті постанови мусіли спіратися на реальній оцінці дійсних відносин і здоровому передбачуванні їхнього розвитку в близькому майбутньому. Свої дебати над оцінкою міжнародньої ситуації і прогнозами на майбутнє Організаційне Бюро Організації Українських Націоналістів закінчило устій-

ненням ось таких тез, що мали стати підставою для накреслення загальної політичної стратегії ОУН в часі війни.

1. Війна між самою Англією і Німеччиною правдоподібно не закінчилася б скорою перемогою ні одної ні другої сторони. Німеччина не може успішно заатакувати англійського острова, а коли б і могла — війна продовжуватися буде далі, бо британський уряд перенесеться до однієї зо своїх домінії і не скапітулює.

2. В теперішній війні, навіть якщо б СССР залишився поза конфліктом і в доцьогочасний спосіб постачав Німеччині свою економічну допомогу — час працює проти Німеччини. Англія поволі мобілізує великанські людські й матеріяльні ресурси своєї імперії в той час, як німецько-італійська сторона вичерпала вже можливості своєї експансії. Слід сподіватися, що в найближчих роках до війни по стороні Англії приступить теж і Північна Америка, а те згодом задушить Німеччину, навіть якби війна мала ще тривати десять років або й більше.

3. Одначе ситуація зміниться в швидкому часі через те, що воєнний конфлікт пошириться теж і на СССР. Треба прийняти, що станеться це ще цього літа.

Німеччина переможе мілітарно СССР, хоч перемога ця не буде легка і не можна сподіватися її швидко.

4. Перемога над СССР не дасть Німеччині виграної війни, тільки її продовжить і створить сильніші позиції в переговорах з альянтами.

5. Час поміж розбиттям СССР і якимсь невідомим покищо закінченням війни на некористь німців українська політика під проводом ОУН мусить використовувати на створення і закріплення такого фактичного стану на землях України, щоб його перекреслення було вже неможливе.

Так виглядала тоді ситуація для Проводу Українських Націоналістів і я думаю, що оцінювали її ми правильно. Я певний, що такими самими очима розглядало її багато керівних політичних людей з альянтської сторони, що пізніше, в своїх споминах писаних уже після виграної війни, представляли свої погляди інакше. Багато з них навіть тепер ще признається, що не вірили вони в спроможність большевиків утриматися під ударами жахливої німецької воєнної машини. Наскільки їм у тому помогла нерозумна і зарозуміла політика Гітлера з одної і безкоштовна допомога Рузвельта з другої сторони — це справа, що її в тому часі, на місяць перед початком німецько-большевицького конфлікту, ніхто не міг передбачати. І хоч ПУН помилився, приймаючи за певність упадок СССР, не був він самотній у своїй помилці, можна сказати, на такому самому становищі стояв тоді майже цілий світ.

Не минуло пів року, як усі мусіли міняти свою думку, принаймні замість певности поставити знак запитання. Різниця тільки в тому, що коли в світі зміна думки нотувалася з пільгою і з вдоволенням, для ОУН і для українського народу факт утримання себе большевицького режіму навівав зловіщі прочуття...

II. Розділ

ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНИ

Реферат д-ра Вассияна і його провідні думки. — Аналіза форм німецької окупації: Норвегія, Данія, Голляндія, Бельгія, Франція, Югославія, Чехословаччина і Польща. — Аналогії і суперечності. — А що з Україною? Шість можливостей розв'язки української проблеми і роля ОУН у кожній з них. — Військова окупація. — Окупація військово-політична. — Протекторальна форма. — Збереження територіяльної односте СССР. — Ставка на національну московську державу. — Розбиття СССР на національні держави. — ОУН не сміє поривати з підпіллям. — Її сили зберігаються на "останній бій". — Дискусія і висновки Організаційного Бюра. — Віра в упадок СССР.

Час наглив і ми почувалися, неначе хто жару в чоботи нам насипав. Кожного дня могли ми прокинутися в новій війні, до неї не були підготовані, більше року часу марно пішло на внутрішній конфлікт в ОУН і ніщо в світі не могло вже тієї втрати направити.

Випрацювання дискусійного реферату під устійнення нашої політичної тактики в близькій німецько-московській війні Організаційне Бюро доручило д-рові Вассиянові і скоро після того зібралося воно в комплекті в мешканні Сича, щоб прийняти постанови дальшої акції. Хід думок еляборату д-ра Вассияна, предложеного до уваги Організаційному Бюрові ОУН, снувався ось так.

1. Логічною передумовою розумної політики напередодні походу на схід було б не рахувати на саму силу зброї і на мілітарні успіхи, але й підготовляти його політично, шукаючи шляху порозуміння з відосередніми силами, що діють в СССР.

Досі з німецького боку не зроблено нічого, щоб найти якийсь контакт з поневоленими народами в СССР, зокрема нічого невідомо про якінебудь серйозні німецькі спроби політичного порозуміння з більшими національностями — українцями, білорусами, грузинами.

2. Ідеться про широке політичне порозуміння з національними представництвами тих народів або з якиминебудь діючими серед них політичними силами, що їх німці готові були б визнати за партнерів при впорядкуванні післябольшевицької спадщини. Дрібні контакти різних розвідочних чи місцевого значення урядів і установ не входять у рахунок.

3. Про практичні пляни вирішних німецьких чинників з міністерства закордонних справ і з уряду націонал-соціялістичної партії для справ зовнішньої політики нічого не можна довідатися. Ані не мають туди українці контактів, ані ніхто з наших німецьких приятелів не виявляє охоти облегчити чи вможливити нам ці контакти. Треба прийняти, що ці кола з українцями, як з організованою силою, як з політичним партнером, говорити не хочуть.

Отже, про німецькі пляни на сході можна тільки здогадуватися.

4. Здогади можна спірати на підставах теоретичних і на прикладах практичної німецької політики супроти підбитих країн і народів.

5. В підході до комплексу Східньої Европи і зокрема до Росії, німці були русофілами. Від часу Бісмарка ці русофільські настрої пустили сильне коріння в військових і політичних колах. Зараз пі-

ся першої світової війни віджили вони і знайшли свій вислів у т. зв. політиці Рапалля.[1]

Постава націонал-соціялістичної партії до Москви ворожа. В першу чергу, як до осідку світового комунізму, і далі тому, що з опанованих сьогодні Москвою просторів задумує вона викроїти для Німеччини "лебенсравм".[2] Але давного і закоріненого русофільського способу думання в окремих одиниць тяжко позбутися і він напевно буде грати немалу ролю в реальних плянах Німеччини на Сході Европи. Надзвичайно важне, що русофільські переконання глибоко сидять у військових колах з часів, коли Райхсвера при допомозі большевиків переводила різні експерименти на терені СССР, мавши забороненим постановами Версайського Трактату робити це на території під німецькою суверенністю.

Якщо йдеться про Україну — в "Моїй боротьбі" Гітлера і в писаннях Альфреда Розенберґа, націонал-соціялістичного "спеца" від справ Росії і Сходу Европи, вона ніколи не виступає, як майбутній можливий союзник, тільки як об'єкт у німецькій експансії на схід.

Не можна забути і про те, що філософія Гітлера проповідує спілку тільки з сильними народами і взагалі визнає тільки культ сили та голосить погорду до народів, що з тих чи інших причин у ході свого історичного ставання вийшли політично і мілітарно слабі.

Накінець, націонал-соціялізм уважає слов'янські народи расово й духово меншевартісними, призначеними служити погноєм для розвитку сили й культури расово вижчих "народів-панів".

---

[1] Від заключеного в Рапалльо в 1923 році німецько-московського договору порозуміння.

[2] Життєвий простір.

Висновок — ноторійне русофільство німецької політичної і військової бюрократії та ідеологічно-теоретичні настанови панівної сьогодні націонал-соціялістичної партії не кажуть нам сподіватися нічого доброго і не дають надій на те, щоб українська проблема була вирішена в дусі державної суверенности України.

6. Одначе в практичній політиці і в зустрічі з економічними, політичними та державно-адміністраційними труднощами, а немало теж і через тактичні вимоги в бігу цієї війни, так державно-політичні як і партійні кола мусіли в багато дечому поступитися від своїх принципів. Треба розглянути й проаналізувати поведінку німців в усіх інших окупованих країнах Европи і спробувати побудувати на тому якісь аналогії у відношенні до сходу, а зокрема до України. Перейдемо всі країни по черзі.[3]

Норвегія: майже не відчуває німецького чобота. Має свій власний, прихильний Німеччині уряд. Німці окупують тільки побережжя і важні з мілітарно-стратегічного боку місця та споруди. Окупація чисто військова, не мішається до місцевих справ національних, культурних, адміністраційних. Підкреслюється німецько-норвезька приязнь. Важна примітка, що норвежців уважають вони за расово найбільше до себе зближених, за расово-рівнорядний елемент, що вийшов зо спільної расової колиски. Заохочуються мішані німецько-норвезькі подружжя. Пильно вважають, щоб не порушити національної чести і гордости норвежців.

Данія: ситуація дуже подібна до норвезької, з тим, що окупація має там сильніший характер. В Данії нема такого сильного пронімецького і майже

---

[3] Не треба забувати, що д-р Вассиян реферував це в травні 1941 року.

націонал-соціялістичного руху, як той, що витворився в Норвегії під проводом Квіслінґа. Все таки місцева влада й адміністрація в більшості в данських руках, підкреслюється тимчасовість окупації, до моменту закінчення війни, після чого буде реставрована повна данська суверенність.

З потреб воєнно-економічних обидві країни на час війни й окупації влучені в німецьку воєнно-господарську систему. Нема ближчих даних про економічний визиск чи господарське знесилювання, так зване "видоювання" одної і другої країни. Скрізь затримана власна валюта, але її відношення до німецької марки некорисне.

Голляндія: окупаційний характер німецької влади сильний і твердий. Країна не тільки окупована мілітарно, не має ніякої форми своєї політичної влади. На чолі державної адміністрації стоїть "райхскомісар", а сама Голляндія називається "Райхскомісаріят Голляндія". Райхскомісарем призначено німця. Тільки нижча і самоуправна адміністрація в голляндських руках, відповідальна перед вищими німецькими керівниками.

Гостріший режім у Голяндії до деякої міри пояснюється тим, що Голляндія не тільки ставила збройний опір окупації, але й не капітулювала, її уряд і королева вийшли закордон і звідти, в оперті на англійську допомогу і на власну колоніяльну систему продовжують війну. Це ще не найважніше, бо таке саме зробив і норвезький король Гакон. Але прихильний для німців і на зразок націонал-соціялізму зорганізований рух у Голляндії під проводом Муссерта не знайшов сильнішого ґрунту на масах голляндського народу. Проте німці стараються вести себе коректно так з політичного боку, як і в відношенні до населення країни. Іде пропаґанда за свого рода національно-державним поєднанням німецького й голляндського народів, що обидва походять з одного й

того самого расового пня, а голляндська мова й німецький діялект т. зв. плятдойч — дуже до себе зближені.

Бельгія: також ставила збройний опір Німеччині, її уряд теж подався на еміґрацію до Лондону. Щобільше, в Бельгії ніколи не було симпатій до німецької культури, пам'яталося ще лихоліття першої світової війни і злощасна окупація кайзерівської Німеччини.

Розумно повів себе бельгійський король. Коли мусіла капітулювати бельгійська армія перед німецькою перевагою, король не втік на еміґрацію, уважав своїм обов'язком ділити долю й недолю армії, якої був начальним вождем, разом з нею пішов у полон. Через те бельгійський уряд, що не погоджувався з королем і втік до Англії, щоб продовжувати війну з екзилю, в деякому ступні позбавлений був своєї леґальної підстави, бо Голова Держави і видимий носій її суверенітету, бельгійський король, на еміґрацію не пішов, залишився при свому народі. Це не могло лишитися без впливу на велику частину бельгійського народу і це зобов'язувало німців трактувати Бельгію інакше, як решту підбитих країн та окупованих територій.

Крім того в Бельгії діяв подібний до націоналсоціялістичного рух "рексістів" зі своїм про-німецьки наставленим провідником Леоном Деґрелем. Цей рух, хоч і не мав вирішного значення в бельгійській внутрішній політиці, проте здобував поважне число прихильників у бельгійській суспільності і мав сильніше коріння в народі, як його голляндський побратим. Отож німці мали до чого нав'язати в своїй новій політиці до Бельгії, а коли ще додати до того, що їм дуже залежало, щоб прихилити до себе бельгійський нарід і що через те кожен німець мав строго наказане пильно вважати, щоб не порушити бельгійських національних почувань, — у висліді витво-

рився режім доволі легкий, на жаль ближче про нього годі щонебудь сказати поза газетними інформаціями і скупими відомостями з припадкових листів.

Доволі зручну політику повів Гітлер у Франції. Приймаючи капітуляцію в тому самому залізничному вагоні і на тій самій залізничній станції Комп'єнь, де колись капітулював Другий Райх, підкреслив у своїй промові, що не має наміру понижувати французької армії ані французького народу, хоче тільки змити ганьбу, що її приклеєно німцям у 1918 році. Хвалив французьку хоробрість, оправдував їхню воєнну невдачу незалежними від них причинами — одним словом, дуже добре загравав на вражливій національній амбіції французів і творив психологічні передумови якогось порозуміння на довшу мету.

Сама окупація вийшла для французів ще не найгірше. Затримали половину своєї території зовсім неокупованою, а на окупованій діє їхня цивільна влада. Зберегли цілу свою велику колоніяльну імперію. Зроблено все, щоб у нічому не нарушити лоскітливої французької національної гордости. Щоправда, німці зайняли ціле побережжя Атлянтику і французи мусять платити кошти окупації — але це програна війна і нічому тут дивуватися. Можна сказати, що Гітлер потрактував Францію дуже лагідно, як на німецький спосіб брутальної поведінки з переможеними. Можливо були в німців таємні сподівання, що вдасться їм Францію перетягнути на свій бік у війні з Англією, що було б колосальним моральної ваги атутом. Та перший рік окупації тих надій не виправдав і вже не можна на них рахувати.

Загальний висновок з німецької постави до підбитих країн на Заході: покищо німці виявили більше політичного розуму, як того можна було б по них сподіватися, бравши за підставу міркувань їхню

брутальність, культ сили і досвід першої світової війни.

Картина міняється, коли переходити до Сходу. Німці підмінували й розсадили чехословацьку республіку. На її руїнах постала одна тільки самостійна держава — словацька. Вона цілком залежна політично й економічно від Німеччини, але в щоденному житті країни та залежність не дуже помічається. Словаки мають можність закріплювати свою молоду державність і ставити міцніші підвалини свого національно-культурного розвитку. Більшість її експорту мусить іти до Німеччини не тільки тому, що ця остання його потребує для своїх воєнних потреб, але просто й тому, що нема куди експортувати. Відношення між німецькою маркою і словацькою короною, як 1:10, руйнує словацьку економію. Від часу приступлення Італії до війни словаки рятуються збільшуючи свій експорт до Італії коштом німецького, мають добрий торговельний договір з Італією і добре виправдання, що Італія теж союзниця в війні.

Багато виглядів на вічність ця словацька оаза не має. Десь на дні душі притаєна думка, що як тільки німці впораються з війною на Заході, наступить ревізія теперішнього стану й теперішньої їхньої політики в центрально-східній Европі і Словаччина впаде одною з перших її жертв. Звичайно, це тільки передчуття, що його наразі нічим іншим не можна виправдати, як тільки погордою німців до слов'ян і тенденцією створити собі "життєвий простір" їхнім коштом.

Чехи стратили свою державну суверенність. Постав державно-політичний новотвір у формі так званого "Чесько-моравського Протекторату". Не входячи в аналізу його з точки погляду міжнародного права, політично це виглядає на перенесення колоніяльних методів у відношенні до европейських народів. Цивільна адміністрація, судівництво й куль-

тура — в чеських руках, але фактична влада — в німецьких, а тому над чехами постійно висить загроза. Треба їм лякатися, що в разі виграної німецької війни вони були б масово виселені зо своєї країни, а в разі, якби вислід війни був нерішений і в якійсь мірі закріпив теперішній статус кво за німцями — наражені вони були б на нечуваний ґерманізаційний тиск, що своєю силою переходив би все, що було досі. Виглядає, що "Протекторат" у Чехії тільки переходова форма, прийнята на швидку руку після пресії на президента Гаху в березневих днях 1939 року. Напевно на тому не думають німці спинитися. Тому трудно прийняти можливість такої розв'язки у відношенні до східніх територій, хоч не виключене, що й така розв'язка, як тимчасова, прийшла б на денний порядок.

Доля Польщі, як досі — жахлива. Обкроєно її не тільки з чужих національно територій — відпали від неї Західня Україна й Білорусь, Вильна з околицею та німецькі землі на заході — але прилучено до німецького Райху деякі корінні польські області. Зникла польська держава, на її місце появилося Генерал-Ґубернаторство, що покищо носило назву "Ґенераль-Ґувернеман Полєн". Незабаром скорочено ту назву до самого тільки "Ґенераль-Ґувернеман", пропустивши слово "Полєн" — що дуже характеристичне.

Німці йдуть на знищення польського народу. Виселюють поляків з прилучених до Райху областей, виснажують міста, нищать інтеліґенцію, дозволяють тільки на народні і нижчі фахові школи. В політиці відносно поляків чути холодну, рафіновану ненависть. Нема слуху про якісь спроби порозуміння з поляками в політичній площині, вся адміністрація — німецька, з допоміжним польським низовим апаратом. На економічному полі — грабункова господарка, що має на меті якнайбільше зарвати й ви-

везти до Німеччини. Над Польщею темна ніч і чорна безнадійність, в разі німецької перемоги поляки перестали б існувати не тільки як державно-політична одиниця, але навіть як нарід. Фізичне винищення, переселення в далекі простори, ґерманізація решток на низах — ось що чекало б Польщу. Її надія тільки на повний упадок Німеччини і туди мусить бути спрямована її політика.

Розбита нещодавно Югославія ще не зовсім упорядкована і ще не можна передбачити, як виявлять себе там німці. Певне тільки те, що на Балканах перехрещуються німецькі впливи з італійськими і через те вислід політики буде компромісом між обидвома державами, правдоподібно з німецькою перевагою. Помимо всього діються там речі, що заслуговують на дуже пильну нашу увагу. Югославія, як і Чехословаччина, як і СССР — держава національно неоднородна. Цікаво слідкувати, як ставляться німці до національно неоднородних держав і як розв'язують вони питання державно-політичного статусу окремих складових народів. Важко знайти якісь підстави до аналогії в випадку мілітарної поразки СССР, бо і Чехословаччина і Югославія — ліліпути в порівнянні з большевицькою імперією. Після впадку Чехословаччини і Югославії, панівні в тих федераціях народи — чехи і серби — мусіли поступитися територіяльно в користь своїх слабших партнерів і з них створено незалежні національні держави: Словаччину і Хорватію. Невідомо ще, які були куліси в часі творення Хорватії. Є підстави прийняти, що сталося це на італійське домагання. Противники хорватських незалежників закидали їм, що в них якесь порозуміння з фашистівською Італією коштом хорватських національних інтересів, провідник хорватської організації "усташів", Анте Павеліч, мав наче б то згодитися на віддачу надбережних територій у Дальматії Італії і на італійську королівську

династію на хорватському престолі. Може це тільки засоби партійно-політичної боротьби, а може криється за тим щось з правди. Чи одне, чи друге — Хорватія мала могутню підтримку зо сторони Італії і без неї ледве чи могла б добитися визнання своєї незалежности.

Може ще важнішим у факті створення хорватської держави було, що в критичному моменті дезінтеграції югославської армії деякі хорватські військові частини під проводом генерала Кватерніка підняли гасло хорватської самостійности і підпорядкували себе заграничному проводові на чолі з Анте Павелічем. Без того хто знає, чи Анте Павеліч та його усташі не залишилися б еміґрантами до кінця війни. Наш друг, Орест Оршан-Чемеринський, що приїхав недавно з Риму, розказує, як Павеліч разом з ним даремно витирав кути по різних пашпортних бюрах, заки дозволено йому на в'їзд до Хорватії. Правдоподібно німці ніякої ваги не прикладали б до голосу еміґрантів, якби не станула за ними реальна військова і політична сила в краю. З того велика наука і для Організації Українських Націоналістів.

Переглядаючи ось так відношення німецької влади і шляхи німецької політики на всіх окупованих територіях навколо Німеччини, ми не бачимо одностайности в підході до них і не можна з того виловити якогось принципу, що давав би підставу до висновків відносно намірів німців до СССР, а зокрема до України. Самі німці зберігають мовчанку. Хоч цю мовчанку можна було розуміти досі, коли йшлося про коректні взаємовідносини з большевиками, та мусів би прийти колись час, коли треба її відкинути. Це не значить, що барабанний вогонь пропаґанди вже тепер повинен узяти большевиків під обстріл, однак, коли йде до того підготова, неможливо, щоб тут і там не просочилися якісь вістки про

майбутні пляни. Знаючи німецьку систематичність і методичність, трудно припустити, що плянів у них нема ніяких і що здаються вони на імпровізацію в останній хвилині. І те, що мовчанка зберігається майже до тієї останньої хвилини, нічого доброго нашій справі не ворожить.

Тому ми мусимо взяти до уваги всі можливі теоретично способи розв'язки тієї проблеми з німецького боку. Їх можна б згрупувати так:

1) військова окупація,

2) окупація військово-політична, на зразок тієї, що в Генерал-Губернаторстві,

3) система протекторальних форм,

4) збереження територіяльної одности теперішнього СССР під інакшою формою федерації,

5) ставка на національну московську державу,

6) розбиття СССР на складові частини і творення національних держав, у тому числі й України.

Завданням нашим, як Організаційного Бюра ОУН, розглянути всі ті можливі форми, що їх застосували б німці в порядкуванні окупованих територій, розважити більшу чи меншу правдоподібність кожної з них; як повинен ставити себе український нарід до кожної з них; яка повинна бути політика ОУН у відношенні до кожної з них; що повинна робити ОУН без уваги на те, яку форму політичної влади будуть організувати німці на підбитих східніх просторах.

Ні на хвилю не можна спускати з очей, що все це тільки наші здогади — не маємо ані фактів, ані деклярацій ані інших даних на підпертя наших розумувань. В підході до розгляду тієї справи мусимо бути дуже обережні, не датися пірвати оптимізмові, бо на те покищо нема підстав.

Військова окупація триває звичайно так довго, доки йдуть ще бої на фронтах, доки не закінчено ще воєнних дій. Це перший етап до адміністраційного впорядкування окупованої країни. З тим треба

рахуватися на якийсь час, але на довше приймати цю форму — годі. Раз тому, що вона в самому своєму заложенні тимчасова — військо воює, а не адмініструє — а по-друге, ліквідація східнього фронту, це ще не кінець війни, вона ще довго може тягнутися на заході, військо відійде туди, залишивши тільки невеликі залоги.

Незалежно від того, постійна військова адміністрація на величезних просторах СССР майже неможлива, вона абсорбувала б у себе такі великі військові континґенти, що Німеччина не могла б собі на те дозволити в часі війни. Ця можливість мусить відпасти в наших здогадах і міркуваннях. Ніде її німці не застосували, тим менша правдоподібність, що станеться це якраз в Україні.

Переходовий час військової адміністрації мусимо використати на те, щоб закріпитися в терені і шляхом доконаних фактів дати сильні організаційні підстави до дальшого діяння. В часі, коли ще йдуть бої, військова влада зацікавлена перш усього в тому, щоб на її тилах існував спокій і порядок. Вона підпирає ті елементи, що дають ініціятиву до ліквідації післяфронтового хаосу, до нормалізації господарського життя, до направи шляхів, електростанцій, водогонів і засобів публічної ужиточности. Це мусять брати в свої руки свідомі національно і прихильні для ОУН місцеві громадські сили, а при тій нагоді ставити теж і загальнонаціональне життя: пускати в рух школи, націоналістичну пресу, охоплювати самоврядування та щільно виповняти всі ті ділянки, що ними військо з природи речі менше заінтересоване і не звертає на них більшої уваги, під умовою, що не йдуть вони в розріз з військовими розпорядками.

У тій фазі ОУН вправді не діє зовсім у підпіллі, але й не розкриває себе безпотрібно, висуває наперед місцевих людей, громадських, суспільних, культур-

них і господарських діячів, пильнуючи не почіпляти їм занадто швидко ярлика ОУН.

Окупація військово-політична, щось на зразок тієї, що існує в Польщі, виглядає дуже правдоподібна. Вона не потребує пропаґандивної підготови, щоб зискати співпрацю місцевого елементу, бо на неї не рахує, тому може відзиватися до неї аж в останній хвилині. Вона радше користується продажніми й сервілістичними, політично байдужими, як ідейними і національно-свідомими людьми. Може й тому нічого німці не говорять про свої пляни в Україні.

Конкретно це виглядало б так, що зараз після короткого періоду чисто військової адміністрації, або може й на п'ятах військових фронтових частин посуватиметься цивільна форма окупаційної адміністрації, подібна до тієї, що в Генерал-Ґубернаторстві. Неважно, яку для неї німці придумають назву. Вона буде діяти довго, щонайменше до моменту закінчення війни і далі після неї, доки не встановлять там німці якогось півколоніяльного статусу, що його наразі трудно й передбачити. Правдоподібно цілий простір СССР поділено б на кілька територіяльно-адміністративних одиниць. За підставу можуть узяти поділ органічний, по національностям, або й механічний, за географічно-економічним принципом. Чи в першому чи в другому випадку більшість української території адмініструватися буде окремо, хоч не виключені інші територіяльні комбінації.[3]

Як буде проходити життя в такій політично-адміністраційній формі, можна собі уявити, беручи

---

[4] Про те, що Галичину прилучать німці до Генерал-Ґубернаторства, і що велику частину національної української території віддадуть румунам у формі так званої Трансністрії — і в голову нікому не заходило. Це була цілковита несподіванка не тільки для нас, але й для всіх українців.

за підставу до аналогії відносини в Польщі. Можуть бути відхилення на ліпше, але й на гірше — всього можна по німцях сподіватися. Культурне життя України буде приглушене, національно-свідомий еле-

Д-р Юліян Вассиян
Ідеологічний Референт ПУН

мент, а головно інтеліґенція, буде переслідуватися. Господарство організуватиметься на засадах грабункової експлуатації. Після якогось часу зачнеться спротив такій німецькій політиці, а це викличе репресії.

Що має в тій ситуації робити ОУН? Найперше, мусить вона зберегти себе в стані, здатному до суверенного діяння, а тому не може виходити наверх, мусить залишитися законспірована. Буде вона старатися керувати всіма виявами українського життя в новій дійсності, але не під своїм іменем і під своєю фірмою. Зрештою це й неможливе показалося б, доволі швидко. Ґестапо зорганізує нагінку на ОУН та на всі українські самостійницькі елементи.

Як, де і скільки лише буде можливо, треба використовувати час для відбольшевичення і відмосковлення України. Уникати надавати тому яскравий політичний характер, бо німці це придушать. Це мусить діятися стихійно, спонтанно і неначе самозрозуміло. Воно непомірно скріпить наші шанси втриматися при державній незалежності після того, як скінчиться війна. Тому, що ми виходимо з заложення, що німці війни не виграють, але перед тим конфлікт на сході вирішать у свою користь, — **вся наша тактика мусить прямуватися на збереження сил до остаточного і найбільшого зусилля, що прийде аж під кінець війни.** Мусимо уникати конфліктів, щоб не викликати зайвих репресій. Ціль — зачерпнути довгого віддиху, довшого, як його стане німцям.

Коли б відносини складалися так, що німці йшли б на знищення України, то значить почали б стосувати такі методи, що привели б до національного зруйнування українського життя ще перед кінцем війни — ОУН буде мусіти станути до боротьби з ними і піднімати до тієї боротьби ввесь український нарід. Це ще одна причина, чому не вільно нам виходити з підпілля.

Форма "протекторату", якщо б на неї рішилися німці, була б не найгірша в теперішній ситуації. Перш усього, протекторальні форми стосувалися б не до географічно опреділених територіяльних одиниць СССР, радше мусіли б брати за підставу національний поділ, в найгіршому випадку такий, що існує тепер в СССР. А тоді вся Україна, за винятком територій у теперішньому Генерал-Ґубернаторстві, Карпатської України і, може, Буковини й Бесарабії, що їх німці можуть реституувати Румунії в нагороду за участь у війні проти СССР — знайшлися б в одному "Протектораті".

Коли б брати за зразок Чесько-моравський Протекторат — Україна мала б великі національно-куль-

турні й самоврядно-адміністративні можливості. Не мала б тільки війська й політичної поліції. Очевидячки, теж і економія України мусіла б включитися в систему німецької воєнної господарки. Одначе залишився б державно-адміністраційний кістяк, що мусів би обрости українським м'ясом, а все внутрішнє життя налилося б українським змістом. Це був би переходовий етап до самостійности, не тому, що німці на те погодилися б, тільки тому, що після їхньої капітуляції зникають німецькі суверенні органи в Україні і на їх місце приходять українські. За той час мусіло б прийти відмосковлення й відбольшевичення України.

Яка роля ОУН у тому випадку? Може вона порушатися вільніше, хоч не вказане їй зовсім виходити наверх. Взагалі, яка б не була концепція німецької розв'язки української проблеми, за вийнятком одного-одинокого випадку повної державної незалежности, ОУН не сміє цілком зривати з підпіллям. В її Проводі тимчасово зберігається суверенність діяння українського народу і вона не може дозволити на те, щоб німці його одним махом зліквідували.

Можна сподіватися, що якісь вияви політичного життя в Протектораті були б. Несміливі спершу, з острахом оглядаючись на німців. Філонімецькі елементи напевно дістали б можливість організуватися, з другого боку антинімецька опозиція теж пробувала б якось оформитися. В тій, хоч і дуже мініятурній грі, ОУН не може виходити на яву в формі леґальної націоналістичної організації. Вона буде дотеперішніми методами керувати життям так, щоб підготовляти його до державно-політичного усамостійнення, до переходу з протекторальної форми на державно-незалежницьку плятформу. Вона мусить зайнятися організацією української збройної сили, що в рішальний мент стала б на захист української держави. Більш як певно німці не допустили б до

більших озброєних українських військових формацій, поза порядковою поліцією, різними веркшуцами, бавдінстами і т. п. Все те тримати в стані можливости мобілізації і переформувати в реґулярну армію та забезпечити її старшинським складом — мусить упасти тягарем на плечі ОУН. Вона буде тим невидним українським кермуючим центром, носієм і виконавцем української державно-політичної думки, що вийде на сцену в останній хвилі, а до того часу мусить зібрати всі нитки життя в своїх руках.

В національному українському інтересі лежав би в тому часі якнайбільший спокій. Жодних заворушень, ніяких протинімецьких виступів чи маніфестацій, що провокували б репресійну акцію. Перебування німців на нашій території — конечне зло, але не вічне. Схочуть чи не схочуть, будуть мусіти звідти вступатися після того, як програють війну. В тому випадку програ так швидко не прийшла б, ані за рік ані за два і цей час мусимо гарячково використовувати.

Чи схочуть німці залишити здобуті території — після окупаційного періоду — в одній адміністративній одиниці, знищивши тільки большевицький режім і забезпечивши собі економічні та політичні користі з такого союзу? Ця розв'язка, як теж і друга подібна — зберегти територіяльну одність СССР ставкою на національний московський елемент, виглядає досить неправдоподібна. Правда, русофілами були німці завжди, але навіщо ж валити одного колоса в себе за плечима, щоб зараз же на те місце ставити другого? І на яку політичну силу в післябольшевицькій дісності спіратися? Відновляти царський режім? І неможливо і божевільно. Зговорюватися з "республіканськими" еміґрантами? Хто вони і де? І зрештою, це проти німецької натури. Хіба, що в часі окупації зародилася б якась нова московська національно-політична сила. І питання, чи впорається вона з

відосередніми рухами та чи схочуть німці бути для неї жандармами?

Правдоподібно в справах східньої політики мав би сказати щось Розенберґ. А він, хоч і частинно в московській культурі вихований, не вважається людиною, що любить москалів, скоріше добачують у нього погорду до них. На єдинонеділімські концепції ішов би хіба з конечности, або з якоїсь очевидної політичної користи. Ні одне ні друге покищо не рисується на горизонті.[4]

З точки погляду чисто німецьких інтересів таки найліпше було б розложити СССР на низку національних держав, дати їм державно-політичну незалежність, а водночас тримати в союзі з собою страхом перед відродженням московської сили. Розумною політикою з такого стану можна витягнути величезні і тривалої вартости політичні і головно економічні користі. Але чи зрозуміють німці, в чому їх користь? Чи доглупаються до того, що даючи поміч поневоленим підсовєтським народам, а в пер-

---

[5] Про пляни Розенберґа на Сході Европи і підготовку до них перед німецько-більшовицькою війною 1941 р. доволі вичерпно говорить Роман Ільницький у своєму двотомнику "Німеччина й Україна" (Roman Ilnytzkyj: Deutschland und die Ukraine 1934 - 1945. Tatsachen europaeischer Ostpolitik. Ein Vorbericht, Osteuropa-Institut, Muenchen 1956). Використовуючи німецькі архівальні джерела автор характеризує Розенберґа і його східньо-европейську політику, як прихильну для українців, принаймні на початках, доки не переважили противні погляди, що за ними заявився сам Гітлер. На нашу думку висновки автора занадто сміливі. Не дивлячися на почини і фантазії Розенберґа, в практичному підході до України й українців не дав він ніяких, хоч би й мінімальних дійсних доказів своєї прихильної постави.

шу чергу Україні, з'єднують їх з собою сильніше й тривкіше від якоїнебудь окупації?

І все те нічого їм не коштувало б. На жаль, всі знаки на землі і на небі вказують, що такого розуміння під сучасну хвилю в німців нема. Це ще не значить, що під впливом розвитку подій на сході і в обличчі труднощів опанувати колосальні простори й економічний хаос, не наступить у них еволюція поглядів.

Приймім на хвилю, що німці рішаться на незалежність України. Залишім на боці покищо можливості територіяльних обкроєнь та економічну експлуатацію України для своїх цілей. Це речі дальші, що після німецької програної зовсім відпали б і навіть без того могли б підпадати змінам. На перше місце висувається питання, якими практичними засобами відбувалося б ставлення української держави. Не можна ж творити України без українців, мусить найтися якась форма притягнути їх до державного будівництва, конечно спертися на якісь політичні сили. Які п о л і т и ч н і українські сили можна в даний мент брати до уваги? Колись кайзерівська Німеччина ставила на Павла Скоропадського. Ще й тепер живе він у Берліні і, кажуть, державна скарбниця по інерції вже більш двадцяти років виплачує йому якісь суми, признані ще урядом Вільгельма II, як тодішньому союзникові. Хоч суми ці мінімальні, та не вони важні, тільки факт, що помимо стільки змін режімів у Німеччині Міністерство Заграничних Справ не відкинуло зовсім Скоропадського, з чого можна б заключити, що тримає його в резерві. Та тільки організована його сила дуже маленька, всього горстка людей на еміґрації і, може, в Галичині. Якщо йдеться про цілу Україну, більш як певно можна сказати, що стара теорія клясократичної монархії Вячеслава Липинського, в оперті на династію Скоропадських, ніяк не підходить до те-

перішніх соціяльно-економічних відносин в Україні, не має там ані зрозуміння ані зорганізованих симпатиків і треба б насаджувати її там силою німецьких багнетів. Хоч, коли покладатися на зразки давньої німецької мудрости, ніякої можливости не можна зовсім відкидати.

Полонофільські кола Андрія Лівицького в Варшаві, що стільки років називали себе "Урядом Української Народньої Республіки", давно вже втратили всяку силу і значення в суспільстві. Щоправда можуть вони пробувати експлуатувати ім'я Петлюри, якого леґенда в Україні ще не вигасла. Самий Лівицький сидить у Варшаві тихенько, а його сателіти в Парижі перед упадком Франції деклярували себе по стороні Польщі, ще й тепер мають якихсь зв'язкових до екзильного уряду Польщі в Лондоні, не може це бути для німців тайною і ледве чи хотіли б вони таких людей за своїх союзників.

З другого боку нічого не вказує на те, а навпаки, багато говорить проти того, щоб у державотворчих починаннях в Україні німці вибрали українських націоналістів на свою ставку. Проводи всіх тих політичних осередків перебувають тепер поза межами України, на еміґрації, а німці — і зрештою, чи самі тільки німці? — еміґрантам не довір'яють, не вірять у їхню здібність, подекуди навіть ними погорджують.

Правдоподібно, в випадку, коли б німці хотіли відреставрувати державну суверенність України, найперше ствердили б це декляративно, на практиці покищо йшла б далі військова окупація. Це і зрозуміле для всіх і, доки не закінчилися воєнні дії, з німецького боку до деякої міри навіть потрібне. За той час вони пильно слідкували б за настроями і політичними бажаннями української суспільности на місцях. Будуть творитися тимчасові допоміжні установи, щось у роді "Українського Центрального Комітету" в Кра-

кові, тільки на більшу скалю і з ширшими завданнями. Приглядаючися пильно людям і відносинам, що будуть творитися в Україні, німці можуть підбирати завчасу і ті сили і тих окремих людей, що на них мусіли б спертися і їм віддати в руки керму державним кораблем України.

Саме тут величезні можливості і завдання перед націоналістами. Вони мусять змобілізувати всі свої сили в Україні, кинути туди всі зібрані за границею резерви та готові до вимаршу свої кадри, розгорнути шалену пропаґанду і напружити в активній праці всі свої сили, щоб потягнути за собою український нарід. Мають на те шанси ліпші від когонебудь іншого. Мають людей, мають досвід, мають активну поставу до життя й охоту до політичного суперництва і боротьби. Вже тепер мають усе, що інші мусіли б щойно з бігом часу творити. Є всі надії на те, що в пригожих для політичного діяння умовинах вони, маючи ліпший доступ до мас, здистансують усіх, навіть шалено рухливих бандерівців, що не мають ще політичного досвіду і є в засаді чисто галицьким продуктом, на пальцях можна там полічити людей з-поза Галичини.

Годі пригадати мені докладно тепер, після стільки років, чи саме так були формульовані думки д-ра Вассияна, але такий був хід нашої дискусії над його рефератом, що замкнулася коротко зібраними і повтореними висновками:

1. Німці війну програють.

2. Перед тим ще встигнуть розвалити СССР.

3. У відношенні до України покищо найбільш правдоподібний буде стан окупації, подібний до того, що в Польщі.

4. Питання самостійности України може виринути щойно пізніше, в ході воєнної кампанії, або в часі опанування післябольшевицького хаосу.

5. Політичні відносини в Україні і взаємовідносини її з переможною Німеччиною будуть у дуже великій мірі залежати від фактичного стану в Україні, що його німці застануть після свого приходу і що витвориться там в перших хвилях окупації.

6. Тому ОУН мусить кинути всі свої сили на те, щоб цей стан був якнайсильніший і політичний хребет українства якнайтвердший.

Свою акцію мусить почати ОУН вже, негайно.

7. Який цей стан не був би і яким би способом не складалися німецько-українські взаємини, німці з України колись заберуться. На ОУН тяжить відповідальність підготовити в Україні сили, що в моменті німецького впадку переберуть владу в Україні та оборонять її перед чужими затіями.

Ті схвалені тези стали підставою для розроблення тактики ОУН. Вони брали в своє залеження дві кардинальні точки:

1) що німці війни не виграють,

2) що передтим розвалять СССР.

Не минуло пів року, як показалася потреба піддавати ревізії другу точку. Але в той час не було українця, що свято не вірив би в німецьку перемогу над большевиками. Я мав нагоду ґоворити про те з тисячами людей, вже далеко після того, як почалася війна, і майже аж до самого Сталінґраду переважала віра в упадок большевиків. Хто сьогодні намагається бути мудрішим, що наче б то він уже в 1941 році передбачав німецьку поразку в війні з большевиками, цей говорить нещиро і неправдиво.

Тепер нема сумніву, що факт, що СССР встоявся перед німецьким напором, став катастрофою не тільки для України, але й для цілого вільного світу, що сам до того дуже і дуже багато причинився.

Але хоч у логічному ланцюгові нашого розумування й передбачування це звено швидко випало, сама побудована на ньому тактика ОУН була настільки правильна й обережна, що тільки в пізніших роках потребувала незначних змін. Для її здійснення мусіли ми якнайшвидше і якнайсильніше зорганізувати випадову базу в Генерал-Ґубернаторстві і в тих европейських країнах, де більшими масами поселилася українська еміґрація.

III. Розділ

ОРГАНІЗАЦІЙНА ПРАЦЯ В ГЕНЕРАЛ - ҐУБЕРНАТОРСТВІ

Розбудова організаційної мережі в Г. Г. — ОУН на Лемківщині, Холмщині й Посянні. — Обласні провідники: Бак, Зелений, Йойко. — Варшава. — Поїздки в терен і їхня програма. — Імпровізації Гриба. — Політично-пропаґандивний і військовий вишколи на місцях. — Центральні пропаґандивні курси в Кракові. — Військова старшинська школа ОУН. — Відзискуємо довір'я української громадськости. — Допомога українського господарського світу. — Без блефів і брехні до власної суспільности. — Наше видавництво політичної і військової літератури. — Бандерівські шпиги. — Інсценізація "політичних навернень". — Юрій Сонар і його "одвертий лист". — Бандит Бобеляк побиває Яцуру. — Бандерівці викрадають машини до писання. — Холм центром бандерівського терору. — Йойко поколений ножами. — Замість Гайваса, порізали д-ра Ленця. — Становище Організаційного Бюра до внутрішнього терору. — Інструкція про самооборону.

В терені ми закріплювалися поволі, але певно. Затриманий був той самий адміністраційний поділ, що перед розколом: центр і осідок Крайової Екзекутиви в Кракові, краківський організаційний осередок підпадав безпосередньо під організаційного референта в Крайовій Екзекутиві. Крім того дві великі області: Лемківщина з організаційним центром у Сяноці і Холмщина з центром у місті Холмі. Обид-

ві ці області ділилися на округи та повіти, залежно від того, скільки в даній околиці було членів ОУН і можливостей для розвитку Організації. Для Посяння не створено окремої области, поділено його на дві самостійні округи, Перемишль і Ярослав, пов'язані безпосередньо з організаційним референтом. З них перша мала сільський характер, у тому значенні, що більшість членства ОУН розкидана була по селах, а в німецькій частині Перемишля, цебто в давній дільниці п. н. Засяння, жило людей мало, майже ціле місто Перемишль лежало по правій стороні Сяну і лишилося по большевицькому боці. Натомість у Ярославщині члени ОУН жили не тільки по довкільних селах, але доволі поважна їх кількість була сконцентрована в самому місті Ярославі.

Керівником лемківської области був Теофіль Бак, що від довшого часу жив у Сяноці і мав там різні дрібні підприємства. Сянік був другим після Кракова великим скупченням українців, з тою перевагою, що українська громада в Кракові була неначе малим острівцем серед широкого чужого моря, а Сянік лежав на українській етнографічній території, оточений звідусіль українськими селами, мав велике українське запілля і через те сильну опору в українській масі. Наїхало туди багато інтеліґенції, було звідки добирати співпрацівників.

Організаційним референтом лемківської области призначено Володимира Кока, надзвичайно ідейного і працьовитого націоналіста, студента львівського університету.[1]

Хоч до лемківської области належала ціла Лемківщина від Сяну аж майже по Татри, то для за-

---

[1] Після звільнення з концентраку в Сахсенгавзен згинув у Відні в 1944 році в нещасливому трамвайному випадку. В. Й. П.!

хідньої її частини природнім і культурним осередком стала Криниця, де буйно пульсувало в тому часі українське життя. Провідник ОУН на Криницю був спершу д-р Тома Лапичак, а після його від'їзду до Кракова — Богдан Зорич.

Окружним провідником у Перемишлі спочатку був Богдан Білий, коли ж його покликано на пропаґандивного референта до Крайової Екзекутиви, на його місце призначено провідником Михайла Коржана, що властиво ввесь час одного ногою стояв у Перемишлі, а другою в містечку Радимні між Перемишлем і Ярославом.

Головою Окружної Екзекутиви в Ярославі був Йосип Зелений, аж до німецько-большевицької війни. Він підібрав собі добрих співпрацівників і твердо тримався в Ярославі, не тільки не давався виперти бандерівцям, але і їм ґрунт з-під ніг вибивав, хоч не приходилося це йому легко, не мав він майже ніякої помочі зі сторони місцевого Українського Допомогового Комітету. Його група була сильна і доволі імунізована на впливи розкладової бандерівської пропаґанди. Багато її членів рушили потім на схід і поклали свої голови на широких просторах України.

Між співробітниками Зеленого вирізнявся своїми організаційними здібностями Зиновій Домазар,[2] Військовий Референт Окружної Екзекутиви ОУН, організатор і керівник військових вишколів. Ідейна, а при тому дуже скромна і спокійної вдачі людина, був одним з тих, що на них кожна організація будує свою силу.

---

[2] Народжений 13 липня 1913 року в містечку Винниках під Львовом. Згинув розстріляний німцями в Україні 1942 року, залишив сердечний жаль по собі в усіх, що його знали. Пам'ять про нього вічно житиме в ОУН!

Дуже тяжко йшла справа на терені Холмщини й Підляшшя. Якийсь час годі там було поставити правильну організаційну мережу, хоч кілька разів їздив туди Бистрий і два рази заскакував теж і я. Причина та, що не могли ми в тому терені натрапити на доброго організатора, що систематично і солідно, крок за кроком розбудовував би там ОУН. Найперше вислано туди Богдана Коника. Він трохи недомагав на здоров'ї і мусів виїхати на відпочинок до Криниці, та коли почув про акцію ПУН проти бандерівщини, не втерпів і приїхав до Кракова, віддаючи себе до диспозиції Крайової Екзекутиви. Гайвас вислав його назад на Холмщину, його там уже знали, головно на Грубешівщині. Коник був знаменитим пропаґандистом, але зовсім кепським організатором. Він ходив від села до села, від містечка до містечка, як апостол, скрізь наробив руху і розчинив тісто, але не довів діла до кінця так, щоб зорганізувати якийсь місцевий провід, дати йому настанову праці і контролювати пізніше його оперативну виконність. Він чудово проявив себе в часі походу на схід і став леґендарною постаттю в Центральній і Східній Україні, одначе на Холмщині користи з нього, як провідника, не було, прийшлося шукати на його місце когось іншого.

Найліпше було б когось з місцевих, що знали тамошні відносини й розуміли холмщаків, бо наша ставка ішла там на елемент місцевий, не зайшлих зо сходу еміґрантів. Був такий Пилипчук, Віктор чи Всеволод, його кликали коротко "Вітя". Родом він був з холмського повіту і знаменито знав цілу Холмщину й Підляшшя, перемірив її вздовж і впоперек. До школи ходив на Волині і тепер вернувся додому та в тій суматосі, що витворилася в часі розколу, станув по стороні ПУН, як майже всі волинці. Це був демагог, якому ніхто не міг встоятися на Холмщині. Кудою він пройшов, там не могла ступати

бандерівська нога — дядьки побили б люшнями. Власне, таких людей страшенне нам бракувало в ті часи, ми їх зовсім не мали між галичанами, але віднаходили їх між волинцями, може й тому бандерівщина спершу такі слабі поступи робила на Волині і ніколи не закріпилася там до тої міри, що в Галичині.

Та що з того, коли й Пилипчук показався нездалим провідником. Бракувало йому організаційного хисту на широку скалю. Він міг підобрати людей для інформативно-розвідочної роботи, він міг, якщо йдеться про масову сторінку політичної діяльности, виступати на вічах і мітинґах, він незрівняний у демагогічних дискусіях меншими гуртами — але не мав стилю провідника.

Кінець-кінців Бистрий зупинив свій вибір на маґістрові Мирославові Йойкові, родом з Коломиї, що хоч і не відзначався блискучим організаційним хистом, але був ідейний, солідний, обов'язковий і систематичний в праці. Згодом підобрав він собі гурт товаришів і до часу, доки ми пізніше не підкинули туди одного студента-волинця з Берліна, добре тримав наші справи.

Ще далі на півночі, у Володаві і в Білій Підляській, пильнувала організаційних справ група волинців на чолі з Ігорем Шубським.

По різних містах Польщі розсіяно було чимало українців. Деякі мали там свояків ще з-перед війни, куди принесли їх поляки на різну працю з українських корінних земель, от і тепер приїхала до них рідня. Декого послали німці, приділивши до всяких урядів — а їх намножилося тепер щонеміра — а дехто так просто йшов, куди очі понесли, аж доки примха не затримала його в якійсь місцевості. Зараз, як тільки знайшлося там кільканадцять чи більше українців, творили вони собі Український Допомоговий Комітет і в'язалися з Краковом, що зви-

чайно визначав когось з них своїм Мужем Довір'я для контакту, доки справа не буде переведена організаційним референтом. Були серед них члени й симпатики ОУН, з них годі було поставити правильну організаційну мережу на базі територіяльно-адміністраційного поділу, вони тримали зв'язок безпосередньо з організаційним референтом Крайової Екзекутиви ОУН, або принагідними поїздками, або листовним шляхом.

В такому самому окремому відношенні до організаційного реферату стояли ті організаційні клітини ОУН, що розкидані були по "веркшуцах", таборах праці, "Українській Службі Батьківщині", за винятком поліцистів української поліції, що скрізь у терені входили в склад місцевої організаційної сітки.

Цікаве положення витворилося в Варшаві. Жило там дуже багато українців, може неменше, як у Кракові, а може і більше, з того більшість з передвоєнних ще часів. Там студіювали студенти, головно з Волині й Полісся, там була доволі чисельна еміґрація з Наддніпрянщини, там були такі осередки, як "Український Науковий Інститут", православна Теологічна Студія при університеті, а крім того деякі українці працювали в Варшаві чи то на державних чи то на різних приватних посадах. Та в величезному мільйоновому місті губилися вони в польській масі. Все ж таки на початку 1940 року був там сильний відділ ОУН і провідником міста Варшави був Ортинський, на ім'я чи не Любомир. Коли заїхав туди Гайвас, Ортинський і його помічник Малецький здеклярувалися по стороні ПУН і сформували нову Екзекутиву. Недовго тривав цей стан, бо Гайвасові на п'яти наступали бандерівські кур'єри і перемовили Ортинського до себе, так що ми хвилево втратили таку важну позицію і Гайвас мусів удруге їхати ладнати ситуацію, тим разом з більшим щастям.

Важна для нас була Варшава не тим, що жило там багато українців, що їх ОУН хотіла загорнути під свій вплив. Вона була центром польського протинімецького підпілля і для нас конечно було знати, що вариться в тому кітлі.[3]

Втримати це все в зв'язку, вести нормальну політично-організаційну працю, а водночас відгризатися від бандерівців — виснажувало до краю. Вимагалася велика активність, безнастанний рух, часті поїздки. Гайвас був гостем вдома, три четверті свого часу проводив у вагоні, безперервно курсуючи вахлярем шляхів, що збігалися в Кракові. Я не знаю, як виглядали б ми, коли б не мали тоді з нами тієї активної й енергійної людини. А відбувати поїздки в той час не така то вже проста справа. В поїздах повибивані шибки, зимно, залізничі станції неопалені, годинами треба ждати на сполучення переступаючи з ноги на ногу, щоб не замерзнути. Ми помагали йому, скільки могли. Найперше зачав їздити Іван Мицик, як перший організаційний референт Крайової Екзекутиви. Його завданням було не так пильнувати місцевих справ, хоч і те він робив, більше розглядався він за відважними і здатними до праці в большевицькому підпіллі хлопцями, щоб змайструвати собі з них оперативний апарат, що з ним хотів вирушити на землі під літо 1941 року. Вишукував він їх і в місцевій організаційній мережі і поза нею індивідуально підбирав людей та в зимі з 1940 на 1941 рік зібрав їх у Кракові на спеціяльний вишкіл. Робив це не з усіми нараз, тільки по двох-трьох, щоб усі про себе не знали, кожен знав тільки того, що з ним мав іти через границю і потім тримати зв'язок. Тому й

---

[3] Гл. про те: 'В яскині лева (українець у польському підпіллі) на підставі записок і матеріялів Тадея Ґордона списав Зиновій Книш, Торонто 1958 р.

вишкіл цей тягнувся досить довго, хоч ми й переконалися потім, що ніколи не треба жаліти втраченого часу на ґрунтовний вишкіл бойовика чи пропаґандиста.

Два рази вибрався в поїздку і я, на прохання Гайваса, що хотів післати нову людину в терен, щоб свіжими очима оцінила, де і які недоліки, як їм зарадити. Один раз було це під Різдво. Надворі сибірський мороз, поїзди спізнялися, ніколи ані на час заїхати ані трапити на сполучення, більша частина мого часу пішла на саму їзду. Зимно, зуб на зуба скаче, але нас гріла молода кров і завзятість, а крім того для тих, що їздили в дорогу, пошили ми міцні черевики з грубої шкури та виплели вовняні светери, все ж таки, коли прийшлося пождати вам дванадцять годин на вітрі й морозі — тяжко втримати революційний запал. Зате приємно прийти між друзів і побачити, що нас немало.

Програма в поїздках одна й та сама: вислухувати звітів, оправдань за невиконані доручення, жалі на всякі труднощі і на шалену атаку бандерівців, інформаційна частина, програмово-ідеологічні справи, наради про те, як поширити і закріпити Організацію в терені. Потім візити в наших прихильників, у священиків, посадників, членів Комітету, щоб з'єднати в них симпатії до нашої справи й облегчити працю людям на місцях. І жах і сором подумати, що дев'ять десятих тих розмов мусіли йти на відбивання бандерівської пропаґанди та вияснювання всяких сплітнок, що творилися довкола розколу в ОУН, замість на те, щоб позитивно ставити програму націоналістичного руху і підготовляти українську громадськість до великих подій, що вже не за горами лежали. Довелося не одне їдке слово почути, не одну гірку пілюлю ковтнути, не одну глузливу заввагу пустити попри вуха.

Пам'ятаю, до Перемишля і Ярослава вибрався я одного разу з Грибівським. Я мав тоді нагоду збагнути тайну його організаційних успіхів серед заокеанських українців і скрізь там, куди він їздив з пропагандою нашої справи. Як я завважив, він не мав жодних плянів, жодної систематики в праці і коли я ставив йому конкретні запитання, що ми маємо зробити, в нього була одна відповідь — побачимо, як приїдемо.

— Побачимо, голубе, на місці побачимо, навіщо турбувати собі голову тепер?

І було так, що я їхав з окресленими намірами, обговореними наперед з Крайовою Екзекутивою та з її Провідником, Бистрим, або з Організаційним Референтом, Аскольдом. Я знав, що маю наперед відбути розмову з місцевим провідником, потім скликати засідання Екзекутиви, потім ще "утвердити в вірі" декого з-поміж членства, переговорити з окремими людьми, може відбути загальні організаційні сходини цілої місцевої клітини, або поділеної на групи. Накінець, як звичайно, відвідини по Комітетах і "батьках народу". Все точно визначене, що і як по пунктах робити. Це вже ввійшло в організаційну рутину, як у школі, і хоч може це була буденщина, але без неї організація не може обійтися.

Гриб тим ні трохи не цікавився. Зате він миттю орієнтувався в кожному середовищі, неначе невидний флюїд висилав з себе і відразу знаходив контакт до своїх слухачів. Моментально відчував, де треба коротких наказів, коли поставити людей на струнко, де підпустити трохи патосу, а де вдаватися в вільну, невимушену розмову. І скрізь лишав захоплення собою, умів збудити запал і довір'я до своєї особи. Він міг уже ніколи там більше не показуватися, але одноразовою своєю появою промостив ґрунт для місцевого провідника ліпше, як стирти організаційної літератури. Я дивився, обсерву-

вав його поведінку на сходинах гуртка дівчат у Перемишлі, на сходинах кількох звен сільської молоді, на закінченні військового курсу в Ярославі чи на зборах наших прихильників з-поміж старших громадян. Нікуди не йшов він приготований, всюди імпровізував. Вслухуючися в зміст того, що він говорив, я нераз з дива не сходив. Як мало треба, щоб трапити до людського серця, вся справа в тому, щоб знати, з чим до кого підійти, Тут Гриб був неперевершеним майстром, що йому рівного я в своїй практиці не стрічав ні до того часу, ні пізніше, аж до тепер. То побрехеньку якусь розказав, то зручно кадильницею помахав, то мефістофелівським басом відкривав неначе рубець заслони з якоїсь таємниці, то по амбіції бичем смагав і даремне було б питатися на другий день, про що саме він говорив — не потрапив ні запам'ятати ні повторити. Але вмів викликати настрій прихильности, як той весняний дощ, що нагріває землю, щоб у ній зійшло зерно. Був це страшний противник, що бив своїх ворогів інстинктом, генієм ловця людських душ, тому й не диво, що бандерівці лляли на нього їдь своєї ненависти і принесли йому смерть від братовбивчої кулі в Житомирі.

Все це була біжуча організаційна праця з розсіяними в терені кадрами ОУН. На жаль, принаймні перших шість місяців, спрямована вона була головним чином на боротьбу з бандерівщиною, цебто велася на внутрішньо-організаційному фронті. Просто не ставало ні часу, ні людей, ні засобів на якусь іншу роботу і це був страчений час для ОУН, що його важко потому наздігнати. До того велася вона наче з похиленою головою, бо чесному націоналістові соромно було глянути людям ввічі в той час, коли сильна й горда колись ОУН зійшла на людське позорище і стала посміховищем у тих, що ще недавно

мали закриті уста страхом перед її силою і мимовільним подивом до її живучости.

Вічно так бути не могло, бо все ж таки ніяка інша організована політична сила тоді в Україні не витворилася і хтось мусів узяти на свої плечі і тягар повседневної політичної роботи і завдання підготовки українського народу до дальшої боротьби і подій, що назрівали в недалекій уже майбутності. Це завдання взяла на себе ОУН.

Сяк-так схопивши в карби організаційної дисципліни врятоване від розкладового бандерівського впливу своє членство, ОУН мусіла подумати про те, щоб його перетворити в політичний і бойовий інструмент своєї діяльности. Вирішено повести широку пропаґандивно-освідомну акцію серед найширших кол членства і прихильників ОУН під кутом їхнього психологічного і фахово-політичного підготовлення до повороту на рідні землі і до включення їх у політичну роботу на місцях. Для тієї цілі розроблено наперед загальний плян, а потім детайлізовано його на окремі ділянки та переводжено в життя подвійним шляхом: на місцях у терені, і в центрі в Кракові. В кожному більшому осередку, де або вже було скупчення членів ОУН, щоб їх можна було зібрати з околиці, відбулися вишкільні політичні курси, що тривали від тижня до десяти днів. Курси ці були обов'язкові для кожного члена, лекції давалися в вечірніх годинах після праці і в неділі та вільні від заробіткової праці дні. В терен вислано двох мандрівних інструкторів, Білого, як пропаґандивного, і Олега Ждановича, як культурного референта Крайової Екзекутиви. Впродовж зимових і весняних місяців 1940 і 1941 років цей вишкіл перейшли сотні членів ОУН у таких осередках, як Сянік, Криниця, Краків, Перемишль, Ярослав, Грубешів, Белз, Володава і Біла Підляська. В програму курсів покладено коротку історію націоналістичного руху, аналізу опо-

зиції-диверсії-бандерівщини, завдання ОУН на рідних землях під сучасну хвилю і в моменті большевицько-німецької війни та в перших хвилях після неї, основні напрямні культурної й економічної політики ОУН у тому часі, всякі тактично-інструктажні поради в низовій праці ОУН на місцях в Україні.

Обидва ці члени Крайової Екзекутиви, при співучасті деяких місцевих інструкторів, сумлінно виконали цю тиху, але величезну роботу і вона безсумніву мала великий вплив на поставу й підхід до практичних проблем життя в членів ОУН після того, коли на українських землях розгорілася воєнна заверюха.

Завершенням тієї праці були центральні пропаґандивно-політичні курси в Кракові, що тривали майже два місяці. Стягнено туди здібніших пропаґандистів і метких та проворних хлопців з цілого терену, а крім того хто хотів з краківських членів ОУН брати в них участь — відкрито для них двері. Теоретична сторінка тієї "політичної школи" ОУН стояла дуже високо. Вистане сказати, що тримали там лекції такі аси націоналістичного руху, як інж. Сціборський, д-р Ольжич-Кандиба, д-р Вассиян, ген. Капустянський та інші. Цікаво, що найбільша фреквенція завважувалася на доповідях д-ра Вассияна. Власне, ми думали, що його виклади будуть найменше зрозумілі, тяжкі своїм філософічним стилем і фаховою термінологією, одначе всі ми помилилися. Д-р Вассиян був не лиш глибокий філософ, але й чудовий доповідач-промовець, що вбирав свої слова в легку, майже поетичну форму і від першої до останньої мінути приковував увагу своїх слухачів, з жалем виходили вони з кімнати, коли проминула година його лекції.

Викладав теж молодший нарибок, як Олег Жданович, д-р Ростислав Єндик, Богдан Білий, Демо-Довгопільський та інші. Властиво, курс був подума-

Теофіль Бак
Провідник Лемківської Области

ний та зорганізований, як двомісячна школа для ударників-пропаґандистів. Але коли закінчилася ця школа, приходили щораз нові люди і курси то відновлялися то продовжувалися і витримали так майже аж до самої німецько-большевицької війни.

Зайво казати, яке колосальне значення мали ці курси для ОУН. Вийшло з них кілька десятків випускників, вишколених пропаґандистів, що розбрелися по Україні, як апостоли ходили з міста до міста, голосили нову правду про націоналізм, закладали місцеві часописи, помагали організувати суспільне й культурне життя. Майже всі вони загинули

в часах німецького терору в Україні, згадати б тільки таких, як Демо-Довгопільський, Петро Олійник, Кузьмик-Петренко, Богдан Коник, Зиновій Домазар, Роман Біда, Богдан Білий і десятки інших. Хто зацілів з кіхтів Ґестапо, тому доїхало кінця большевицьке МВД, бо всі вони лишилися в краю, ні один не вийшов на еміґрацію. Глибоко перейняті вірою в призначення націоналістичного руху, вірні наказам ОУН, вони тісно сплелися зо своїм народом і за нього поклали свої голови.

Паралельно з політичною ішла підготова в військовій ділянці. На випадок, якби відносини склалися щасливо для України і була б можливість організувати українську армію на широку скалю, вона мусіла б знайти свою опору в фахових кадрах українських старшин різних армій, а головно большевицької. Це була справа Військового Реферату ПУН і військового Штабу при ПУН. Та покищо на таке не заносилося. Більш правдоподібним видавалося, що збройна сила організуватися буде спонтанно, що спочатку не буде вона мати характеру реґулярної армії, тут і там будуть творитися окремі військові частини, може тільки партизанські загони. Ініціятиву до того буде мусіти давати ОУН, вона теж буде мати ці спонтанно творчі військові частини під своєю мілітарною і політичною контролею. А до того потрібно вишколених у військовому ділі людей, головно старшин і підстаршин. Якийсь мінімальний військово-бойовий вишкіл мусів перейти кожен член ОУН, навіть у підпільних умовах діяльности це було частиною обов'язкової вишкільної програми, не дивлячись на те, чи хтось перейшов уже військову службу в одній з окупантських армій. Такі вишколи на найнижчому рівні і далі велися скрізь, де тільки зібрався гурт членів ОУН, інструкторами там були вислужені вояки з польської, румунської і чеської армії, українські поліцисти і вишколені у влас-

них таборах члени ОУН. Прийшла тепер черга на вищий ступінь вишколу, що мав дати для ОУН підстаршинські і старшинські кадри.

В Кракові зібралася майже ціла Військова Референтура ПУН, в складі ген. Капустянського, полк. Сушка і полк. Колосовського. Швидко розгорнула вона надзвичайно жваву діяльність по лінії теоретичної підготови військового діла і практичного школення старшин. Навколо неї виріс гурт добрих старшин-інструкторів, що викладали в старшинських і підстаршинських школах польської і чеської армії і праця розгорілася небувалим темпом.

Найперше пущено в рух пробний курс для підстаршин і нижчих старшин, до співпраці притягнено там поручника Петра Оксентіїва-Омелянова, українця в Волині, що викладав у якійсь польській військовій кавалерійській школі, поручника Володимира Кобзяра і поручника М. — обидвох з чеської армії. Картографію і теренознавство викладав проф. д-р Іван Тесля, географ і запасний старшина польської армії, колись член Крайової Екзекутиви ОУН у Львові. Курс закінчило кільканадцять членів ОУН з Кракова і на підставі його досвіду пущено в життя постійну старшинську школу ОУН. На начальника школи запрошено полк. Мальця, доброго знайомого полк. Сушка, колись старшину армії УНР і до останніх часів активного старшину польської армії. Сюди перейшов гурт фахівців-старшин, що зібрався був у Переворську біля Олександра Скрипченка, управителя цукроварні. Були це високо-кваліфіковані фахівці, що з любов'ю і замилуванням бралися до свого діла. І хоч не націоналісти — більшість з них зовсім не мала ніякого відношення до партійно-політичного життя — до ОУН ставилися лояльно і працю свою виконували чесно. Вони глибоко поважали ген. Капустянського і полк. Сушка, знали їх ще з часів

української визвольної війни і зразу ж стали на їх поклик до співпраці з ОУН.

Військова школа ОУН у Кракові дала кількадесят випускників. Майже напередодні німецько-большевицької війни відбулися іспити. Як сьогодні бачу перед собою рух в нашій домівці, святково зодягнених людей, військову комісію. Вони з честю виконали свій обов'язок супроти України і супроти Організації Українських Націоналістів. Діставши в ОУН основи військового знання, вони доповнили і помножили його пізніше в повстанських старшинських школах або в німецькому вишколі, коли організувалася дивізія "Галичина" і майже всі перебули війну в одностроях будьто українського повстанця, будьто в українській дивізії та в інших військових українських формаціях. Багато з них упали в боях.

Військова справа знаходила найбільше зрозуміння в українській громадськості. Нераз приходило мені на думку, що якби в 1917 - 1918 роках таке було відношення українців до намагання творити власну збройну силу, як воно стрічалося скрізь у роках 1940 - 1941, інакше виглядала б сьогодні карта світу. Ми запрошували різних українських громадян, з усяких щаблів суспільної драбини, на розмови до канцелярії полк. Сушка. Звичайно це діялося так, що Микола Бігун, як Провідник Кракова, або Роман Мицик, що через працю в банку мав стичність з людьми на відповідальних з фінансового боку становищах, визондовували ґрунт, з ким можна на ці теми говорити, цебто в кого можна рахувати на зацікавлення тією справою. Після того слідували офіційні запросини від Сича телефонічно або письмово. Засівши довкола вчвірку: Сич, я, Мицик або Бігун і наш гість, заводили ми розмову на політичні теми, про існуючу політичну ситуацію, про вигляди на майбутнє. На мене припадав головний тягар у тих розмовах — скеровувати їх так, щоб кінчалися вони

пропозицією моральної і фінансової підтримки нашого руху, головним чином на військові видатки. А були вони немалі: утримання кільканадцяти осіб військового апарату і викладовців, закуп різного військового матеріялу, потрібного до науки, видавання військових підручників. Це пожирало величанські суми, а відмовитися від тієї справи ніяк не можна, бо за черговістю своєї важливости вона висувалася чи не на перше місце. Після того, як я вже підготовив нашого гостя, Сич забивав останній цвях і все кінчалося тим, що наш співрозмовець деклярував якусь постійну місячну суму на втримання військового апарату ОУН.

Треба признати, що не стрінув я ані одного-однiського випадку відмови. Ніколи не пропонували ми якоїсь означеної суми, залишали це добрій волі людей і в нашому довір'ї не завелися, звичайно вони жертвували більше, як могли ми сподіватися. Через наш кабінет пересунулося біля сотні громадян різного калібру й ґатунку. Були там і заслужені громадські діячі, господарники, культурники, купці, промисловці й ремісники, що їхні імена часто стрічалися на списках жертводавців на різні національні цілі, але й були люди до того часу зовсім незнані, що їх винесла наверх війна й вийняткові господарські умовини. Вони не тільки жертвували самі, але й давали нам поради, до кого ще можна в тій справі звернутися і нерідко самі приготовляли ґрунт та присилали до нас людей уже "оброблених" так, що наші розмови з ними вже були тільки формальністю. Багато нам допомогли такі люди, як покійний Степан Кузик, колись член партії УНДО і директор "Центробанку" у Львові, Іван Кузів, колись директор Окружного Союзу Кооператив у Стрию, а тепер "Української Господарської Акційної Спілки" у Кракові, Юліян Глушевський, знаний у Львові власник хутряної робітні, Іван Яблонський, якого я цілком не

знав, у Кракові він мав крамницю комісового продажу різних речей і повно знайомств серед тих, що доробилися на воєнній коньюнктурі. Вони не тільки кожного місяця точно вплачували задекляровані суми але й додатково час до часу щось жертвували з власної волі, брали на себе по черзі кошти видавання військових підручників і купили нам кілька машин до писання, не кажучи вже про безцінну допомогу в зв'язках з господарським світом, з яким вони стояли кожного дня в контакті.

Таких було більше і завдяки їм ми могли скинути зо своїх плечей велику частину фінансових тягарів, що дуже в'язали руки і спиняли роботу.

Інша річ, в пертрактаціях з тими людьми не пускалися ми на блефи і представляли справу одверто і правдиво. Одним з перших питань звичайно було: як ставляться до нашої справи німці? Яке відношення до української справи політичних і військових німецьких чинників? Чи є надія на їхню поміч? Кожен хотів цеї відповіді не з самої тільки зрозумілої цікавости, але щоб упевнитися і заспокоїтися, що коли німці стануть по нашій стороні, коли дадуть політичну й військову підтримку українській справі, вона напевно закінчиться щасливо. Що можна відповідати на таке питання? Безперечно, завжди можна крутити, пускати блахмана. На те наша Організація не хотіла йти. Раз ми відкинули демагогію, раз ми ставку клали на солідність і тривкість нашої політичної акції, обліченої на довшу мету — мусимо відкинути всі спокуси і втримати при нашій лінії до кінця та не пускатися на обман власної суспільности. Про німецьку поставу до незалежности України нічого певного сказати не можна. Можливо, що тепер вони виявляють стриманість, бо ж з большевиками в них пакт, потребують їх, — большевицького збіжжя і нафти, — до ведення війни. Робимо всі можливі заходи, щоб перехилити німецьку ви-

рішню політичну думку на нашу сторону, як досі, годі ґварантувати, що нам це вдасться. Так само добре може вдатися, як і зовсім не вдатися, в тих справах годі бути пророком. І часто в диктаторських системах рішає примха останнього моменту. Ми вклали дуже багато праці в освідомлення німецьких чинників, головно військових, про вагу належної постановки української справи. Маємо вже приятелів серед німців не від сьогодні. Але доступу до Гітлера та його оточення, до верхів націонал-соціялістичної партії, цілком нема. Всі наші зв'язки, чи краще переважна їх частина, ішли по лінії військовій і науковій, новий політичний світ у Німеччині в своїй зарозумілості відгородився, не тільки від нас, але й від інших народів. Тому, хоч надія нас не покидає, але надто рожевих перспектив перед собою ставити нема підстав. Більше як певне, що дійде до німецько-большевицького зудару. По словам Сціборського, може не прийде він так скоро, як цього бажають оптимісти, але може й не затягнеться так довго, як це пророкують песимісти. В тому зударі ми може відограємо якусь ролю, а може нас зовсім відштовхнуть. Саме тому ми не можемо завеликих сподівань покладати на політичну коньюнктуру і мусимо мобілізувати власні сили, підготовляти власні кадри, скріпити Організацію Українських Націоналістів і перестерігати нашу суспільність, щоб не заколисувала себе в мріях про німецьку поміч. Живий ще в нас спомин Карпатської України.

Здається мені, що саме таке одверте ставлення справи єднало нам довір'я. Люди, які б вони не були, нерадо розлучаються з грішми. Коли ж вони в цей час давали нам фінансову підтримку, робили це не тільки з почуття національного обов'язку помагати визвольній боротьбі, але теж у довір'ї до нашої Організації та її Проводу. Нашу працю вони бачили, вона не велася в тайні ані в конспірації. Кожної хви-

лі могли зайти чи до Сича чи до мене і дістати ясну відповідь на всяке питання, на всяку проблему. Вони ходили на наші публічні доповіді в Українському Комітеті, бачили і слухали провідних наших людей, слідкували за ходом їхніх думок. Вони знали, що в нас ведуться військові й політичні курси, бачили і знали людей, що там працюють і виховують кадри ОУН. Кожного місяця випускався в нашому видавництві новий військовий підручник і вже на другий день мали вони його на свому столі з дедикацією. Може не було в нас крику й галасу, як у бандерівців, хоч цей гармідер необхідний у політичній роботі, але, куди не поглянути, куди не ступити — скрізь бачили солідність і стабільність. Демагогія бере маси, але на господарський світ не ділає. Він хоче бачити діло — працю та її наслідки.

Пускаючи в рух цю велику політично-пропаґандивну машину і ставлячи Організацію в терені, треба було подумати і про те, щоб обслужити її політичною літературою. Тут не вистачали принагідні летючки й комунікати Крайової Екзекутиви чи ПУН, чи навіть періодична поява "АБВ", хоч, звичайно, і те було потрібне та робило свою роботу. Для доброї обслуги терену як теж мавши на оці близькість часу походу на схід, мусіли ми зорганізувати націоналістичне видавництво. Це можна було робити в Празі, у видавництві "Пробоєм" д-ра Росохи. Воно й так працювало повною парою, кожного тижня газета, кожного місяця журнал, а надто книжечки й брошури десятками тисяч примірників засипали наше робітництво в Німеччині. І все те показалося замало, голод на книжку був великий. Щоправда частина видавничого успіху лежала теж у тому, що гроші щораз більше обезцінювалися і щораз менше можна було за них купити, от люди й купували книжки.

Дві причини промовляли проти того, щоб центром нашого політичного видавництва зробити Прагу. По-перше, вона задалеко лежала від театру подій. Хоч і фактично положена в сфері суверенности Німеччини, все ж таки віддалена від нашої бази в Генерал-Ґубернаторстві двома границями: між Протекторатом і Німеччиною одна, між Німеччиною і Генерал-Ґубернаторством друга. Їздити туди часто — і невигідно і коштовно, а на постійне перекинути туди частину пропаґандивного реферату — зовсім недоцільно, навпаки, природня тенденція виявлялася в стяганні людей якнайближче до рідних земель.

А далі, хоч і уложилися якось відносини з німецькою цензурою в Празі, одначе вони могли лопнути кожної хвилі, перший-ліпший випуск якоїсь брошури міг наразити існування цілого видавництва. Ні, ми мусіли це видавництво мати в себе на місці, найкраще десь у Сяноці, Холмі чи Ярославі. Так і думалося спочатку, на жаль перевести це в життя виявилося неможливо, паперу там годі дістати, треба б транспортувати його з Кракова або аж з далекої Варшави. З тим папером справді клопіт. В час воєнної господарки все йде на приділи, а як же ж дістати приділ паперу на нелеґальне видавництво? На щастя раду на те давав "чорний ринок", де паралельно до раціонованих товарів можна було дістати буквально все, а навіть і більше, хоч по значно вищій ціні. В той час між поляками навіть поговірка така ходила, що хоч німецька армія вважається непереможна, є на світі річ, що її ще тяжче переборoти, а це польська чорна торгівля. Користали з неї всі, звичайні смертельні люди для своїх потреб, польське підпілля і наші революційні організації.

Частину паперу здобували ми леґальним способом, на приділи для Українських Комітетів і різних українських установ. Для наших потреб — це крапля

в морі. Решта йшла "на пасок", цебто з чорного ринку. А потреби наші більшали з кожним днем.

В партерових кімнатах нашого організаційного приміщення мали ми великий електричний циклостиль. Біля нього день і ніч, на зміни, працювали хлопці з "техніки".[4] Дві машиністки били текст на болонах, хлопці викручували це на циклостилі і збивали спиначами, обгортки замовлялися в друкарні "Українського Видавництва" — і цілість давала досить чепурний та естетичний вигляд. Продукційною і торговельною частиною нашого видавництва завідував Роман Маланчук, що симпатизував з націоналістичним рухом, був товаришем і приятелем Гайваса, — обидва жили в тій самій дільниці Львова, на Личакові, — і тепер Гайвас притягнув його до співпраці. Треба сказати, що діло своє провадив він зразково. В початках було воно страшенне занедбане, скрізь хаос і непорядок, не знати, хто й за що відповідає, скільки чого надруковано і хто та скільки взяв у кольпортаж. Маланчук перш усього взяв до праці сталих людей — до того часу призначувано туди різних хлопців, в міру того, як попадалися вони під руки. Потім перевів розподіл роботи, окреслив відповідальність кожного, спосіб передавання роботи з рук до рук ланцюговим порядком і все грало, як на фортеп'яні. Поставив у терені сітку кольпортерів, що були вправді організаційними людьми, але до видавництва стояли в торговельному відношенні й мусіли платити за кожну річ. Не пішло це скоро, але з весною 1941 року машина функціонувала вже справно, як це тільки можливе було в воєнних часах.

---

[4] Так називався відділ друкування організаційної літератури.

Здається, мала це річ — циклостильне видавництво. Але подумати, що в ньому друкувалися тисячі таких книжок, як "Біла книга" Сціборського, "Культурна політика большевиків" С. Николишина, "Антологія української поезії" за редакцією Ольжича і Лащенка, "На актуальні теми" Сціборського, що місяця один військовий підручник на двісті сторінок завтовшки, що два тижні "АБВ", майже щодня якийсь комунікат, летючки, відозви, одноднівки, програмки, десятки всяких більших і менших брошур. А все те вистукати на болонах, викрутити на циклостилі, зброшурувати і розвезти на місця в воєнних умовинах, де щораз бракне то болон, то паперу, то фарби, то навіть металевих спиначів, де кожна направка триває два або й три рази довше, як у нормальних часах! Всі сунуть з претенсіями, чому ще не готове, кожний домагається першенства — справді тяжко всім догодити. Що й не казати, наше видавництво справлялося добре. А пізніше, коли треба було заготовити пропаґандивний матеріял до походу на схід — для селян, робітників, червоноармійців, залізничників і т. д., і т. д. — праця кипіла скаженим темпом.

Помилявся б хто, думаючи, що все це йшло гладко й безпечно. Щоправда, покищо не було німецьких репресій. Так ґестапо, як і військова німецька розвідка напевно знали про нашу діяльність, годі її було зовсім законспірувати. Кілька місяців пізніше мав я нагоду — бувши вже арештований — оглядати повну колекцію наших видань, все хронологічно поскладане, понумероване, наголовки перекладені на німецьку мову, до кожного видання короткий зміст його в німецькій мові, деякі характеристичні уступи теж переложені на німецьку мову, особливо з летючок і комунікатів Проводу. А в тому ані одного бандерівського видання. Тим я не хочу сказати, що німці не цікавилися бандерівськими виданнями

і тільки на нас свою увагу звернули. Напевно з такою ж самою німецькою акуратністю мали десь поскладану всю бандерівську "літературу". А підкреслюю це тому, що вони не помішали видань обидвох тих націоналістичних відламів, значить мали там своїх спеціялістів, що визнавалися на тих справах і знали, що й куди поскладати.

Великих труднощів зазнали ми від бандерівців, що не поминали ніякої нагоди, щоб не пустити нам шпильки в бік, а в своїй винахідливості і зручності були просто подивугідні. Ми на таке діло не йшли з принципових причин і тому, що не ставало нам часу і людей. Одверто признаюся, що коли б я й хотів таким самим відплачуватися бандерівцям, не мав на те хисту, в тих справах їхня перевага над нами була безсумнівна.

Перше, що зробили бандерівці — старалися залишити своїх інформаторів у наших рядах. Не дуже це й трудно, бо в початках позначалася велика плинність членства, доволі довгий час годі було з цілою певністю сказати, хто наш, а хто бандерівець. Люди вагалися, не були ще ані добре зорієнтовані, ані цілком рішені в один чи в другий бік — сьогодні був у нас, а завтра перейшов до бандерівців і навпаки, це залежало від розмови з приятелями або від доброго й зручного аґітатора. До яких трьох місяців відносини встабілізувалися настільки, що вже можна було перевести організаційну демаркаційну лінію. Переходи на цей чи другий бік траплялися ще, та щораз рідше. В тому ж то часі бандерівці заздалегідь дали доручення деяким своїм людям лишитися в нас на постійне, вдавати противників бандерівщини, вистерігатися всяких, навіть товариських зв'язків з бандерівцями, слідкувати за всім, що в нас діється, і доносити по своєму таємному розвідочному контакті. Скільки таких бандерівських розвідчиків сиділо між нами — годі сказати. Ми з тим фактом

рахувалися і старалися працю на низах ставити так, щоб вона не потребувала внутрішньої конспірації. Бо що менше конспірації, то менша потреба на розвідчиків і конфідентів. Нам конспіруватися перед українською громадою в щоденній нашій політичній праці не то, що не потрібно, щобільше, ми старалися свою роботу вести якнайявніше, наскільки йдеться про Генерал-Ґубернаторство, щоб протиставити нас, нашу ідеологію, нашу організаційну мораль витвореному бандерівцями станові і їхнім методам праці. Скоро бандерівці пізнали, що нічого їм заморожувати своїх людей внутрішньою розвідкою в наших рядах і почали їх звідти витягати. На перший слід тієї тактики впали ми в Криниці. Як тільки С. С. завіз туди вістку про розлам в ОУН, швидко поділилася місцева Екзекутива, одні пішли за РП ОУН, другі за ПУН, як і скрізь. Сталося якось так, що склад Екзекутиви роздвоївся майже по половині. Вже тоді залишили бандерівці в нашій Екзекутиві одного свого члена Р. для розвідочних цілей. Він там довго не видержав, прозрадив себе в дискусії, що на той час усюди велася в піднесеному, розгарячкованому настрої і з будь якої благої причини приходило нераз до дуже гострого обміну думками. Коли хтось з бандерівців у наших рядах попав у підозріння і стояв напередодні свого розконспірування, або коли бандерівці з інших причин постановили його відтягнути до іншої роботи, тоді інсценізувалося "політичне навернення" — геть чисто, як у большевиків. Такий то й такий Іван Семенчук чи Семен Іванчук проголошував заяву або й одвертого листа до своїх друзів, випускаючи його або у власному іменні або друкуючи в бандерівських виданнях, що він стояв вірно при ПУН, доки не приглянувся ближче його роботі і доки не пізнав, що є тільки одна правильна революційно-визвольна політика, цебто та, що її визнають і проводять бандерівці. Кінчився звичайно такий

лист закликом до інших друзів, щоб “визволювалися з облудних тенет пропаґанди і фальшивства ПУН та ставали на єдино-правильний шлях революційно-визвольної боротьби”, іншими словами, щоб переходити до бандерівців.

Звичайно, бандерівцям ішлося про те, щоб просунути когось зо своїх догори, якнайближче до ПУН. Та це було неможливе і з того вони собі здавали справу, хоч і не покидали тої думки довший час. Коли ж не можна провести когось у найближче оточення ПУН — давайте, хлопці, спробуємо з іншого боку. Два випадки з тієї бандерівської тактики настільки характеристичні, що їх треба тут переповісти. Обидва вони покінчилися в пізніших часах трагічно, один напевно, а другий правдоподібно згинули з рук своїх власних товаришів-бандерівців.

З початком місяця жовтня 1940 року зголосився в полк. Сушка якийсь Іваxів. Був це високий тип, мені зовсім незнаний, але хтось знав його з назвища і з давних, довоєнних контактів у Бережанщині, звідки він був родом. Прийшов змізерований, обдертий, у дрантивих штанях і в протоптаних черевиках, подався за мешканця табору втікачів, де наслухався багато про розлам в ОУН і прийшов до переконання, що його місце по стороні ПУН. Якщо його потребують — він до нашої диспозиції. З політичною працею він мало обізнаний і досвіду в ній не має, але може працювати в нас у військовому ділі, військовик з нього непоганий, закінчив польську старшинську школу і ввесь час цікавився військовою справою.

Піддали його провірці, а тим часом зодягнули, щоб виглядав якось прилично, а то сором з ним між людей показатися. Для організаційних справ прибрав він собі назвище Юрій Сонар і під тим назвищем виступав аж до своєї смерти в 1943 році. Не багато могла виявити провірка. В Кракові появився він під кінець 1939 року, прийшов разом з іншими втікачами,

що їх десятки приносив кожен день. Націоналістом і членом ОУН був десь з половини тридцятих років, тримався в краю добре, знали його бережанці з тих часів. Тут він жив увесь час у таборі при вул. Лоретанській, там харчувався і жив бідно, як десятки інших хлопців, що не мали настільки сприту, щоб пуститися на чорну торгівлю. Час до часу дістав якусь працю, щоб заробити копійчину. Що робив в Організації — невідомо, ніхто його не бачив при ніякій організаційній роботі, поза тим, що як і сотні інших крутився то в Допомоговому Комітеті, то в організаційній домівці.

Не було підстави його відкинути, але з обережности тримали його здалеку організаційних справ, доки не буде його можна ближче пізнати. Тим часом посадили його в кімнаті для військовиків, де він помагав при складанні військових підручників, сортував матеріяли, робив якісь рисунки, переводив коректу підручників на болонах, добирав матеріяли до лекцій старшим викладачам, одним словом, працював добре і сумлінно. Не вмішувався в політичні дискусії, хоч і не тримався осторонь, от вів себе точнісько так, як на його місці поступав би кожен такий самий пересічний тип.

Згодом почали ним виручатися на військових лекціях, викладав він добре, хоч і голос у нього не конче відповідний, тонкий і пискливий.

Минуло кілька місяців. З військової канцелярії почали зникати папері. Маловажні спершу, ніхто уваги на те не звертав, от закинулися десь, а може й подер хтось через помилку: це були конспекти лекцій, переклади уступів з чужомовних підручників тощо. Дедалі це траплялося щораз частіше. Нічого там не було тайного, це ж жодні мобілізаційні або штабові оперативні пляни. Все ж таки, куди дівалися вони? Зголошено це в Сича. Він казав від тепер замикати двері на ключ, щоб переконатися, чи заби-

рає ці речі хтось з працівників військового відділу, чи хтось інший. Папері зникати не перестали. Тоді почали шукати підозрілих і під перший сумнів попав Сонар-Івахів. За ним слідкували і хоч нічого підозрілого не знайшли, та хтось бачив його раз у товаристві Равлика. Давніше це не обтяжувало б його, бо товариські зв'язки поміж нами і бандерівцями не припинялися, та десь на переломі 1940 - 1941 років бандерівці проголосили бойкот на всіх членів нашої Організації, перестали з нами вітатися на вулиці і вдержувати якінебудь зв'язки. Коли тепер кого побачили в товаристві бандерівця, та ще й Равлика, шефа їхньої розвідки — це вже було дуже підозріле. Сонара покищо не викинули, але безнастанно тримали під доглядом, ніколи не лишали його ні на мить самого, не впускали вже до військової викладової кімнати внизу і він це не міг не помітити. Одного ранку не прийшов до праці і стільки його й бачили. А за кілька днів курсував по Кракові довжелезний "одвертий лист Юрія Сонара до полк. Андрія Мельника, Голови Проводу Українських Націоналістів". І чого там не було! Спочатку безмежне довір'я й повна відданости аж до самопосвяти охота до революційної роботи, а потім поступневе розчарування, вагання, зневіра і, як остаточний висновок — відхід від Організації. Коли б на тому закінчилося, може б хто на ту штуку зловився. Але Сонар на тому не спинявся. Як правовірному бандерівцеві, йому мало було показувати шлях своєї еволюції від ОУН до бандерівців, він почав лляти помиї на голови членів ПУН, повторяючи старі наклепи і прибавляючи ще від себе сенсації. Досталося там і Грибові, і Сичеві і мені перепало та й кожному іншому щось пришив, нікого не поминув. Не гребував при тому й очевидною брехнею, а те можна було легко перевірити. І так цей лист минувся зо своєю ціллю, може поміг бандерівцям у їхніх внутрішніх відносинах,

але нашим членам не зашкодив. Стільки хіба, що ще одне вияснення написано і знову в поїздках нова тема до балачок.[5]

По невдачній спробі з Сонарем бандерівці пробували дістатися до нас з другого боку. Тим разом вишукали людину зовсім незнану на терені Генерал-Губернаторства, спровадили молодого сільського хлопця аж з Німеччини. Він зголосився без клички, як виявилося, не міг її мати, бо в місцевості під Бреслявом, де він жив, клітини ОУН не було. Просто з поїзду зголосився до Українського Комітету, там допитався до організаційного осередку і ще того самого дня застукав до дверей під ч. 26 Зеленої вулиці.

Списав я з нього все, що міг він сказати, по кількох днях прийшла відповідь з Берліна, що не знають його добре, не можна про нього сказати ані нічого доброго, ані злого. Втік з Бресляву, бо наче б то рвався до підпільної роботи, хотів, щоб його вислати найближчою нагодою до краю. Ну, голубе, так швидко це не йде, до краю когонебудь не висилаємо, хто знає, чи здатний він до підпільної роботи, най-

---

[5] Хоч Сонара вислав на розвідку до ОУН Іван Равлик і хоч він, наскільки йому це вдалося, ту розвідку старався вести, але кількамісячний контакт з нашою Організацією, кожноденна обсервація її творчої праці в тій ділянці, куди приділений був Сонар, не залишилася на ньому без впливу. Він уже був "зараженийй мельниківством", як висказувалися бандерівці, і пізніше, в 1942 - 1943 роках на Волині був речником порозуміння між обидвома організаціями по лінії спільних партизанських дій. Виступаючи уповноваженим зо сторони бандерівських партизанських відділів, Сонар провадив переговори з таким же уповноваженим з нашої сторони, Чорнотою, і в одному моменті прийшло навіть до підписання акту братерської співдії на час тривання збройної визвольної боротьби.

перше треба тут побути, навчитися дечого потрібного, а там — побачимо.

Післали його наниз до хлопців, що з ними Федько Яцура вів розвідочний курс з ляборатoрними вправами. Там він і ночував разом з іншими, що над ними мав нагляд Павло Кивелюк,[6] якого обов'язком було пильнувати день і ніч організаційної домівки. Добрих два тижні вертівся він там без підозріння, хоч і не міг задружити з іншими хлопцями. Вигляд у нього був такий, що відпихав від себе: худий на обличчі, низького росту, хворобливого землистого коліру шкіра на лиці, неспокійні очі ввесь час бігали і завжди дивився з-під лоба. Ті два тижні використовував, щоб розглянутися, де що лежить. Найбільше цікавила його ляборатoрія Яцури, але туди вступу не мав ніхто, Федько замикав двері на ключ, навіть як виходив на хвилину. Одного разу, в часі лекції, використавши момент, коли Яцура на один мент пішов до ляборатoрії щось звідси принести і не зачинив дверей з думкою, що зараз це туди віднесе назад, цей тип вскочив туди, випакував повну течку клішами й утік. Хлопці пустилися за ним у погоню, не встигли наздігнати, бо сховався він до кам'яниці

Через таку свою поставу Сонар попав у конфлікт з бандерівським проводом. На зустріч партизанських відділів Тараса Бульби, ОУН і бандерівців, що мала відбутися дня 20 травня 1943 року, Сонар уже не прибув, ані не вислано на його місце нікого іншого. Згодом бандерівці повідомили, що "Сонар згинув у ворожій засідці". Пізніші розсліди виявили, що його вбито за вперте обстоювання ним потреби створення спільного повстанчого штабу на основі чесного і щирого, без задніх думок, порозуміння обидвох організацій. Гляди про те брошуру О. Шуляка п. н. "В ім'я правди (до історії повстанчого руху в Україні)" Ротердам 1947, ст. 21 - 22.

[6] Розстріляний німцями в Кракові 1944 року. В. Й. П.!

ч. 20, де жили бандерівці. Шкоди великої не вчинив — украдені кліші це були репродукції важніших частин зізнань Буя-Горбового, що їх бандерівці вже мали, нам тільки прийшлося ще раз їх репродукувати. Все ж таки — вельми неприємна це справа відкрити, що два тижні жив і ночував серед нас бандерівський шпиг.[7]

Один раз бандерівці підсунули свого чоловіка дуже зручно і заподіяли нам велику шкоду. Вже була згадка про те, що Іван Мицик-Аскольд підбирав собі в терені людей до висилки в край і переводив з ними вишколи в малих гуртах по два-три чоловіки. В Сяноці натрапив він на якогось типа, по псевду Чорнота, а може й направду так називався. В ОУН був від самого початку, коли зорганізувалася сітка в Сяноці, після розламу залишився при нас. Точно й сумлінно виконував свої обов'язки, хоч

---

[7] Доля звела мене з ним ще раз у 1943 р. Я тоді працював у Золочеві, а він був родом з Золочівщини. Раз якось зайшов він до мого бюра, не сподіваючися мене там. Збентежений забув язика в роті. Якось прийшов до себе і просив призначити його районовим агрономічним інструктором до одної з волостей. Саме закінчив він кількамісячний агрономічний курс. Прохав вибачення за свою поведінку в Кракові і виявив, що дістав такий наказ. Казали йому виїхати до Кракова і зголоситися в Равлика, а той доручив йому протиснутися до нас і доносити про все, щоб там не чув і не бачив. А тепер він порвав з бандерівцями і хоче зовсім до приватного життя відійти, працювати в своєму рідному селі. Я визначив йому побачення за тиждень, мавши на думці примістити його на пості волосного агронома, та за кілька днів прийшла вістка, що його вбито. Війт волости Фільварки розказував мені пізніше, що вбили його бандерівці з помсти за те, що покинув їхню організацію і відмовився від послуху. Не маю на те доказів, хоч, беручи за підставу його власні слова, це дуже правдоподібне.

був якийсь понурий і маломовний. Сам зголосився до роботи в краю і по якомусь часі визвано його до Кракова. Приїхав він туди під ніч, не мав знайомих, куди б піти на нічліг, Мицик казав йому заночувати в одній з кімнат організаційної домівки. А коли вранці прийшли ми туди — не застали ні одної машини до писання. Чорнота флегматично і преспокійно розповідав, що якісь люди прийшли вночі і забрали.

— І ви не питалися, хто вони?

— Не моя справа розпитуватися, я тут не господар.

— Як же ж не було вам підозріло, що люди приходять забирати машини серед ночі?

— Вони казали, що їх прислав полк. Сушко. Зрештою вони мали ключ до мешкання, то я нічого не підозрівав.

— Як виглядали вони? Скільки їх було? Точно розкажіть усе, що бачили.

А він усе своєї пісеньки співає — не приглядався, спав, не втручався не в своє діло і т. д.

Як звичайно, в останній кімнаті завжди ночував СС. і заки йшов спати, засував двері на ланцюг. Так зробив і того вечора, було очевидне, що Чорнота бреше. Після півгодинного слідства не було в мене вже ніякого сумніву, що Чорнота — бандерівське зозулине яйце. Коли залишили його там ночувати, потелефонував на бандерівський зв'язок, впустив їх до середини і так ми втратили чотири машини до писання. Щастя, що ніяких паперів і документів не тримали ми ніколи в домівці, щоб забезпечитися перед наглим німецьким наскоком, а то могли б обчистити геть з усього. Потерпів ще й Гриб, якому вкрали валізку з речами і грішми, приватну його власність — увесь його дорібок. І на добавок того Чорнота не вийшов разом зо злодіями, залишився. Одне з двох, або був занадто певний себе, або

Володимир Кок
Організаційний Референт Лемківської Области

бандерівці вважали нас за таких дурнів, що й не завдавали собі труду скривати його перед нами.

Чорт бери машини, хоч у воєнному часі їх дістати — не абияка штука. Сором перед людьми, що організаційної домівки не вміли зберегти. Це рознеслося по місті, бандерівці трубіли про те і висмівали нас, як нездар, мовляв, куди нам до якоїсь серйозної роботи, коли з-під самого серця забрати нам можна найбільші тайни. Сьогодні це зробили бандерівці, а завтра це саме можуть повторити большевики. В тому було багато правди і це тимбільше пригнічувало.

Найбільше побивався Іван Мицик. Він почував за собою подвійну вину, раз, що притягнув Чорноту

до крайового відділу, по-друге, що дозволив йому ночувати в організаційній домівці. Ходив з похиленою головою і не помагало переконувати його, що втраченого не завернути, що це повинно бути тільки осторогою на майбутнє і що таке може кожному трапитися. Він зовсім поважно носився з думкою зрезигнувати зо свого посту і піти до краю звичайним кур'єром, щоб у той спосіб спокутувати свою вину.

Що робити нам з Чорнотою? Аскольд хотів його взяти на допит, щоб видобути від нього признання і щоб він видав своїх спільників. Остаточно, можна б це зробити, але що воно направить? І чи варто нам поганити собі руки побиттям такого типа на те, щоб дістати підтвердження того, чого й так ми вже певні?

Це була проблема не одного тільки Чорноти. Сьогодні Чорнота, вчора Сонар, а завтра якийсь інший Іван чи Степан, Бог один знає, скільки їх підісланих сидить між нами, ніяким чином того не сконтролювати, та ж не заглянеш людині в душу. Положення справді дурнувате. Не реаґувати на ці вчинки і вільно пускати тих людей — значить заохочувати інших, щоб їх наслідували, в почутті безкарности і без ніякого риску небезпеки. А бити по них, щоб інших відстрашити, що ж, це можна, але тоді, сказавши "а", треба казати і "б", не пропускати безкарно ні одної бандерівської витівки. Це ж неминуче доведе до кривавих бійок і створення не тільки внутрішньо-політичного, але й внутрішньо-бойового фронту.

Над цією справою відбули ми окреме засідання Організаційного Бюра, бо від нас домагалися встановити тактику і лінію поступовання. За думкою негайної відплати заявився Гриб і я, виходячи з потреб біжучої організаційної праці. Проти неї виступив Ольжич, Вассиян і Сціборський. Вони арґумен-

тували, що змагання між нами і бандерівцями, як виходить, затягнеться на довгі роки. Засобів насилля можна вживати, і навіть треба, коли є надія, що ними можна зломити опозицію, ґрунтовно й доосновно її знищити в скорому часі. Розтягати внутрішній терор і боївкарство на цілі роки, це не тільки нісенітниця з точки погляду доцільности, але й шкода для моральної чистоти руху, що мусить залишитися незаплямлений, якщо хоче потягнути за собою ідейних людей і діяти з покоління в покоління. Хоч як би нас це боліло, хочби й соромом пекло, але ми не можемо вийти з рівноваги й пускатися на злодійство і розбишацтво, за ціну хвилевої сатисфакції підважувати моральні основи націоналістичного руху.

Пам'ятаю, майже цілу ніч провели ми на дискусії і накінець однозгідно прийняли те становище, що його речником був Ольжич. Це стало основою нашої тактики у відношенні до бандерівців на довгі роки і це покривалося з переконанням нашого Голови Проводу. Ще й сьогодні тяжко сказати, котра тактика правильна. Яка б вона не була, головне, щоб була консеквентна і не хиталася між крайностями. Можливо, що колись історія засудить наших провідних людей з того часу, бо може бракувало їм рішучости в боротьбі з противником, який не перебирав у засобах, а може блистітимуть ясно серед темної ночі на українському політичному фірманенті, як кришталеві душі, що загинули, але не вгнулися і не сплямилися братньою кров'ю. Сціборський і Сеник — впали від братовбивчої кулі, Ольжич — закатований у льохах ґестапо, Вассияна доконали еміґрантські злидні — але даремно було б шукати на них плями, вони йшли чесно крізь життя аж до кінця своїх днів.

Чорнота залишився живим, може живе десь до сьогодні і не знає, що життя своє завдячує тим, яких постріляли пізніше його побратими. Прогнали

ми його, казали на очі не показуватися, бо буде біда. Пішов мовчки і це було найсильнішим доказом його вини.

Скільки таких Чорнот і Сонарів сиділо в нас, того ніхто не збагне, хіба що самі себе повиявляли б. Один молодий хлопець у Ярославі, що його були навіть пропозиції висунути на провідника юнацтва, втік від нас уже після того, як зачалася большевицько-німецька війна, а знаю один випадок, коли бандерівський аґент сидів у нас, аж доки на горизонті не з'явилася УГВР у 1944 році.

Після випадку з Чорнотою ми ще більше скріпили засоби обережности і від тоді вже не пропало нам нічого. Але, коли позичили ми до УЦК електричний циклостиль, бандерівці вломилися туди вночі і викрали його. УЦК мусів відкупити новий і ми на тому вийшли ліпше, бо дістали нову машину, а злодійство бандерівців настроїло проти них декого з УЦК.

Вже тоді творилися бандерівські боївки, даючи передсмак терору, що розгулявся в 1941 році. В Кракові спочатку не підносили вони голови, поза спробою розбити нам академію з нагоди 50-ліття Голови ПУН. Напали тільки на Федька Яцуру, а цей факт побиття українського вояка, добровольця Українських Січових Стрільців, одного з небагатьох українських літунів, а пізніше бойового старшини панцерного поїзду, старого члена УВО, бойовика і довголітнього керівника лябораторії УВО викликав величезне обурення і бандерівці стрималися, ще не прийшов їх час.

Даємо слово Яцурі, хай він сам про те розкаже:

"З кінцем жовтня або з початком листопада 1940 року зголосився до Крайової Екзекутиви ОУН смаглявий, низького росту тип, на прізвище Бобеляк. Частинно тому, що Крайова Екзекутива не мала в тому часі для нього роботи, а частинно з

тої причини, щоб його перевірити, що це за птиця, відослано його до мене. Я вже мав підозріння, що він стоїть у зв'язку з бандерівською розвідкою, а воно ще більше скріпилося, коли Бобеляк конечно хотів дістати якийсь приділ праці в нашій розвідочній системі.

Казав я прийти йому за два дні і за той час ствердив понад усякий сумнів, що він належить до бандерівського розвідочного відділу на місто Краків. Живе в таборі втікачів, а минуле його — погане, був крамарем у якійсь кооперативі в Миколаївщині, звідти прогнали його за злодійство і навіть не знати, яким чином і на якій основі називає себе він націоналістом. Не мав я його як позбутися — дав йому число 76, як особисту шифру, і призначив якісь дурнички, щоб він пізнав, що це глум, і самий забрався. Коли ж він мимо того далі налазив до мене, я його прогнав.

Десь тиждень пізніше випало засідання Крайової Екзекутиви. Перед тим заскочив я до табору за якимись інформаціями. Коли вже виходив, бачив при вході Лебедя і Пришляка, керівника бандерівської розвідки на місто Краків, як живо про щось говорили з собою. В тому моменті Лебедь показав на мене пальцем Пришлякові, хіба не на те, щоб мене зідентифікувати, бо ж Пришляк мусів добре про мене знати. Мусіла бути мова про мене в зв'язку з чим іншим, а про що саме йшлося, довелося мені на власній шкурі відчути ще того самого вечора. Пришляк зараз прикликав Бобеляка, що крутився там поблизу, шепнув йому щось на вухо і цей побіг назад до табору. Все те обсервував я з-під ока, хоч їм мабуть здавалося, що я нічого не бачу.

Найкоротшою дорогою пустився я на Зелену вулицю, щоб поспіти на засідання. В половині Зеленої вулиці наздігнав мене Бобеляк, підступив до мене і сказав, що має до мене прохання. Йому на-

бридло вертітися без цілі по Кракові, він хотів би дістатися до веркшуцу. Знає, що я в добрих взаєминах з С. С., до якого ті справи належали. Чи не схотів би я промовити за ним слово? Щоб його позбутися — було вже досить пізно, надворі смеркалося і я не хотів спізнитися на засідання — казав я йому написати прохання на письмі. А він — тиць мені в руки якогось листа, це мало бути готове подання. Може думав він, що я пристану на хвилину, почну читати і тоді він виконає свій напад. Та я сховав листа до кишені і сказав, що передам, кому треба. Бобеляк таки не пішов, відпровадив мене аж під саму браму кам'яниці ч. 26 і там попрощався. В моменті, коли я ввійшов у браму і вступав на східки в сінях, він нагло підскочив до мене ззаду і вдарив два рази боксером в очі. Без сумніву мав він доручення зробити це скоріше, ще на вулиці, але не стало йому мабуть відваги, відклав він це на останню мінуту і тій обставині завдячую своє життя. Бо удар боксером ззаду, зігненою рукою, без повного розмаху — куди слабший, якби завдати його з-переду. Один удар розбив окуляри, скалка розбитого скла залізла в око, другий удар попав у чоло, вище брови і протяв шкіру до кости.

Напів притомний і приголомшений ударами, об'юшений кров'ю, що спливала з розбитого чола, доволікся я на перший поверх до нашої домівки. Застав там Сеника, що обережно вийняв більшу скалку з ока. Почали дзвонити за лікарем, оказалося, що нагорі в УЦК був тоді д-р Лемішка, він дав мені першу поміч, забандажував і відвіз до шпиталю.

Віддали мене під опіку найліпшого німецького лікаря, що його можна було в Кракові дістати, д-ра Лянґе. Він ствердив протяту зіницю і чотири діри в оці. Після перших оглядин повідомив полк. Сушка, що правдоподібно зір мій пропав, але справа ще

гірша, він зосереджує увагу на те, щоб врятувати життя, бо почалося запалення очного нерву і грозять комплікації.

В шпиталі перележав я понад два місяці і вийшов аж після Різдва. Якимсь чудом урятував і зір і лишився живий, хоч наслідки того лишилися до сьогодні. Ліве око стратило половину силу зору, а при кожній напрузі і часто й без неї нападають мене сильні болі голови, що йдуть від очного нерву.

Вернувшися назад до своєї праці, пустив я в рух розвідочну машину і довідався, що Бобеляка в Кракові нема. Бандерівці негайно сплавили його кудись, може не так, щоб рятувати його, як зо страху, щоб не видав тих, хто давав йому накази. Вийшло на яву, що дістав він доручення мене осліпити. Казали: "Яцура за багато знає і за багато бачить, треба його трохи притемнити." Він міг легко побити мене боксером чи залізним ломом ззаду в голову і може навіть убити тим способом, але для нього наказ був не вбити, тільки осліпити."

Цей акт канібальського варварства тільки на короткий момент потряс українським сумлінням. За скоро про нього забули.

А тим часом у менших містах — що ближче до війни з большевиками, то більше згущувалася атмосфера і подекуди нашим людям небезпечно було одинцем і вечорами ходити по вулицях. В тому ділі найбільше прославився Холм. Нашого Повітового Провідника Мирослава Йойка, бандерівська боївка поколола ножами, кожен інший на його місці попрощався б з життям, але Йойко, кремезний і сильний як тур, вилизався з ран у холмському шпиталі. В тому самому Холмі трохи не пожив смерти Ярослав Гайвас. В часі одної з поїздок, закінчивши свої справи за дня і не маючи що робити до раннього поїзду, хотів він скоротити собі час і піти до кіна. По дорозі стрінувся з П. Башуком, бандерівським провідни-

ком на Холм, що любенько й солодко розмовляв про всячину. Розійшлися — і ніби нічого. Але коли вийшов Гайвас з кіна, побачив, що його інвіґілюють. Для певности, щоб точно переконатися, нагло обернувся і тоді один з інвіґіляторів, хлопець знаний Гайвасові під назвищем Каменецького, напоровся на нього носом, зачервонівся й утік. Інвіґіляція не переривалася, на місце Каменецького станула трійка інших. Холм місто мале, скинути там з себе інвіґіляцію куди трудніше, як у великоміському русі. Побачив Гайвас, що мабуть не переливки, готується щось поважніше від самої інвіґіляції, бо ці три типи, користаючи з присмерку, підсувалися щораз ближче і ставали вже на п'яти. Так дійшли вони до одинокого місця, де можна було пострясати з себе бандерівські тіні. З однієї сторони вулиці ярко освічена казарма, а по другій ресторан, що мав два виходи, — якраз переходила тудою більша група людей. Прожогом кинувся Гайвас між них і вскочив до ресторану. В тім моменті на вулиці почувся крик — це три бандерівські типи помилилися в вечірній темноті, біжучи за Гайвасом, і замість нього порізали ножами д-ра Ленця, що випадково з росту і з постави схожий був на Гайваса. Внесли його закривавленого до ресторану, счинилося замішання і серед того гармідеру Гайвасові пощастило непомітно вийти й дістатися до своєї квартири.

Довго ще після того нахвалялися бандерівці, що доїдуть кінця Гайвасові, як тільки висуне носа до Холма. Проте він їздив далі, бо того вимагала справа, але і сам мався на обережності і ціла наша залога в Холмі була заалярмована й поставлена на ноги. Ми не хотіли бійок і проливу крови, бо ж це абсурд вирізувати себе в обличчі ворога напередодні найтяжчих років новітньої історії України, та годі давати себе різати, як баранів. Вийшла інструкція, що забороняє якінебудь відплатні акції, але дору-

чає зорганізувати на місцях самооборону, щоб дати можність людям працювати й не деморалізуватися бандерівським терором.

Чорні думи насувалися... А що, якби прийшли в Україні бандерівці до влади? Чи не перевищили б вони гітлерівської жорстокости й усього большевицького жахіття?

IV. Розділ

НАЦІОНАЛІСТИЧНИЙ РУХ У ФРАНЦІЇ І В НІМЕЧЧИНІ

Військова еміґрація в Франції. — Наплив робітництва з Галичини. — Український Народний Союз. — Відділи ОУН. — Доноси полонофілів з УНР. — Оборона українців перед мобілізацією до польського війська. — Українці вступають до французької чужинецької легії. — Фіктивний "Український Комітет" у Парижі. — Його висланець Соловій їде до Італії. — Його розмова з представником ОУН. — Інформації ред. Олекси Бойкова. — Розмови його з полк. Коновальцем. — Зв'язки з французьким міністерством заграничних справ. — Демарш міністра Юзефа Бека та його неуспіх. — "Похідні полки" в французькій армії. — В цензурі жиди й москалі. — Новий Уряд УНР шукає зближення. — Відмова виповісти Варшавський Договір. — Заходи Соловія. — Ще про український легіон у Франції. — Безуспішна розмова В. Соловія з представником ПУН у Римі. — Перші еміґранти в Німеччині. — "Українська Громада" в Берліні. — Активність гетьманського табору. — "Комітет допомоги втікачам з України". — Повінь українських організацій. — Як постало УНО. — Націоналісти в українській суспільній мозаїці Німеччини. — "Українське Бюро". — "Українська пресова спроба". — Її переміна на "Націоналістичну Пресову Службу" і наслідки того. — Боротьба за УНО і чистка його від бандерівців. — Одвертий лист колишніх політичних в'язнів до Бандери.

Серед такого з одного боку процесування з бандерівцями, з другого боку — позитивного ставлення організаційної роботи в Генерал-Ґубернаторстві пройшло кілька місяців. Природно, наша увага звернулася найбільше на Генерал-Ґубернаторство, бо там жило найбільше українців, туди належала частина українських етнографічних земель і там мусіла організуватися база для керування революційно- підпільною роботою в Україні.

Не забували ми при тому і про дальше запілля на еміґрації. З різних европейських країн, де поселилися українці-еміґранти в часі після першої світової війни, варто тут згадати дві, Францію й Німеччину.

З початком 20-их років наплило до Франції багато українців з військової еміґрації. Це були головним чином наддніпрянці, переважно з української армії, але немало було теж і таких, що їх мобілізовано до різних московських "добровольчих" частин, як от денікінської і вранґелівської. Ступінь національної свідомости в них був різний, все ж таки доволі скоро почали вони себе відшукувати та єднатися у власних товариствах і організаціях. В перших початках їхня політична орієнтація ішла на державний центр УНР, якого багато визначних членів, між ними і сам сл. п. Головний Отаман Симон Петлюра, проживали в Парижі.

Дуже швидко кількість українців у Франції почала збільшатися коштом робітничої еміґрації з Галичини. Тисячами їхали туди українці з бідніших околиць Галичини, головно малоземельні й безземельні селяни, шукаючи праці в сільському господарстві, промислі й копальництві, щоб заробити якісь гроші і вернувшися до краю мати з чим зачинати самостійне життя. В скорому часі галицький елемент у Франції почав переважати. Одначе з національного й організаційного боку це була неоформлена сира маса, що нею довший час не було кому опікуватися,

бо з-поміж себе не могла вона видати освічених провідників, а уенерівці відмовлялися від усяких контактів з нею, щоб не наразитися полякам і покликуючися на те, що це польські громадяни і що опіка над ними належить до польських консулятів.[1]

Після того, як націоналістичний рух оформився в одну "Організацію Українських Націоналістів", відносини змінилися на краще. Низка видатних і енерґійних націоналістичних діячів у Франції, між ними генерал Микола Капустянський та інж. Микола Сціборський, кинулися до праці серед української громади і вислідом того, як гриби по дощі, виростали різні українські товариства, побудовані на соборницькій плятформі і сперті на націоналістичну ідеологію. Згодом усі вони поєдналися в сильну суспільно-організаційну централю під назвою "Український Народний Союз" з осідком у Парижі, а першим головою "Українського Народного Союзу" був ніхто інший, як генерал Капустянський.

В засаді всі потреби українського націоналістичного руху в таких країнах, як Франція, задовільно заспокоювалися в суспільних організаціях, одначе для більш політично вироблених елементів інж. Микола Сціборський, тодішній Організаційний Референт ПУН, творив по всій Европі в тих осередках, де скупчувалася більша кількість української еміґрації, окремі "Відділи ОУН". Були ці Відділи і в Франції, хоч не дуже проявляли себе роботою назовні, більше зайняті були працею їхніх членів над собою.

"Український Народний Союз" до кількох літ став найсильнішою українською організацією не тільки в Франції, але й у цілій Европі. Коло нього та в

---

[1] Про початки українського організованого життя в Франції диви книгу д-ра Мирослава Небелюка п. н. Під чужими прапорами, Париж 1951, видання ПУДФ.

оперті на його членство зорганізувалася перша українська друкарня в Франції, тижневик "Українське Слово", що відограв колосальну ролю в освідомленні українського робітництва в Франції, а далі видавництво книжок націоналістичного змісту та власна українська книгарня в Парижі. Великі заслуги в розбудові українського громадського життя в Франції поклав редактор Олекса Бойків.

Все це було сіллю в оці полонофільсько наставленої уенерівської групи, що в своїй боротьбі з націоналізмом не гребувала й такими засобами, як доноси до французької поліції. На якийсь час перед війною 1939 року наслідком тих доносів мусіли покинути Францію генерал Капустянський та інж. Сціборський. Та це не відбилося на організаційній роботі, бо виросли нові люди, що підхопили націоналістичний прапор, високо його піднесли і міцно тримали в руках.

Війна застала націоналістичний рух у Франції сильно спаяним і вірним Проводові. Не було там місця для диверсії і до самого кінця війни не могла вона поставити там своєї ноги. Щойно після закінчення війни, в 1945 році, прийшли туди бандерівці з Німеччини і вкупі з місцевими опозиційними елементами та ворожо супроти ОУН настроєними людьми з інших політичних угрупувань почали монтувати власну політичну організацію.

Це не перешкаджало диверсантам вбиратися в тоґу оборонців націоналістичного правовір'я і виступати з різними закидами в сторону ПУН за його політику на терені Франції.

Коли в вересні 1939 року німецькі дивізії розгромили Польщу, польський уряд утік за границю, тут пересрганізувався, дістав фінансову підтримку від альянтів і тут почав наново формувати своє військо з недобитків, утікачів і тих поляків, що постійно переживали за кордоном. Перед багаточисленною

українською еміграцією в Франції станула небезпека, що її силоміць зодягнуть у польські уніформи й поженуть битися під польськими прапорами і за польські інтереси. Положення ставало тим грізніше, що полонофільські кола УНР грали в польську дудку і зо свого боку доносили до французької влади й утруднювали оборону української еміґрації перед польськими апетитами зробити з неї своє гарматнє м'ясо.

В тих тяжких хвилях керівні органи "Українського Народного Союзу" виявили багато мужности. Завдяки їхнім заходам удалося врятувати багато українців від концентраційних таборів і від польських знущань, а це головно тому, що отримано згоду від французького уряду залучити здатних до військової служби українців до французької чужинецької легії. Українці не відмовлялися від того, щоб боротися проти гітлерівської аґресії, одначе, коли не могли того робити у власних військових формаціях, то вже краще їм воювати під прапором того народу, серед якого жили, ніж підтримувати свого збанкрутованого ворога — Польщу. І справді, українські робітники почали масово голоситися до французького війська і тільки швидкий упадок Франції під ударами німецької офенсиви не дозволив сформувати більших українських частин у рамах французької чужоземної легії.

Увесь тягар боротьби за відлучення українців на еміґрації з-під польської юрисдикції перенесли на своїх плечах націоналісти. Доводилося вживати найрізнородніших засобів — від протестів до хитрощів — щоб тільки зберегти українську окремішність. Не тільки проти польського нахабства потрібно було боротися, не тільки освідомляти французькі військові й політичні кола, але й відгризатися від своїх уенерівських полонофілів, що запрягли себе до польського воза і запобігали в поляків ласки.

Прийнято тактику уникати явної боротьби між українцями, бо це сильно било по нашому національному престижеві й підважувало моральні позиції українського проводу в відношенні до чужих відповідальних політичних кіл. Не сподобалося це диверсантам, що вдарили в гура-патріотизм і з галасом почали підносити проти ПУН закиди не то що ламання генеральної лінії політики ОУН, але навіть і національної зради. Безглуздість тих закидів дуже швидко вийшла наверх і барабанний вогонь диверсантської пропаґанди в тому напрямі раптово затих. Для кращого висвітлення деяких моментів з тієї справи послужімся знову ж словами інж. Сціборського:

> "Вибух війни поставив нашу еміґрацію, що скупчувалася навколо "Українського Народного Союзу" в Франції, в дуже тяжку й складну ситуацію. Трудність ситуації полягала в тому, що французькі урядові чинники від довшого часу розглядали український націоналістичний рух, як знаряддя німецької політики. Саме так ці чинники задивлялися і на "Український Народний Союз" у Франції, що стояв під ідейним впливом ОУН. В зв'язку з тим, обставини нашої акції на цьому терені віддавна зазнавали труднощів. Міжтим відмовитися там від організаційної роботи ПУН не міг і не хотів, бо саме в Франції купчилася велика маса нашої еміґрації зо Східніх і Західніх Земель, яку неможливо було лишати під впливами полонофільських, соціялістичних і комуністичних угрупувань.
>
> Критичність положення "Українського Народного Союза" з ментом війни підсилила і протинаціоналістична кампанія деяких українських угрупувань, а в першу чергу УНР, що рішила використати сприятливі для неї обставини для порахунку з нашими організаціями в Франції.

Маючи підтримку польського уряду і задеклярувавши себе по боці держав Антанти — група УНР мала в той час об'єктивно найкращі умови для ведення своєї акції в Франції. Але водночас вона не мала ґрунту серед української суспільности, що перебувала в організаціях "Українського Народного Союзу". Тому уенерівці створили в Парижі фіктивний "Український Комітет", що мав дати громадську базу для політичної акції УНР, і зачали виказувати на "Український Народний Союз" пресію, щоб він приєднався до того Комітету. Іншими словами — уенерівці хотіли використати "Український Народний Союз" для власних цілей, зокрема для демонстрування перед урядовими колами Антанти, ніби українська еміґрація в Франції стоїть за "урядом" УНР. Для досягнення тієї мети уенерівці вживали подвійних заходів: з одного боку пробували переговорювати з "Українським Народним Союзом" в справі "співпраці", а з другого — "тиснули" на нього своїми енунціяціями в французькій мові, в яких прозоро натякали, що ОУН і його експозитура в Франції, "Український Народний Союз", це ґерманофільські, а тимсамим ворожі Антанті чинники.

Управа "Українського Народного Союза" всіми способами протиставилася тим заходам уенерівців, стало про те інформуючи Провід.

В місяці грудні 1939 року, від члена ПУН, що кермував нашою акцією в Франції, прийшло до осідку Вождя повідомлення, що до Італії приїде від згаданого Комітету в Парижі п. Соловій з уповноваженнями говорити з чинниками ОУН. Комунікуючи про приїзд п. Соловія, дотичний член ПУН просив, щоб розмови з ним провадити елястично, в тому розумінні, щоб вони ще більше не загострювали відносин з групою УНР у

Франції, та вказував, що це може тяжко відбитися на позиції "Українського Народного Союзу". Отже йшлося про те, щоб бодай на деякий час стемперувати уенерівську кампанію та забезпечити "Українському Народному Союзові" можливість доведення до кінця оборонної акції, що її він почав перед французькими урядовими чинниками.

Одержавши згадану інформацію члена ПУН, Вождь доручив відпоручникові ОУН в Італії стрінутися з п. Соловієм, якщо він прибуде для переговорів, і повести з ним переговори в такий спосіб, щоб вони сприяли тимчасовому спиненні протинаціоналістичної кампанії групи УНР у Франції. Іншими словами, відпоручник ОУН мав завдання шахувати п. Соловія і забезпечити нашим кадрам у Франції вигру на часі для послаблення удару, що звисав над нами. В початку січня 1940 року п. Соловій справді приїхав до Італії, з'явився у відпоручника ОУН і між ними відбулася розмова, зафіксована в протоколі. Понижче подаємо найсуттєвіші місця того протоколу:

"Відпоручник ОУН заявив п. Соловієві, що створений з людей УНР у Парижі Комітет не тільки не надається на загально-національне українське представництво, але може спричинитися до великих труднощів при творенні справжнього репрезентативного українського тіла. ОУН **уважає, що організаційне злиття чи об'єднання з колами УНР, представленими в названому Комітеті, не може бути осягнене** (підкреслення інж. М. С.). Проте, з уваги на вагу політичного моменту, ОУН уважає можливим узгіднити свою діяльність на певній плятформі з українськими людьми доброї волі супроти великих спільних завдань, зокрема в ділянці міжнародньої політи-

ки й пропаґанди. Для здійснення цього співробітництва й координації зусиль у галузях міжнародньої політики й пропаґанди, необхідні в цьому випадку ось такі передумови:

а) Декляративне проголошення з боку кіл УНР, що вони солідаризуються з ОУН у її боротьбі за Соборну Українську Державу і не визнають ніяких договорів, суперечних цій великій цілі, (маються на увазі Варшавський та Ризький Договори),

б) Заява з боку кіл УНР у своїх пресових органах, що до часу, доки польський уряд не оголосить своєї резиґнації з ЗУЗ і не признає їх українськими, вони, (ці кола) переривають з ним усі зв'язки й уважають засаднично для себе неможливим користуватися допомогою польського уряду в якій би то не було формі.

В мотивуванні цих необхідних умовин, відпоручник ОУН зазначив, що для української справи саме тепер представляється найкраща і можна сказати єдина нагода представити перед світом українсько-польські відносини, що все були досі фальшовані польською пропаґандою, в справжньому світлі; що польський уряд, допомагаючи колам УНР, служить фактично тільки посередником між українцями й англо-французами і натурально ту свою посередницьку акцію відповідно використовує для своїх власних цілей, що досі все були суперечними з українськими національними інтересами.

Відпоручник "Українського Комітету" заявив, що він не думає, щоб справа декларації могла викликати якісь труднощі, бо в Комітеті, в імені якого він тільки може говорити, всі стоять на цілком недвозначній соборницькій позиції. Щодо співпраці з польським урядом, то він може запевнити, що Комітет досі не вів і не ве-

де ніяких переговорів з польським урядом, бо не вважає себе вповноваженим у теперішньому складі на будь які переговори. Щодо допомоги польського уряду колам УНР то він у тій справі нічого не може сказати, але думає, що ця справа може бути висвітлена.

Ця заява викликала з боку відпоручника ОУН здивований запит: "Якщо дійсно всі члени Комітету стоять на тій соборницькій позиції, як же ж можна пояснити більш ніж нефортунні виступи на польсько-українські теми в "Тризубі" і в французькому бюлетені УНР, а зокрема заяву про те, що тепер "не час братися... за розв'язання конкретних завдань, сполучених з територіяльними питаннями"? Для кожного ясно, що ця й подібні енунціяції відносяться саме до ЗУЗ. ОУН стоїть на становищі, що такі заяви дуже шкідливі і зовсім не свідчать про соборницьке наставлення кіл УНР та Комітету, їх еманації. ОУН уважає, що саме в цьому пункті не може бути в нас з польським урядом ніяких компромісів і територіяльні питання мусять бути висвітлені понад усякий сумнів.

Відпоручник "Українського Комітету" заявив на те, що виступи "Тризуба" й бюлетеню вважає недотягненнями, що їх на майбутнє легко буде усунути".

На що вказують вище цитовані матеріяли? На те, що наш відпоручник з п. Соловієм не тільки не зійшов з засадничих ідейних і політичних позицій ОУН, але виразно їх підкреслив, як передумову для практичного контакту з групою УНР. Більше того, він поставив групі УНР вимоги розриву з польськими чинниками і задеклярування солідарности з визвольною акцією ОУН, а далі, піддав критиці діяльність уенерівців на міжнародньому форумі. На ці факти диверсанти

можуть завважити, що взагалі не треба було стрічатися з п. Соловієм. Очевидно, відпоручник ОУН міг показати йому двері. Але ПУН не вважав доцільним так зробити, і то з мотивів, що вже наводилися вище.

Бо відмова стрінутися з п. Соловієм або ворожа демонстранція супроти нього мали б тільки той наслідок, що ПУН самий спровокував би уенерівців на далекойдучі виступи проти наших організацій у Франції, що могли для них мати катастрофальне значення, а саме — виарештування наших кадрів, вивіз їх до концентраційних таборів і повну паралізацію праці "Українського Народного Союзу", що провадив боротьбу з урядом ген. Сікорського в справі втягнення українців до польських військових частин, і без уваги на такі загальні обставини все ж таки чимало осягнув у тому напрямі. Ліквідація "Українського Народного Союзу" була цілком в інтересі поляків і уенерівців, отже ПУН нерозважними кроками не смів дати себе спровокувати й самому облегчити це деструктивне завдання групи УНР. А це безперечно сталося б, коли б супроти п. Соловія був виявлений з боку відпоручника ПУН якийсь жест у характері гострої демонстрації.

Іншу ситуацію дала натомість згода ПУН пертрактувати з п. Соловієм, що перший виявив ініціятиву в тому напрямі. Практично ПУН ні на один мент поважно не розглядав можливости співпраці з УНР і взагалі відкидав її засадничо. Цю тенденцію ПУН видно було вже з самого протоколярного перебігу розмови, в якій відпоручник ОУН видвигнув перед п. Соловієм явно **нездійснимі** для уенерівців вимоги розриву з польським урядом ген. Сікорського і публічної заяви солідарности з визвольною акцією ОУН.

Ці вимоги були нездійснимі тому, бо ПУН точно був поінформований, що група УНР продовжує зв'язки з польським урядом і навіть одержує від нього фінансову допомогу, хоч формально це й заперечує. Розумів це й п. Соловій, хоч і давав у цих питаннях вимиальні відповіді. Але все ж самий контакт з ним міг сприяти так потрібному для наших кадрів у Франції спиненню боротьби з групою УНР у критичний переходовий час. І це завдання було осягнене! Бо Соловій виїхав з Італії, щоб поінформувати кола УНР про зміст переговорів, обіцюючи за деякий час подати відповідь. Цієї відповіді ПУН уже не отримав та навіть і не сподівався її отримати! Але поки п. Соловій порозумівся з колами УНР, минуло пару місяців, в якому то часі протинаціоналістична акція уенерівців у Франції дещо притихла. Тактична ціль, що її собі ставив ПУН у пертрактаціях з п. Соловієм, була осягнена.

Як бачимо, цей контакт мав характер тактичного маневру, що був необхідний в існуючих тоді міжнародньо-політичних обставинах. А як відомо, саме в зовнішній політиці тактична гнучкість часто-густо обумовляє кінцевий успіх акції та реалізацію її підставових ідей і принципів. Не брати до уваги тієї вимоги можуть тільки ті, що в сфері зовнішньої політики ніколи не оберталися і не мають найменшої уяви про обставини й методи, серед яких доводиться реалізувати її завдання."

Тодішню ситуацію українців у Франції, а зокрема проблеми й труднощі, що перед ними ставив український націоналістичний рух, пізнаємо докладніше з інформацій ред. Олекси Бойкова. Про спроби формування Українського Легіону по стороні Альянтів писано вже було вже в моїй праці п. н.

"Розбрат",[2] тому згадуємо тут про неї побіжно і стільки лише, скільки потрібно для зрозуміння загального положення української справи в Франції. Інформації ред. Олекси Бойкова кидають дуже цікаве світло на тодішнє життя українців у Франції і відкривають незнані досі його сторінки. Віддаємо слово ред. Олексі Бойкову:

"Від самого початку нашої праці серед української еміґрації у Франції ми не скривалися з українським націоналізмом. Навпаки, ми його пропаґували, а коли ще добавити, що на цьому терені перебували аж два члени Проводу, а саме — ген. Микола Капустянський та інж. Микола Сціборський, то це не могло бути ніякою таємницею для паризької поліції та Сюрте Насіональ. Крім того, з самого початку нашої праці ми встрянули в політичну боротьбу з польонофілами і з комуністами та есерами з "Соціялістичної Ліґи Східньої Европи", цебто ми стояли непохитно за здійснення нашого національного ідеалу — самостійної соборної України — і то власними силами.

Вельми чітко визначився наш націоналізм в "Українському Слові", після того, як чеська поліція розгромила наш орган "Розбудову Нації". Від того часу, справжнім органом Українського Націоналістичного Руху стало "Українське Слово" в Парижі. На його сторінках розроблялася не тільки ідеологія українського націоналізму, але й писалося про напрямні визвольної політики, про численні процеси в польських судах і реаґувалося на кожну найменшу подію на Рідних Землях.

---

[2] "Розбрат — спогади й матеріяли до розколу ОУН у 1940 - 1941 роках", видавництво "Срібна Сурма", Торонто, 12 розділ, стор. 353 - 358.

Впродовж десятьох років нашої праці на цьому терені ми виросли в справжню силу, хоч може й не так велику, коли застосувати маштаби державних народів. Але коли застосувати еміґраційні міри, треба сказати, що ми напередодні війни зайняли безпосередньо друге місце після польської еміґрації у Франції, кількісно на багато більшої від нашої. Навіть багаточисельна московська еміґрація, з її "Ґаліполійцями", "Союзом ахвіцеров" і іншими того рода чорносотенними організаціями, залишилася позаду нашої.

Очевидна річ, ми здавали собі справу з того, що кожного дня нас можуть вдарити, чи розгромити, якщо ми в їхній політичній комбінації стоїмо на перешкоді, або можуть намагатися нас використати, себто якось включити в свою політичну комбінацію.

Поширення Українського Націоналістичного Руху на всі терени української еміґрації і на всі континенти було вельми цінне з боку нашої національної сили і її постійного росту, але з другої сторони воно аж ніяк не допомагало створенню тут для нас сяких-таких позицій, що були б приємливі для французької зовнішньої політики в її різних комбінаціях.

Ідея самостійної соборної України була виїмково важкою проблемою навіть для такої великої в тодішньому часі потуги, як Франція і треба сказати, що хоч може вони враховували, чи брали до уваги нашу визвольну боротьбу, наш молодий націоналістичний рух, але звертатись водночас проти чотирьох держав, з яких три були союзниками Франції, а що найважливіше — мати до діла з такою великою потугою, як Москва, це ніяк не могло уложитися у французьку міжнародню політику.

Інж. Олекса Бойків
Чільний український суспільний діяч у Франції

На кілька тижнів перед своєю смертю прибув до Парижа сл. п. полк. Євген Коновалець і по старому прийнятому його звичаю, розмовляв він з кожним поокремо. В розмові зо мною він говорив таке:

— Товаришу Бойків! Зближається нова війна, що нас розділить. Ми знайдемося по обидвох боках фронту, але завжди всі ми мусимо змагати до одного і того самого, — боротися за здійснення нашого національного ідеалу — самостійної соборної України..."

На ці слова я зареаґував скептичною міною, цебто, що не вірю в швидкість нової війни. Полковник це завважив і зараз же арґументував:

— В Німеччині нагромадилася така велика сила, що вона мусить кудись прориватися, отже чи ми цього хочемо, чи не хочемо, мусимо це брати до уваги".

На це завваження Полковника, я відповів, якось "вибухово", без надуми:

— Але вони війну знову програють.

— Може й програють, одначе вони готові її розпочинати, не дивлячись на те, який буде кінець..."

Напередодні вбивства сл. п. полк. Євгена Коновальця видалено з Франції сл. п. інж. М. Сціборського. Коли наспіла вістка про вбивство Полковника, для мене було ясним, що видалення Сціборського, як і вбивство Полковника з собою пов'язані. Очевидно, що московські аґенти не робили якихбудь офіційних демаршів, вони діяли скрито, а може навіть і при допомозі грошей. За тим видаленням прийшли дальші видалення, про що вже була згадка. В тому часі ми не мали ніяких зв'язків з французьким міністерством закордонних справ, яке або нас було б враховувало в якусь можливу політичну комбінацію, або було відкинуло й залишило на ласку паризької поліції. Одначе, вже з квітня 1939 року такий зв'язок був встановлений, а в липні 1939 року прибули до Парижа представники українських організацій з ЗДА і з Канади і при їхній допомозі той зв'язок посилився та утвердився.

В липні того ж року наспів до Міністерства Закордонних справ писаний демарш і підписаний міністром Юзефом Беком проти діяльности "Українського Народного Союзу" у Франції та "Українського Слова". Наскільки французьке міністерство закордонних справ поставилося до нас прихильно, свідчить той факт, що воно викликало до себе нашого представника п. Любо-

мира Гузара і йому це закомунікувало, а навіть і показало той писаний демарш. Водночас в міністерстві заявили, що вони не будуть робити ніяких кроків проти нас, але вимагають, щоб ми злагіднили форму наших виступів проти Польщі. Хоч-не-хоч мусіли ми послухати тих порад. Адже вони могли розігнати нас на чотири вітри, викинути всіх з Франції і взагалі тим самим знищити успіхи нашої десятирічної роботи. Що було б сталося з українською еміґрацією в часі перших місяців другої світової війни, якщо б "Український Народний Союз" був розгромлений ще до започаткування тої війни? Мабуть ніякого спротиву обов'язковій військовій службі в польській армії не було б.

В тому ж самому часі відбувалися по різних провінціях Франції малі військові маневри і цікаво, що молоді французькі старшини не тільки дуже радо вступали в розмови з нашими робітниками, але прямо їх шукали, нібито стрічаючись з ними випадково. Вістки про те від наших молодих робітників свідчили, що французи щось думають, нас не забувають і можливо мають якісь пляни, може й корисні для української справи.

З менту започаткування війни, я в заступстві голови "Українського Народного Союзу" сл. п. інж. Панаса Заворицького, що перебував на провінції, вислав негайно телеграму до голови французького уряду з повідомленням, що українська еміґрація у Франції стає по стороні Франції і готова включитися в ряди французької армії. Йшлося мені про те, щоб з того боку випередити поляків. Заки ще вони почнуть діяти у Франції, ми вже зголошуємо свою присутність. Через два дні я одержав листа з кабінету голови уряду Едуарда Далядіє за його власноручним

підписом, де висказувалася подяка, а водночас подана була інформація, що уряд Франції приступає до організування "похідних полків", куди можуть добровільно вступати й українці. Може не всім ясне, що таке "похідні полки"? Такі частини формувалися у Франції в часі війни і до них могли зголошуватися добровільно громадяни чужих держав тільки на час війни. Не було це те саме, що "Чужинецька Леґія", для служби в якій треба було підписувати контракт на п'ять років. Чужинних громадян не можна брати до французької армії, а тому ,що багато чужинців, громадян інших держав перебували на території Франції, то щоб уможливити їм брати участь у війні по стороні Франції, творилися так звані "похідні полки".

Як тільки ми одержали листа з кабінету голови уряду Едуарда Далядіє, зараз же почали вимагати в міністерстві закордонних справ та міністерстві війни, щоб наші люди могли ставати як добровольці до військових наборових комісій. Ми хотіли діяти якнайшвидше, заки поляки ще розпічнуть тут свою акцію. Але стара французька державна машина діяла повільно, ніякого поспіху не було, навпаки, почали дивитися на нас криво, мовляв, чому так нервуєтеся, чому поспішаєте, адже завтра війна не кінчається! А наш поспіх був вимушений також ще й тим, що ми могли розчисляти на стійкість тільки тих українців, що були об'єднані та виховувані нами в "Українському Народному Союзі". Залишалась ще велика кількість наших робітників, розпорошених по фармах, ані вони про нас нічого не знали, ані ми про них. Якщо буде проголошена мобілізація польських громадян у Франції, ті українці могли бути стероризовані і піти в ряди польської армії.

Треба ще сказати, що на цьому терені апарат наш, не був ані в достатній кількості, ані заправлений, а вже зовсім позбавлений знання, як діяти в часі війни. Були це молоді студенти та студентки, які щонайвище сиділи по в'язницях, чи в Березі Картузькій і на тому кінчався їх досвід. Старші віком люди і колишні старшини перебували на провінції і врешті всю ту працю треба було щойно переорганізувати, чи достосовувати до війни.

Негайно встановлено цензуру в цілій Франції і до відділів українського й російського понапихалося повно жидів, а серед них кишіло від московсько-большевицьких аґентів. Вони цензурували всі листи, що приходили до нас від наших робітників і це змушувало нас додатково до обережности.

З менту війни витворилась дурна ситуація. Всюди по провінції французи стояли за поляками і ніяк не хотіли відрізнити українців від поляків, а ще коли мати на увазі, що в французьких картах ідентичности, які тут видаються кожному чужинцеві, було вписано громадянство, цебто державна приналежність польська. Багато наших робітників з приводу цього не ремствували, а тепер, коли розпочалась війна, всі вони стали докучувати місцевим французам, що вони не поляки, тільки українці. Крім цього, невиразне становище французького Міністерства Закордонних Справ до української політики знеохочувало наших людей, мовляв, я не маю за що йти битися. Вони виявляли свою велику рішучість і завзятість, але тільки перед нами. Маючи немалий досвід з минулого, я був певний, що коли тільки француз крикне, не трудно йому буде залякати нашого робітника, він стане слухняний і піде туди, куди йому скажуть, цебто в польську

армію. Молоді, недосвідчені наші студенти та студентки вірили на слово тим чванькуватим українцям, але швидко їх повчила дійсність, що воно так не є. Для прикладу вистачить навести такі два факти:

1. Одного дня Управа Союзу дістала листа від якогось французького фармера з проханням, щоб йому пояснити, що таке "українець", бо, мовляв, він має робітника, який працює в нього чотири роки і завжди заявляв, що він є поляк, а тепер, коли треба йти в польську армію, він твердить, що він українець, а не поляк.

2. Одної неділі приїхала до домівки Союзу делеґація від членів одної з наших "Просвіт". Вони зложили перед нами декларацію:

Ми рішили, що не йдемо до ніякої армії, ні до французької, ні до польської. Якщо буде українська армія, тоді так, підемо служити.

— Це дуже похвально, — відповів я, — але майте на увазі, що це може для вас всіх дуже зле скінчитися і тоді ми не зможемо вже вас рятувати.

— Ми готові на все!..

Та не проминув і тиждень часу, як у недалеке від них містечко приїхала польська наборова комісія. Вони не пішли до польської набірної комісії, але поляки, що туди пішли, повернулися на підпитку і почали шукати за тими "кабанами", що не хочуть йти до військової служби в польській армії.

Наші "дуже завзяті і рішучі та готові на все" люди заховалися в фармерській стодолі, яку замкнули на всі замки і там же написали благального листа до Управи Союзу, щоб негайно йшла до французького Міністерства Війни і інтервеньювала, бо поляки хочуть їх вимордувати.

Десь під кінець вересня, до домівки "Союзу" прийшов один післанець, прізвища якого собі вже не пригадую. Він заявив мені, що проф. Олександер Шульгин, як новий прем'єр УНР, бажає говорити зо мною. Я дав свою згоду, надіючись, що тепер, коли вже не стало Польщі, нічого більше не в'яже уряд УНР з Польщею, і що той період від Варшавського Договору можна буде вважати покінченим, а тим самим ставити тут перед французьким урядом справу змагу за самостійну соборну Україну спільно всіми українцями.

Ця зустріч відбулася і після кількох лементів проф. Шульгина про Галичину, яку захопили большевики, він перейшов до теми, а саме — вимоги співпраці з урядом УНР. Я відповів, що ми на таку співпрацю готові, але узалежнюємо її від декларації уряду УНР, що Варшавський Договір неважний і не зобов'язує уряд УНР.

— А цього ми тепер зробити не можемо, — відповів проф. Шульгин.

— Якраз тепер, коли змінилася політична дійсність, коли поляки втратили західньо-українські землі, настала найкраща нагода вимагати від них, щоб вони зреклися тих земель, а для того, щоб ми могли вимагати від них того зречення, треба, щоб уряд УНР зложив прилюдну декларацію, що Варшавський Договір не має діючої сили.

— Я маю на увазі, поставити питання приналежности Західніх Земель України на майбутній мировій конференції, але тепер уряд УНР не може зложити такої декларації, як ви вимагаєте.

— Тим самим, пане професоре, ми не маємо про що довше говорити. І я вам заявляю, що всюди, де ви, чи ваші співробітники пробували б якнебудь покликуватися на нас, чи твердити, що

ми співпрацюємо з урядом УНР, ми будемо це опротестовувати, як звичайну неправду. Ви хочете йти разом з поляками, — ідіть і несіть за це повну відповідальність перед українським народом самі. Ми з наших позицій, а саме боротьби за самостійну і соборну Україну не відступимо.

На цьому припинились наші переговори. Як я згадував, тут головно заважило питання грошей. Адже УНР одержував кожномісячно грошову допомогу від польського уряду, і навіть, коли б вони хотіли тепер зірвати з польським урядом, що тут сформувався під проводом ген. Сікорського, то не могли цього зробити, бо не мали б засобів до життя. Тому я негайно звернувся двома листами, до проф. О. Грановського в ЗДА і Голови УНО в Канаді з проханням подати мені телефонічно, чи можу я рахувати на кожномісячну допомогу і в яких розмірах, щоб домогтися від уряду УНР розриву з польським урядом і проголошення втрати важности Варшавського Договору для уряду УНР. Наспіла тільки телеграма від проф. О. Грановського з запитом: — "Так, але скільки?" Голова УНО не подав ніякої відповіди. Знаючи фінансові ресурси ОДВУ, я був певний, що ця організація не може сама перебирати на себе так великого тягару.

Я вважав, що тоді був найбільш відповідний момент розв'язатися урядові УНР раз назавжди з поляками і стати самостійним у міжнародній політиці, а не поплентачем поляків.

Для чіткости цілої справи треба ще додати, що зараз після окупації Польщі та зайняття большевицькими військами Західніх Земель України, тут у Парижі сформувався новий уряд УНР. Дотогочасним головою уряду УНР був сл. п. Вя-

чеслав Прокопович. Коли Андрій Лівицький перебував коротко в 1935 році в Парижі, на всякий випадок і, по його словам, "для збереження тяглости", він залишив записку премієрові В. Прокоповичеві, щоб у випадку, коли А. Лівицький не міг би вільно виконувати своєї функції, президентура і заступство Головного Отамана перейшло на голову уряду, цебто на сл. п. Вячеслава Прокоповича. Отже, коли Андрій Лівицький нікуди не вирушав з Варшави і знайшовся під німецькою зверхністю, члени уряду УНР, що перебували в Парижі, ствердили, що він не може вільно виконувати своєї функції і тоді видобули зо сховку отой папірець. Дотеперішній голова уряду УНР, Вячеслав Прокопович, прийняв новий титул — заступника Головного Отамана (тоді ще титул "президент" не вживався) і доручив проф. Шульгинові сформувати новий уряд УНР. Головою уряду і міністром закордонних справ став проф. О. Шульгин.

Десь у місяці липні 1939 року, коли міністр закордонних справ Юзеф Бек подавав писаний демарш проти нашої діяльности у Франції, якась польська книгарня для розповсюджування преси в Польщі звернулася до адміністрації "Українського Слова" з замовленням надсилати їй для розпродажу у Львові по десять примірників кожного числа. Ми не ставилися до того поважно, знаючи, що "Українське Слово" від самого початку його появи не мало "дебіту" в Польщі і що польська поліція закрадала ті примірники "Українського Слова", що їх ми надсилали чи то до українських часописів, чи то до "Наукового Товариства ім. Тараса Шевченка" чи до "Просвіти". А причиною цієї дезорієнтації польської книгарні послужила польська провокація, виссана з пальця, що появилась була, здається ме-

ні, чи то в "Курієрі Поранні́м", чи в краківськім "Ілюстрованім Кур'єрі Цодзєннім", буцімто "Українське Слово" заявилося за позитивним нашим ставленням до Польщі на випадок війни. Прикрістю нашою було те, що знайшлися навіть деякі українські націоналісти в краю, що в цю польську провокацію повірили.

Випадково довідалися ми, що полякам пощастило вивезти з собою за кордон колишнього радника Української Дипломатичної Місії, Володимира Соловія. Його поляки водили десь в Парижі по різних міністерствах, зв'язали його з урядом УНР, а пізніше повезли його до Лондону, де використовували його для себе.

Правду сказати, ми найбільше боялися того, щоб часом не пощастило полякам привезти зо собою якогось українського посла "на сейм", або якогось українського сенатора. До вибраних людей тут, а зокрема у Великій Британії дуже прислуховуються, але наше щастя було в тому, що поляки привезли тільки Соловія.

Мабуть це було в місяці листопаді, коли одного вечора зайшов до нашої домівки рад. В. Соловій і запитався за мною. Ми познайомились і привітались дуже холодно, він здавав собі дуже добре справу, куди попав. З уваги на те, що дуже багато людей приїжджало до французької набірної комісії, а крім того йшло закінчення "Українського Слова" до друку, я умовився з ним про стрічу на другий день. Того самого вечора я заалярмував спішним листом ред. В. Мартинця, що з ним я кожноденно зустрічався і ми вирішали вдвійку всі справи. Тож і того вечора уложили ми разом плян, як я маю поставитися до всяких провокацій рад. В. Соловія.

При зустрічі мене здивувало те, що рад. В. Соловій в дечому признав мені рацію, а саме,

що треба домагатися від поляків, щоб вони якраз тепер зреклися своїх претенсій до Західніх Земель України. Але, мовляв, поскільки я маю рацію щодо ставлення таких вимог, то легше буде мені боротися, коли приступимо до співпраці з урядом УНР. Крім того, раз ми опинилися по цей бік фронту, то треба діяти спільними силами. Я поінформував його про перебіг моєї розмови з проф. О. Шульгином, про його одверту заяву, що тепер не подадуть декларації про неважність Варшавського Договору і про мою заяву йому, що ніде він не сміє покликуватися, чи твердити, що ми з урядом УНР співпрацюємо. Рад. В. Соловій обіцяв мені, що він буде розмовляти з проф. О. Шульгином і може дасться щось зробити в цій справі.

Поскільки ми метушилися і докучали Міністерству Закордонних Справ і Міністерству Війни, щоб дозволили сформувати Український Леґіон, то і поляки не залишалися позаду. Важко мені сказати зараз, чи ініціятива виходила від уряду УНР, чи з польської сторони, але факт був той, що поляки носилися з думкою організувати Український Леґіон при польській армії. Це була звичайна фантазія, а може й польська провокація, щоб нам перешкоджати. Не було виключеним, що поляки надіялись в такий спосіб дістати наших людей ближче польської армії і одного гарного дня розв'язати Український Леґіон та згорнути всіх українців у польську армію. Чи була це польська провокація, чи думка і бажання уряду УНР, який ніяк не міг одірватися від поляків, не має засадничого значення, бо формування Українського Леґіону, чи при французькій армії, чи при польській, було в першу чергу залежним від французького Міністерства Закордонних Справ.

Справа сформування Українського Леґіону при французькій армії, була, як кажуть москалі "да, і нєт". Був якийсь тайний плян, якого нам не хотіли прозрадити ні в Міністерстві Закордонних Справ, ні в Міністерстві Війни, а що ця справа більше залежала від Міністерства Закордонних Справ, мали ми те підтвердження, що тільки за дорученням Міністерства Закордонних Справ, Міністерство Війни, чи Національної Оборони видало наказ всім набірним комісіям приймати й анґажувати українців. По-друге, в Міністерстві Закордонних Справ нам катеґорично заявили, що до уваги приходять тільки українці по їхній народності і тільки такі, які можуть виказатися документами, що вони є насправді українського роду. Тим самим виключені були жиди, а навіть і латинники з нашого засягу. Ця катеґоричність Міністерства Закордонних Справ була прямо ультимативна, а саме, якщо ми видали б хоч би одну посвідку не-українцеві, наша справа була б припечатана і міністерство не буде "боронити" українців.

Все це наводило нас на думку, що щось плянується в користь української справи, але відгадати було важко, а тим часом наші люди все більше денервувалися: одні прагнули Українського Леґіону, другі знову бажали просидіти цілу війну на місцях, мовляв, немає за що битися.

Перед нашими Різдвяними Святами я одержав дозвіл від Міністерства Закордонних Справ поїхати до коша "похідних полків", де було вже чимало українців. Після прибуття до Сатоне, в розмові з полковником, комендантом коша, мені пощастило випросити в нього дозволу, щоб українські вояки могли на наше Різдво поїхати до Ліону, де греко-католицький священик о. Братко відправить для них Службу Божу. Повернувшися

ввечері назад до Ліону, в розмові з місцевими українцями я ствердив, що вони взагалі не мають ніякого "запалу" до тої акції, що її "Український Народний Союз" проводить. Ще більше вразило мене те, що один із полонофілів та ще колишній старшина Армії УНР одверто сказав мені: — "я вважаю, що нам тільки з німцями по дорозі"! Очевидно, що погляди тих людей розходилися вповні з поглядами уряду УНР в Парижі. В дальшому представники, чи керівники організації політичних еміґрантів зверталися до нас з пропозиціями співпраці, ставлючись неґативно до політики уряду УНР.

"Скінчилось і слава Богу"! — сказав одверто старенький полковник Армії УНР.

Ситуація поляків і польського уряду у Франції, хоч і куди ліпша від нашої, але їх ніхто не вважав за рівнорядного партнера. Так, напр., коли відбувались засідання "Найвищої Воєнної Ради", то в ній приймали участь тільки представники французького уряду та армії і англійські партнери. Ніколи туди не допускали представників польського уряду, чи хочби ген. Сікорського. А втім, нам одверто було сказано в Міністерстві Закордонних Справ:

Ми зробили в 1919 році помилку, що пустили Польщу до Схід. Більше цієї помилки не повторимо. Тепер вже не громіть, не воюйте з поляками, бо це душевно хворі люди, та ж вони втратили свою державу!..

Десь у місяці лютому чи це поляки, чи радн. Соловій, чи хтось інший пустив таку провокацію: — "Провід Українських Націоналістів є за співпрацею з урядом УНР, а Бойків збунтувався проти Проводу і не хоче його слухати. Не виключеним, що Провід його прожене зовсім..."

Ця провокація була вельми небезпечною, так мені здавалося, для того, щоб удержати всю нашу еміґрацію під зверхністю "Союзу" та для її беззастережного ставлення до всіх заходів, чи політики, що її дотепер проводив "Союз". Вистачило було, щоб еміґрація втратила те безмежне довір'я, що ним нас дотепер наділяла, і початку катастрофи не важко було передбачати. До цього ж треба додати, що проти нас працювали московські аґенти, переважно жидки, які навіть подекуди знали українську мову і вони та українські комуністи розпускали й поширювали різні татарські вістки.

Коли та провокація почала вже ширитися серед української еміґрації, до мене звернувся рад. Соловій з проханням сконтактувати його з полк. А. Мельником. Він, мовляв, їде до Румунії, щоб поробити потрібні заходи для видістання своєї дружини, що застрягла в Польщі і їде через Рим, отже бажав би зустрітися з полк. А. Мельником. Я вважав, що така зустріч була б доброю для нас, щоб опрокинути ту провокацію, буцім то я "збунтувався" проти Проводу, буцімто Провід є за співпрацею з урядом УНР. Отже я звернувся до проф. Євгена Онацького, що був посередником між мною і полк. А. Мельником, і дістав відповідь, що Провід готов задовольнити моє прохання. Так дійшло до зустрічі між радн. В. Соловієм і проф. Е. Онацьким, а не з полк. А. Мельником. Соловієві було потверджено мої позиції і довір'я Проводу до моєї особи та політичної акції, що її я вів до того часу на терені Франції. Докладний протокол тих розмов був пересланий до мого відома за посередництвом інж. Дм. Андрієвського з Брукселі.

Провід у своїх вимогах ішов ще дальше, як я, бо домагався не тільки декларації про недій-

сність Варшавського Договору, а й доказів діяльности уряду УНР, що справді той договір втратив для уряду УНР всяке значення і вартість.

Ще мав я одну розмову з В. Соловієм після його повороту з Риму. Не знаю, чи думав він, що я не поінформований про перебіг розмови його з проф. Є. Онацьким, чи може наштовхали його поляки до рішучого виступу проти мене. Досить того, що коли він поставив мені вимогу, щоб "Український Народний Союз" визнав уряд ген. Сікорського — ми розійшлися.

Претексти до виступу проти ПУН з уваги на його розмови з Соловієм треба відкинути, як зовсім абсурдні і видумані групкою людей, що рішились були за всяку ціну йти на розбиття ОУН".

Після визвольних змагань 1917 - 1921 років якась частина української військово-політичної еміґрації поселилася теж і в Німеччині. По більших німецьких містах зібралися різні своїм числом українські колонії, одначе, за вийнятком Берліну і Мюнхену, ані своєю кількістю ані політичними впливами ніколи не дійшли до більшого значення. В такому, наприклад, Берліні, число українців довший час не перевищало двох сотень. Правда, немало українців з походження можна було знайти, як малоросів, по всяких московських і козацьких організаціях.

Характеристичною рисою української еміґрації в Німеччині було, що заливалася вона повінню товариств і організацій. Деякі з них мали підстави до існування, але велика більшість поставала або під впливом хвилевої спонуки, або завдяки рухливости кількох амбітних одиниць.

В найважнішому, берлінському, осередкові переважали галичани, не тільки числом, але й активністю. Це були головно люди з оточення д-ра Євгена

Петрушевича, а потім згуртувалися вони довкола Начальної Команди УВО.

Берлінський осередок оформився початково в організації "Українська Громада". Постала вона десь у 1921 році, Головою її ввесь час був проф. Зенон Кузеля. Намагалася вона бути загальним репрезентативним центром українського життя в Німеччині, влаштовувала різні національні українські імпрези і свята. Якийсь час переважними впливами в ній втішалися гетьманці. Гетьманич Данило їздив у середині 1930-их років до Великої Британії і до Канади, на всі лади ведено широку пресову кампанію, мовляв, уся українська еміґрація в Канаді й Америці стоїть за Скоропадським. Сам гетьман Павло Скоропадський зберіг з давніших часів зв'язки з політично впливовими особами, м. і. з маршалом і пізніше президентом Німеччини Гінденбурґом, з адміралом Канарісом, керівником німецької військової розвідки, з президентом міста Данціґу Ферстером. Мав він знайомства і поза Німеччиною, напр., відомий фінляндський маршал Маннергайм був його товаришем з царської військової академії. Пущено теж вістку, що гетьманич Данило має женитися з якоюсь англійською княжною, це мало на меті збільшити гетьманські політичні впливи надіями на підпертя англійських аристократично-консервативних кіл.

Метушилися гетьманці і в Лондоні, вислали туди своїх людей, м. і. князя де Коростовця, що виїхав до Англії, як кореспондент великого німецького часопису "Берлінер Анцайґер". Цей часопис належав до поважного пресового концерну, де були заанґажовані капітали німецьких правих кіл на чолі з Гуґенберґом. Щоправда, Коростовець швидко скомпромітував і себе і Скоропадського, замотавшися в грошово-політичну аферу, що скінчилася судовим скандалом, та це не перешкодило гетьманцям далі виносити під небеса, що єдиним реальним, поважним

і відповідальним українським політичним чинником — це гетьманський рух, і ця пропаґанда не лишалася без впливу.

Около 1923 року в Кеніґсберґу в Східніх Прусах зареєструвався "Комітет Допомоги Втікачам з України". Його завданням було опікуватися головно українцями з Польщі, дезертирами з польського війська, що в той час масово втікали до Німеччини з надграничних гарнізонів. Незабаром число їх переступило 5,000. В 1926 році цей Комітет перенесено до Берліна. Заложено його заходами Української Військової Організації, що тоді ще стояла в порозумінні з д-ром Євгеном Петрушевичем, доки цей останній не схилився в бік совєтофільства. Постійним секретарем від 1927 року був інж. Михайло Селешко, аж до розв'язання Комітету десь на переломі 1934 - 1935 років.

В тому самому часі існував такий же комітет для втікачів зо Східньої України під назвою "Україніше Фертрауенсштеллє" (Українська Установа Довір'я),[1] при вулиці Вілянда ч. 37. Це був свого рода

[1] Не мішати з установою тієї самої назви, створеною пізніше, вже за націонал-соціялістичного режіму в 1937 році. Покликали її до життя німці з наміром заступити всі комітети й організації. Це вдалося тільки частинно, бо дві найбільші організації, "Українська Громада" та "Українське Національне Об'єднання" залишилися при житті. Головною ціллю "Української Установи Довір'я" була реєстрація й евіденція всіх українців у Німеччині та видача їм особистих виказок, що стверджували українську приналежність. Головою "Української Установи Довір'я" був німецький громадянин українського походження, д-р Микола Сушко. Хоч народжений і вихований у Відні, проте вмів говорити українською мовою і почувався до кровного зв'язку з українським народом. Своїми впливами і зв'язками до партійних кіл зробив багато добра для українців у Німеччині.

Інж. Михайло Селешко
Чільний націоналістичний діяч у Німеччині

залишок колишнього українського посольства в Берліні. Головою тієї установи був Федір Королів, радник української амбасади. З німецького боку опікувався цією установою леґаційний радник Маєр-Гайденгаґен з Міністерства Заграничних Справ. Варто підкреслити, що німці ніколи не дозволили, щоб обидва Комітети злилися в один, помимо постійних намагань до того з українського боку. Так він проіснував аж до своєї ліквідації в 1934 році, його архів перебрало берлінське УНО.

Поза всякими іншими українськими організаціями в Німеччині стояв "Союз Українських Військових старшин" (Украінішер Офіцірсферайн). Властиво під тою назвою маскувалася Начальна Коман-

да УВО. Головою тої організації, від часу переїзду до Німеччини аж до своєї смерти, був полк. Євген Коновалець, а його заступником — полк. Гнат Зеленівський. "Союз Українських Військових Старшин" приміщувався спершу в Шльос Бельвю, а потім в домівці при Меклембурзькій вулиці ч. 73. Дійсними його членами могли бути тільки військові старшини, іншим військовикам уможливлено туди доступ під фірмою "допоміжних членів". "Союз" тримав досить добрий зв'язок з німецькими ветеранськими організаціями, а раз на рік улаштовував великий традиційний баль. Це була відома в Берліні карнавалова подія, на ті балі приходило багато молодих німецьких старшин, з них пізніше не один став генералом або зайняв високі пости в німецькій військовій ієрархії. Тим можна собі пояснити, що УВО, а пізніше ОУН завжди мали непогані контакти з німецькими військовими колами.

Під назвою "Українська Громада" творилися українські товариства теж в інших містах Німеччини. З них найважніші були в Мюнхені і в Гамбурґу. Майже зовсім невідомий факт, що такий, напр., сотник Рем (Roehm),[2] пізніший творець і начальник гітлерівських СА (Штурм Абтайлюнґен), був великий прихильник незалежницьких змагань України, ще заки приступив до націонал-соціялістичної партії, та й лишився ним до смерти. Ішов він аж так далеко, що в 1922 - 1923 роках виносив у наплечникові з військових магазинів вибухові матеріяли, ручні ґранати і всякі потрібні для УВО військові матеріяли і передавав це зв'язковим "Української Військової Організації", студентам у Мюнхені.

---

[2] Згинув у кривавій купелі, що її влаштував Гітлер 30 червня 1934 року для більшости провідників СА.

У добрих взаєминах з генералом фон Епп-ом[3] у Мюнхені стояв покійний уже сьогодні Микола Дорожинський, пізніший чільний націоналістичний діяч.

Знову ж у Гамбурґу діяв українсько-німецький клюб "Україна". Мав він добру й вигідну домівку, давалися в ній різні доповіді про Україну й українські справи, а позатим до його завдань належав перевіз українців через Гамбурґ до різних країн світу. Від 1921 року головував у ньому Бучинський, а секретарював Михайло Богатюк, працівник корабельної лінії "Гамбурґ-Америка". Коли гітлерівці прийшли до влади — закрили клюб.

В місцевині Дельменгорст в Ольденбурґу, недалеко міста Бремен, для опіки над еміґрантами українці користувалися католицькою опікунчою установою ім. св. Рафаїла. Доступ туди дістали через згаданий клюб "Україна" і через пароха, о. Петра Вергуна.

Діяли теж у Німеччині товариства, що стояли під комуністичними впливами. В 1927 році німецька компартія, під покровом д-ра Євгена Петрушевича, що тоді загравав з большевиками, заложила "Українське Культурне Товариство Воля", як прибудівку до німецької комуністичної партії. Притягали туди людей переважно в саботажні протигітлерівські групи. Для них видавався часопис "Українська Газета", що виходила на місце "Українського Прапору", давнього органу д-ра Петрушевича. Від 1932 року фінансувала її московська амбасада в Берліні. Закулісну ролю в цілій тій історії відограв жид Бардах з Золочова, колишній член Центрального Комітету Комуністичної Партії Західньої України. Він утік з

[3] Це він здавив спробу комуністичного перевороту в Баварії.

Польщі до Берліну, а потім з Берліну до Парижа в 1934 році і там за ним загубився слід.

Для протидії "Українській Газеті" УВО й ОУН видавали під фірмою "Комітету Допомоги Втікачам з України" бюлетень "Український Інформатор". Кольпортувався він усього в одній тисячі примірників і не міг багато вдіяти, все ж таки мав свій вплив. Все те — комуністичну акцію та українську протидію — зліквідували гітлерівці, коли прийшли до влади в 1933 році.

В цій мозаїці більших і менших організацій на німецькому терені з націоналістів у тому часі були, чи пак свідомими націоналістами себе почували тільки одиниці. Але їх більшало з кожним днем. Найперше сформувалося сильне ядро з-поміж тих, що мали відношення до "Української Військової Організації". Коли ж пізніше постала ОУН, — на її ідеологічно-політичній базі почали відшукувати себе націоналісти і туди почали горнутися політичні втікачі з краю та студенти, що виїжджали до Німеччини на студії. Хоч рух цей початково був малий, але належали туди люди молоді й рухливі, політично добре вироблені і мали за собою ввесь розгін Організації Українських Націоналістів. Питома вага ОУН зростала щораз більше не тільки в ідейній площині і тоді показалася потреба подбати про суспільно-організаційну базу для націоналістичного руху в Німеччині.

Приблизно в 1937 році ОУН у Берліні звернула увагу на дрібну організацію, що називалася "Українське Національне Об'єднання", в скороченні УНО. Початки тої організації сягають 1930 року, коли то група українців, на чолі з полк. Гнатом Зеленівським, інж. Василем Кригою та радником Федором Королівом, виступила з опанованої гетьманцями "Української Громади". Полк. Гнат Зеленівський був колись ад'ютантом гетьмана Павла Скоропадського, пізніше

почалися між ними непорозуміння і він зірвав з гетьманською організацією. Першим Головою УНО обрано Федора Короліва, а членство його складалося в початках з наддніпрянського елементу, що схилявся до соціял-демократичних переконань. Діяльности не проявляло воно майже ніякої. Зактивізувалося щойно з приходом до влади націонал-соціялістів. Заходила тоді небезпека, що УНО стане іграшкою в руках націонал-соціялістичної партії. Ця остання шукала собі якогось інструменту до своїх плянів на сході. Уряд для заграничних справ у НСДАП, де начальником був Альфред Розенберґ, а референтом українських справ — Ляйбрандт, хотів знайти зачіпку до східньо-українських справ і задумав покористуватися для того УНО-м. В цей же час хотів він мати в УНО противагу гетьманській "Українській Громаді". На щастя до того не прийшло. В УНО знову все лишилося по-старому, нічого не робилося, от існувала собі організація, більше на папері, як дійсно, і загрожувала їй небезпека, що загорнуть її гетьманці.

Положення змінилося, коли за УНО станула ОУН. Взяла вона УНО в свої руки і почала його розбудовувати. Притягнено туди всіх можливих людей — Управа товариства опинилася в руках націоналістів. На Голову обрано підполковника Тимоша Омельченка, наддніпрянця, що якийсь час був борцем середньої ваги і виступав у змаганнях у дужанні, а потім оженився з німкою і поселився в місті Кіль. У тому часі його симпатії схилялися до ОУН, а що був він людина чесна й український патріот — дістав підтримку націоналістів і працював з ними аж до кінця війни.

Від тепер почався скорий ріст організації УНО, що висунулося на чоло українського життя в Німеччині, далеко лишивши за собою "Українську Громаду". "Українська Громада" лишилася другим това-

риством, побіч УНО, як чисто гетьмансько-монархістична організація. Від 1939 року першу ролю в ній грав інж. Микола Мурашко, колишній полковник українського війська, що тоді приїхав до Берліну з Карпатської України, як ад'ютант для спеціяльних доручень при гетьманові Павлові Скоропадському.[4]

УНО загорнуло під свої впливи ввесь український робітничий елемент у Німеччині і стало найбільшою чисельно українською організацією на еміґрації в Европі. Його ряди поповнювалися масово новими еміґрантами з Карпатської України і пізніше з Польщі і так на початку 1940 року УНО стало єдиним рішальним, керівним і репрезентативним чинником української еміґрації в Німеччині. В скорому часі число його членів переступило 40,000. Організацію побудовано так, що в кожній місцевині, де кількість членів перевищала три сотні — творилася Філія УНО з Управою в повному складі; де число членів вагалося між сто і двісті — були тільки гуртки УНО з неповною Управою; а там, де кількість членів і симпатиків не доходила до сотні — поставали зв'язкові пункти. В той спосіб охоплено організаційно понад три тисячі місцевостей, що стояли в постійному щоденному контакті з централею УНО в

---

[4] Були поголоски (хоч не можна того доказати), що інж. Микола Мурашко був таємним аґентом НКВД. Мало це виявитися в 1945 році, коли большевики прийшли до Німеччини. Мурашко тоді перенісся до Праги.

Одне можна певно сказати, що завжди віяло від нього неукраїнським духом, ще з тих часів, коли студіював він у Под'єбрадах. Підозріння щодо його особи загострилися в Карпатській Україні, ОУН робила над ним нагляд — але не можна було нічого викрити. Занімався тим Леонід Мосендз, що був переконаний про його вину і ніколи не називав його інакше, як "Мурашкін".

Берліні. Крім листовного зв'язку, організаційних поїздок і принагідних приїздів до Берліна членів УНО з різних місцевин, для інформації та для скріплення організаційного зв'язку видавався в Берліні часопис "Український Вістник", що виходив на правах рукопису.

Націоналісти розгорнули в Німеччині широку інформативно - пропаґандивну акцію. Спочатку не мали до того власної установи і мусіли користуватися німецькими. Десь від 1922 - 1923 років існувало в Берліні видавництво "Остевропеїше Корреспонденц". Був це місячник для справ Східньої Европи. Як видавець його фіґурував д-р Р. Льоен,[5] а властивим редактором був д-р Зенон Кузеля. На фахового співробітника для слідкування за польськими справами запрошено д-ра Сидора Чучмана. На видавання того ж журналу Міністерство Заграничних Справ призначило субвенцію п'ятсот марок місячно, а приміщення для нього відпущено в кайзерівському замку Шльос Бельвю і там він виходив до приходу до влади Гітлера, тоді його зліквідовано.

Українська Військова Організація використовувала місячник "Остевропеїше Корреспонденц" на різні лади: служив він з одного боку засобом збирання інформацій для власних її потреб і з другого боку для їх переведення у німецьку пресу. Здобув він собі добре ім'я в німецькому пресовому світі, чого доказом були часті передруки вісток з нього в поважних німецьких столичних і провінційних часописах.

Для власних потреб інформативно-пропаґандивної акції Організація Українських Націоналістів від-

---

[5] Пізніше був він культурним аташе німецької амбасади в Варшаві. Там утримував зв'язки з українськими демократичними політичними колами.

крила 1931 року в Берліні власне бюро, що скривалося під фірмою музею. Воно так і називалося "Українішес Бюро — Музеум". Заложено його заходами Ріхарда Ярого, він теж був і його керівником від першої хвилі аж до повної ліквідації в 1943 році. Містилося воно в кам'яниці під числом 73 Меклембурзької вулиці, власником тієї кам'яниці був д-р Дмитро Левицький, голова партії "Українське Національно-Демократичне Об'єднання" у Львові, а Ярий був управителем.

Бюро було подумане, як неофіційний український консулят для зв'язку з німецькими урядовими, суспільними, пресовими й іншими впливовими чинниками. Там зберігався комплект телеграм української амбасади в Берліні до часу її ліквідації, повний комплект вирізків з німецької преси про Україну від 1932 року та інші цікаві й важні документи. А щоб ще більше підкреслити музейний характер бюра, розміщено там деякі мистецькі експонати. Зібрано теж велику збірку старих карт Східньої Европи, багато їх знайдено і закуплено в голляндських антикварів. За ініціятивою Українського Бюра видано спеціяльний атляс старих географічних карт України.

А коли зліквідувалася "Остевропеїше Корреспонденц", — перенесено туди її архіви.

Вже того самого 1931 року почала там діяти українська пресова аґенція під назвою "Українська Пресова Служба", в німецькій мові: "Українішер Пресседінст" (УП). Ідея не була нова, ані теж назва. Ще при українській амбасаді в Берліні існувала пресово-телеграфічна аґенція під тою самою назвою, керівником її в тому часі був д-р Дмитро Донцов. Пізніше, останніми роками перед ліквідацією "Остевропеїше Корреспонденц", заходами д-ра Зенона Кузелі робилися виписки з української преси в німецькій мові для інформації німецької публіки про Україну. Потім це перебрало Українське Бюро,

додало до того українську частину і під ініціялами УП розсилало свої інформаційні комунікати до німецької преси, доки десь у 1936 - 1937 роках не запротестувала проти того аґенція "Юнайтед Пресс", що теж користувалася ініціялами УП. Тоді взято для підписів інформаційних комунікатів і вісток УПС.

До 1936 року обидва бюлетені — німецько- й українськомовний — вів інж. Михайло Селешко, після нього перебрав це Володимир Стахів.

На короткий час перед війною, в 1938 році, назву Української Пресової Служби змінено на Націоналістичну Пресову Службу (НПС). В її редакційному складі працювали тоді Володимир Стахів, Орест Оршан-Чемеринський, Богдан Кордюк і інші. На випадок війни рішено перенести Націоналістичну Пресову Службу до Риму, в розрахунку на те, що Італія не приступить до війни відразу і на якийсь час збереже невтральність. Це й зроблено в 1939 році, від тоді десь аж до 1943 року провадив її в Римі проф. Євген Онацький.

Українська Пресова Служба охопила своїми зв'язками цілу земну кулю. Ніколи перед тим ані потім не мали українці так знаменито зорганізованої і справної інформаційної служби в цілому світі. Вона мала свої сталі станиці в Голляндії, Швайцарії, Італії, Австрії і навіть у Харбіні для справ Далекого Сходу. Крім того її кореспонденти діяли в Царгороді, Тегерані, Іраку, Еспанії, Болгарії, Югославії, Мадярщині, Румунії, Норвегії й Фінляндії. Для Франції і тих країн, що їх потрібно було обслуговувати в французькій мові, існувало окреме бюро в Женеві, організаційно зовсім незалежне і нічим не пов'язане з Берліном. Французи дуже чутливі на всякі хочби найменші і найбільш невинні зв'язки з Німеччиною, тому ОУН мусіла це брати до уваги і цілу французьку сферу впливів виділити в окрему одиницю.

Були думки, що зміна назви Української Пресової Служби на Націоналістичну Пресову Службу принесла більше шкоди, як користи. Деяка частина української преси відмовилася користати з націоналістичних інформацій і через те звузилося коло наших впливів. А до того часу українська частина УПС обслуговувала сімдесят українських пресових органів у світі. Вістки подавалися там в об'єктивному насвітленні, але всім було відомо, що за тим криється ОУН. Навіть такий орган, як соціялістично-радикальний "Громадський Голос" у Львові, увесь час користав з УПС (хоч, щоправда, незавжди льояльно подавав як джерело тих інформацій УПС), а проти НПС виступив з явною боротьбою. Трудно сказати в цій справі останнє слово, невідомо, як вийшла б вона на довшу мету. Можливо, що закрита форма націоналістичної пресової служби була більше сприємлива для загалу і зокрема для протинаціоналістично наставлених кіл української громадськости. Закиди йшли в сторону "молодих і гарячих голов", що тільки що приїхали з Галичини і не мали досвіду в пресово-пропаґандивній роботі, а через те змарнували такий могутній інструмент формування української публічної думки, як Українська Пресова Служба.

Після вибуху війни діяльність НПС з більшим чи меншим успіхом велася дальше, але обмежувалася головно до заокеанських теренів. Припинено її аж тоді, коли виявилося (в 1942 або в 1943 році), що англійська цензура на Бермудах затримує посилки НПС. Бюлетені НПС перележали там увесь час війни, аж у 1946 році пошта доставила їх до Канади і до ЗДА.

Бюлетені УПС розсилалися до всієї німецької преси, до впливових політичних осіб та організацій і навіть до урядів тих держав, куди можна було звертатися в німецькій мові і вкінці дипломатичною пош-

тою до німецьких амбасад у світі. Тим останнім шляхом діставалися вони до СССР.

Крім того видавалися там книжки і брошури на німецькій мові про українську справу. Українське Бюро стало осередком пропаґандивної праці серед чужинецьких студентів, що їх тоді в Берліні було дуже багато. Там теж зачинала ставити свої перші кроки редакція органу УНО "Український Вістник".

Українське Бюро віддало неоцінені прислуги для українського націоналістичного руху. Поминаючи факт, що стало воно осередком заграничної української пропаґанди, при його допомозі вдалося нав'язати різні зв'язки з німецьким Міністерством Заграничних Справ та з іншими дипломатами в сілому світі. Дипломатичною поштою різних країн розходилися інформації про наші справи по цілому світі, а кур'єрський дипломатичний зв'язок з СССР діяв чудово до останніх можливих днів. Величезна праця й заслуги Українського Бюра чекають ще на свого історика.

В кімнатах Українського Бюра сходилися українські студенти в Берліні. З уваги на те, що першу скрипку грав там Ріхард Ярий, багато з них орієнтувалися на його особу і перейшли пізніше до диверсії. Відбувалися там різні конференції ОУН, як напр., т. зв. "зелена конференція" в 1933 році, де складала організаційну присягу більша група присяжних членів ОУН.

Після розколу ОУН 1940 року домівка Українського Бюра при Меклембурзькій ч. 73 перемінилася на звичайне мешкання і квартиру для диверсантів. Десь у тому часі перевезли вони до своєї головної централі в Кракові щоважніші акти й документи, невідомо, що з ними сталося, мабуть пропали в воєнній заверюсі. Решту пізніше забрало ґестапо і спалило. З кінцем 1943 року мешкання доценту роз-

били англійські бомби і так щез останній слід по великій колись і діяльній установі.

Само собою, для тої роботи потрібно було людей і грошей. І одне й друге ОУН уміла в тому часі роздобути. Гроші складалися на організаційні конта в голляндських і швайцарських банках, а люди спеціяльно підбиралися, висилалися на студії в Німеччину та при помочі Українського Бюра діставали доступ до різних пресових органів, а бували випадки, що великі пресові концерни анґажували їх на своїх постійних кореспондентів для східньо-европейських справ.

Не диво, що на ті позиції націоналістичного руху в Німеччині пішов сильний наступ диверсії. Патронував у тому Ріхард Ярий, що почувався господарем у Німеччині і фактично та формально був ним аж до остаточного розриву з ПУН. Зокрема завзята боротьба розгорілася за оволодіння Українським Національним Об'єднанням. Вже було сказано, що членство УНО переступило 40,000. Коли ж зачали прибувати українці зо сходу, ґестапо заборонило приймати їх у члени, все ж таки УНО як могло так старалося принаймні реєструвати їх і втримувати з ними нефіційний позаорганізаційний зв'язок. В реєстрах УНО було около 250,000 людей, що за новими приписами не могли стати його членами. Не вільно було теж належати до УНО українцям, що прийняли німецьке громадянство. Для них створено в Відні окрему організацію, якийсь час Головою в ній був ген. Віктор Курманович, а потім о. прелат Леонтій Куницький.

З охоплених Українським Національним Об'єднанням трьох тисяч осередків найважніші були: Берлін, Бресляв, Ліцманштадт (колиське польське місто Лудзь), Катовиці, Познань, Ґотенгафен (колишня польська Ґдиня), Данцінґ, Бромберґ (польський Бидґош), Сувалкі, Кеніґсберґ, Прага, Брно, Пільзно, Ві-

день, Зальцбурґ і Ґрац, а на заході: Бравншвайґ, Ляйпціґ, Дрезден, Гамбурґ, Бремен, Ольденбурґ, Маґдебурґ, Діссельдорф, Ессен, Ватенштедт, Гановер, Мюнхен, Люксембурґ. Було їх більше, всіх годі перелічити. Кількість членів у різних осередках мінялася, бо часто їх перекидали до праці в інших місцевостях.

Орган УНО, "Український Вістник", друкувався в накладі 10,000. Але потрібно було принаймні чверть мільйона. Щоб якось тому зарадити, УНО організувало групове читання і так один примірник газети обслуговував кільканадцять людей. Допоміжним у тому був тижневик "Наступ", що виходив у Празі. На "Краківські Вісті" попит був слабий. Редаґував "Український Вістник" дуже добре Володимир Маруняк, умів він ладнати справи з цензурою і в тому була тайна успіху "Українського Вістника" та його переваги над "Краківськими Вістями", сильніше спутаними цензурою.

Ще виходив пізніше тижневик "Голос" за редакцією Богдана Кравцева. Призначений для полонених, він мусів строго притримуватися урядової лінії і хоч тираж його був великий, одначе не мав він популярности. Про нього говорили, що він ліпший для махорки, як для читання. Коли ж редактори "Голосу" підписали відомий маніфест ген. Власова в 1944 році, — українці зовсім відвернулися від нього.

Ще заки розкол в ОУН став доконаним фактом, Ярому вдалося просунути в Управу УНО в Берліні тодішніх прихильників диверсії, Богдана Кравцева і Володимира Янова. Коштувало багато труду, щоб вони зрезиґнували зо своїх постів. Пробували теж диверсанти перебирати Філії УНО нанизу організації. Не вдавалося це їм ні в одному випадкові, не треба було інтервенції з централі, самі люди на місцях не допустили до того. Обмежилися тоді вони до дрібної саботажної роботи, що в деяких околицях, напр., у Мюнхені, давалася відчувати доволі дошкульно. Кі-

нець-кінців цей бій скінчився нашою повною перемогою, всіх диверсантів відсунено з провідних місць, частинно виключено їх з організації, а частинно вони самі повиступали. Дуже помічним у тому був Голова УНО, підп. Тиміш Омельченко, що в тому часі беззастережно стояв за ПУН і громив диверсію, як і де міг.

До кінця війни УНО залишилося певно в наших руках. Організація важна для нас була не тільки кількістю її членів, але й територіяльним їх походженням. Єднала вона в своїх рядах українців з усіх земель: наддніпрянців, волинців, галичан, буковинців і закарпатців, — що в примірному співжитті і в співпраці практично здійснювали соборність українського руху.

Особливо активним був волинський елемент, що його багато тоді призбиралося, головно в Берліні, м. і. тому, що мало хто з Волині в дорозі на захід спинявся в Генерал-Ґубернаторстві, більшість мандрувала далі.

Група двадцять п'ять волинських членів ОУН, засуджених разом на сімдесят років тюрми, випустила одвертого листа до Степана Бандери й товаришів, що відбився широким відгомоном серед членства ОУН. Лист цей, як документ доби, наводжу понижче в повному тексті:

> "До Степана Бандери і його спільників.
>
> "Не дуріть братів ваших,
> Що ви на те, щоб панувати..."
>
> Ми, низові карні члени ОУН, з тяжким болем у серці прийняли вістку про бунт гурту львівських студентів проти найвищого українського авторитету — Вождя Націоналістичного Руху Андрія Мельника та проти Проводу Українських Націоналістів.
>
> В такі тяжкі часи для української нації, в такий рішальний для неї момент, ви — зо сліпої

низької амбітности, кар'єровости й заскорузлости — робите історичний злочин перед Україною, розбиваєте ОУН і намагаєтеся ширити серед її карного членства заколот брехнями й плюгавством. В своїх баламутних виступах і летючках стосуєте методи львівських перекупок, а не українських революціонерів!

Тепер ми бачимо, що навіть на вищих становищах в ОУН справді були шкідники, а їх "революційна робота" — це звичайна анархія. Ці шкідники — ви! Ваш бунт і методи йдуть тільки на користь ворогів.

Тим тяжче нам це переживати, що — на жаль — між вами є такі, які декому з нас викладали про карність, безінтересовність, безоглядне довір'я й відданість Вождеві й Проводові Українських Націоналістів, а на думці напевно мали себе в якості "вождів". Ви в цих випадках осуджували безвідповідальність, критикоманство, амбіціонерство, інтриґанство, отаманщину, загумінковість і т. д., що в українській історії та в останніх визвольних змаганнях дали основу для підлих еґоїстичних одиниць до анархії й бунту проти влади та її авторитету. А водночас самі робите той самий злочин і з тих самих причин — прикриваючися фартушком скромности й невинности, на якім виписаний рахунок відсиджених днів у польському кримінaлі.

В своїх домаганнях влади ви висуваєте на рахунок своїх заслуг те, що сиділи в тюрмі (чи всі з того дивоглядного "Революційного Проводу", і як — це ще питання!). І просто в нікчемний спосіб торгуєте тими "заслугами". За ціну кількох років тюрми — ви хочете "купити" найвищі провідні пости в націоналістичному русі.

А чи знаєте ви, як живуть ті, які не на тюремних сінниках, а на багнистих окопах, голі,

голодні й босі, десятковані тифом, під свистом куль і ґранат довгі роки твердо й карно несли прапор Української Революції та, побувавши після того в польських таборах, далі твердо й витривало по цей час стоять при цьому прапорі? Чи знаєте ви, що тисячі й тисячі з них упало в боротьбі з ворогами героїчною смертю на полі бою, розстріляні, або вислані на довгі роки на дійсне гниття в московських таборах? Ось — де справжні герої нової України!

Це вони залишили по собі Крути, Зимовий Похід, створили міт УВО — ОУН, що є пострахом ворогів. Де були ви в той час, як вони в боротьбі й поневірянні будували націоналістичний рух? І чи не відомо вам, що саме з таких людей складається наш Провід, з Андрієм Мельником на чолі? Це не дасться вам затаїти або оплюгавити низькою, підлою брехнею! В порівнянні до величі духа і творчих здобутків тих людей — ви тільки дрібні, смішні карлики, що хочете автореклямою надути себе з жаби до великости вола!

Сидження в тюрмі — це справді чин, але ще не запорука твердости характеру і не дає права до безвідповідальности анархії. Багато з нас, тут підписаних, сиділи разом з вами в тюрмі і мали нагоду бачити "геройства", тих, що женуться за титулами "вождів". Отже не беріть монополю на українських політичних в'язнів, бо ж ви тільки маленька групка з "Академічного Дому" у Львові! А скільки є політичних в'язнів — не хворих на меґальоманію — стоїть проти вас, на вірній службі Революції та її Вождеві?

Знайте ж міру в своїй брехні! Де ж ваша "безінтересовність"? Де ж ваші проповіді: "не хочемо ні слави, ні заплати!"

Багатьох Революція зломила, але ви — **збоченці** Революції, що зблудили з її простолінійного шляху. З безпосередньої стичности з вами, з вашими "оскарженнями", претенсіями і хворобливою амбітністю — приходимо до висновку, що ви ніколи й не були справжніми націоналістами. Ви й ваші добрі вчинки найчастіше спонукувалися бажанням стати "історичними постатями", прагненням реклями й політичної кар'єри.

Для тих своїх претенсій ви шукаєте тепер "ідеологічного", морального й формального обґрунтування. Випускаєте для того купи брехливих летючок, перекручуєте дійсність та історію, фальшуєте документи й кидаєте страшні обвинувачення в національній зраді тим людям, що від десятиліть чесно, віддано й корисно працюють над розбудовою Націоналістичного Руху. А чи забули, що саме з вашого середовища вийшов Малюца, і — ось ще зовсім недавно — Горбовий?! Вони зрадили вас, а ви зрадили Вождя!

Ми добре знаємо, що спонукала вас манія захоплення влади. Цю манію ви тихо плекали в "Академічному Домі", формували її в тюремному безділлі, не застановляючися критично над тим, чи доросли до тієї влади. І спрагнені її, по розвалі Польщі й звільненні з тюрем — кинулися, клацаючи зубами, в анархію. Недарма ж ваш власний "ідеолог" Стецько-Карбович називає вашу кліку "тічкою голодних вовків"! В цім окресленні — ціла істота ваша! Впродовж низки літ ви намагалися зломити волю сл. п. Вождя, іменем якого тепер спекулюєте. А тепер сподівалися зломити його наступника. І знову завелися!

В безсильній люті, ви зриваєте зо стін портрети Вождя, того першого з-поміж українців, що творив збройну силу нації, був одним з вищих

керівників Української Армії в її боях, формував пізніше в підпіллі УВО і заплатив за свою жертвенну службу довгими роками тюрми. Імена тих плюгавців, що зважилися на ці варварські вчинки, ми знаємо і ніколи їх не забудемо! Будьте ж послідовні й повісьте собі портрет гуляйпільського "батька Махна". Це буде справді ваш образ.

Добре знаємо, що між вами є й такі збаламучені, що самі не знають, що чинять. До них тільки й звертаємося. В ім'я добра ОУН і Революції кличемо їх вирватися з вашого баговиння, признати свої помилки й мужньо понести відповідальність. Помилятися людина може, але вперто й свідомо стояти на хибному шляху — це під сучасну пору різнозначне зо зрадою Революції. Ще не запізно, хоч уже найвищий час прозріти збаламученим вашою брехнею. Для них дорога стоїть ще отвором, коли прийдуть до нас і з доброю волею підпорядкуються наказам нашого Вождя. Кличемо тих людей не для аґітації. Ні, так робити змушує нас вогонь наших гарячих сердець, голос нашого сумління, любов до Батьківщини і відданість Вождеві й Проводові!

Ті ж, кому нема вже вороття, хай знають, що ми — бойовики Революції й політичні в'язні — залізною стіною стоїмо навколо нашого Вождя, на охороні його законних прав, авторитету й гідности! Хто зважиться виступити проти Вождя — матиме діло і з нами! Той, хто знає нас, повірить, що не порожні це слова.

Передбачаємо, що ви будете пояснювати появу нашого листа "диктатом з-гори". Тому заявляємо, що написали ми його з власної волі й переконання, бо занадто добре знаємо ваш гурт. Листи підписують ті політв'язні, що знайшлися тепер в одному осередку. Але ми певні, що нас

підтримають сотні й сотні інших, що тепер на волі. Зрештою і тут підписаних, здається, більше, ніж у цілій вашій "революції".

Заявляємо ще раз: ми стоїмо на наказ Вождя! Ваш бунт буде зломаний! Очищена від Вас ОУН знову стане єдиною, здисциплінованою когортою Революції!

Хай живе Вождь Андрій Мельник!

Хай живе Організація Українських Націоналістів!

1 жовтня 1940 року.

Підписи 25 політичних в'язнів.

Члени ОУН у Німеччині й Франції майже не підпали під вплив диверсії, вона трималася й розросталася пізніше імпортованими з Генерал-Ґубернаторства людьми. А коли запалала на сході заграва війни — тисячі їх рушило в Україну всіми шляхами і там чесно виконували обов'язок націоналіста-революціонера аж до кінця своїх днів.[6]

---

[6] В тій частині цього розділу, що відноситься до німецького терену, користувався я теж інформаціями інж. Михайла Селешка.

V. Розділ

ПЕРЕДВОЄННА МЕТУШНЯ

Потреба одноцілого українського фронту. — Заходи ПУН до того. — Пересправи з УНО й УЦК. — Характер обидвох організацій. — Ґестапо проти участи ОУН в УЦК. — Свідоцтво інж. Бойдуника. — Конференція ПУН з представниками УЦК в Берліні. — Ніяких конкретних вислідів. — Друга конференція в Кракові. — Остання зустріч Організаційного Бюра ОУН з провідниками УЦК. — Акція військовиків. — Апель ген. Капустянського в пресі і тисячні відгуки на нього. — Генеральна Рада Комбатантів. — Военно-наукова та военно-історична секції. — Сціборський реорганізує свій пропаґандивний апарат. — Заготова пропаґандивних матеріялів на війну. — Праця кипить і в культурників. — Ольжич стягає свій штаб до Кракова. — Перегляд праці культурного реферату. — Комісія Державного Плянування. — Її перехід з Праги до Кракова під проводом проф. М. Галагана. — Конституція України інж. Сціборського. — Станово-професійні клітини інж. Атанаса Мілянича. — Нагорі все готове!

Більш як коли важно було в цей час українцям виступати одним фронтом. З одного боку — дуже пригожі до того обставини, може як ніколи передтим, але з другого — дійти до повної єдности і порозуміння було майже неможливе. Двадцятилітнє панування большевиків в Україні з коренем вирвало всякі політичні партії, в тих умовинах могла існувати тільки партія одна — комуністична — виключалися яканебуть опозиція і всяке вільне змагання

та суперничання різних політичних ідей і світоглядів. І коли б большевицькі орди примушені були відступати на схід, в Україні залишилася б політична порожнеча, мільйонові маси українського народу, зовсім незорганізавані політично. У випадку, якби проблема української державности і самостійности вирішена була наперед у позитивному сенсі, цей стан може й був би добрий, бо в ньому малі вигляди мала внутрішня політична боротьба через відсутність здавна діючих зорганізаваних політичних партій. І навпаки, коли б переможці большевиків не носилися з прихильними думками до справи відбудови української державности на звільнених з-під большевицької окупації територіях, — цей стан не ворожить нічого доброго і криє в собі чималі небезпеки. Найбільша з них — політична байдужість і пасивність величезних народніх мас, що їх потрібно було б щойно піднімати до боротьби та освідомлювати політично. Цей стан байдужности дозволяв би німцям на різні політичні експерименти і на нього вони мабуть розчисляли. Можливо, що впевняли їх у тому всякі дорадники й "експерти" від східніх справ.

Ніякий політичний осередок на еміґрації, крім націоналістичного, ані не витворився, ані не потрапив навколо себе з'єднати стільки людей, щоб стати серйозною політичною силою, що могла б мати амбіції кинутися в вир подій. Окремі провідні члени різних соціялістичних чи демократичних угрупувань існували, але що в німецькій і взагалі в воєнній дійсності існування й політичне діяння могло йти йти тільки в площині нелеґальности чи напів леґальности — не важилися вони відновляти свою політичну діяльність і творити свої політичні центри.

Два були леґальні виразники української суспільної опінії: Українське Національне Об'єднання (УНО) в Німеччині та Український Центральний Комітет (УЦК) в Генерал-Ґубернаторстві. Існувало

мало відоме і мало впливове "Товариство українців — німецьких громадян" з осідком у Відні, та його діяльність простягалася тільки на тих українців, що стали райхсдойчами, цебто прийняли німецьку державну приналежність. Ані один ані другий не мали безпосереднього відношення до політичних справ. Завданням першого була передусім культурна опіка над українськими робітниками в Німеччині, діяльність другого йшла головним чином у площині суспільної допомоги втікачам з зайнятих большевиками областей України. Одначе силою витворених обставин обидві ці установи стали офіційними речниками української суспільности перед німецькою владою в справах, що про них можна було говорити з німцями і що про них німці хотіли говорити. І далі, з природи речі стали вони збірниками, куди впливали всі активні українські суспільні елементи, що, позбавлені можливости політичної роботи, шукали шляхів виявити свою енерґію чи зробити щось для свого народу.

Вартість і значення УНО й УЦК були не однакі. УНО в своїй діяльності не заторкувало всіх ділянок українського життя, до того діяло воно в чужій державі, де українці вважалися неначе гостями-іміґрантами, принаймні до часу, доки не зачалися масові примусові депортації на роботи до Німеччини. Натомість УЦК не лишав поза собою ні одної ділянки життя, це була всеохоплююча, тотальна — в кращому розумінні слова — організація і мала ту перевату, що частинно діяла на національно українських територіях та огортала собою корінний, здавна на них осілий український елемент і таким чином була не в гостях, тільки неначе в себе вдома. А це дає почуття свідомости власного права і моральної сили.

З другого боку УНО в своєму існуванні й діянні було більш суверенне від УЦК. Його правною підставою існування був власний статут, зложений, прий-

нятий і схвалений самими українцями на підставі німецького закону про товариства. І хоч після приходу гітлерівців до влади можливості вільного стовваришення обмежилися дуже, а державний нагляд і поліційна контроля над усіма формами суспільної асоціяції скріпилися непомірно, все ж таки до самого кінця УНО мало свою внутрішню автономію, обирало свої керівні органи саме прийнятими в своєму статуті способами і в своєму засягові діяльности мало куди більшу вільність рухів, як УЦК.

Цей останній був, формально беручи, чисто німецьким твором. Німецька окупаційна влада в Польщі накреслила перші рами для його діяльности і надала йому перший куценький статут. Ці рами його діяння розтискалися щораз більше під напором стихії життя, одначе формальні основи діяння залишилися ті самі до кінця. Вони були такі самі для українців, як і для поляків, що теж дослівно таку саму організаційну схему дістали в німців, тільки не хотіли з неї користати на більшу скалю, бажаючи відтягнутися з-під німецької державної контролі і перекидаючи точку тяжкости суспільного організування в нелеґальну площину.

Не тільки Голова Українського Центрального Комітету, не тільки референти окремих відділів його централі в Кракові потребували потвердження від "Відділу для справ населення і суспільної опіки" в уряді Генерал-Ґубернатора, але для всіх, хочби найменших і найнижчих органів Українських Комітетів та їхніх Делеґатур на місцях вимагалися такі ж самі підтвердження від низових органів німецької державної адміністрації на місцях, куди пізніше щораз більш нахабно совало свого носа ґестапо. Щобільше, не тільки обов'язком потвердження особового складу керівних органів у системі УЦК зв'язана була українська ініціятива, але УЦК мусів здавати реґулярні звіти зо своєї діяльности. Долучалися до то-

го тисячні примхи місцевих німецьких кациків, що їх густо-часто тільки тому вдоволяли, щоб запевнити собі можність спокійнішої праці. Нелегка це була праця серед таких обставин і треба подивляти терпеливість, зручність і часом самовідречення тих українських громадян, що взяли на свої плечі тягар відповідальности за збереження можливостей розвитку українського життя та задоволення його мінімальних потреб у важких умовинах німецької окупаційної дійсности.

Так чи інакше, хто шукав би шляху до українців, найлегше робити це через УНО і через УЦК, а тому дуже важно було ввійти в порозуміння з обидвома установами, що діяти і як тримати себе на випадок, якби німецькі політичні чинники підходили до української сторони чи то з авансами чи то з претенсіями.

В відношенні до УНО наладнано це швидко. Голова УНО, підполковник Тиміш Омельченко, почував себе твердо на німецькому ґрунті, проживав там довгий час, жонатий був з німкою і мав німецьке громадянство. В той час він заявляв себе прихильником націоналістів і справді тодішній його поставі до ПУН і до Голови ПУН нічого не можна було закинути. За останні роки УНО розрослося в величезну організацію, що налічувала безліч філій, відділів по різних містах і промислових осередках, з двома більшими територіяльними одиницями: в Відні в Австрії і в Празі в Протектораті. Наша Організація підсилила її своїми людьми. З давніших ще часів працював там інж. Михайло Селешко, що мав вироблені зв'язки в журналістичному світі, довгі роки працюючи пресовим кореспондентом у Берліні та виконуючи водночас важливі доручення Проводу. Тепер підкинено туди ще д-ра Никифора Гірняка, недавнього шкільного референта з УЦК, якого кінець-кінців таки висадили з його посту проф. Кубійович і ред.

Глібовицький. Передано йому Організаційну Референтуру в Централі УНО в Берліні. Крім того прийшов туди ще д-р Володимир Левицький, по освіті теолог, що до того часу перебував у Сяноці, де не було можливости використати як слід його хисту. В той спосіб цілий провід УНО в Німеччині міцно тримали ми в руках і з того боку були забезпечені від якихнебудь несподіванок. Тимбільше, що на Провідника Великонімецького Терену прийшов на місце Ярого д-р Богдан Гнатевич, колишній старшина української армії і старий член УВО. Надто великої енерґії на своєму пості він не проявив, та правду кажучи, не було що й дуже там робити, бо вишкільно-ідеологічну роботу прекрасно виконувало УНО, наші Культурна і Пропаґандивна Референтури ПУН діяли там через своїх відпоручників — в руках Провідника збігалися тільки ті речі, що їх годі робити леґально. Через його особу наладналася гармонійна співпраця поміж УНО й ОУН на терені Німеччини, а це в тодішніх умовах була справа великої ваги.

Домовлено з УНО, що на випадок, якби німецька сторона шукала якихнебудь зв'язків з українцями, його провід відмовився б від розмов на політичні теми, вважаючи себе некомпетентним у тих справах і спрямовуючи співрозмовців до ПУН, як єдино уповажненого органу говорити в імені українців і ставити та розв'язувати проблеми в політичній площині.

Не так просто пішло з УЦК. Як уже згадувано вище, Український Центральний Комітет, створений при великій співучасті ОУН, що підперла його перші організасійні почини, дала йому людей до праці і санкціонувала його в українській суспільності своїм авторитетом, — тепер еманципувався з-під націоналістичного впливу і самостійно, на власну руку, провадив внутрішню українську політику, якщо взагалі

можна про неї говорити в тодішніх умовинах. Склалися на те різні причини, з яких найважніші дві.

Найперше, німці щораз більше натискали, щоб елімінувати націоналістичні впливи з УЦК.[1] По-друге, після внутрішнього розбиття ОУН її сили послабли, а ідеологічні й політичні суперники, що в міжчасі знайшли собі пристановище в УЦК, піднесли голови та вигравали проти себе обидва відламами націоналістичного руху, самі думаючи при тому наново порости в пір'я.

---

[1] Про те при одній нагоді інж. Йосип Бойдуник, тодішній Організаційний Референт УЦК від його початків, говорить ось так:

"Я був у 1939 - 1941 роках організаційним референтом УЦК в Кракові. Завдання організаційного референта — відомі. Більше в терені, як у Централі. Як відомо, Головою УЦК був проф. Володимир Кубійович, що силою обов'язку і важкої відповідальности мусів мати стичність з усіма німецькими чинниками, а в тому і з ґестапом, тимбільше в гітлерівській системі. І ось одного дня, повернувшися з ґестапо, проф. Кубійович переказує мені, що краківське ґестапо, або конкретніше майор ґестапо п. Гайм, "жалівся", що я не зложив йому візити. На це я, маючи рішення ПУН, відповів, що я й не думаю складати візити ґестапові.

— Ваша справа — відповів проф. Кубійович, не уявляючи собі, так як і я, консеквенцій моєї відмови.

По якомусь часі, повернувшися знову з обов'язкової "візити" в ґестапо, професор Кубійович переказав мені, що п. Гайм таки настоює на моїй "візиті" і дав до зрозуміння, що коли я тої візити йому не зложу, то не можу бути організаційним референтом УЦК.

— То можу зрезиґнувати — відповів я проф. Кубійовичеві.

За третім разом, повернувшися, проф. Кубійович переказав мені, що п. Гайм поставив альтерnативу: або я зложу йому візиту, або я невідклично мушу бути звільнений з УЦК, а

при тому дав (Гайм) до зрозуміння, що можу бути ще й арештований.

— Хай собі — відповів я.

На мою поставу проф. Кубійович дещо подразнено і стурбовано відповів:

— Товаришу Бойдуник, прошу мати на увазі, що перед громадськістю ми відповідаємо за УЦК. Коли ви будете звільнені з УЦК та ще й арештовані, це може викликати паніку поміж громадянством в терені й усе може покінчитися провалом нашого організованого життя, тому я прошу вас, щоб ви взяли це до уваги й перемогли в собі нехіть до ґестапо та зложили їм візиту. Я ж також не ходжу туди задля приємности, лише з обов'язку.

Це мене переконало і я зложив візиту ґестапові, згл. п. Гаймові. По конвенціональних візитових чемностях, п. Гайм, у товаристві свого референта, д-ра Ґлязера, приступив "до діла" запитом, який мій погляд на політику Райху в Г.Ґ. На це я відповів, що я політикою не займаюся, бо маю досить суспільно-громадських справ.

— Так, — відповідає п. Гайм, — але я маю відомості, що ви, об'їжджаючи терен, організуєте оуенівсько-мельниківські клітини, а це вже є політика.

На це я відповів, що він має кепських інформаторів, бо я організую не оуенівсько-мельниківські клітини, лише Українські Комітети.

— Так, — відповідає п. Гайм, — але ви ці Комітети обсаджуєте "мельниківськими людьми" (Мельник-льойте).

На це я йому відповів, що це не відповідає правді і це можна провірити.

— Так, я це провірю, а вам раджу, коли ви приїжджаєте в терен, відвідувати наші станиці ґестапо.

Моя відповідь була, що я відвідую адміністративну владу, цебто крайсгаавтманів.

— Як уважаєте, — відповів п. Гаймс. Попрощався і загадково залишив мене з д-ром Ґлязером.

Ґлязер повторив, що на мене справді є донос. Відчитав

Таким чином наші впливи в УЦК на коротко перед воєнними подіями зійшли майже до нулі. З націоналістів залишився там один тільки господарський референт, інж. Атанас Мілянич, та ще в рефераті для справ молоді мали ми заступника референта, інж. Данила Березовського. А фактично про все рішав ред. Василь Глібовицький, на якого тоді проф. Кубійович орієнтувався. Глібовицький, помимо безсумнівної особистої пошани і симпатії до нашого Голови Проводу, полк. Андрія Мельника, все таки був закаптуреним ворогом націоналізму і в кермуванні справами УЦК старанно підбирав людей з-поза націоналістичного табору.[2]

Як на те, ставало очевидно, що німці, принаймні на території Генерал-Ґубернаторства, а навіть

мені цей донос, писаний рукою на листовому папері оранжево-цитринової краски, не зраджуючи його автора. В доносі було точно сказане те, що говорив мені п. Гайм. Крім того Ґлязер дав мені вже перечитати другий донос-акт обвинувачення на кілька сторінок машинопису з певними фотокопіями проти Ярослава Барановського. Тому, що автор доносу вже не живе, не вважаю вказаним його виявляти. Зазначу тільки, що не був це донос "мельниківця" чи "бандерівця". На тому я закінчив свою першу й останню "візиту" в ґестапо в Кракові.

Згодом шеф Відділу української внутрішньої адміністрації в Г. Ґ., д-р Арльт, настоював на тому, щоб я таки уступив з посту організаційного референта УЦК. Тоді я того не зробив, але в квітні 1941 року я таки змушений був "добровільно" з того посту, і взагалі з УЦК уступити. І так "мельниківський" УЦК залишився без "мельниківців" уже до кінця. ("В обороні чести поляглих". — Українське Слово, Париж, ч. 683 з 12 грудня 1954).

[2] Про те маємо свідоцтво з пізніших часів д-ра К. Паньківського: "Кубійович і Глібовицький відвідали Митрополита і през. Левицького та відбули зо мною першу інформаційну

ті з Райху, що в своєму плянуванні мали якесь відношення до справ Сходу Европи й України, виявляли тенденцію визнавати в українських справах тільки УЦК. Дійшло до того, що генерал-ґубернатор Ганс Франк виклопотав у Берліні дозвіл закласти представництво УЦК на Німеччину з осідком у Берліні, наче б то для опіки над тими українськими робітниками, що походили з території Генерал-Ґубернаторства. Це грозило в майбутньому конфліктом з УНО і хто знає, як би він закінчився, бо УНО все ж таки мало бодай мінімальні ґарантії якоїсь самостійности, що не дуже німцям подобалося, їм куди вигідніша була форма УЦК. Покищо ця небезпека лежала ще доволі далеко, представництво УЦК полагоджувати мало тільки справи в центральних урядах і установах, було свого рода амбасадою УЦК в Німеччині.

Небезпека для української справи полягала в тому, що УЦК стояв під беззастережною німецькою контролею і вона кожної хвилі могла в ньому перевести такі персональні зміни, як їй це до вподоби. Як довго очолював УЦК проф. Кубійович, людина абсолютно ідейна і чесна, можна було бути певним бодай того, що дальше якихсь крайніх границь національної чести й національного українського інтересу УЦК не піде. Та звідки ґарантія, що на чолі тієї організації завжди стоятиме проф. Кубіович або подібна до нього людина, що буде без сумніву

розмову. Ми говорили вже дещо і про майбутню працю. Навчені досвідом своєї півторарічної праці вони дораджували мені запрошувати до праці в Секретаріяті по можливості людей з-поза обох груп ОУН. Та в цьому напрямі не було в нас розходжень." (К. Паньківський: Від держави до комітету (літо 1941 року у Львові), В-во "Ключі", серія "життя й мислі") Нью Йорк — Торонто 1957, стор. 88).

українським патріотом? Німці могли тримати його на становищі Провідника УЦК так довго, доки б не підготовили організаційно своїх плянів при помочі теперішнього керівного апарату УЦК, а потім одного гарного ранку, коли вже не буде можливости ніякого іншого вияву української суспільної думки, подякувати йому за працю і поставити на його місце цілковито від них залежну і їм віддану креатуру в роді Скрипченка чи іншого "землячка", що їх ніколи для таких справ не забракне.

Справою першорядної ваги показалося переконати УЦК, а на першому місці проф. Кубіовича, щоб він сам для себе поставив межу, що через неї не переступить, щоб він у відношенні до німців не визнавав себе компетентним для політичних пересправ, коротко, щоб не вважав себе **політичним** українським проводом. Бо політичний провід мусить мати суверенність, бути залежним тільки від українського народу, а саме тої суверенности Українському Центральному Комітетові бракувало і це була найслабша його сторона в кандидатурі на політичне провідництво. Здається, відчував це сам проф. Кубійович. Він мусів ходити по безконечних інтервенціях до різних німецьких урядів, до вищих і нижчих "чиновників" ось того "геренфолньку", нераз ковтнув гіркої і бачив, якою ціною приходиться уникати упокоронення. Пам'ятаю, коли кілька місяців після того, як перебрав він керму УЦК, в одній з більших кімнат зійшлися всі працівники тої установи, щоб скласти йому побажання з нагоди ім'янин у день св. Володимира, проф. Кубійович виголосив коротку подяку і розгорнув при тому щось неначе свою програму і свою концепцію ролі і завдань УЦК. Його тодішнє становище покривалося з поглядами ОУН на місце УЦК в українській суспільності.

Змінилися часи. Редактор Глібовицький, а за його плечима й інші, роздмухали амбіції УЦК, ба-

жаючи, щоб став він центральним керівним українським чинником. Це можна б розуміти в умовах вільного суперничання різних українських організованих сил, але було воно дуже шкідливе в існуючій ситуації, бо фактично підготовляло німецьку контролю над цілістю українського національного життя. Слухаючи його виводів про те, як то колись проф. Кубійович, як провідник українців, буде засідати в майбутній мировій конференції після виграної німцями війни, можна було тільки дискретно всміхатися, щоб не вразити професора, якого все ж таки ми поважали за його працю і патріотизм.

Вже давніше відбувалися розмови між УЦК й ОУН, щоб якось наладнати співпрацю і співіснування в терені. Біжучі дрібні справи мусів полагоджувати інж. Бойдуник і на місцях при нагоді своїх об'їздок і в централі в розмовах, нарадах і конференціях УЦК. Як виявилося, це не вистачило і на пропозицію УЦК мала місце основна нарада верховних кол УЦК й ОУН. При нагоді приїзду до Берліна проф. Кубійовича і ред. Глібовицького, відбуто спільне засідання в мешканні д-ра Гнатевича. УЦК заступали проф. Кубійович і ред. Глібовицький, з боку ОУН у нарадах узяли участь Голова ПУН, полк. Андрій Мельник, Омелян Сеник-Грибівський, як Голова Організаційного Бюра ОУН, я, як Заступник Голови Організаційного Бюра, і полк. Сушко, як член ПУН і той, що був на місці від самих народин УЦК. Нарадам прислухувався теж господар хати і терену, д-р Богдан Гнатевич, як свого часу перший Діловий Керманич УЦК, цебто фактичний заступник Провідника, проф. Кубійовича.

Ішли різні скарги й жалі, а вкінці домова станула на тому, що ОУН буде на терені Генерал-Ґубернаторства підпирати морально УЦК і захищати його авторитет в українській суспільності. Зо своєї сторони УЦК буде старатися йти на руку ОУН там,

де йому це буде можливо, не стягаючи на себе підозріння ґестапо та німецької адміністрації. Будуть відбуватися, в разі потреби, спільні консультації поміж УЦК і ОУН, яку в тих справах буде заступати Організаційне Бюро, конкретно я самий, бо живу постійно на місці в Кракові.

Власне, нічого конкретного ця зустріч не дала. Зокрема не взяли на себе представники УЦК зобов'язання визнати себе некомпетентними заступати українство перед німецькою стороною в політичних питаннях. У довгій дискусії на ту тему представники УЦК погоджувалися з основними думками нашої арґументації, а тим самим неначе давали запоруку такої однозгідности в поглядах на майбутнє, але Глібовицький зручно виминав мої конкретні домагання, щоб це зафіксувати в формі протоколу, хочби й закодованого. Відложено це до однієї з ближчих зустрічей.

Скоро після тієї наради, щоб кувати залізо, доки гаряче, запрошено представників УЦК на другу конференцію в Кракові, в мешканні Сича. Нарадою проводив Сеник, приявні були проф. Кубійович, ред. Глібовицький, д-р Вассиян, інж. Сціборський, полк. Сушко і я. Ми поставили собі за ціль тоді ще раз у приявності репрезентантів УЦК обговорити нашу аналізу політичної ситуації і поставити гороскопи для української справи, так як це вже було в нас устійнено на Організаційному Бюрі ОУН, тим разом на те, щоб УЦК стратив усі ілюзії, якщо їх мав, на свої можливості бути речником української політики в страшній добі велетенського змагу, що стояв перед нами. Реферував знову д-р Вассиян, коротко і ядерно, збіраючи передискутовані вже й устійнені принципи і тези. Було видно, що обидва панове з УЦК стояли під враженням тих перспектив і що вага УЦК, як реальної вартости в Генерал-Ґубернаторстві маліє, якщо тільки переступити Сян і зовсім

блідне, коли перейти Збруч. УЦК може відограти велику допоміжну ролю фінансовою допомогою, використовуванням свого досвіду в організуванні низового життя в умовах німецької дійсности, організуванням суспільної опіки і всіх тих справ, що над їх розв'язкою вже другий рік працює він у Генерал-Ґубернаторстві — та й на тому кінець. Навіть прийнявши його повну організаційну незалежність від німців, якщо б у ході до того дійшло, то ані форма УЦК ані його рами не надаються до того, щоб стати зав'язком державно-політичного проводу в Україні. Майструвати політичні справи мусить політичний національний провід, а таким не може бути УЦК ані по своїй структурі ані по своїм можливостям дії.

Був це важний крок наперед і його логічним завершенням було б, якби УЦК, принаймні в особах його Провідника і Ділового Керманича, визнав політичним українським проводом ПУН. Власне це відчувалося в цілому ході нашої дискусії. Але ще не було доцільне робити остаточний висновок і змушувати вже тоді до такої декларації. Розійшлися ми з тим, що УЦК на всеукраїнський національно-політичний провід не кандидує і що свої розмови будемо продовжувати, як тільки зайде потреба чи трапиться нагода.

Ще тільки один раз зійшлися ми з проф. Кубійовичем і з ред. Глібовицьким, перед самим майже вибухом війни, в домівці ОУН у Кракові. Засідання відбулося під моїм проводом, Сеника на той час у Кракові не було. Війна вже висіла в повітрі, хоч щоправда були ще такі, що до самого кінця в неї не вірили. Нам ішлося про те, щоб узгіднити наші дії і виступити в перших її днях, якби зайшла до того пригожа нагода. Тоді вирішено заготовити проклямацію-маніфест до українського народу, а власне, кілька таких маніфестів різного рода, що їх, залежно від ситуації, мав би підписувати або УЦК са-

Полк. Михайло Поготовко
Голова Українського Допомогового Комітету в Варшаві.

мий, або разом з політичним проводом, чи з різними представниками українства. Само собою, проклямація від Голови Проводу Українських Націоналістів — справа окрема. Незалежно від того може зайти потреба випустити апель від УЦК найперше до тих українців, що живуть у Генерал-Ґубернаторстві, а потім і до всіх інших, можливо теж, що положення вимагало б якогось спільного апелю, що його мали б підписати спільно ОУН, УЦК і може ще хтось в імені військового, наукового й духовного світу. Обговорено тези тих маніфестів, їх мав випрацювати УЦК. Ще заторкнено справу втримання конечного апарату УЦК на випадок воєнних подій, щоб народ не покинув усього на призволяще в поспіху дістатися якнайшвидше в Україну — і на тому припинилися дальші офіційні взаємини ОУН з УЦК. Поза розмовами й дискусія-

ми не дали вони нічого. Навіть сьогодні, коли далеко вірніше оцінити можна тодішнє положення з віддалі часу, тяжко сказати, чи якась тісніша співпраця ОУН з УЦК була можлива і в яких вона мала б виллятися формах. Правда, проф. Кубійович ще перед самою війною пропонував нам, щоб я перейшов назад до праці в системі УЦК, найперше на організаційного референта, а потім на директора "Українського Видавництва". Трудно було рішитися на те, щоб відтягати провідних людей з ОУН до праці в суспільному секторі в такий гарячий час, коли саме потрібно було їх звідусіль стягати до безпосередньої політичної акції. І склалося так, що УЦК пішов своїм шляхом, а ОУН своїм. Осягнено одне, що на випадок серйозних залицянь до українців з німецького боку, УЦК не дався б ужити за манекін, що мав би обманювати українців ілюзоричністю національно-політичного проводу, — а це справа першорядної ваги.

Своєрідне місце в організації українського життя в Генерал-Ґубернаторстві займав осередок у Варшаві. Формально був він зорганізований, як Український Допомоговий Комітет у Варшаві, і, як усі інші УДК в округах, підчинений Українському Центральному Комітетові в Кракові. Але Варшава гляділа на Краків, як на провінцію, і далі вважали себе крайовим центром. Таке було становище поляків, але воно не лишалося без впливу і на варшавських українців. Вони змушені були підпорядкуватися Українському Центральному Комітетові, бо така була структура одинокої легальної української організації в Генерал-Ґубернаторстві, та чинили це дуже неохоче. Раз-у-раз виявлялося це в найрізнорідніших біжучих справах. Щобільше, такі самі відосередні від Кракова тенденції давалися завважувати і в німецьких урядах, що стиха підпирали цей своєрідний український "сепаратизм" від української централі.

Була небезпека, що ці відосередні сили ще гостріше будуть виступати наверх з моментом війни і що ними схочуть покористуватися німці. ОУН завчасу мусіла подумати, щоб спаралізувати цю небезпеку, головно в політичній ділянці.

Головою Українського Допомогового Комітету в Варшаві був полк. Михайло Поготовко.* Не дуже долюблювали його в краківському УЦК та й він їм тим самим відплачувався, але незаперечним фактом було, що тільки він один умів тримати вкупі різношерсту варшавську українську громаду. Конче треба було з ним увійти в порозуміння. Виявилося, що це добрий знайомий інж. Миколи Сціборського ще з часів війни. Сціборський поїхав до Варшави відновити з ним знайомство і зв'язати його якось з плянами ОУН. Полк. Поготовко дуже прихильно поставився до наших виводів і пообіцяв повну свою співпрацю на час війни. Зараз після того влаштували ми йому стрічу з Головою ПУН у Берліні. Після розмови в чотири очі з полк. Мельником, відбулося засідання в складі: Голова ПУН, Сеник-Грибівський, полк. Поготовко і я. На тому засіданні обговорено конкретні справи співпраці варшавського УДК з ОУН на місцевому терені, а зокрема полк. Поготовко зобов'язався не входити в ніякі переговори з німцями в політичних справах, якщо б німці до нього з тим підходили. В таких випадках мав він їх відсилати до ПУН, як єдиного українського політичного проводу.

Отже і з того боку ОУН була забезпечена від несподіванок.

Рівночасно з переспpавами з УЦК не вгавали й інші приготуватння ОУН до грядучих подій. Військовий Реферат під проводом генерала Капустян-

* Його пізніше замордували поляки в Варшаві. В.Й.П.!

ського розгорнув пожвавлену акцію. Хоч як малі були надії на творення українських військових частин у порозумінні з німцями, точніше кажучи, в той час не було на те ніяких виглядів на майбутнє, тільки сумний досвід з минулого, та це не звільняло ОУН від обов'язку зробити все, що лежало в її спроможності, щоб бути готовою творити зав'язок української збройної сили в порозумінні з німцями, чи без них. В часописі "Краківські Вісті" помістив генерал Капустянський заклик до всіх українських старшин і вояків, розсіяних по світі, подавати свої адреси для втримання товариського зв'язку. Дивлячись на умови цензури ці заклики стилізувалися дуже обережно, але їх зрозуміли всі. Передрукували їх усі інші часописи, що виходили на зайнятих німцями територіях, і в відповідь на те почали напливати сотні зголошень. Не дивлячись на вік і здоров'я, голосився кожен свідомий українець. Хто не здатний до фронтових дій, той придасться в запіллі, при охороні залізничних ліній, магазинів, військових об'єктів — вдома ніхто не хотів залишатися. Деякі з тих листів глибоко зворушали своєю простотою вислову і сердечністю патріотичних почувань.

В Кракові існував уже військово-вишкільний осередок ОУН. Тепер його поширено, запросивши до співпраці ще й інших старшин. Рахувалося на те, щоб зібрати вкупі якнайбільше військовиків, а решту тримати в евіденції, на всякий випадок. А крім того почалися розмови й переписка, щоб створити якийсь загальний український військовий осередок, що в пригожий момент перейняв би з одного боку моральний патронат над справою формування української армії, а з другого дав би теж для неї якусь частину ефективних військових кадрів. Хоч як гарячково і з яким великим поспіхом велися в тій справі переговори з різними українськими військовиками, не можна їх було закінчити на час. Щойно десять днів після того, як

рушили на схід німецькі колони, дня 29 червня 1941 року в Кракові відбуто наради представників чотирьох найбільших осередків української військової еміґрації — Берліна, Праги, Варшави і Кракова — під проводом генерала Капустянського, як представника ОУН та ініціятора цієї акції. Однозгідно вирішено створити Українську Генеральну Раду Комбатантів, що мала б керувати всіми організаціями колишніх військовиків, тримати їх у мобілізаційному поготів'ї та переводити включення в дійсну армію, якщо б вона організувалася. До тієї Ради обрані були:

Голова— ген. М. Омелянович-Павленко,

Заступники Голови — ген. М. Капустянський,
ген. В. Петрів,
ген. В. Сінклер,
ген. А. Кравс,

Члени Ради — полк. Роман Сушко,
Провідник на Німеччину: пполк. Тиміш Омельченко,
Провідник на Чехію — полк. інж. Ю. Дзябенко,
Провідник на Польщу — сотн. інж. М. Хронов'ят,
I. Секретар — полк. В. Малець,
II. Секретар — сотн. Петро Сагайдачний.

В той самий день покликано до життя воєнно-наукову та воєнно-історичну секції в такому складі:

Голова:
ген. М. Капустянський,

Заступники:
ген. В. Сінклер,
ген. В. Кущ,

Секретарі:
полк. В. Колосовський,
полк. М. Садовський,
сотн. А. Валійський,

Члени:

полк. А. Дяченко,
полк. В. Малець,
полк. В. Чабанівський,
сотн. М. Палій,
сотн. П. Самутін.

На жаль дальший розвиток подій пішов таким шляхом, що ані Генеральна Рада Комбатантів ані її Военно-наукова та Военно-історична Секції не могли відограти своєї ролі. Творення збройної сили відсунулося більш як на рік і пішло партизанськими методами, до яких більшість зорганізованих у тих установах старшин ані своїм віком ані з інших причин не була придатна. Вони залишилися тільки документом, що ОУН не поминула ні одної можливості в підготові українського народу до боротьби за волю.

Якраз у той час інж. Сціборський закінчив реорганізацію свого пропаґандивного апарату і взявся за підготову пропаґандивних кадрів на випадок війни. І він і Ольжич спровадили тоді до Кракова з усіх усюдів стільки людей, що навіть не було їх де як слід примістити.

Пропаґандивний реферат обсаджено добірними і висококваліфікованими людьми. На чолі його стояв самий інж. М. Сціборський, що мав вирушати в похід разом з усіма іншими. На заступника взяв собі молодого журналіста, Ореста Чемеринського, що в публіцистичній діяльності ОУН здобув собі вже добре ім'я під літературним псевдонімом Ярослава Оршана. Саме недавно приїхав він з Риму, де застав його вибух війни в 1939 році. Справами націоналістичної преси і зв'язку з іншою українською пресою завідував д-р Денис Квітковський, з осідком покищо в Берліні. Доходив ще туди Анатоль Демо-Довго-

пільський,[3] родом з Волині, організатор і керівник "Летючої Естради" в Карпатській Україні, та дотогочасний референт пропаґанди Крайової Екзекутиви ОУН у Генерал-Ґубернаторстві, Богдан Білий, якого прийшлося підмінити іншою особою в Крайовій Екзекутиві і віддано його до диспозиції інж. Сціборському. Навколо них згуртувалися добрі два десятки членів пропаґандивного апарату, призначених на мандрівних пропаґаторів, редакторів різних льокальних газет, що їх видавати плянувалося на рідних землях, і на резерву аґітаторів і пропаґандистів до вжитку різних органів ОУН, що будуть або наново творитися на рідних землях, або поширювати свою діяльність в нових умовах.

День і ніч кипіла там праця. Два наші електричні циклостилі працювали на три зміни повних двадцять чотири години на добу, не встигали заготовити всього матеріялу. Ролі поділено так, що Сціборський узяв загальну команду над своєю армією пропаґандистів, щоденну контролю праці та її розподіл, Орест Оршан-Чемеринський узявся підготовляти редакторів газет і перший ідеологічно-політичний матеріял для них, Демо-Довгопільський завантажений був композицією найрізнородніших летючок, афішок, проклямації до всієї людности, до червоноармійців, селян-колгоспників, до фабричних робітників, до національних меншин. До тієї ділянки в останніх днях відведено ще з культурного реферату Ольжича проф. Михайла Михалевича-Половця, що рисував знамениті карикатури енкаведистів, партійних большевицьких головачів, компонував різні гасла і засобляв наш пропаґандивний матеріял ілюстраціями.

[3] Згинув розстріляний німцями на Волині в 1943 році, разом з кілька десятками інших націоналістів. Вічна йому пам'ять!

Від праці впадали руки і всі похудали, висохли як хорти. Подумати тільки, що праця мусіла йти в кількох напрямках і було її так багато, що для повного її виконання не вистачило б і вдесятеро стільки людей, що їх мав інж. Сціборський. Три були її головні напрями:

а) воєнна протимосковська і протибольшевицька пропаґанда, обрахована на розклад Червоної Армії з одного та на допомогу червоноармійців і всієї людности в ліквідації большевицького режіму з другого боку,

б) пропаґанда ОУН для власних ідеологічно-політичних та організаційних цілей, для обзнайомлення широких верстов української людности з цілями ОУН, її дотеперішньої боротьби і методами праці, для допомоги організаційному рефератові в розбудові існуючої організаційної мережі.

в) пропаґанда державно-політична, що мала на меті служити політичному й суспільно-громадському рефератам ОУН в їхній праці при творенні підвалин власного українського державного життя.

Кожна з тих ділянок вимагала заготовлення найперше загальних програмових тез, що мали стати підставою активної пропаґандивної діяльности на місцях, а потім принаймні частини готового вже пропаґандивного матеріялу в формі летючок, статтей, брошурок і т. п. для вжитку на перші дні контакту з рідними землями. Опісля організаційна мережа мусіла б уже подбати про розмноження доставленого початкового пропаґандивного матеріялу місцевими засобами.

Все те мусіло вестися двома методами — устною і письмовою. Відповідно до того вишколювалися фахівці від устної пропаґанди, від влаштування віч і мітинґів, принагідної аґітації в фабриках і колгоспах, на зборах різних громадських установ, а з другої сторони — редактори й організатори преси.

Нелюдських зусиль вимагало це від інж. Сціборського і від Ореста Чемеринського. Від ранного ранку до пізньої ночі товкмачили вони в голови своїх людей і щораз то нових, що напливали з терену і спроваджувалися з Німеччини, оті всі речі, працюючи в перервах над іншими справами свого реферату. Там гуділо, як у вулику. І не дарма, бо наші пропаґандисти — це перші фронтовики, що прочищували і прокладали шлях для ідей ОУН. Вони йшли на перший вогонь зустрічі з большевицькою дійсністю і щойно по їхніх слідах ступала ОУН, як організована людська і політична сила.

І всі вони чесно й по-геройськи виконали свій обов'язок супроти ОУН та України, всі від першого до останнього лягли головами на широких шляхах України від Сяну до Кубані. З першої екіпи тридцяти пропаґандистів Миколи Сціборського не залишився в живих ані один-однісінький. Не жаліли вони себе і думали тільки про Україну. Згадаймо ж і ми про них, нехай же ж славен буде їхній подвиг і відомий українському народові!

Пропаґатори й аґітатори, призначені на перший фронт, характеризувалися аґресивністю підходу до оточення, творення ідеологічних конфліктів, щоб зрушити суспільність і заставити її цікавитися політичними справами. Тому й великі надії клалися на них у Проводі ОУН, а й сама їх робота викликала зацікавлення в членстві.

Куди менше відомо було про працю Культурної Референтури під проводом Ольжича. Її робота не мала в собі спектакулярних ефектів, одначе закладала вона найглибші і найтривкіші підвалини в нашій духовій та ідеологічній сфері, творила ґранітне підложжя нашого руху, що його не добачувало око, захоплененазверхніми фаєрверками революційної діяльности. А все ж таки, може тому, що очолювала ту роботу сильна індивідуальність Ольжича, що по-

трапила зібрати добрих співпрацівників, Культурна Реферунтура поволі, але певно і незмінно здобувала собі щораз більше місця в загальній діяльності ОУН.

Працю свою в Генерал-Ґубернаторстві зачала вона доволі скоро, ще передтим, заки оформився і закріпився двоподіл у націоналістичному русі. Почалися доповіді для широкої публіки в таборовому приміщенні при вул. Яблоновських у Кракові, на переломі 1939 і 1940 років. Спершу на відірвані теми з різних ділянок національної української культури. Досить скоро зарисувалася в них деяка систематика: Олена Теліга взяла за тему своїх доповідей українську літературу під Совєтами, Олег Жданович викладав про літературне життя на еміґрації, а Анатоль Демо-Довгопільський — про український театр. Слухачами на доповідях був майже виключно робітничий елемент, люди наскрізь випадкові. Число їх бувало різне, залежно від того, якого дня відбувалася доповідь і чи таборова команда не ставила до них якихсь інших вимог на той вечір. Звичайно вагалося воно поміж 20 і 40, часами навіть більше. Заінтересування було велике, слухачі вдячні, і Теліга і Жданович дуже собі хвалили свою авдиторію та відчували вдоволення з зустрічі з нею. На жаль бандеризуюча команда табору не мала зрозуміння до тієї праці, що її згірдливо називала "просвітянщиною", ставила всякі перепони — то заля була чимсь зайнята, то світло псувалося, але якось цей курс закінчився, на його закриття влаштовано літературний вечір про сучасних українських письменників під Совєтами. Вступне слово тримав на ньому Жданович і читав теж деякі поезії для ілюстрації. Крім того з ілюстраційного матеріялу читали тоді: поезії — о. Зиновій Нарожняк, і прозу — артист-маляр Василь Дядинюк. Велика таборова заля не могла вмістити всіх слухачів, успіх був справді дуже великий.

З того першого курсу Жданович витягнув досвід і після наради з Ольжичем порішено не відбувати самих тільки культурних курсів, зате обов'язково вплітати в загальну вишкільну програму ОУН теж і культурну тематику. Показалося, що справи чистої національної української культури цікавлять не тільки освічених людей, що мають уже деяку підготову до їхнього розуміння, але можна ними заінтересувати загал членства ОУН, коли в добрий спосіб і в міру, щоб не перетяжувати вишкільної програми, подавати їм теж і відомості про українську культуру в можливих до стравлення дозах.

Від того часу, який би це не був курс, що його влаштовувала ОУН чи то для власних цілей, чи для ширшої публіки, неодмінно заступлені на ньому були наші культурники. Екіпа була дуже сильна: крім самого Ольжича та його заступника на Генерал-Губернаторство, Олега Ждановича, мала вона в своєму складі згаданих уже Олену Телігу, Василя Дядинюка, о. Зиновія Нарожняка, ще й інших співпрацівників, як ось артиста-маляра Едварда Козака, відомого з багатьох праць під різними псевдонімами Романа Бжеського, д-ра Ростислава Єндика, письменника Миколу Чирського і багато інших.

Після того, як відбувся великий пропаґандивний курс у Кракові при вул. Зеленій і де обов'язково включена була в програму історія української літератури, — став він зразком для багатьох курсів на меншу мірку, що відбувалися скрізь по провінції. Крім декількох менших, місцевих, відбулися три такі районові курси на початку 1941 року — в Криниці, Грубешові і в Сяноці. Цей останній розгорнувся надзвичайно сильно і мав успіх ще більший, як у Кракові. Слухачів було багато з різних суспільних прошарків, зацікавлення велике, всі слухали з напруженою увагою. Переплітаний був він різними доповідями для ширшої публіки, а мірою зацікавлення нехай буде

факт, що на доповіді Ждановича про націоналістичну поезію було понад триста людей.

Як звичайно, на курсі викладалися теж інші справи, між іншими й військові — від того спеціялістами були поручники В. Кобзяр і Небола, а в Сяноці у військових практичних вправах допомагали ще й місцеві Члени Микола Гнатів і Соболь.[4]

Сяніцький курс затягнувся дуже довго, доповідачів просто не хотіли звідти випустити, мусіли їх ми викликати до Кракова на силу — за кілька днів уже почалася війна.

Це була направду велика робота, що її мало досі доцінювали і за воєнним гамором якось про неї і призабули. Скрізь, куди перейшов націоналіст-пропаґандист, як перша стежа українського націоналістичного руху, ішов за ним націоналіст-культурник і закріплював цей рух. Бувало й навпаки, коли непомітна для ока праця культурника відкривала людські душі для українського націоналізму. Велася вона на найширшій суспільній базі, культурники не хотіли замикатися в організаційній шкаралупі, шукали доступу до цілої суспільности через школи і культурно-освітні референтури в системі Українського Центрального Комітету.

Мушу признатися, що я самий замало присвячував часу тим справам у тодішньому періоді моєї діяльности. В моїй хаті жив Жданович і в часі своїх приїздів з Праги зупинявся в нього Ольжич, я мав нагоду ближче тим речам приглянутися і майже кожного дня доводилося про них говорити. Але проклята веремія з бандерівцями забирала стільки зусиль,

[4] Обидва вони пізніше чудово працювали серед молоді в Києві і щасливим припадком урятувалися від смерти з німецької руки.

що годі було відвести для кожної ділянки стільки часу, що вона потребувала і що на неї заслуговувала.

Культурна Референтура занімалася теж і видавничою діяльністю. Власне, не було це її завдання. Для тієї цілі могла і повинна вона була користуватися існуючими видавництвами, з яких на той час найважнішими були два: видавництво "Пробоєм" у Празі та "Українське Видавництво" у Кракові. Крім того на чеському й німецькому теренах часом, хоч рідко, можна було видати щось під фірмою УНО. В "Українському Видавництві" в Кракові впливи наші були малі, навіть у такій справі, як шкільні підручники, трудно було Ольжичеві дійти з ними до ладу.

Організаційне Бюро ОУН і Крайова Екзекутива ОУН у Генерал-Ґубернаторстві дали Культурній Референтурі можливість користуватися нашим видавництвом при Зеленій вулиці в Кракові. Випущено тоді м. ін. капітальну працю С. Николишина "Культурна політика большевиків і український культурний процес", антологію української поезії "Живі струни", не згадуючи про декілька менших речей. Там теж мала вона свій власний кольпортажний відділ, що ним дуже сумлінно завідував Василь Кобрин.[5]

---

[5] Василь Кобрин, родом з Карпатської України, мав тоді не більше 17 - 18 років. До Кракова приїхав з Братислави, там скінчив т. зв. ужгородську торговельну школу, що почала свою науку наперед в Ужгороді, потім перенеслася до Хусту, а далі після упадку Карпатської України, до Братислави. В краківському відділі Культурної Референтури був він секретареммашиністом, а потім теж і кольпортером книжок, спроваджуваних з Праги і з Берліна. В підготові Культурної Референтури до походу на схід, Ольжич призначив його до кольпортажного відділу і десь у листопаді 1941 року відтранспортовано його з поважним запасом книжок через Львів до Києва, там він перебрав книгарню колишньої "Спілки Письменників Ук-

На плечі Ольжича в цей гарячковий час підготови до воєнних подій упало ще одне завдання. Незалежно від того, що Культурна Референтура мусіла заготовити якийсь запас друків і книжок, щоб повезти їх з собою в Україну, що мусіла вона розплянувати відбудову культурного життя України й очищення її від большевицького сміття в школах, видавництвах, редакціях, наукових установах і т. д., що саме по собі було завдання колосальне розмірами своїх засягів, мусів Ольжич багато уваги присвячувати "Комісії Державного Плянування". Вона творилася з фахівців різних ділянок культурного, економічного та державно-адміністраційного життя, що мали розробляти всякі проблеми й підготовляти їхню розв'язку в дусі націоналістичної ідеології та політичної програми ОУН. У брошурі п: н. "Організація Українських Націоналістів під час другої світової війни" завдання тієї Комісії коротко характеризується так:

> "Ольжич скупчив навколо себе гурт учених, письменників і мистців, що хоч не завжди належали до лав Організації, творили нові набутки, конкретизуючи засади українського націоналізму в різ-

---

раїни". До помочі мав старого продавця з тієї книгарні і ще одного закарпатця. Разом з цим останнім жив, у тому ж будинку при вулиці Короленка (колишня Володимирська), що й більшість культурників. Коли прийшли репресії ґестапо, більшість забралася з того будинку, а Кобрин з товаришем осталися і там їх при кінці січня 1942 року заарештовано. Тримали їх у підвалі міліції на Софійській Площі, кілька днів пізніше розстріляли.

Простої і щирої вдачі, надзвичайно чесний і скромний, лишив по собі сердечний жаль в усіх, хто знав його за життя. Нехай ці слова будуть йому замість квітів на його невідомій могилі в Києві. В. Й. П.!

них ділянках духового життя. Такою була "Комісія Державного Плянування", що готувала ряд ґрунтовних, науково обарґументованих проєктів перебудови всього економічно-господарського, культурного та адміністративного життя України в разі створення самостійної держави. В цих працях бачимо фаховий підхід до кожної плянованої ділянки, поєднаний не лише з урахуванням усіх геополітичних особливостей України, але також з тими позитивними здобутками, що їх осягнуло українство в усіх ділянках життя всупереч жорстоким умовинам большевицької окупації.[6]

Більшість "Комісії Державного Плянування" перебувала в Празі і туди що якийсь час їздив до них Ольжич. Заступником його в Комісії був проф. М. Галаган, що хоч сам колишній соціял-демократ, еволюціонував у своїх суспільно-політичних поглядах у сторону українського націоналізму. Членом ОУН він не був, але з Ольжичем тісно співпрацював і щиро виконував усі завдання, що їх перед ним поставила ОУН. З весною 1941 року перенісся він з Праги до Кракова, щоб бути ближче майбутнього театру подій і підготовляти переїзд в Україну всіх інших членів і співпрацівників "Комісії Державного Плянування".

Для тих членів Комісії, що разом з Ольжичем і Галаганом знайшлися тоді в Кракові, піднайдено окреме мешкання, щоб вони могли працювати спокійно і щоб не перешкоджав їм безнастанний гамір і рух в організаційному приміщенні при вулиці Зеленій. Але їх до того життя тягнуло і вони в кожну свою вільну хвилю заходили туди і тішилися буйним пуль-

---

[6] Г. Полікарпенко: Організація Українських Націоналістів під час другої світової війни, IV. доповнене видання за редакцією Богдана Михайлюка, на чужині 1951, ст. 53 - 54.

Олег Ольжич (д-р Олег Кандиба)
Голова Секретаріяту ПУН.
Культурний Референт ПУН.

сом і темпом націоналістичного руху, згадували свою молодість і повні надій роки 1917 - 1918, що так марно пройшли...

Ніхто, окрім Ольжича, не знав точно, що саме робила "Комісія Державного Плянування". Я бачив, що проф. Галаган носив з собою здоровенну валізу повну течок з усякими проєктами, мотиваціями для законів, розробленими плянами і т. п. Декілька разів пробував мене тими справами ближче зацікавити, одначе, хоч і як цікаві вони були для мене, я не міг собі в тому часі дозволити ні на одну зайву годину.

Дві тільки з праць "Комісії Державного Плянування" прийшли під розгляд Організаційного Бюра. Повинно того бути багато більше, якби Організаційне Бюро справді було тим, чим його подумано: верховним організаційним політичним органом ОУН. На жаль людей було так мало, а праці так багато, що кожен член Організаційного Бюра працював за двох або й за трьох і на властиву збірну працю тієї верховної установи майже не залишалося часу.

На перший раз на чергу прийшла конституція України. Випрацював її інж. Сціборський на підставі своєї доктрини про націократію, достосувавши до того переходові постанови на післявоєнний час. В засаді конституція була добра, хоч і не вільна від різних недоліків та недотягнень, що виявилося зараз на першій дискусії. Сеник, як Голова Організаційного Бюра, доручив мені зібрати ці доповнення і поправки, устилізувати їх, вложити в проєкт і вигладити його до чергового дискусійного засідання. Очевидячки, конституція плянувалася тільки, так мовити б, "про запас", доки не знайшовся б в Україні орган, що її схвалив би. Таким органом, як про те буде мова далі, в плянах ОУН уважалася "Українська Національна Рада" в Києві і для неї "Комісія Державного Плянування" підготовляла низку проєктів законів, з них перший, найважніший, основний державний закон — Конституцію.

На жаль нічого з того не вийшло. Вправді поправки з тієї першої дискусії влучено в проєкт Сціборського і видруковано його на циклостилі, та й стала на тому вся справа. Не до конституції ішло в Україні.

З другою справою виступив інж. Атанас Мілянич. В тому часі він був активним членом ОУН і з нашого рамени ввійшов до "Українського Центрального Комітету" в Кракові, був там найперше заступником господарського референта, а від липня 1940 року — господарським референтом. Він завжди, ще з студентських часів, знаний був з того, що в його голові снувалася безліч усяких плянів і проєктів. Добрі вони чи злі, реальні чи непридатні до життя — інша справа, головне, що концепту йому ніколи не бракувало і на кожну потребу плян він завжди мав, а це в революційно-політичному русі важне. Всі думали про те, як формуватися буде суспільний лад після втечі большевиків з України. От Мілянич і ви-

ступив з проєктом організувати його в "становопрофесійних клітинах", це такий його власний термін. Новою ця річ не була. Перший Вячеслав Липинський розробляв свою теорію клясократії, потім Муссоліні в підставу суспільного життя Італії поставив корпоративний устрій, а й у нашому ідеологічно-політичному дорібкові можна було знайти подібні думки в працях Сціборського. Заслугою Мілянича було те, що він зійшов зо сфери теоретизування й абстрактної розв'язки теоретично-політичних проблем на тверду землю дійсности і старався дати якусь закінчену систему охоплення суспільного життя в станових організаціях. Для тієї справи прихилив він собі проф. Галагана й обидва вони доти вертіли мені діру в животі, доки я не поставив її на денний порядок Організаційного Бюра. Відбулося над нею кілька засідань з довжелезними дискусіями і потім якось несподівано справа впала, ніхто, навіть самий проєктодавець, Мілянич, більше вже до неї не повертався. Сьогодні вже навіть не можу собі точно пригадати структуральної схеми того проєкту, залишилася мені в тямці тільки загальна неохота, що ярко відбивала від Міляничевого ентузіязму. Можливо, коли б висунув він ту справу скоріше, принаймні на якого пів року, щоб був час спокійно її розміркувати, передискутувати в нашій пресі і в виданнях, освоїти з нею думку — щось з того залишилося б. Але тепер, коли кожен ходив, наче підмінований і тільки наслухував, чи не чути гармат зо сходу, тяжко було заставити людей до таких дискусій.

Що кілька днів приїздили нові люди з Праги, Відня, Берліна та інших осередків українського еміґраційного життя. Все питалося за Ольжичем і якось розміщував він їх у перелюдненому Кракові. Що ближче до війни, то більше їх приїжджало, а коли війна вже почалася, Ольжич заповів повну мобілізацію і тоді рушили вони лавою.

Так готувалася ОУН до інтенсифікації своєї діяльности в Україні на своїх верхах через три свої головні в той час референтури: військову, пропаґандивну й культурну. Кожна з них мала свої пляни і свій апарат. Це все необхідно було якось узгіднити, або на засіданнях Організаційного Бюра, або в безпосередніх зустрічах і контактах з собою окремих референтів. І це йшло доволі швидко та досить справно, як на тодішні обставини. Коли на місяць перед війною до Генерал-Ґубернаторства приїхав Голова ПУН, полковник Андрій Мельник, щоб тут уже залишитися і разом з цілим ПУН вертатися в Україну — підставові пляни вже були готові, основна робота на верхах переведена, всі спірні справи між окремими референтурами вигладжені.

На чергу дня прийшла справа найважніша, що відносилася до всіх націоналістичних кадрів не зважаючи на те, на які референтури вони розподілялися, а це справа руху й проникання членів ОУН в Україну, зливання їх з місцевою організаційною мережею, методика політично-організаційної праці на місцях це в часі війни і зараз же після неї, зрушування при помочі ОУН широких народніх мас на допомогу в відбудові власної державности.

Розплянування тих справ на загальній базі схвалених Організаційним Бюром політичних напрямних доручено Провідникові Крайової Екзекутиви ОУН у Генерал-Ґубернаторстві, Ярославові Гайвасові-Бистрому.

VI Розділ

"ЯКЩО ЗАВТРА ВІЙНА..."

Плян Гайваса. — Який буде відгук війни в Україні? — Небезпеки політичної порожнечі. — Конечність жвавої ініціятиви ОУН. — Мобілізація всіх до повороту в Україну. — Рухомі колони. — Основна маса: в своїй околиці. — Три маршові колони: північна, середня, південна. — Центральне Оперативне Керівництво. — "Радянська" система: сільські ради, народні ради, Національна Рада. — Народні міліції. — Фаховий військовий осередок у Львові. — Провід у підпіллі, наверх — прихильники. — Постава до німців і бандерівців — уникати конфліктів. — Спілка бандерівців з німецьким Вермахтом. — Курси саботажистів і зав'язок військових частин. — Бандерівська підготова в їхньому власному насвітленні. — Бандерівці творять "Український Національний Комітет" у Кракові. — Його ціль і несподіваний кінець.

Плян, що його розпрацював Ярослав Гайвас-Бистрий, був дуже простий і при тому практичний, достосований з одного боку до потреб, з другого до нашої спроможности. Після того, як його передискутовано і з деякими змінами прийнято, виглядав він менш-більш ось так.

В основне заложення своєї діяльности в перших тижнях війни Організація Українських Націоналістів приймає, що німці не виявили бажання віднови української державности і тому треба припустити, що їхня постава буде ворожа всім починам до побудови соборної і самостійної України. Якщо б їхнє

відношення до тієї справи змінилося в зустрічі з дійсністю — тим краще, одначе покищо на те нема знаків. Які б не були німецькі пляни, ступінь їх виконання й остаточного оформлення дуже багато буде залежати від того, який витвориться фактичний стан на місцях у перших хвилях війни і яку політичну свідомість викаже український нарід у тому часі. Правдоподібно велика більшість займе вижидаюче становище, поминаючи вже ті маси, що з природи були б пасивні при всякій зміні влади.

Тому найголовніше наше завдання буде зрушити політичну активність мас, заставити їх виступати з ініціятивою порядкування життям на місцях і творити організовані підвалини господарського, політичного і пізніше державного життя на низах. Це завдання перебирає на себе ОУН і буде виконувати його своїми силами при співпраці активніших і свідоміших українців під керівництвом свого організаційного проводу, що вже діє в Україні.

В найближчому часі буде вислано кілька людей для зв'язку з Крайовою Екзекутивою ОУН в Україні та для обговорення з нею способів підготови і виконання того пляну.

Всі сили ОУН, що знайшлися поза межами Совдепії, мобілізуються для негайного повороту в Україну на допомогу в діяльності тамошній організаційній мережі ОУН. Вони мають концентруватися в таких місцевостях, ідучи з півдня на північ: Сянік, Перемишль, Грубешів, Володава. Там вони розташуються навколо догідних до переходу граничних місць, будуть поділені на групи і як тільки почнуться воєнні дії — рушать на схід. Деяка кількість з них буде прориватися одинцем ще перед заіснуванням воєнного стану.

На збірних місцях змобілізовані члени будуть остаточно розпреділені на дві частини. Перша з них формувати буде рухомі колони, що посуватимуться

якнайдалі вглиб України для зв'язку з місцевими тамошніми органами ОУН, а де їх нема, там буде виконувати доручені завдання на власну відповідальність і з власної ініціятиви. До цієї частини належатимуть найліпше вишколені і найсильніше політично вироблені члени активу ОУН. Друга, основна маса членства, розійдеться по своїх родинних околицях і злучиться там з організаційною мережею ОУН, поможе їй у праці, одначе не буде зв'язуватися з тереном на постійно, шукатиме контакту з Проводом ОУН у Львові і стоятиме до його диспозиції, щоб у разі потреби бути перекиненим для скріплення загрожених місць.

Селекцію членства під тим двояким кутом його призначення почати негайно, вже тепер, ще заки вирушать вони на мобілізаційні пункти.

Маршові колони підуть трьома шляхами:

Південна Група — покищо під проводом Ярослава Гайваса, доки не відділиться від неї Центральне Оперативне Керівництво, тоді встановлено буде для неї іншого провідника. Центральне Оперативне Керівництво долучується до Південної Групи тому, бо правдоподібно звідти найлегше і найскоріше можна буде передістатися в Україну, дуже можливо, що большевики будуть лякатися оточення і скоріше відтягнуть звідти свої сили. Шлях тієї групи ішов здовж Карпат аж до румунської границі, далі здовж Чорного Моря аж на Кубань. Випустить вона з себе дві відноги: найперше до Львова, для допомоги Центральному Оперативному Керівництву, і потім до Вінниці, щоб нав'язати контакт з двома другими групами та поінформуватися щодо дальшої своєї діяльности, якщо б зайшли якісь зміни в первісних плянах, або якщо б за той час помітно змінилася політична ситуація.

Осередня Група зачинає свій вимарш з району Перемишль-Ярослав під проводом поручника М. з

Карпатської України та його помічника Сампари. Прямує вона шляхом на Львів - Тернопіль - Вінницю - Дніпропетровське - Донбас. У Львові поручник М. покищо залишається для спеціяльних військових цілей і там група дістане нового провідника.

Північна Група при самому виході поділиться, щоб опісля знову злучитися. Одна її частина рушить з Грубешова під проводом Ігоря Шубського і його заступника Шульги, друга — з Володави під проводом поручника Луки Польового.[1] Польовий зо своєю частиною іде Північною Волиню по межі з Поліссям, Шубський — південною Волинню по межі з Галичиною, обидві стрічаються в Житомирі з остаточною метою — на Київ. Дальшим завданням тієї групи, вже після порозуміння з Центральним Оперативним Керівництвом, буде пробиватися шляхом на Полтаву - Харків і там десь зловити контакт з Осередньою Групою, що пішла на Донбас.

Всі три групи дістануть на початок гроші, трохи харчів і зброю. З цією останньою — дуже обережно, бо це воєнний час і за нелеґальне перетримування зброї — куля в лоб. Ніяких документів при вимарші ніхто не дістане, бо й невідомо покищо, яких буде потрібно. При зустрічах з німецьким військом і в разі якихнебудь перепон з його сторони мусять казати, що вертаються додому, до своєї рідні. Маршувати будуть тільки пішки, але добре було б вистаратися про колеса (ровери). Організація для всіх постачати роверів не може, забезпечить ними тільки кур'єрів і зв'язкових, решта мусить здаватися на власний промисел. Так само самим треба по дорозі харчуватися, це не тяжко в Україні.

---

[1] Лука Польовий загинув десь у 1947 - 1948 роках в УПА, був одним з кращих командирів і керівників вишколу в УПА. В. Й. П.]

Повторяю, що завдання маршових груп в наших плянах було допоміжне, не вони, тільки ОУН на місцях перебирала на плечі ввесь тягар праці, тільки там, куди не сягнула організаційна мережа ОУН або де вона під большевицькими репресіями порвалася, а куди забрила одна з маршових колон, виконувала вона завдання ОУН у власному імені. Скрізь по селах будуть творитися Сільські Ради, а в повітових чи районових центрах — Народні Ради, як тимчасові політичні органи. На чоло висувати тільки місцевих людей, що проживали там уже під большевиками, найрадше не членів ОУН тільки її прихильників. Відразу ж вибирати відповідних людей до Національної Ради в Києві. Можливо, що ці назви зміняться, якщо покажеться потреба тим часом творити реґіональні Національні Ради в Чернівцях та у Львові, тоді Національна Рада в Києві називатися буде Всеукраїнська Національна Рада. Вона буде конституантою України, першим її революційним парляментом, а про її виступ і дії рішатися вже буде аж на місці після того, як ПУН оцінювати буде витворене війною положення.

Для забезпечення ладу й порядку організувати на місцях Народні Міліції, що будуть підлягати Народнім Радам.

Уважати на те, щоб зараз на початку якнайбільше державного післябольшевицького майна передати в руки населення, бо інакше заберуть його німці, як свою воєнну здобич. При тому рівночасно творити сильні матеріяльні бази для ОУН і намагатися урухомити господарське життя й постачання для потреб населення, якого симпатії мусимо здобути.

Для військових і фахово-мілітарних справ Військовий Реферат ПУН виділює окремих людей, першу їх ланку очолює поручник М., що у Львові організуватиме фаховий осередок для міліції та її вишколу.

Мусимо рахуватися з тим, що в перших днях війни постане хаос, перервана буде всяка комунікація, події порозкидають людей і відорвуть їх від сталого місця праці й замешкання, багато з наших плянів залишиться на папері і на те місце прийде імпровізація. Одначе виложені тут загальні стратегічні напрямні обов'язують кожного члена ОУН, де б він не знайшовся, кожен з них мусить бути джерелом громадської ініціятиви.

Не знати, як довго будуть розгортатися воєнні дії. Але перша стадія пляну закінчується з хвилиною очищення від большевицьких військ Західньої України. Центральне Оперативне Керівництво буде старатися сконтактуватися тоді з маршовими групами через комунікаційні засоби мережі ОУН і видасть дальші інструкції, якщо б мусіли зайти якісь зміни в початкових плянах.

Очевидячки, не сама тільки ОУН буде в Україні, будуть там у першу чергу німці, але будуть теж і бандерівці. Невимовно важко зайняти зразу правильне становище до одних і других. Правдоподібно спочатку німці мало будуть втручатися в українське життя. Влада буде військова, а вона зайнята воєнними справами і хоче порядку та спокою в запіллі. Тому класти натиск на порядок, бо "орднунґ" — святе слово для кожного німця. За ним військова команда і не дуже бачитиме політичний аспект роботи ОУН на місцях. Так довго не буде. Вслід за військом прийде влада поліційна з іншими заінтересуваннями та з іншими методами праці. Правдива небезпека зачинається аж тут. Що сильніше підніметься Україна на ноги в короткому часі поміж переходом влади з військових у поліційні руки, то більш оглядно будуть мусіти ставитися до неї окупаційні німецькі органи влади.

Якщо зачнуться репресії, в першій мірі вдаряти будуть по членах ОУН. Завчасу на те потрібно при-

готовитися. Повна конспірація і повне підпілля — неможливі, бо робота масова і мусить робитися наверху. Приймати якнайбільші засоби обережности, якнайменше вживати правдивих назвищ, більше прибраних і псевдонімів, а в звітах послугуватися тільки псевдами. Провідники ОУН і видатні політичні діячі повинні міняти місця перебування і ніколи не ночувати вдома. Всі мусять психологічно бути приготовані на репресійні заходи окупаційної влади. Не буде їх — тим краще, а якщо прийдуть — не впадуть на нас несподіванкою.

Куди гірша справа з бандерівцями. В Україні справа націоналістичного розколу мало відома. Може й добре це, а може й зле. Добре тому, бо це непомірно облегчить діяння ОУН у початках, широкі маси українського народу ставляться з довір'ям до ОУН, знають про її Провід та про Голову ПУН і напевне підуть за тим, кого вважають проводом по традиції. Сила традиції й авторитет Проводу — це великі козирі в наших руках. Трагічна сторінка в тому, що націоналізм виплив з України одним руслом, а вертається двома. І не йдуть вони паралельно, побіч себе, відразу стають з собою на прю. Престіж націоналістичного руху потерпить страшенне, про те не може бути ніякого сумніву. Та не сила наша тому зарадити, наразі мусимо глядіти, щоб якнайменше замішання вносити на місцях. Найважніше — цілий тягар нашої праці і ввесь провідний до тої цілі призначений актив — відразу перекинути в Наддніпрянську Україну. В нас є люди, що куди скоріше зловлять з нею духовий контакт, знають її і вона знає їх. Де як де, але тут за всяку ціну випередити бандерівців і вже самий факт приявности в Києві, Полтаві, Одесі чи Харкові десятків типу людей типу Сціборського, Ольжича, Теліги, Капустянського та інших наддніпрянців, що там народилися і пов-

ністю чи частинно провели своє життя, буде величезною перевагою по нашій стороні.

Прийшовши туди і зловивши перші контакти з самостійницьким та не винищеним ще патріотичним елементом, ми виступимо перед Україною в ролі творців національного життя, а бандерівці хоч-не-хоч будуть виглядати деструктивними силами, якщо підуть таким самим наступом на ОУН, як це робили досі.

А десь на дні серця таїлася надія, що може подих рідної землі внесе великі психічні переміни й потрясення. Та дуже швидко марність тієї надії вийшла наверх у цілій своїй трагічній наготі.

З другого боку, ми мусимо уникати всяких конфліктів з бандерівцями. Не тільки тому, що це деморалізує наш нарід, але попросту була б це зайва витрата найдорожчого часу. Україна така велика, праці так багато, а людей — навіть узявши нас докупи з бандерівцями — так мало, що не оплатиться заходити з ними в процеси. Тому наказ — Народні Ради організувати скрізь, бо не чути, щоб з таким пляном носилися бандерівці, але Народні Міліції тільки там, де нема ніяких, коли ж у якійсь місцевості бандерівці нас випередять і встигнуть уже урухомити свою міліцію — Народної Міліції там не творити. Братися за іншу ділянку праці.

Загальна тактична напрямна: бути якнайбільш вирозумілими і тактовними, уникати демагогії, дійсною роботою і боротьбою здобувати моральну перевагу в українському народі.

Незвичайно важно й цікаво було знати, що діється в бандерівському таборі і з якими думками носяться вони та їхній провід. Що вони вибіраються в Україну, було очевидне. Бо й хто ж сидів би в такий час на еміґрації? Не то націоналіст, але кожен звичайний українець усією душею рвався до рідного

Ярослав Гайвас - Бистрий
Провідник Крайової Екзекутиви ОУН у ҐҐ
Провідник Центрального Оперативного Керівництва (ЦОК).

краю і жодна сила не втримає його, коли покажеться можливість туди вернутися.

В своїх теперішніх споминах про ті часи деякі діячі організації бандерівців представляють справу так, неначе б їхній табір відразу, ще перед війною, за вихідні позиції прийняв ворожість німців до України і відповідно до того зараз таки почав робити приготування до політичного резистансу й партизанської протинімецької боротьби. Надділі було далеко не так. Без сумніву мусіли бути і серед бандерівців різні погляди на те, як уложаться українсько-

німецькі взаємини, треба прийняти, що знаходилися там, як і всюди, теж і песимістичні думки, але в загальному переважала надія, що відносини з німцями якось дадуться наладнатися і що з німцями можна договоритися, якщо не щодо цілости української державної проблеми, то бодай покищо в менших справах, а потім, потроху, в міру того, як німецька армія буде посуватися в глибину країни і в міру зростання політичної активности українських мас, відношення німців до України мусить змінитися на нашу користь.

При тому великі надії покладали бандерівці на німецькі військові чинники. В передмові до збірного видання "Дружини українських націоналістів" читаємо про те:

> "... Інакше думала частина німецьких військовиків. В початкових роках війни німецька армія мала більший голос, ніж у часі миру. Вона творила до деякої міри другий політичний фактор в Німеччині і була не лише єдиною силою в тоталітарній державі, яка не згітлеризувалася, але в різних відношеннях стояла в антагонізмі до політично-керівної сили, до Націонал-Соціялістичної Партії. Вона мала сміливість протиставитися їй та в деякій мірі заступати свої інакші концепції, часами навіть не дуже то прикриваючи свою нехіть до політики і тоталітарних методів партії. Серед німецьких військовиків, що готувалися до війни проти СССР, були такі, що заступали концепцію, протилежну до партійної, розуміючи, що Німеччина повинна поставитися прихильно до державного усамостійнення України та поневолених Росією народів і приєднати ті народи на союзників у війні проти СССР. Такі позиції не викликали в той час особливих зударів, бо ціла концепція німецького походу на схід до самого початку війни була в стадії студійного формування.

> З цими колами німецьких військовиків, що займаючися політичними справами, ставилися прихильно до самостійности України, революційна ОУН утримувала приязні зв'язки. Ці зв'язки спіралися на взаємній одвертості..."[2]

Німецькі військові чинники радніше говорили з бандерівцями, як з нашою Організацією. Причина та, що наш Провід висував політичні передумови, від яких здійснення або бодай деклятивного проголошення узалежнював якунебудь співпрацю на Сході. Військо того з одного боку дати не могло — політична сторінка розв'язки східньої проблематики інтересувала його лише постільки, поскільки мала безпосереднє відношення до воєнних дій, комунікації і постачання — а з другого і не хотіло, бо це значило б входити з партійно-політичними колами націонал-соціялістичного режіму в конфлікти, а відносини Вермахту з Партією і так не були найкращі. Одначе Голова ПУН не відступав від тієї передумови і стояв при ній так само твердо, як і перед двома роками, коли йшли німецькі залицяння до ОУН перед німецько-польською війною.

Тоді Вермахт скористав з пропозицій бандерівського табору, що їх в його імені безнастанно ставили в центрі — Ріко Ярий, а в Кракові — "Джон"-Габрусевич, "Юлько"-Гасин і Роман Шухевич. Вермахт жадав від українців найперше перекладчиків. Хто тільки в німецькій армії володів московською мовою — всіх перекинено на Схід. Визбирано всіх давніх колоністів, що вернулися до Райху і прийняли німецьке громадянство, щедро черпано з резерв фольксдойчів — та всього того було мало. Перекладчиків потрібно було на кожному кроці, від

---

[2] Дружини Українських Націоналістів у 1941 - 1942 роках, "Наша Книгозбірня" ч. 13, ст. 3 - 4.

самої гори верховного військового командування, аж до бойових одиниць на фронті, не рахуючи різних командантур у запіллі. Тут здалися б тисячі людей, а звідки їх узяти? Кожен німецький дивізійний комендант вербував собі на власну руку "дольмечерів", а начальна німецька військова команда, головно через свої розвідочні й контррозвідочні відділи, старалася знайти якусь центральну розв'язку на більшу скалю, через домовлення з бандерівцями. Ярий і Габрусевич заоферували Вермахтові перекладчиків без ніяких політичних застережень і нема чого дивуватися, що німецьке військове командування скваплива скористало з тієї нагоди і зовсім не хотіло слухати наших міркувань про потребу наперед політичної розв'язки українсько-німецьких взаємин.

Друга справа, що на неї клав натиск Вермахт, це були диверсійно-саботажні відділи. Точнісько, як і в 1939 році, військо пропонувало розгорнути диверсійну акцію в большевицькому запіллі. Різниця була в тому, що 1939 році мали б ми це робити при помочі діючої організаційної мережі ОУН, а тепер Вермахт офірувався перевести для тих людей спеціяльний фаховий військово-саботажний вишкіл і скинути саботажно-диверсійних інструкторів з легкопадів поза большевицьким фронтом.

Не було мови про те, щоб ПУН міг згодитися на таку пропозицію.[3] Що вона давала українській спра-

---

[3] С. С., як заступник покійного полковника Сушка і людина, що безпосередньо стояла в центрі тих справ та втримувала постійний зв'язок з військовими німецькими чинниками, висказується про те доволі маловажно. Цитую повністю його інформації, так як подав він їх мені в листі з дня 4 лютого 1955 року: "..Перепитав цілу купу людей у справі вишколу парашутистів. Мені нічого невідомо, щоб якийнебудь подібний вишкіл відбувся. Ніхто з наших людей також нічого

ві? Яка з того користь для ОУН? Іти на таку річ можна було тільки в разі повного зговорення на політичному відтинку — а на те не було надії.

Одначе бандерівці на те годилися. Найбільше тиснув на них Ярий, що не тільки мав у тому свій персональний інтерес, але й вимагали того від нього його хлібодавці. Ввесь час заспокоював він бандерівців, що німецьке військо дуже позитивно ставиться до визвольних змагань українського народу, що ці безсумнівні симпатії напевно заважать у свій час, коли на чергу дня прийде політичне оформлення окупованих територій на Сході, бо з думкою Вермахту, та

про те не знає. На мою думку такого вишколу взагалі не було. Зрештою це підтверджує перебіг перших днів війни. Жодних парашутистів чи диверсійних відділів у перших днях війни німці не викидали. Можливо, що через когось була рознесена цілком інша подія, що з бандерівцями не мала найменшого зв'язку, але поживу для таких комбінацій дала. Це була така історія. В Кракові жив С. К., старший з братів К. з Королівки під Коломиєю. Він був у контакті з німцями та дав для розвідки кілька людей для армійської групи ген. Ґудеріяна, що була сконцентрована в напрямі на Білорусь. Вона одинока викинула розвідну групу з кількох людей у далекому запіллі ворога. Не було того навіть десяток людей, з чого частина вигинула, а решта спаслася. Можливо, що з тих людей попався хтось пізніше до бандерівців і приписує сьогодні це на чуже конто. Однак зазначую, що це не відповідає правді та що С. К. радився покійного полк. Сушка і мене, чи має він рискувати тими людьми та чи було б це доцільне з українського боку. Справа була докладно обговорена і йому порадженo дати туди кількох людей для обсервації того відтинку подій, як теж устійнено загальну політику відносно нашої меншини на Білорусі, головно в її полудневих частинах.

Окрім вишколу в Дуклі, Команчі та Криниці, жодних поважніших вишколів у Генерал-Ґубернаторстві не було. Прав-

ще й у воєнний час, Гітлер мусить рахуватися. А тепер не треба собі зражувати своїх приятелів з Вермахту, в усьому йти їм на руку. Це буде мати ще хочби й ту користь, що при помочі військового транспорту і разом з німецьким військом можна буде перекинути швидким темпом у головні центри України своїх людей і таким способом випередити всіх інших.

Сьогодні з цілою певністю можна вже ствердити, що в бандерівців була домова з частиною Вермахту, репрезентованою розвідною службою адмірала Канаріса, до якої мав доступ Ярий. На те маємо докази так з бандерівського, як і з німецького боку.[4] Таким

да, було школено кількох радистів. Вишкіл відбувався на Шлеську коло Бресляв. Там був один маґістер прав, забув я його назвище, він Вашого віку. Він був звербований індивідуально, але перед остаточною згодою прийшов до мене і радився, що йому робити. Я порадив вишкіл відбути, одначе без згоди й відома Організації не погодитися на працю по вишколі. Він так і зробив. По вишколі з'явився в мене в Кракові де ми устійнили, що німці мусять подати район його дії, щоб ми вирішили, чи підходить він до його знання й орієнтації в околиці, як теж пов'язати його з нашими людьми. Німцям це не подобалося і він дістав працю в Райху, де пережив війну. Ще кілька людей удалося мені впхати в менше небезпечне місце, та й стільки всього можна було зробити, бо відношення німців до нас уже тоді було цілком ясне".

[4] В цитованій вище передмові до видання "Дружини Українських Націоналістів" читаємо про те: "На кілька місяців перед війною відкрилися можливості влаштувати при німецькій армії та її засобами вишкіл двох українських відділів, величини, разом беручи, приблизно одного куреня. Німецькі військові чинники не прецизували остаточно положення і завдання тих відділів перед партійно-урядовими чинниками німецької офіційної політики... Звичайно, в умовах тоталітарної дійсности, ці задуми, незгідні з урядовою гітлерівською

чином ще перед початком війни бандерівці мали ту перевагу над нами, що військо запевнило їм допомогу в технічній, транспортній і до деякої міри теж і політичній ділянці на територіях, що мали бути зайняті від большевиків. Якою ціною дістали це бандерівці — це інша справа, але не вміли вони пізніше того

лінією, не були так відкрито з'ясовані... але їх суть була в посередній формі доведена до відома Проводу ОУН. З тих же причин не могли вони підписати формального договору з ОУН в цій справі. Тому Провід ОУН подав їм списані на письмі свої умови, на яких він передавав оба відділи на вишкіл до німецької армії. Ці умови вони прийняли за зобов'язуючі для себе і дійсно їх дотримувалися. В тих умовах було подане м. і. наступне: Набором і формування ДУН мають займатися не німці, але ОУН, тобто її Військова Референтура. Політичним проводом, якому підлягали обидва відділи ДУН та всі його учасники, є провід ОУН, перед ним вони зобов'язані присягою. Завданням відділів ДУН є боротися проти Москви за відновлення і захист Української Самостійної Держави. Про введення ДУН у воєнні дії має рішати Провід ОУН. Німецькі військові зверхники мають над учасниками ДУН наказодавчу владу тільки в засягу вишколу й військового побуту. Старшини й стрільці ДУН тільки в такому обсягу підлягають наказам німецьких старшин і до того зобов'язуються окремим приреченням, але не складають присяги, яка зобов'язує в німецькому війську. Військова Референтура ОУН має право надавати військові ступені.

На безпосередніх організаторів ДУН, що по українській лінії творили його командний склад, було покладено незвичайно трудне завдання втримати і захистити незалежні позиції відділів ДУН у випадку перемоги концепції партії. Тому в склад командного стану ДУН ввійшов тодішній керівник Військової Референтури ОУН, Р. Шухевич, з частиною штабу своїх найближчих співробітників.

Дружини Українських Націоналістів складалися з двох відділів, північного, під командуванням тодішнього сотника

використати як слід і своєю гарячковою нетерпеливістю позбавили себе користей, що за них заплатили зреченням політичних домагань до німецької сторони і поставлення української справи в площину маніпуляцій військової розвідки.

Все ж таки ані перекладчики ані "Соловейки" не давали розв'язки для основної маси членства в бандерівському таборі. Для неї шукали вони іншого виходу, а він не міг бути інакшим, як те, щоб усіми можливими способами пересуватися на схід. Тут

Р. Шухевича, і південного, під командуванням тодішнього майора Євгена Побігущого. Для втримання справи в таємниці до часу війни з СССР обидва відділи вишколювалися на німецькій території в прихованих місцях і мали кодовані німецькі назви: Південна Група — "Роланд", Північна — "Нахтіґаль". (Дружини Українських Націоналістів, ст. 5 - 6).

Про домову бандерівців з німцями збереглися теж деякі німецькі документи, що про них згадує Джон Армстронґ у своїй праці "Український Націоналізм 1939 - 1945". Він пише так про ту справу: "Або тому, що вони (цебто німці, прим. моя, З.К.) були зацікавлені в використанні молодих і фізично справних українців з партії Бандери в грядучій кампанії, або тому, що незадоволені вони були з давніших намагань ОУН — М. (група Мельника) вести до деякої міри незалежний курс, німці щораз більше й більше зверталися в сторону збунтованої фракції...

Правдоподібно, що весною 1941 року дійшло до порозуміння між провідниками ОУН — Б. і деякими старшинами Вермахту, спеціяльно заінтересованими використанням українців у близькій війні. Наскільки можна це ствердити з побіжної згадки в сучасному німецькому документі та зо звітів українських і німецьких офіційних осіб, замішаних у ту умову, передбачувала вона, що німці дозволяють партії Бандери вести політичну діяльність на українських територіях, що мають бути підбиті, в той час як Райх буде мати зовсім вільну руку організувати господарство тих земель в згоді з потре-

сходилися наші пляни з бандерівськими, бо й що ж можна було інакше видумати в тому часі?

Про ці пляни дозволю собі висказатися устами самих бандерівців. Зиновій Матла в брошурі "Південна Похідна група" пише:

> "Підготовний штаб похідних груп був у Кракові. При кінці 1940 року ОУН(р) дав ідею і загальний плян походу націоналістичних груп, які в пам'ятному 1939 році покинули Західні Українські

бами його воєнної продукції". (Джон Армстронґ: Український Націоналізм 1939 - 1945, Нью Йорк, Колюмбія Юніверсіти Прес, 1955, ст. 73 - 75).

В тому місці цитує автор німецьке джерело: Звіт ЗП (Зіхергайтсполіцай) і ЗД (Зіхергайтсдінст) про діяльність і ситуацію в УРСР за січень-березень 1942, П. С. 3876), в якому говориться про домову між бандерівцями і деякими старшинами Вермахту.

Бандерівці представляють у своїй мемуаристиці справу так, наче б то вона дискутувалася в політичній площині і була першим кроком пізнішої генеральної розв'язки української проблеми в площині німецько-українських взаємовідносин. (гл. цитована вже передмова до "Дружини Українських Націоналістів", ст. 4 і 5). Одначе це писане майже 15 літ після подій. Хто ж переживав ті часи і знає їх з власного досвіду, той мусить ці твердження принімати з великою дозою скептицизму. Німці засадничо противні були якійнебудь прихильній українцям розв'язці нашої державної проблеми, ніякі німецькі чинники зовсім не хотіли вдаватися в розмови на ці теми, навіть теоретично, з військових кол занімалися тим тільки розвідка, що з природи своєї діяльности мусіла мати стичність з різними революційними елементами. До того німці не звикли були вдаватися в переговори, запаморочені мілітарними успіхами, навіть коли здавали собі справу з божевільного пляну відкрити собі другий фронт на Сході, вони говорили з позицій не можливого партнера, тільки наказодавця, а що найвище патрона, що ласкаво вислухує петента.

Землі, згуртувалися на Підляшші, Холмщині і Лемківщині та на польських землях. Дальші детайлі походу опрацював підготовний штаб. До похідних груп зладжено списки членів-націоналістів, призначено провідників та створено штаби-проводи тих груп. Постали три групи, завданням яких було дістатися на Центральні і Східні Землі України. Четверта група залишалася на Західніх Землях.

Перше число мала Північна Група, яку перед вимаршем на схід згуртовано над Бугом. Її завданням було дістатися до Києва. Провідником цієї похідної групи був М. Климишин, пізніше арештований німцями в Житомирі.

Друга група — Середня — провідником якої був сл. п. Микола Лемик-Сенишин, мала призначення добитися до Харкова. Вона була сконцентрована на захід від Сяну, в Перемищині і в Ярославщині.

Третя група стояла в Сяніччині. Її провідником був М. Р. Тереном майбутньої діяльности тієї групи мав бути південь України, а центр в Одесі (Потім змінено провідником Південного Краю, М., на Дніпропетровське).

Чисельно — перша група була найсильніша, третя, південна, — найслабша...

Підготовча праця для похідних груп у Кракові велася довгі місяці. Вона була поділена на різні відділи: організаційний, пропаґандивний, виховний, військовий, служба безпеки і т. п. Відбувалися різні курси й вишколи.

Докладно й широко підготовлювано пропаґандивно-вишкільні матеріяли, інструкції, брошури, відозви, політичні карикатури, листівки тощо...

...Плян для похідних груп був опрацьований у подробицях. Кожна група мала навіть окремі розпізнавчі знаки (південна група — чорну стрічку, середня — синю, північна — червону), а кожен член групи мав точно визначене місце свого при-

значення, до якого мусів добитися, незалежно від умов, що могли зустріти групу підчас її маршу на визначений терен. Кожний член мав точно окреслений організаційний пост та функцію, в якій мав працювати після закінчення походу на визначеному місці".[5]

Дуже гарно виглядає це на папері, коли писати про "точно визначені місця", "ясно окреслені організаційні пости" і т. д. Може воно й справді видається так з перспективи часу, але насправді така далекойдуча обдуманість і детайлізація в тих часах не тільки, що була неможлива, але й непотрібна. Не згадує нічого про неї другий учасник тієї бандерівської Південної Групи, Микола Сидор-Чарторийський. В своїх споминах ось так окреслює він завдання й інструкції своєї групи, що їх дістала вона тоді від бандерівського Проводу:

1. Освідомлювати українське населення під оглядом національно-державницьким, послуговуючись при тому живим словом і літературою.

2. Допомагати порадами й досвідом нашим братам вхопити й зорганізувати ввесь доступний терен за наміченим пляном, беручи під увагу безпеку мешканців перед наїздником у першу чергу. Допомагати в творенні громадських сільських і міських управ, у збереженні народнього і громадського добра; в збиранні зерна з ланів і консервації та збереження хліба від ненаситніх німаків, захланність яких нам була добре відома.

3. Підготовляти народ до можливого збройного спротиву кожному наїздникові, який би він не був, якщо він не шануватиме прав і волі українського народу.

---

[5] Зиновій Матла: Південна Похідна Група, "Наша Книгозбірня" ч. 10, Мюнхен, 1952, ст. 3 - 7.

4. Організувати громадське й культурне життя, в першу чергу в більших громадах-районах, які мали б можливість впливати на сусідні селища (колонії-поселення) і т. п.[6]

Ці інструкції отримала його група вже десь аж по середині липня 1941 року, коли покидала Галичину і вступала на Центральні Українські Землі. До того часу згадує він тільки внутрішньо-організаційні інструкції:

"Інструкції, як звичайно, були писані на циклостилі, а їх зміст був різко протинімецький. З того ми пізнали, що Провід Організації Українських Націоналістів Самостійників Державників[7] зовсім не розчисляє на будь-яку німецьку поміч у нашій боротьбі за волю! Щоправда, інструкція дальше наказали щадити сили і зайво ніде не встрявати в спори з німаками, якби такі будь де виринали, а поодинокі факти списувати і подавати "вгору".

Інструкції наказували менш-більш наступне:

" . . . а) негайно організувати на військовий лад похідні рої; підбирати людей, по-можливості військовиків, відданих ідеї ОУН, певних та відважних бойовиків.

б) придбати необхідні засоби до походу, маючи скрізь на увазі терен, час і спроможності,

---

[6] Микола С.-Чарторийський: Від Сяну по Крим (спомини учасника III Похідної Групи-Південь, Нью Йорк 1941 - 1951, накладом Української Книгарні "Говерля", ст. 101.

[7] Звернім увагу на те, що в споминах Зиновія Матли називає він свою організацію "Організація Українських Націоналістів (революціонерів), у скороченні: ОУН(р), а Микола Сидор-Чарторийський уживає назви: "Організація Українських Націоналістів Самостійників - Державників", в скороченні: ОУН СД.

в) поведінка в новому терені: конспірація перед німцями, не виявляти їм ані завдань, ані цілей походу; маскуватися перед усяким ворогом взагалі. Натомість вести широку освідомлюючу працю серед своїх, цебто серед мас українського народу,

г) докладно використовувати гасла-клички в новому терені, цебто в українських землях, де діють тепер уже підпільні з'єднання членів ОУН СД. Коли б будь-де лінії були перервані, або зайшли б будьякі зміни, повідомляти "гору" і наладнувати лінію зв'язків,

ґ) з німецькою армією, покищо, не заходити без потреби в спори і непорозуміння. В випадках труднощів або персекуцій зо сторони німців, звітувати й очікувати дальших запоряджень у тій справі,

д) ці напрямні є тимчасові. Залежно від постави німецької армії кермуватися так, як того вимагає безпека, добро і честь української нації,

е) звіти посилати через зв'язки."

Навмисне цитую ту інструкцію так, як її подає автор у своїх споминах, бо з того можна пізнати хаотичність і розгубленість у підході до комплексу проблем, що постали б після прогнання большевиків. Нема там ніякої мови про "точність і докладність в опреділенні завдань і постів" — все те вже пізніший додаток у бандерівській мемуаристиці. Зрештою такий стан був тоді не тільки в бандерівців, ніхто інший в тому часі не міг дати нічого іншого, як тільки загальні передбачування та найзагальніші інструкції, бо ніхто й не знав, що принесе найближчий день.

Інша річ, коли йдеться про "різкий антинімецький тон", що про нього згадує автор, та ще й покликається на писані інструкції. Одверто признаюся, що про ті писані інструкції довідався я вперве, читаючи "Від Сяну по Крим" аж у 1952 році. Майже вся бандерівська "література", найпрерізніші летюч-

ки і брошури, перейшли в тому часі через мої руки, а нема в мене сумніву, що так само бандерівці мали перегляд усього писаного організаційного, пропаґандивного, ідеологічного ви вишкільного матеріялу з нашої сторони. Ці речі вільно й широко кольпортувалися, коли ж було щось тайне — не йшло на папір. Я завше стояв під враженням, що бандерівці були зручні в своїй тактиці і послугувалися менше писаним, більше живим словом. В тому можна було б від них учитися і в тому їх наслідувати. Аж ніяк не хочеться вірити, щоб бандерівці, мавши запевнену, принаймні на початках, допомогу зо сторони Вермахту і переживаючи свої медові місяці співпраці з німецькими військовими чинниками, та ще й передтим, заки фактично почалася війна, пускалися на таку необережність і при тому всьому на таку непотрібну річ, як письмові інструкції в антинімецькому дусі.[8]

---

[8] Про те, що в бандерівців було порозуміння з німецьким військовим командуванням, сьогодні ніхто вже не заперечує. Щораз більше людей у своїх спогадах згадує про те, на жаль ніде досі не було сказано — а принаймні мені про те невідомо — в якій формі та з яким точним змістом заключено було умову від організації Степана Бандери. М. і. згадує про те Микола Лебедь:

> "... Десь у квітні 1941 р. прибув до Кракова з своїм вужчим штабом підполк. "фон унд цу" Айкен з завданням від німецької армії зорганізувати військовий курінь, що його очолив з доручення Проводу ОУН(Б) сот. Роман Шухевич. Рішення зорганізувати курінь були устійнені й схвалені в Берліні між представниками німецької армії й Ст. Бандерою та Ріком Ярим, і вони мені ближче невідомі". (Микола Лебедь: До зв'язків ОУН-Бандери з німецьким військом, "Свобода", Джерзі Сіті, ч. III, дня 11 червня 1960).

Занотувати треба інший, дуже зручний політичний крок бандерівського табору з останніх передвоєнних тижнів. Від довшого часу було відомо, що в мешканнях Старуха і Равлика при вулиці Зеленій влаштовують вони інформативні сходини і запрошують туди всяких українських громадян різної політичної масти. Кокетування це пояснювалося потребою шукати опори в суспільності в їхній боротьбі проти ПУН.

Одного дня рознеслася вістка, що в Кракові постав "Український Національний Комітет". Власне, не постав він одразу, на одних якихсь установчих

Тут знову тільки підтверджений факт переговорів і домовлень, але невідомо, чи це діялося тільки в устній формі, чи було зафіксовано в якомусь протоколі чи іншому письмовому документі. Зокрема нема найменшої згадки про політичну сторінку справи. Одначе видається, що мусіли бути якісь політичні клявзулі. Хоч може й не надто важні, бо цей же Микола Лебедь на іншому місці своєї статті пише:

> "Остання моя зустріч з німецькими представниками відбулась десь у половині липня (?) в палаті Митрополита Шептицького, вже по арешті Я. Стецька. Розмову цю зорганізував полк. Ярий, що в той час прибув до Львова. Приявними були з української сторони: Ярий, Р. Шухевич, Іван Климів-Леґенда (як провідник ОУН на українських землях) і я, а з німецької — пполк. Айкен, проф. Кох, проф. Маркет з Берліна і ще один майор, прізвища якого не пам'ятаю. Головною і єдиною ціллю розмови, про зміст якої попередив мене Ярий, було, щоб я від імені ОУН відкликав проголошений акт державности, якщо так, то **військові кола будуть намагатися наладнати дальшу співпрацю та передачу нам, тобто ОУН, адміністрацію Західніх Земель.**

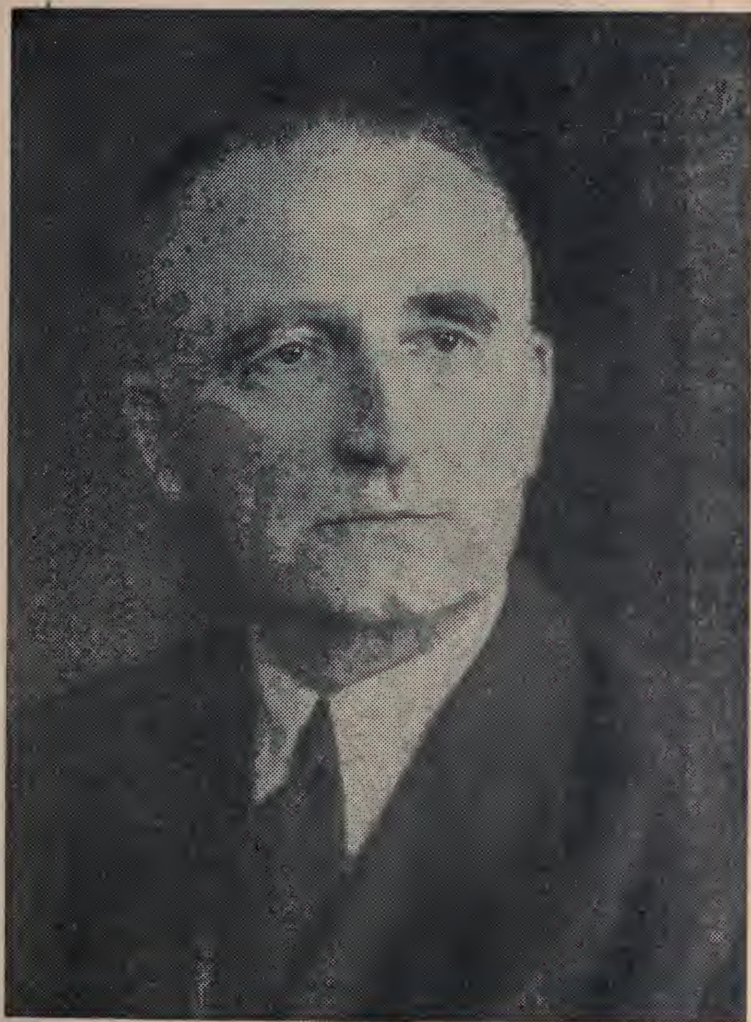
Роман Ільницький, у своїй праці "Німеччина і Україна" подає, — без точного означення часу й місця — що перегово-

зборах, підготова до нього йшла вже від якогось часу індивідуальними розмовами і збиранням підписів на спільній декларації. Розмови відбувалися в площині конечности підготовити фахові кваліфіковані сили для державного українського апарату, бо незабаром вибухне воєнний конфлікт поміж німцями і большевиками і зактуалізується справа української державности. Після цієї підготовчої акції бандерівці скликали нараду в Кракові і назвали її З'їздом української політичної еміґрації, видали на ньому спільну проклямацію, підписану громадянами з різних політичних груп, що назвали себе "Українським Національним Комітетом". На чолі Комітету станув д-р Володимир Горбовий, що майстрував ту справу з бандерівського доручення, а крім того з бандерівців увійшли туди магістер Ярослав Рак та бандерівський ставленик, д-р Степан Шухевич. Позатим переважали підписи з кол варшавської УНР.

ри з німецького боку вели проф. д-р Ганс Кох, проф. Теодор Оберлендер і проф. Ґеорґ Ґерутніс, а з бандерівського боку — "полк." Ріко Ярий". Ярий мав військовий ступінь сотника кавалерії, або рітмайстра. В Ільницького і в Лебедя він виступає, як "полковник". Можливо, що полковником зробили його бандерівці, так само, як піднесли Романа Шухевича з підхорунжого спершу до ступня сотника, а потім генерала. Важна тут інша справа. За свідченнями Ільницького, що в своїй праці використовував усі доступні німецькі джерела (а їх поставив йому до диспозиції проф. д-р Ганс Кох), одинока особа, що з українського боку брала участь у тих переговорах, був неукраїнець Ріко Ярий. Коли зважити на характер його відношення до органів німецької військової розвідки, з якою велися розмови, то властиво не був він там партнером і переговори не велися на плятформі рівного з рівнним: німецька сторона постановила і свої постанови переводила в життя через Ярого.

Дехто з причасних до тієї справи вже тоді не вірив бандерівцям, лякаючись обману або злої віри, але документ підписав. Тільки дуже малі вийнятки зовсім і катеґорично відмовилися від якоїнебудь співпраці з бандерівцями, а до них належали генерал Всеволод Петрів, соціяліст по своїм політичним переконанням, і Володимир Кохан, колишній посол до сойму в Варшаві, кооперативний діяч і член сформованої Дмитром Палієвим групи "Фронт Національної Єдности".

Як виявилося пізніше, ціла та акція була підготовлена і переведена від самого початку в повній злій вірі, без найменшого наміру допускати інші політичні угрупування або бодай їх представників до участи в дальших, спільних уже, політичних діях. Бандерівці вірили в свою динамічність і чулися в можності власними силами опанувати все українське суспільне життя. Але водночас почували свою політичну слабість і брак довір'я до них зо сторони української інтеліґенції і взагалі освічених верстов, не кажучи вже про ті кола, що колись зорганізовані були політично і при сприятливих умовах могли віджити. Найважніша для них справа — представити себе в їхніх очах достовірним партнером і задобрити їх тим, що вони ось з власної ініціятиви уможливлюють їм поворот на політичну сцену, а в той спосіб поставити їх по своїй стороні проти ПУН. Треба сказати, що це був зручний політичний маневр і він бандерівцям удався. Різні громадяни почали прихильно висказуватися про бандерівців, мовляв, це хлопці незлі й недурні, бракує їм тільки політичного досвіду, а його вони дістануть від своїх нових партнерів-союзників. Одним словом — ідилія, та й годі! Тією неприродньою спілкою з бандерівцями думали ті кола ослабити український націоналістичний рух, а головно ПУН, що все таки вважався виразником українського націоналізму. Та швидко мусіла спасти по-

Полк. Андрій МЕЛЬНИК
Голова ПУН.

луда з очей, коли бандерівцям ані в голові не було пам'ятати про свої обіцянки і зобов'язання. Можна б думати, що з того буде витягнена якась наука на майбутнє. Куди там! Не один ще раз бандерівці шукали в тих колах підтримки для хвилевих своїх тактичних цілей і ходів та ніколи не завелися в своїх розрахунках на т. зв. поплентачів.

Після проголошення у Львові бандерівської держави 30 червня 1941 року, "Український Національний Комітет" випустив одноднівку, головно заходами д-ра Степана Шухевича, і зразу ж станув на бандерівській плятформі, хоч уже тоді було ясно, що бандерівці вели себе у Львові так, якби ніколи "Український Національний Комітет" не існував і якби ніколи вони про нього ні не чули ні не знали. На тому й закінчив він коротке своє існування, по засаді, що мурин зробив своє діло, мурин може відійти.*

---

* Роман Ільницький, у статті п. н. в Кракові напередодні 22 червня 1941 ("Український Самостійник" Мюнхен, з дня 19 червня 1955 року, признається до участи в організуванні "Українського Національного Комітету" і як тих, що разом з ним чинні були в його формуванні, подає: Ярослава Старуха (переговорював у Кракові), Івана Равлика (їздив у тій справі до Берліна та інших місць Німеччини), Василя Охримовича (на нього припали пересправи з Андрієм Лівицьким і з колами уенерівців) та Євгена Врецьону, (вів підготову в Празі). Розказує він про те ось так: "Я тричі їздив до Праги і розмовляв там м. і. з колишнім членом Директорії Української Народної Республіки, Макаренком, з колишнім міністром зовнішніх справ української держави в 1918 році, Дмитром Дорошенком, з колишнім послом УНР у Празі — проф. Славинським, крім того з інж. С. Довгалем, з панею Зінаїдою Мірною і ще з деякими професорами Українського Вільного Університету і політичними діячами. Надсподівано для мене са-

могo, у всіх розмовах я не зустрічався майже з ніякими принципіяльними застереженнями. Тільки проф. Дмитро Дорошенко, видатний діяч гетьманського руху, відмовився взяти персональну участь у Комітеті через те, що не вірив у політичну доцільність співпраці з колами колишньої Української Народної Республіки. При тому він переконував мене, що найбільший політичний ефект досягнулося б тоді, коли б динамічний український націоналістичний рух получився з консервативними елементами українських гетьманців-державників. Перші мали б у своїх руках фактичну владу, а другі прийняли б на себе функції репрезентації. Д. Дорошенко зазначив, що його персональна відмова не означає неґативного ставлення цілого гетьманського руху до ідеї Українського Національного Комітету. І справді, в УНК взяв пізніше активну участь другий видатний гетьманський діяч, полк. В. Євтимович. — Також діячі з кол УНР не висували засадничих застережень проти пляну організації Українського Національного Комітету, а якщо й були якісь застереження, то більше організаційно-технічного порядку. Окремо довелося мені переговорювати з ген. Всеволодом Петровим, який у той час жив у Брні і працював там зо своїм сином, як звичайний фізичний робітник у фабриці амуніції. В кількох розмовах ми докладно переговорили всі питання, зв'язані з УНК і генерал цілком погоджувався з політичною концепцією ініціяторів. Коли ж я повідомив його про те, що є в пляні висувати його кандидатуру на голову УНК — він поставив під сумнів придатність своєї особи на таке експоноване політичне становище. Він просив узяти до уваги факт, що він не є політик, а тільки військовик, а при тому вже старий і без потрібної енерґії. Крім двох розмов, які я перевів з генералом, з ним ще переговорював Євген Врецьона. Врешті генерал дався переконати і дозволив видвигати його кандидатуру на першому організаційному з'їзді УНК. Найважче йшли переговори з проф. В. Кубійовичем, тодішнім провідником Українського Центрального Комітету в Кракові і з його найближчими співробітниками. Проф. В. Кубійович висунув передусім персо-

нальні застереження, відкликаючись до того, що він не може працювати разом з такими "опортуністами й угодовцями", як Василь Мудрий, Любомир Макарушка і деякі інші посли до польського парляменту. Всі мої протиарґументи професор відбивав усе тим самим "з такими людьми, як ви їх там набрали до свого Комітету, я не можу співпрацювати". Відмовилися підписати заяву співпраці з УНК також інші керманичі УЦК, в тому інж. Атанас Мілянич, ред. Василь Глібовицький, інж. Осип Бойдуник. Одинокий тільки о. д-р Михайло Сопуляк, тодішний керманич Відділу Суспільної Опіки, не солідаризувався зо своїми колеґами і заяву співпраці підписав. — Цілком вороже до Українського Національного Комітету поставилася тільки одна організована політична група, тобто ОУН полк. Андрія Мельника. Можна думати, що під її впливом зайняли неґативне становище також провідні діячі УЦК. — ... Ще заки відбувся головний з'їзд Українського Національного Комітету 22 червня 1941 року, переведено кілька ширших нарад його найвидатніших намічених членів. На кожній з тих нарад був усе присутній також Андрій Лівицький, який ставився до УНК цілком позитивно і приїжджав на загальні наради аж з Варшави. — Головний з'їзд Українського Національного Комітету відбувся 22 червня 1941 року в залі краківської "Просвіти" в день вибуху німецько-совєтської війни... Основну доповідь про політичне становище українського народу і про ролю УНК виголосив мґр. Мирон Богун, а другу доповідь Володимир Янів, який у тому часі підготовлявся в Берліні до докторату. Предсідником з'їзду був д-р Володимир Горбовий, секретарем редактор Ярослав Старух. На цьому з'їзді вибрано провід Українського Національного Комітету на чолі з ген. Всеволодом Петровим і його заступниками д-р В. Горбовим і проф. Віктором Андрієвським. Головним секретарем вибрано д-ра Степана Шухевича, а другим ред. Василя Мудрого... Членами Українського Національного Комітету стали такі українські діячі: Базарко Іван, Базяк Ісаак, Баран Михайло, Баран Степан, Барщівський Євген, Бачинський Володи-

мир, Богун Мирон, Бойко Дмитро, Бойчук Олекса, Вітошинський Іван, Вітошинський Борис, Волошин Михайло, Волянський Іван, Врецьона Євген, Гайманівський М., Галібей Михайло, Глинка Лев, Горбачевський Іван, Горбовий Володимир, Гриневич М., Гриньох Іван, Гринишин Іван, Гіма Іван, Денисенко Павло, Довгаль Спиридон, Драбатий Іван, Дубас Лев, Дужий Микола, Євтимович Вартоломій, Загайкевич Володимир, Загродський Олександер, Зибликевич Євген, Іванис Василь, Іваницький Борис, Ільницький Роман, Кардашівський, Карпевич Богдан, Кархут Василь, Кальба Ярослав, Качмар Василь, Кибалюк Неофіт, Козак Іван, Кордюк Богдан, Коритко Юрій, Костецький Ярослав, Костюк Юліян, Коцур Іван, Кравців Богдан, Крат Михайло, Крохмалюк Василь, Кузьмінський Олекса, Левицький Микола, Лисяк Павло, Лободич Роман, Лоґуш Омелян, Луцький Мирон, Маївський М., Майковський, Макаренко Андрій, Макарушка Любомир, Мальжинський Микола, Мартинюк Андрій, Марунчак Михайло, Марчак Роман, Матушевський Юрій, Мостович Микола, Мудрий Василь, Нагайський Василь, Наїдко Сергій, Островський Володимир, Охримович Василь, Омелянович-Павленко Іван, Павликовський Юліян, Павлюк Антін, Палідвор Василь, Пеленський Зиновій, Постолюк Петро, Приходько Володимир, Равлик Іван, Рак Ярослав, Рижевський Василь, Рощинський Петро, Скочдополь, Совенко-Скрипник Степан, Старух Богдан, Татомир Юліян, Тимцюрак Володимир, Томашівський, Трохименко Клим, Турчманович Михайло, Храпливий Євген, Хроновят Михайло, Ценко Микола, Чайківський Іларіон, Чикаленко Лев, Чижевський Микола, Шепарович Юліян, Шкурат Петро, Шевченко Володимир, Шухевич Степан, Яковлів Андрій, Янів Володимир, Яремко Іван."

Автор подає тут, що ген. Петрів дав свою згоду бути обраним Головою УНК і що його фактично обрано заочно. Генерал Петрів уже не живе і не може в цій справі забрати слова. Але представникам нашої Організації на терені Чесько-Моравського Протекторату урочисто заявив, що до організаторів УНК ставиться з недовір'ям і вороже, згоди своєї на участь у Комітеті не дав. І коли в тиждень пізніше відбувся

в Кракові з'їзд військовиків на запрошення та з ініціятиви нашої Організації, що діяла через ген. Миколу Капустянського, дав свою згоду бути обраним Заступником Голови.

Проф. Віктор Андрієвський у своїх "Краківських Образках" (Шлях Перемоги, чч. 41(85) — 46 (91) з жовтня-листопада 1955 року) подає, що вислано було до ген. Петрова телеграму з повідомленням про його вибір. А в таборі ДП в Карльсфельді 1946 року ген. Петрів заявив йому, що ані жодної телеграми ані ніяких інформацій про його вибір він не отримав.

Як досі, маємо інформації про початки Українського Національного Комітету тільки з бандерівської сторони, не забрав ще голосу в висвітленні тієї справи ніхто з тих його учасників, що не погоджувалися з бандерівцями.

VII Розділ

П'ЯТЬ ХВИЛИН ПЕРЕД ДВАНАДЦЯТОЮ

Останній перегляд терену в Г. Г. — Інспекційна поїздка по Словаччині. — На "зелену границю" через Команчу. — Контрабанда споришем. — Відправа Рогача з Пряшева до Кракова. — Старання українців про автономію в Словаччині. — Приїзд Голови ПУН до Кракова. — Його об'їздка по Г. Г. — Розв'язання Організаційного Бюра ОУН. Віднова Секретаріяту ПУН. — Його особовий склад і поділ роль. — Мобілізація ОУН та останній інструктаж. — Німецькі військовики голосяться до служби в українській армії. — Загадкові відвідини д-ра Ганса Коха. — Вермахт просить перекладчиків. — Палка дискусія в тій справі. — Даємо згоду. — Загули телефонічні дроти... — Стягаємо дольмечерів до Кракова та інструуємо їх. — До Г. Г. з'їжджається всяка шпигунська наволоч. — Грузинські аґенти шукають контакту з ОУН через Сціборського. — Таємничі історії з Максимюком. Висилка зв'язкових до краю. — Призначення Івана Мицика Крайовим Провідником ОУН. — Вимарш його екіпи. — Перший звіт від нього.

Весна того року вдалася напрочуд гарна. Тепла і лагідна, осяяна сонцем. Десь здалеку вітер заносив запах трав і квіток, в грудях родилася туга за повітрям з рідних піль і гір... Часом у неділю вибіралися ми кораблем горі Вислою до ліску, часом виїздили до Криниці, що тепер вже зовсім прибра-

ла український характер, а найчастіше ходили купатися в Віслі, бо це найменше забірало часу.

А того часу не ставало, замало його, навіть якби подвоїв дні.

Над усіми залягла атмосфера вичікування. Кожної ночі лягав я спати з думкою — ану ж цеї ночі почнеться? А тут ще стільки треба зробити!

Найперше об'їхав я цілий наш терен для перевірки настроїв і біжучої організаційної праці. Вдаряло в очі, що люди помітно менше зайняті були боротьбою з бандерівством, куди більше уваги забірала їм підготова до близьких сподіваних воєнних дій на сході. Мабуть те саме було й у бандерівців і так на кілька тижнів перед війною кожна сторона зайнялася своїми ділами.

Трохи довше посидів я в Криниці, куди переїхала на літо Реня з нашим сином Юрком. Провідник криницького району, Богдан Зорич, зробив збірку націоналістичного активу і я був заскочений, побачивши в залі одної з наших віл стільки молодих і здорових хлопців, самих членів ОУН. Пригадалося, як то зачинали ми з десятком у Кракові перед роком...

Оказалася потреба об'їхати теж сусідній словацький терен та узгіднити наші дії на випадок воєнної заверюхи. Вибрався я туди на два тижні з кінцем травня. Фінансова сторінка тієї поїздки розв'язалася надсподівано добре — через жидів. Ми жили в мешканні однієї жидівської родини, що тепер перейшла до ґетта. Реня часом тримала з ними зв'язки, бо ніхто краще не міг роздобути всяких рідких і потрібних у часі війни речей, як жиди. Мури ґетта не були для них перешкодою. Дійшло до того, що навіть рибу на свята достали ми через жидів. Реня почепила на рукав жидівську перепаску з зіркою Давида й пішла в ґетто добути рибу, бо як же ж це запросити на свята таких гостей, як Ольжич, Жданович, Сеник, Сціборський, Вассиян — та й

щоб риби бракувало! Було це рисковно, могли взяти її за жидівку й замкнути в ґетті і я, коли б знав, ніколи б на те не згодився. Та я про те не знав і довідався аж тоді, коли Реня з гордістю показувала мені дві товсті риби, що плавали в ванні в лазничці.

Підтримуючи так зв'язки з жидами для тих чи інших цілей, Реня принесла мені пропозицію від якихсь старих жидів. Їхня донька з зятем утекла з Кракова і жила в Пряшеві на Словаччині. Я можу вплатити їм тут гроші польськими золотими, дістану картку до Пряшева і там виплатять мені рівновартість словацькими коронами по урядовому курсі. Пропозиція дуже корисна. Раз, що гроші в Кракові мав я заплатити аж після свого повороту, а далі, на чорному ринку словацька корона мала високий курс, бо в Словаччині був добробут і за корони можна все купити, чого душа запрагне.

Умовилися ми з Гайвасом, що ждатиме він на мій поворот, а тільки я приїду, він перенесеться до Сянока зо своїм Центральним Оперативним Керівництвом, вже аж до війни.

Тим разом подався я на Словаччину не старим шляхом на Дуклю, тільки через Сянік на Команчу. В селі Команчі і в найближчій околиці аж кишіло від наших людей, що згруповані там були майже від самого початку еміґрації і щось там робили, а що саме — не дуже я розпитувався. Я дістав кличку до одного з наших членів, що був купцем у Команчі, жив у власній просторій хаті і якого обов'язком було давати нічвлю нашим зв'язковим і кур'єрам, що йшли тим шляхом на Словаччину й Мадярщину. Через нього йшли клички до граничних провідників і з одним таким лемком, теж уже нашим членом, він зараз же мене познайомив. Мені хотілося достати якийсь папірець, щоб дав можність вільніше порушатися по Словаччині і тут мені став помічним інший наш член, Сидір Новаківський, що вчителював

у далекому селі. В нього склалися добрі взаємини з комендантом німецької кордонної станиці, що з нудів запивався до безтями при всякій нагоді. Відвідали ми обидва того коменданта, що дало йому нагоду розвіяти трохи нудьгу, і коли ми виходили звідти, в кишені в мене було посвідчення, що я в важній німецькій справі їду на другий бік до містечка Гуменного, може прийдеться мені відвідати ще й інші місцевості, прохається словацьку владу не робити мені перешкод та бути помічною. З тим документом міг я вигідно й безпечно перейти границю в любому місці. Пішов я вночі "на зелено", щоб не розманіжувати себе і звикати до невигод, а при тій нагоді потащили ми "контрабанду" на обмін зо словаками. Не цікавили їх ані польські золоті ані німецькі марки, жодного товару з польської сторони не потребували, самі свого мали вдостач, а нам потрібно корон і як тут до біса їх роздобути? Нарешті знайшли ми щось, чого і словакам було потрібно — спориш. Це чорні великі зерна в колосках жита, дочогось їх уживають в аптеках, отрую якусь роблять. На долах по селах збирали цей спориш для ОУН, транспортували через Сянік і Команчу на словацький бік і там продавали в аптеках. Ніхто не знав йому ціни і була в нас свідомість, що словаки немилосердно нас обманюють, з чим ми хоч-не-хоч мусіли погодитися і потішалися, що ще й нам прийде колись час відплати.

Провідник, молодий але кремезний парубійко, примістив мене в якійсь колибі біля хати. Як тільки запав густий присмерк вечора, дав мені міщатко зо споришем, а сам обвантажився здоровенним наплечником, лихий його знає, що там було, напевно не спориш, бо де ж його стільки назбірали б? Жвавим кроком, легко і приємно пішли ми верхами. Раз повернув я, куди не треба, але добрячий стусан попід ребра зразу ж привернув мені напрям. Говорити в

дорозі не можна, тож поспішав я за ходом власних думок і так переплигнули ми границю якось не знати коли. Щойно тут зачиналася небезпека. Границі ніхто не пильнував, кому б там хотілося шлятися по дебрах, але в селі на кожній стежці, з-за кожної хати могли вискочити словацькі граничники.

Недалеко жив учитель, Степан Миколин. Його знав я з Коломиї, коли ще був я молодим хлопцем. Був вищим старшиною української армії і ходив по місті в високій сивій смушевій шапці, а потім кудись зник. Виринув аж у Карпатській Україні, мусів тікати перед мадярами і тепер учителював у далекому гірському селі. З нашими людьми підтримував сталий контакт, а хоч твердий учительський хліб їв і не з медом йому жилося — завжди можна було в нього повечеряти й переночувати.

Ночувати довелося на долівці, бо хата повна й тісненька, та після такого походу наймʼякша перина краще не смакувала б.

Вранці мій провідник пішов кудись за своїми ділами, Миколин підвів мене до автобусної станції, зловив я в Гуменному поїзд і ще перед вечором був у Пряшеві.

Рогач по-старому сидів у Пряшеві, нічогісенько не мав там що робити. З нудів пробував організувати якісь українські радіопередачі. Ще перед роком його приявність там була потрібна, з Карпатської України плив безперервний струм утікачів-еміґрантів, частіше ходили туди звʼязкові, не було інших шляхів, і на цей час Пряшів уважався для нас дуже важливим пунктом. Тудою теж ішов шлях зо Словаччини до Генерал-Ґубернаторства, про що вже була мова. Хтось мусів там сидіти, приймати людей, інформувати їх, помагати. Робив це Рогач. Тепер майже все те відпало, про Рогача неначе забули, він киснув у нудоті. Було очевидне, що дальше перебування його в Пряшеві це тільки втрата часу,

грошей і однієї рухливої людини, тому казав я йому звинути свою станицю, передати зв'язковий пункт на когось з місцевих українців, а самому махнути до Кракова і зголоситися в Гайваса.

Відвідав я своїх жидів, зараз там недалеко від Рогача вони й жили. Дуже здивувалися моєю візитою і тішилися вістками про своїх батьків. Погостили мене своїми жидівськими стравами і засобили коронами. Там я й переночував.

Жидам у Пряшеві жилося досить можливо, ніяких більших обмежень для них словаки в той час ще не завели, а тільки, щоб задобрити німців, видали заборону мешкати від фронту вулиці і ходити вночі без перепустки. Потребували теж дозволу на їзду залізницями, але хто міг їх сконтролювати, коли не носили перепасок на рукавах ані жодних інших відзнак.

Нічого було мені довше сидіти в Пряшеві. Домовившися з Рогачем, що перед своїм від'їздом забезпечить він зв'язок на шляху до Дуклі через о. Пришляка і на Кошиці та в напрямі на Карпатську Україну, сів я на поїзд до Братислави.

Аж дивно, який тут спокій. Неначе б не було на світі війни, бомбардувань, фронтів. Скрізь з вікон крамниць глядить на вас усяка всячина, що від неї встигли ми вже відвикнути за два роки війни. В ресторанах карток не треба, їдж, хоч розперізуйся, в м'ясарнях ковбаси, купуй, хоч метрами, коби тільки "коруни" в кишені. Нема затемнення, поліційної години, літунських алярмів, люди по вулицях ситі, добре зодягнені, задоволені, що мають свій "самостатні штат."[1]

Для ОУН Словаччина багато стратила вже на своїй вазі транзитної країни. Зв'язковий, інж. Се-

---

[1] Незалежна держава.

верин Модрицький, теж не мав уже так багато до діла і, власне, з організаційної точки погляду, не було сенсу йому там сидіти. Невеличка українська колонія сиділа, як у Бога за дверми.

Місцеві українці, а також пришельці з Карпатської України, яким словаки признали право громадянства, зайняті були якимись переговорами зо словацьким урядом у справі створення автономної української національної групи в Словаччині, з опертям на Пряшівщину і тамошню українську людність. Щось довго та справа тягнулася, давалися різні обіцянки, то знову якісь перешкоди виринали, визначений уже навіть був кандидат на провідника української групи, та до кінця чомусь не дійшло. Я говорив з тими людьми, вони багато обіцювали собі з того не тільки для піднесення культурного рівня і політичної свободи серед українців Пряшівщини, але також і для загальної української справи. Може й мали рацію. Я слухав їх цікаво, хоч справи ті видавалися мені якісь далекі в обличчі грядучого катаклізму на сході і величезних можливостей там для України. Не згадую їхніх назвищ, бо в більшості залишилися вони на місці. Може колись, за кращих і безпечніших часів, хтось з них розкриє для української історії політичні змагання тієї маленької але твердої вітки українського народу.

Кортіло мене побачитися з Мосендзом. Не знав я його особисто, здалеку тільки бачив у Братиславі перед роком. Відомо мені було, що він заявив себе по стороні бандерівців, не як активний їхній член, тільки як прихильник. Колись приятелював він з інж. Михайлом Селешком, тепер вони переписувалися між собою і в листах він виправдував бандерівську концепцію. Сказали мені в Братиславі, що до нього кілька разів приїздив Лебедь на конференції і перетягнув його на свій бік. А шкода, бо це добрий націоналіст та ідейна людина, в плянах нашої культурної рефе-

рентури для нього було б велике місце. Не мавши надії, щоб були якісь користі з моєї з ним розмови, не пішов я на стрічу, щоб не розконспірувати перед бандерівцями моєї поїздки.

Відбули ми коротку нараду в Братиславі. На випадок війни, хто тільки зможе, нехай перебивається на схід, якщо прийде заклик від ПУН. На місці залишиться тільки декілька людей, необхідних для забезпечення зв'язкових пунктів, що навіть у найліпшій констеляції ще довго нам будуть потрібні. Авже ж, мусять залишитися теж і ті, що майструють справу автономної української національної групи.

Все те полагодив я за один тиждень, скоріше, як думав. Пульс українського життя в Словаччині слабенький, самі люди неначе на далекій периферії, нема чого тут довше гайнувати часу.

Назад дорога — гладко. Поїздом аж під саму границю, відвідав словацьку граничну станицю, побалакав зо словаками, що то буде, як зачнеться війна з "русами", підпровадили мене на другий бік і я вже так, як у Кракові.

Враження, наче б ускочив у вулик. Після мертвецького майже спокою в Богом і людьми забутій гірській словацькій країні, рух у Кракові благодійно впливає на душу. Що буде, то буде, але щось тут робиться, принаймні люди до чогось готуються, і багато їх — куди не глянь, скрізь українці, хоч і на польській землі.

До Кракова приїхав Голова ПУН. В той час, коли кожна година могла відкрити нову епоху в нашій історії, ми мусіли сконцентрувати всі наші сили в найближчому сусідстві України. Місцевий краківський провід не мало мороки мав з приміщенням і прохарчуванням стільки нових людей. А це ще тільки початок, правдива повінь поворотців рушила аж після того, коли розпочався на Сході воєнний танець.

Полковник Мельник хотів побувати на місцях серед членства ОУН. Розпляновано його поїздку в три осередки: Холм, Ярослав і Сянік, туди мав з'їхатися провідний актив з усіх трьох областей. У Холмі вже від деякого часу діяв Олекса Куц, заступник організаційного референта Крайової Екзекутиви і тимчасовий провідник холмської области, в Сяноці сиділи вже Ярослав Гайвас та Іван Мицик. Вони мали підготовити зустріч з Головою ПУН нашого активу і декого з-поміж прихильників націоналістичного руху в українській громадськості. В Ярославі цей обов'язок припав на місцевого провідника, Йосипа Зеленого. До Холма і Ярослава проводив Голову ПУН я, в Ярославі мали мене змінити — я вертався поїздом до Кракова, а Голова ПУН автом вздовж Сяну до Сянока, останнього пункту своєї об'їздки.

Незабутні це були хвилини. Всі націоналістичні кадри, підготовлені психічно до тяжких своїх завдань на випадок війни, жили в стані постійного маршового поготів'я. Тепер до них завітав Голова Проводу, Вождь націоналістичного руху. Вдивлялися в нього з шанобливою цікавістю, ті молоді хлопці з усяких суспільних прошарків, що ніколи його не бачили ні живим ні на фотографії. Ось стояв перед ними ветеран визвольних змагань, український вояк і старшина від перших їхніх днів, співосновник Української Військової Організації і політичний в'язень, як більшість з них самих, Голова Проводу Українських Націоналістів, символ української національно-визвольної революції, в обороні якого вони пішли на боротьбу з бандерівщиною, нераз пориваючи дружні й родинні зв'язки. Незнана і далека постать стояла ось тут серед них, слухала звітів і жалів, відповідала на питання, вливала жар нової надії в серця.

Скрізь одне й те саме: привітання, знайомство, звіти з проробленої праці за останній рік, з підготови до походу на Схід, запитати про майбутнє. Кожен хотів поділитися тим, що назбіралося йому на серці, потиснути руку Голови Проводу. Швидко минав день і другий, наче їх зовсім і не було. І вже треба розстатися...

Піднесення на дусі надзвичайне. Коли в Кракові місцева Екзекутива виструнчила до перегляду дві сотні членів ОУН у спеціяльно найнятій залі — і тільки активного провідного елементу, бо годі всіх примістити в одній залі — якесь тепло розливалося по серці. Подумати — нема ще року, як був тут Голова Проводу після чистки організаційних приміщень від бандерівської диверсії, і скільки нас тоді ставало до звіту? В маленькій кімнатці, на чолі з Сичем, стрічали ми нашого Голову Проводу, а тепер для самих тільки провідників не вистачає великої залі...

Центр нашого Проводу перенісся тепер до мешкання Сича, де примістили ми Голову Проводу. Вдень ішла звичайна метушня по всіх наших організаційних пунктах, а ввечері — засідання Організаційного Бюра, день за днем без перерви. Ще раз обговорено, перевірено та остаточно устійнено всі пляни. Полковник Мельник реорганізував теж Провід. Розв'язалося Організаційне Бюро і на його місце творився Секретаріят ПУН, зложений з трьох людей: Олег Ольжич, Зиновій Книш і Володимир Мартинець, що мав незабаром приїхати з Франції. Це була тепер найвища організаційна інстанція біля Голови ПУН. Першим секретарем призначено Ольжича, він став теж заступником Голови Проводу. Його завдання — якнайшвидше дістатися до Києва зо своєю групою культурників, здати справу культурної референтури на свого заступника, а самому зайнятися організуванням політичного українського проводу, згідно з наміченим пляном.

Полк. Роман Сушко
Військовий Референт ПУН

Володимир Мартинець осідає у Львові зо своїм апаратом. Його завдання — керувати справами ОУН на Західніх Землях України та достроювати їх до загальних організаційних плянів у всеукраїнському маштабі.

Властивим Секретарем ПУН призначається Зиновій Книш. Він буде тримати лучність між Головою Проводу та двома іншими членами Секретаріяту у Львові та в Києві. В той час, коли обидва вони, принаймні на перший час, будуть добачувати основну ціль своєї діяльности в політичній дії серед цілого українства, моїм головним зайняттям буде пильнувати ОУН, її організаційних кадрів, побудови територіяльних органів, зв'язків і розбудови організаційної справности.

Покищо Організаційне Бюро в старому складі діє далі. З хвилиною, коли впаде перший стріл на сході, — автоматично входить у свої обов'язки Секретаріят.

Нагорі ми готові. Внизу Гайвас теж зробив усе, що було можливе. Лишається тільки ждати сигналу. А поки він прийшов, я мав повні руки роботи кожного дня з відправою людей на граничні пункти. Гайвас побував у кожному осередку і разом з Іваном Мициком перевів селекцію наших кадрів: хто має іти до краю вже, хто ждати на границі, щоб рівночасно з розгортанням воєнних дій пробиватися в призначені для них околиці, а хто піде гуртом разом з трьома оперативними групами. Першу категорію взяв на себе Іван Мицик, третя не потребувала ніякого індивідуального інструктажу, вона ждала наказу до маршу, а другу групу потрібно було підготовляти і це в нашому розподілі праці припало на мене. Кожного дня перепускав я через свою кімнату чотири-п'ять людей, що звідусіль з'їжджалися і голосилися на умовлену з Гайвасом кличку. Декого з них я знав особисто, декого з вигляду або з наз-

вища, а в більшості були вони мені незнайомі. Всі сильні, здорові і витривалі бойовики. Чекало їх нелегке завдання — вони мусіли якнайшвидше передістатися кожен на своє місце, що або його кожен сам собі вибрав, або куди його призначено, і там шукати контакту з місцевою Організацією та поставити себе до її диспозиції. А не вдасться швидко зловити контакту — самому негайно зачинати працю серед знайомих собі людей. Працю основну, початкову, по думці наших загально розроблених плянів. Думка була, що одинцем легше пролізти, як цілій групі, або маршовим відділам. Ці "одиночники" мусіли бути відважними людьми, в парі з тим і добре політично виробленими та організаційно вишколеними. Майже всі вони впродовж останнього року перейшли загальні організаційно-вишкільні курси ОУН, а тепер я кожному з них втовкмачував його окремі завдання. Найперше разом з усіми в справах принципових і спільних для всіх них, а потім з кожним зокрема справи його вужчого району чи навіть однієї тільки місцевости.

Важне в тій справі, щоб не попасти в шабльон і не "відмолочувати" інструкцій машинально. Небезпека велика, через утому. Коли ви "проробляєте" п'ять людей на день, день за днем, ваші думки мимохіть ідуть утертою стежкою і вас скоро огортає монотонність. А нема нічого гіршого, як стандартний підхід у революційних справах. Перед вами живі люди, кожен з них інакше психічно сформований, одні більше інтеліґентні, другі менше, одні відважніші, другі хитріші — ніяким чином не збагнеш за день, що в людині сидить. Що добре для одного, те може нікуди не годиться для другого. А потім, кожен з них буде працювати в іншій околиці. Хоч ціль для всіх одна і методи назагал однакові, все таки льокальні умовини в них різні. На віддаль їх знати

годі. Але щось кожному відомо з-перед двох літ, і може не дуже все змінилося за цей короткий час.

Кожного треба забезпечити зброєю і грішми. Лихий його знає, які гроші німці там випустять, вони в кожній країні зміняли валюту, затримуючи тільки її давну назву. Для військових потреб мали спеціяльну "окупаційну марку", важну в усіх окупованих країнах. Чи затримає вона свою вартість теж і на Сході? Напевно якийсь час будуть іти большевицькі карбованці, але звідки їх стільки набрати? Мінімально дістає кожен на перші потреби, принаймні до часу, доки доб'ється на місце свого призначення.

Гірше зо зброєю. Тут здані ми тільки на себе. Німці зброї не дають, ще й відбирають, у кого знайдуть — смерть, а в найліпшому разі концентраційний табір. Альянти теж її не скидають, як це пізніше робили полякам чи французам. Хіба купити або викрасти. На перше не стає грошей, на друге нема нагоди. Щось трохи мали ми з давніших часів, трохи роздобули через поліцію і веркшуци. Переважно були це польські пістолі типу "Віс", добра, великокаліброва зброя, та стрілива на жаль обмаль. Дістає кожен, дехто не бере, каже, що це йому в дорозі нічого не поможе, хіба зашкодить, а прийде на місце — постарає собі, як буде потрібно.

Висилка людей тягнеться довго, не припиняється майже до останнього дня. Розташовані вони над саміською границею, від Володави по Сянік, нібито це має діятися конспіративно, один про другого не знає, говорити між собою про ті речі не вільно, одначе я більш як певний, що ніхто того довше не тримається, як кілька днів, потім нуда кожному розв'язує язики.

Приходять до нас "на трійку" всякі типи. Бог знає, хто їх туди справляє. Маю на думці різних німецьких редакторів, професорів, військових. Цікаво, чи тільки до нас заходять? Дехто з них заглядає

і до УЦК нагорі, але не всі. Ніхто з них не каже, чи був у бандерівців.

Хочуть вони інформацій про Україну, про громадські й суспільні відносини, про все, що може мати вплив на війну. Якийсь молодий професор з Бресляв, спеціяліст по церковних справах, причепився до мене і витримав майже ціле одне пополудне. Що я міг сказати йому про церковні справи в Україні? Я ж самий дуже мало про те знав, а він поінформований був непогано. Питаюся, навіщо йому те. Пише працю, каже. Чому ж не шукає джерел по єпископських бібліотеках і архівах, у розмовах з духовними людьми? Це він знає і під теперішній момент це йому не цікаве. Цікавіше послухати про те від світських людей, політиків. Німчура чемний, культурний, увесь час запевняє про свою прихильність до українців, ніяк відмовитися від розмови. Інша річ, яка йому користь з того, але якісь нотатки собі робив і так ми проговорили кілька годин.

До Сціборського зайшли якісь два економісти. Чули, що він добре визнається в совєтській економіці, чи не схотів би з ними говорити? Вони вже були нагорі, в Господарському Відділі УЦК, там з ними говорив інж. Мілянич, одначе він не багато їм міг сказати з тої ділянки, що їх найбільше цікавить. А їм дуже важно почути, як ми собі уявляємо відворот від колгоспної системи, чи вважаємо це доцільним і до якої міри, і взагалі, як ми дивимося на порядкування земельними справами в Україні. Вони знайомі з працями інж. Сціборського "Земельна справа в Україні" та "ОУН і селянство", не читали того в оригіналі, бо по-українськи не вміють, але мають перекладені на німецьку мову деякі розділи.

Сціборський не володіє німецькою мовою, зате говорить по-французьки. Знову ж німці, хоч і розуміють по-французьки, але розмова йде тяжко. Треба перекладчика. Не було нікого в той мент під ру-

кою, просять мене. Не дуже похочує Сціборський розговорюватися, не знає, хто вони, з якою метою приходять. Заспокоюють його, що вони цивільні люди, університетські професори-економісти. Одначе тепер війна й університети теж для війни працюють, вони ось розпрацьовують різні проблеми й дають опінії на жадання свого уряду. Завважую, що не йдеться їм про засадничо-теоретичні справи, питання їх обертаються довкола безпосередніх практичних справ адміністрації: як забезпечити жнива, як заохотити людей до сівби, які гасла кинути для хліборобського населення, чи затримати колгоспи до кінця війни, чи приступати до їх ліквідації відразу чи ступнево і т. д. Бачу, що Сціборський їм імпонує, — кожний німець цінить знання і шанує фаховість.

Голосяться якісь і до генерала Капустянського. Розпитують його про мораль російського вояка, яка його думка про відпорність большевицької армії, чи буде битися вояк — все питання не технічного, більше психологічного і загально-інформативного характеру. Ген. Капустянський теж тільки по-французьки говорить, за перекладчика тут здебільшого Сич.

Сич має найбільше гостей. Знає він багато німецьких старшин з часів, коли жив у Відні, потім познайомився з ними на фронті в часі польсько-німецької війни. Все те обсмалені і заправлені в боях фронтові старшини, далекі від усякої політики і від тих політичних інтриґ, що десь там снуються вгорі. Забігають до Сича на хвилину в переїзді через Краків, перекинуться кількома словами, пригадують про себе і своє знайомство, кажуть, іде добрий час для українців. Ну, який там добрий час, це вже ми краще знаємо. Але ці люди, в більшості чесні і добрі військовики, інакше собі ті речі уявляють. Деякі з них говорять одверто. Не подобається їм відношення до поляків, називають це божевіллям гітлерівців, так і видно, що не можуть їх знести. Хіба не повто-

риться те саме в Україні, бо це було б найбільше безумство, що його можна собі уявити. "Не можна сидіти на багнетах, бо поколять зад", каже один з них. Найпростіше говорить якийсь двометровий майор, Фатер на прізвище. Тепер буде бій з москалями. Ще ніхто не злічив московських дивізій і коли хто думає перебити їх самими німецькими силами, в того напевно в голові не всі вдома. Більш як певно буде творитися українська національна армія, може не зараз на початку, але напевно, бо це невідхильна конечність. От він і просить не забувати про нього. Він дуже радо перейшов би на службу в українську армію, вояка він добрий, досвід має, ще першу світову війну на всіх фронтах перебув. Лишає свій номер польової пошти і домашню адресу. Українці мають своїх старшин у большевицькій армії, але не завадять і німецькі. Вони будуть щиро і вірно працювати, не тільки він сам, але й інші, бо в нього є знайомі, що з великою охотою пішли б на українську службу, годі витримати в гітлерівському режимі. Він уже й письмо українське знає, швидко достосується до нового середовища.

Думка про перехід української армії так йому залізла в голову, що він більше вірив в Україну й відродження української держави, як ми самі.

Такі гості пересувалися через нашу квартиру кожного дня. Раз зайшов до нас Ганс Кох, колись сотник УГА, а тепер професор університету. Його стягнули назад до війська — неомильний знак, що завірюха на сході почнеться ось-ось. Кох довго говорив з Сичем і Грибівським, та цікаво, розмови його тікали від Галичини, оберталися довкола центральної України. Скільки разів заговорив хто про Львів чи Буковину, він казав: лишім це, це неактуальне наразі. Може вже тоді знав він про пляни побільшити сатрапію Франка коштом Галичини й віддати частину південної України румунам, що зробили

з неї "Трансністрію", нечуваний дивогляд. Був це стріляний горобець і не так то легко дістати від нього якусь вістку. Маневрував він кудись попід небеса, ані не відбирав надії, ані не підсичував оптимізму, старався залишити враження, що ніхто не думає про передчасну розв'язку впорядкування східніх просторів, вона прийде аж по війні, а тим часом нема чого лякатися українцям, шкоди їм не буде.

Прийшлося рішити ще одну справу. Якось одного пополудня вернувся Сич зо стрічі зо своїми зв'язковими з німецького війська і зараз запросив нас на нараду, постягав нас телефонами з різних кінців міста. Зійшлися ми в кімнатці СС. на "трійці": Сич, Капустянський, Вассиян, Сціборський, Сеник, Ольжич, СС. і я. Німецьке начальне командування звернулося через своїх представників у Кракові, щоб дати їм перекладчиків до штабів військових частин на східньому фронті. Потрібно кількасот людей, візьмуть усіх, скільки потрапимо назбірати, навіть якби знайшли ми й більше. Перекладчики дістануть військовий однострій і будуть рахуватися членами Вермахту зо старшинською платнею і такими самими забезпеченнями для них і їхніх родин, як і німецькі військові старшини. Ані жодних привілеїв, ані жодних обмежень. Час служби — доки не закінчаться воєнні дії на Сході, можливі окремі домовлення про скоріше звільнення. Самовільне опущення служби вважатиметься дезерцією, добровільне скоріше звільнення уневажнює всі зобов'язання німецької армії.

І тільки всього. Ні слова про якісь політичні передумови, політика їх не обходить, вони ані не цікавляться нею, ані не мають до неї права, їм треба людей і тих людей будуть вони вербувати, де попаде і як зможуть, одначе думають, що не буде це для нас без користи мати кількасот забезпечених своїх людей на території України.

Сич зреферував справу. Має дати відповідь ще цього самого вечора до 10 години вночі, якщо ми не дамо згоди — військо шукатиме інших способів дістати собі перекладчиків, бо без них не може обійтися. Його думка — дати перекладчиків, скільки зможемо. В нововитвореній ситуації вони будуть може одинокими заступниками й оборонцями української людности. Не одне українське життя врятують у воєнному розгардіяші, збережуть культурне й національне майно перед своєвіллям солдатески, перші будуть контактуватися з українською людністю окупованих просторів, перші будуть давати інформації на місцях і передавати вістки з місць до нас. В районі діяння війська вони можуть і мусять за нашими інструкціями давати ініціятиву до організування суспільного життя і хто знає, чи Україна не буде так відрізана від решти світу, що це будуть одинокі наші зв'язкові. Вони можуть і повинні в першій воєнній гарячці під ослоною війська поставити багато доконаних фактів, що їх пізніше або трудно, або й зовсім неможливо буде змінити партійній цивільній адміністрації.

За його відомостями, бандерівці вже заключили якусь умову з військом, та в них біда, що мало людей уміє по-німецьки. Правдоподібно військо зовсім до нас не зверталося б, бо воно має якісь покищо ближче незнані коншахти з бандерівцями за посередництвом Ярого, змушує їх до того обставина, що в бандерівців брак перекладчиків і вони не можуть доставити контингенту, до якого зобов'язалися. Колй ми дамо відмовну відповідь, військо буде брати москалів, поляків і навіть жидів, а коли вступлять в Україну — кожного, хто розуміє мову і захоче служити. Таких знайдеться немало, і з-поміж найгіршого елементу. Зайво казати, скільки горя витерплять українці від такої голоти.

Слухаючи того, я червонів з досади. Увесь гнів, жаль і розчарування зібралися мені в грудях і я чув, що вибухну лайкою. Я запротестував проти того, щоб ми зводили себе до ролі ляндскнехтів, Іванів без роду, що за шинелю і зупу ідуть служити чужим інтересам. Хай беруть собі німці яку хочуть наволоч, і так будуть її брати, бо ж ми не всилі забезпечити перекладчиками цілу армію, хіба, що відтягнули б від організаційних завдань усіх наших людей. Маємо перебувати в товаристві того збору, краще зовсім відчахнутися, іти своїм шляхом і зробити те, що в наших силах і чого вимагають від нас честь і обов'язок українського націоналіста.

Досталося й німцям за їх дурнувату політику і Сичеві, хоч він у нічому не винен. Лють виливалася з мене жагуче і відразу створила запальну атмосферу.

Спочатку всі мовчали, ніхто не важився забирати слова. А потім обізвався Чеморинський-Оршан, що цілком підписався під Сичем. Розвинувся драматичний діялог, в часі якого трохи що не прийшло до бійки — всі інші докидали по слову то тут то там, то за мною, то за Оршаном.

Найбільше болюче для мене було, що я відчував слабість нашого положення і на дні душі розумів, що ми таки мусимо прийняти цю пропозицію. В одному моменті сльози заблищали мені на очах і це навело на мене таку скажену лють, що я сам себе злякався і замовк.

Стало на тому, що не можемо зовсім відкинути пропозиції Вермахту. Але й не можемо її задовольнити на 100% і з принципових і практичних причин. Пішлемо самих лише прихильників ОУН, студентів і старших людей, що відгукнуться на поклик нашої Організації. Коли б ми зовсім відмовилися, військо може ще більш затіснило б свої зв'язки з бандерівцями і хто знає, чи не стосувало б до нас репресій

на окупованих територіях, що непомірно утруднило б нам працю.

Піднесена атмосфера опала, всі успокоїлися і в певному моменті, ведені спонтанним відрухом, ми з Оршаном підступили до себе, подали собі руки і перепросили себе взаємно за гострі слова в дискусії.

Увесь час Ольжич стояв біля дверей. Щаслива усмішка гралася в нього на устах. Я був діткнений, здавалося мені, що він глузує.

— Вам смішно? Легше стояти і мовчати, як брати на себе співвідповідальність у рішеннях, — кинув я злобно.

— Куди там до сміху, друже. Я от щасливий, коли дивлюся на наших людей, що вони до очей собі скочити готові в обороні своїх переконань, а завжди погодяться там, де йдеться про добро справи.

Просто з того засідання Сич поніс нашу позитивну відповідь і почав переговорювати про техніку виконання домовлення. Ще тої самої ночі загули телефони до всіх більших осередків ОУН по Німеччині, щоб набірати добровольців на перекладчиків з-поміж студентів та більш освічених робітників. Збірати мали вони в двох центрах — у Відні й Берліні — звідси по них виїжджав поручник Володимир Чигун з готовими перепустками. До нашої диспозиції військо віддало окремий будинок на приміщення для дольмечерів, там вони мали ждати, доки їх не покличуть до відповідних військових частин, а тим часом діставали від нас інструктаж про свою роботу поза обов'язком перекладчиків. Інструкції давали: Сич — як вести себе в війську, і я — що і як робити серед цивільної людности по лінії ОУН та загальної політичної підготови українського народу. Командиром будинку — була це якась школа, чи не при вулиці Шевській — призначено поручника Чигуна і він там завів дисципліну на військовий лад.

Будинок цей нам дуже придався і ми користувалися ним довший час. Німці нізніше про нього неначе забули, а десь залишилося записане, що будинок віддано для "Оберста Зушко" — так вимовляли німці назвище Сича — і призначений був для нього харчовий стан. Ми користувалися ним для перетримування в Кракові тих людей, що юрбою сунули з Німеччини в Україну після того, як уже почалася війна.

Перекладчиків, вербованих на засаді добровільного зголошення або домовлення з українськими суспільними організаціями, далеко не вистачало. Німецьке військо не вагалося перед методами залякування, а навіть примусової мобілізації. Вістки про те доходили до ПУН з різних сторін і це теж у деякій мірі мало вплив на наше рішення дати перекладчиків до армії. Наводимо свідчення одного з таких примусово змобілізованих перекладчиків, інж. Петра Н.*:

> "Одної теплої і сонячної неділі на початку червня 1941 року лежав я на плоскім даху мого мешкання і вигрівався до сонця. Напів дрімаючи в солодкому безділлі, почув я голос братової знизу:
>
> — Зійди, Петрусю, бо принесли до тебе якийсь урядовий лист. Мусить бути важний, бо експресом і поручений.
>
> Дуже не хотілося мені сходити — я був тільки в самих купелевих штанцях — але коли треба, то нема ради. Бачу — лист від німецької Команди Міста Кракова. Ані мені ані братовій невідомо, що це за така справа, що аж у неділю посилають листа.

* Назвища не подано з уваги на те, що родина інж. Петра Н. залишилася під большевиками.

В поспіху розпечатав я конверту і швидко перебіг очима кілька коротких рядків. Ось і їх переклад:

Урядова Станиця

4 червня 1941

Число польової пошти......
П. Ч.: 2713/41

Поручено

До Пана
Петра Н.
Краків
вул. Зиґмунтовська ч. 26.

Ви маєте зголоситися в Команді Міста Кракова дня 12 ц. м. в сотника Корнгера.

Німецькі Збройні Сили перебирають Вас на свою службу і з хвилиною, коли дістанете це повідомлення, будете підлягати дотичним військовим постановам.

Печатка і підпис.

Хоч і був я здивований тим повідомленням, але якось у першій хвилині не зробило це на мене більшого враження, ані не викликало неспокою. В тому часі працював я в технічній установі і думав, може потрібні якісь технічні праці для війська в околицях Кракова, як столиці Генерального Ґубернаторства.

Прийшов назначений день і я зголосився в Команді Міста Кракова. Дижурний військовий урядовець глянув на листа і без слова показав мені лавку, щоб сісти. Не пригадую вже, чи я прийшов перший, чи був хтось передо мною, але незабаром майже ціла кімната виповнилася такими самими, як я. Тримали нас так кілька годин, нічого не казали, навіщо нас покликали, і ми губилися в здогадах, що це все має значити. З'явився нарешті польовий жандарм і запросив нас усіх до військового автобуса. Кожен з нас прийшов так, як стояв, дехто

Група примусово мобілізованих перекладачів перед фортом у Прокоцімі під Краковом.

навіть без капелюха і без грошей. Нічого нам не сказали, куди їдемо, не помогли наші протести і прохання, щоб дозволили вступити додому і забрати найбільш необхідні речі.

Завезли нас до старого, ще з австрійських часів, форту в Прокоцімі за Краковом. Не можу сказати, щоб почувався я добре в тих підземних коморах: світла майже нема, поверхові прічі з сінниками більше нагадують в'язницю, як казарму. Принесли їсти, я назвав би це скоріше тюремною саламахою, як військовим харчем — гидко на зуби класти. З усіх нас тільки один був знайомий з тюрем-

ним режімом у давніших часах і він своїми дотепами, завваженнями і жартами поволі розвіяв пригнобливу атмосферу, привернувся нам добрий гумор.

Найрізнородніші думки приходили нам до голови, ніхто не мав поняття, до чого ми потрібні німецькому військові. Були між нами люди різних професій і різного роду освіти, трудно було знайти нитку, що лучила б нас разом для військових потреб. Ця нитка була, та довідалися ми про неї аж на другий день. А тим часом віддавалися карколомній ґімнастиці здогадів про наше призначення. Дехто побоювався, чи не хочуть нас спустити легкопадами на большевицьку територію в шпигунських ціллях — в такій ситуації найбільш чудернацькі думки не позбавлені імовірности.

Ця непевність скінчилася зараз другого дня. Приїхав до нас німецький сотник і виголосив коротеньку промову приблизно такого змісту:

— В скорому часі почнеться війна з большевиками. Ви будете приділені до німецьких військових частин, як перекладчики. Про те ніхто не сміє довідатися і тому вам доведеться перебути тут якийсь час у повній ізоляції. Служба в німецькій армії — для вас велика честь і відзначення. Сподіваюся, що приймете її з охотою і з ентузіязмом. Авже ж, ми хочемо тільки добровільности і кому це не підходить, того не будемо примушувати. Одначе, хто не піде добровільно, того ми мусіли б відослати на час війни до Авшвіцу. Хто не хоче йти на перекладчика — нехай виступить!

Не виступив ніхто. Кому хотілося йди до Осьвенціма? Всі ми вже знали, що в тамошньому концентраку вимордовують в'язнів і в виборі між концентраком і службою перекладчика в війську не могло бути вагання.

Ще кілька днів затримали нас у Прокоцімі, а потім по-одному повезли до різних військових частин. Я поїхав до Ряшева, де в палаті якогось графа приміщувався штаб мого корпуса. Тут дістав я військовий однострій, цивільний одяг відослав поштою додому.

Недовго побував я в Ряшеві, бо вже на другий день штаб нашого корпуса перенісся до схованки майже над самим Сяном, штудерно прикритої серед кущів і дерев у бараках. На другому березі Сяну видно було большевиків, що вешталися безжурно, не прочуваючи лиха. Ціла підфронтова полоса завалена була військом, амуніцією, боєприпасами. Спеціяльні відділи безнастанно маскували воєнні об'єкти, малювали на зелено, накривали свіжими галузками на сітках тощо...

Так застав нас ранок 22 червня і звідти почалася моя друга мандрівка по Україні, тим разом не в українському, тільки в чужому для нас, німецькому однострою.

А тайна, яким способом всі ми опинилися перекладчиками в німецькому війську, пізніше вияснилася. Німецька Команда Міста Кракова звернулася до Відділу Населення і Соціяльного Забезпечення в Кракові, що ним завідував полк. Бізанц, і зажадала списку освічених українців, що володіють перфектно німецькою мовою в письмі і слові. Заступник полк. Бізанца, не знаючи навіть, для якої це цілі — хоч може й здогадувався про те — переслав до Команди Міста Кракова лісту заприсяжених перекладчиків німецької мови, всіх українців і між ними одного білоруса."

Несамовиті речі діялися в Генерал-Ґубернаторстві. Кожен командир дивізії на власну руку вербував собі людей до служби і сам розв'язував собі українську проблему в своєму засягові діяння. З цілої

Европи з'їхалася хмара типів з-під темної зірки, що до того часу витирала кути по розвідках цілого світу, а тепер посунули, як гієни на жировище. Кожен мав опертя в якійсь німецькій "штеллє".[2]

Зачепилися вони і за нас. Одного ранку задирчав телефон нетерпеливо — знак розмови на далеку віддаль. Це дивне, бо такі розмови вели ми звичайно вночі, тоді й получення швидше дістати можна і кошти менші. Якийсь незнайомий голос просить Сціборського. Трапилося так, що якраз Сціборський був під рукою. Чуємо, іде розмова по-московському. Просять Сціборського негайно приїхати в дуже важній справі до Криниці. Хто? Якісь незнайомі йому грузини. Чого? Справа радіопередач пропаґанди поза большевицьким фронтом. Чи варто їхати? Може це якийсь підступ або засідка? Одначе, поїхати не завадить. В Криниці дістане він охорону від наших членів, а при тій нагоді відбуде сходини з тамошнім відділом націоналістів.

Грузини справді привезли з собою радіонадавчу станцію, що мала спочатку надавати з Криниці, а потім посуватися за фронтом у міру того, як будуть поступати наперед німецькі колони. Вони мали надавати в різних мовах і бракувало їм українця. З чийого уповноваження це діялося — не хотіли розкрити. Просили дати їм українця техніка, його навчать вони орудувати апаратом і він буде надавати український текст радіопередач. Пропаґанда йде по лінії потреб німецького війська, але не буде в ній нічого, що шкодило б українцям, наш радіопередавач буде бачити кожен текст і тим самим цілий зміст буде під нашою контролею, коли вважатимемо, що це проти наших інтересів — кожної хвилі можемо відтягнути свого чоловіка.

---

[2] Урядова установа.

Як попали вони до Сціборського? Котрийсь з них принагідно познайомився з ним давненько вже, ще в Парижі, а звідки взяв його адресу й номер телефону — не сказав. Правдоподібно від німецької розвідки.

Відмовитися, чи прийняти? Сціборський був тої думки, що це неповажна справа. І чому ми маємо приймати це з другої руки, за посередництвом обскурних еміґраційних ще й чужонаціональних розвідчиків? Крім того ці типи видавалися йому аферистами, що хочуть підживитися в воєнній ситуації, діла вони не поведуть і їхню імпрезу швидко зліквідують. Вони ж не мають за собою ніякого організаційного запліччя; це звичайні шпики на німецькій службі. Одначе, післати туди когось не завадило б. Якщо ця справа втримається, добре мати при ній свого чоловіка. Може пізніше вдалося б відділити від тої шайки українську пропаґанду і перебрати її до своїх рук. А коли нічого з того не вийде, відкличемо людину, та й стільки!

Гаразд, отже кого послати? Знайшовся під руками Микола Максим'юк, — нехай іде він. В нього технічна освіта, якийсь час студіював у Данціґу в політехніці, в польському війську закінчив старшинську артилерійську школу. Тепер возився з якимсь винаходом, як сірий кіт з оселедцем. Мав це бути якийсь новий спосіб керувати вогнем зенітної артилерії так, що ворожому літакові, раз узятому під обстріл, майже неможливо врятуватися. Показував він якісь рисунки, пояснював щось, мало хто на тому розумівся. Сич довго над тим сидів, щось думав, нарешті забрав Максим'юка з собою до німців. Понесли туди рисунки, німці списали пояснення і за які два тижні дали відповідь, що справа не дає нічого нового. Максим'юк уперто був переконаний, що його німота обманула й украла його винахід. Ну, якось нічого не чути було про революційні зміни в

техніці протилітунської артилерійської оборони, виходить, що або цей винахід таки справді був до нічого, або німці його не доцінювали.

Немалі клопоти мали ми з Максим'юком. Була це якась дивна людина, відвага мішалася в нього зо страхом, ідейність з власним шкуролюбством, добрі імпульси чергувалися з поганими ділами. Після того, як разом з нами займав він організаційний льокаль від бандерівців, прийшли на нього зажалення, що він дуже не по-товариськи повівся з тими нашими членами, що дали йому працю і пристановище. Опісля зник і не давав про себе вістки кілька місяців. З'явився нагло і прийшов з каяттям, щоб дати йому змогу до реабілітації. Казали йому піти до Львова, не давши ніякого зв'язку ні кличок, не мали довір'я. Там він буде розвідуватися загально про настрої, обсервувати життя без стичности з організаційними людьми, принесе свої спостереження і враження. Пішов. Довго не було його і я вже почав забувати про ту справу, коли він знову вигринув у Кракові. Приніс різні вістки з львівського життя, та годі перевірити, чи зібрав їх він самий, чи довідався від когось іншого. Між іншим він перший приніс вістку про арешт Василя Геника - Косія.[3] Як показалося пізніше, вістка була правдива і точно передавала обставини, серед яких його арештовано. Виходило б, що таки був у Львові. І знову проблема, що з ним

---

[3] Василь Ґеник, знаний під назвою "Косій", походив з села Березова, повіт Коломия. Був членом радикальної партії, але тісно співпрацював з націоналістами ще від часу, коли належав до УВО. До самої смерти не затратив симпатій до ОУН. У Львові був урядовцем кооперативної фабрики цикорії "Луна". Був добрим другом і товаришем, нехай же ж лишиться про нього згадка між нами, хоч і не був він нашим членом. В. Й. П.]

зробити, хто його знав, протестував, щоб не притягати його ближче до справ. Пропозиція грузинів прийшла саме впору, послали ми його до Криниці. Не минув і тиждень — а Максим'юк знову в Кракові. Що за лихо? Грузини спакували свої манатки і повіялися кудись, йому казали вертатися до своїх. Помандрував кудись і Максим'юк, як той кіт, що туди ходив, куди сам хотів.[4]

В половині травня пішли до краю зв'язкові. До того часу Іван Мицик, що сам давніше кілька разів ходив туди й назад, не дуже клав натиск на те, щоб висилати часто людей. Клопіт був не в тому, щоб тих людей бракувало, як це часом з насміхом підносили бандерівці, бо в тому часі і не так то вже тяжко було ходити до краю, коли порівняти з післявоєнними відносинами, а щодо людей, то навпаки, Мицик мусів стримувати надто запальних, що рвалися туди самі. Турботи йшли з інших причин. Доходили слухи, через принагідних людей і через кур'єрів до

---

[4] Дивні пригоди тієї людини мабуть ще не закінчені. Помимо всього була в мене якась симпатія до нього, може тому, що обидва ми походили з того самого міста Коломиї, ходили до однієї гімназії. Хоч і лаялись колись, та потім знову годилися. Я бачив його востаннє за німецької окупації у Львові 1941 року взімку. Німецька бакалійна фірма "Юліюс Майнль і Ска" оголошувала набір працівників до своїх нововідкритих крамниць в Одесі і він прийшов до мене, щоб я через свої знайомства в українських кооперативних колах виробив йому посвідку, наче він фахівець у колоніяльно-корінній торгівлі. Я вистарався йому про те. За тиждень знову стрінув його на вулиці, до Одеси він не поїхав, трапився інший інтерес — пачкувати до Варшави протитифозні щепленки. Тоді шаліла епідемія тифу. У Львові діяв "Інститут Вайґля", що годував воші і продукував протитифозну щепленку. Якимсь чином знайшов він контакт до того інституту, продавав щепленку

різних місцевостей, що низовий актив зовсім незорієнтований про внутрішні справи ОУН на еміґрації, а провідний елемент — дуже слабо. В початках навіть самі диверсанти обминали ту справу в своїх інформаціях, свідомі того, який це фатальний вплив мало б на широкі членські кадри. Їм ішлося найперше про те, щоб персональними контактами і строгими кличками пов'язати людей з собою і щойно тоді малими дозами подавати їм дійсний образ речей, що витворився за кордоном.

Тим більш трудна ситуація існувала для ПУН, що в почутті історичної відповідальности не міг собі дозволити на такі безшабашні прийоми, як їх стосували диверсанти. Довго тривало вагання в площині: чи скривати ці справи перед краєм, чи уприлюднити їх. Я був тієї думки, що зберегти в цій справі тайну — неможливо. І недоцільно. Ще сяк-так можна було говорити про доцільність до того часу, доки йшли переговори з опозицією і доки могла існувати бодай слаба надія, що буде привернена єдність в

до ґетта в Варшаві і заробляв добрі гроші. Були чутки, що злигався він пізніше з польським підпіллям. Розказував мені Юрко Кришталь, що працював тоді в Українському Центральному Комітеті в Кракові, що одного дня з'явився в нього Максим'юк, обдертий і напів босий. Утік з поїзду, що віз його до концентраку в Майданку біля Люблина. Зодягнув він Максим'юка, нагодував і дав трохи грошей — той знову десь пропав. Аж у Німеччині, перед своїм виїздом з Европи, Кришталь знову його побачив. Подавав тоді Максим'юк, що оженився з якоюсь німкою в рибальському селі над морем і рибальчить тепер разом з німаками. Там мабуть і залишиться, досить уже йому мандрівки. Та я зовсім не здивувався б, якби одного дня виринув він десь у большевицькому запіллі або в якійсь іншій частині нашої планети. Чи шукав він пригод, чи тікав від них — але пригода завжди ішла йому на п'ятах.

Організації та що опозиція підпорядкується Проводові. З моментом, коли мусіли ми поставити опозицію за борт Організації, відпала всяка потреба тримати це в тайні. Навпаки, дискреція тільки шкодила, давала можність ловити рибку в каламутній воді. Не то що не треба скривати, але навпаки, післати зв'язкових з маніфестами Голови Проводу до краю, розкрити всю правду і звільнити від обов'язку послуху всіх тих, що мали б зв'язки до диверсантів. Безперечно, викликало б це потрясення і сильно вдарило б по престіжеві Організації, але це було неминуче. Не довідається того край від нас, то довідається від бандерівців, що представляють йому факти в кривому дзеркалі.

До сьогодні не мав я підстави змінити своєї думки. Дальше тверджу, що коли б ми відразу кинулися в край і знайшли відвагу перенести сором говорити про ці речі, хто знає, яка була б сьогодні ситуація бандерівців. Вони того й боялися.

На жаль тільки один Ольжич був тої самої думки. Інші не могли рішитися, а категорично спротивився тому Іван Мицик. Він грозив, що скине з себе всяку відповідальність за монтування ситуації в краю, коли ми таким брутальним способом кинемо ввічі факти крайовим кадрам ОУН. Це їх так розслабить морально, що вони стануть нездатні до дії і треба буде всю справу зачинати наново.

Шляхетне серце Мицика не допускало до себе думки про людську підлість. Свою помилку спокутував власною смертю з рук тих, у яких ліпшу половину душі вірив.

Десь на провесні 1941 року Іван Мицик покінчив усі вступні підготови до крайової акції. Коли почалася воєнна гарячка, мусів приспішити вихід, щоб війна не заскочила його по німецькій стороні. Вирушати мали в чвірку, двома парами. На Волинь ішов Олекса Куц зо своїм помічником Бакуменком.

Першим пішов Бакуменко, ще в квітні, перепливши Буг біля Грубешова. Його завданням було перевірити адреси давних знайомих, знайти пункти опори для пізнішої акції Куца, нічого покищо не майструвати самому. Він це й зробив дуже добре.[5]

Вслід за тим пішов і Куц, через Буг переправився під Володавою. Він мав іти по слідах та умовлених знаках Бакуменка, розглянутися згрубша по Волині та стрінутися з Мициком у Львові в Онуфрія Максимова.

В другій парі пішов Іван Мицик та Богдан Онуфрик-Коник. Перейшли річку Сян коло Сянока, ішли разом, розлучилися аж у Львові. Найперше була думка, щоб Коник ішов відразу до Галичини через Сян, а Мицик щоб користувався окружним шляхом через Карпатську Україну. Це тому, що від сторони Мадярщини границя береглася багато слабше, тай майже неможливо було вберегти її в Карпатах. Невигода інша — а саме берегли там границі з двох сторін, большевики й мадяри, а в Генерал-Ґубернаторстві німці границею зовсім не цікавилися. Зате Мицик там почувався, як у себе вдома. Він був родом з села Синевідсько Вижнє на залізничному шляху Стрий-Сколе-Лавочне і добре орієнтувався в тих сторонах. Чомусь переважала в них думка іти більш небезпечним шляхом, але разом.

Завданням Івана Мицика було пов'язати з собою всі ті організаційні пункти, що досі ми різними способами стояли з ними в зв'язку, а крім того зловити контакт до діючої Крайової Екзекутиви, перегово-

---

[5] Бакуменко пробив велику зв'язкову працю на Волині. Після відвороту большевиків зловив зв'язок з Проводом і пішов до Києва. Був там якийсь час адютантом ген. Капустянського. Розстріляли його німці в Лубнях на Лівобережжі. Вічна нехай буде в нас пам'ять по вірному і доброму другові!

рити з нею і довести до її підчинення Проводові. Хто був Провідником Крайової Екзекутиви — ми не знали. Відомо було, що туди ходив Мирон, сидів там кілька місяців, але десь якраз у тому часі вернувся назад. Зате була певність, що в Крайовій Екзекутиві якесь місце займає Онуфрій Максимів, добрий наш спільний знайомий з давніх часів, засуджений свого часу за ОУН на п'ять літ, сидів з нами в тюрмах у Львові, Дрогобичі і Седльцях. Якось оминули його арешти при всіх дотеперішніх всипах. До нього то мав іти з півдня Іван Мицик, а з півночі Олекса Куц, і через нього дістати зв'язок до Крайової Екзекутиви. Якби до Крайової Екзекутиви не допитався, або якби вона відмовила вірности Проводові, тоді Іван Мицик створить іншу Екзекутиву з вірних Проводові членів, її зав'язком став би він сам та всі інші, що разом з ним пішли до краю.

Забрав він теж, чи пак завчив напам'ять різні приватні адреси, щоб у разі потреби скористати чи то з нічлігу, чи то з пристановища на довший час.

Ціла чвірка щасливо прийшла на місце свого призначення. Але Північ з Півднем не сконтактувалися перед війною. Куц зайшов до Максимова, даремно ждав кілька днів на Мицика, не діждався, вернувся назад на Волинь і там пропав. Загинув по ньому всякий слід. Після приходу німців зв'язкові Куца встановили, що пішов він на стрічу з бандерівцями і з тої стрічі вже не вернувся.[6]

---

[6] Як подає Ярослав Гайвас-Бистрий, по якомусь часі Куц щераз вернувся до Львова і там зустрілися вони обидва з Іваном Мициком у хаті Гайваса на Личакові, звідти й роз'їхалися: один на північ, другий на полудне.

З бандерівських кол вийшла чутка, що Куц попався в руки НКВД, заломився і пізніше став на службу большевикам. З оточення Лебедя подавали, що бачили його в уніформі стар-

З Коником розстався Мицик у Львові, виславши його в родинні сторони, в Рогатинщину. Швидко там Коник зорганізував цитаделю нашого руху і став сіллю в оці бандерівців, що довго не могли йому того забути.[7]

Ще заки почалася війна, прийшов від Мицика зашифрований звіт. Зв'язковий доставив його до Кракова. Ніхто з нас не мав ключа до шифру, зберігав його Гайвас, що в тому часі сидів уже в Сяноці. Негайно відправлено туди звіт. Тільки частинно міг його Гайвас розшифрувати, бо перемішалися тут

шини НКВД, між іншим мали його вживати до виловлювання українських утікачів у Чехії, головно в Празі. В тій справі велося організаційне слідство. В часі, коли пишуться ці рядки, воно ще не закінчене. Як інформують автора з міродайних кол, поза слухами і сплетнями, що вийшли з бандерівського середовища, не можна натрапити на ніякий слід не то зради Куца, але навіть його життя чи існування. Знаючи методи НКВД - МВД, можна сподіватися всього, однак **дивне те, чому не можна натрапити ні на одну особу, що сама бачила б Куца.** А хіба ж не на те брали б його большевики на службу, щоб скривати його перед людьми. Тому, як довго нема не то що незбитих доказів, але бодай правдоподібности, що Куц перейшов на сторону большевиків, краще не розпускати здогадів про ту справу, доки не буде офіційного організаційного комунікату.

Всі давні товариші Куца свідчать про його ідейність і жертвенну працю. Хоч це й не дає іммунітету перед диявольськими методами большевиків ломити людські душі, все ж таки відомо, що легше заломитися людині припадковій, як високо ідейній.

[7] Бандерівець Микола Сидор-Чарторийський в цитованій уже книжці пише:

"Містечко Рогатин було єдине на цілу Соборну Україну, що мало "провід" міста вороже наставлений до акту

віднови української державности. (Відома бандерівська імпреза 30. 6. 1941, прим. З. К.).

Зміна Управи міста на "нову" відбулася завдяки п. Коникові-Онуфрикові, який, добившися з еміґрації до своєї родинної місцевости, почав **при помочі німців киринити так довго, доки не наставив тут "своєї влади".** (Від Сяну по Крим, В-во Говерля, Нью Йорк 1951, ст. 82).

В той час, коли п. Сидор-Черторийський вичікував, щоб німці прочистили йому дорогу до Галичини, Коник-Онуфрик продерся через большевицькі застави і нелеґально діяв у підпіллі Рогатинщини майже два місяці перед війною. Освідомив він свій повіт і не диво, що ціла околиця показалася опісля відпорна на бандерівську пропаґанду.

Олекса Чесюк з Волині так свідчить про Куца:

Сл. п. Олексу Куца запізнав я в луцькій в'язниці в 1935 році, там разом з ним відбував я свій присуд за ОУН. В той час у луцькій в'язниці було нас усього 25 націоналістів. Куц прибув з Берези Картузької. З першого дня його постанова була зібрати нас усіх до однієї камери і це йому вдалося. Хоч прийшлося нам усім багато перетерпіти, та ми були переможцями й дістали все, чого домагалися від тюремної адміністрації. Вже тоді побачили ми, що О. Куц — людина з сильною волею, твердим характером і всеціло віддана для ідеї.

Польський суд засудив його на дванадцять літ тюрми. Як сьогодні бачу його, з усмішкою ввійшов до камери, коли привели його з суду, ані трохи не змінений і з тою самою енерґією продовжував навчання, як з першого дня. "Було б дурне, якби ми, націоналісти, дармо сиділи в тюрмі й марнували час. Кому тюрма — а нам школа." Завдячуємо йому, що багато навчилися і скористали в тому часі.

З приходом совєтської влади я жив у підпіллі. Провідником на цілу Волинь був тоді Іван Скоп'юк — псевдо Норчак. Від нього дістав я наказ виїхати на поліський терен і там ставити організаційну сітку. Після трьох місяців дуже тяжкої праці — Полісся сильно було скомунізоване — вдалося мені зорганізувати п'ять районів, а в кожному по десять людей.

По трьох місяцях я вперве вернувся в луцький район, щоб скласти звіт. Це саме був час розбиття нашої Організації, та я про те не знав. Провід Бандери вислав своїх поручників, щоб перебрати провід Волині в свої руки. Поручником був Ананій Закоштуй, якого я знав особисто з в'язниці в Луцьку, а другий називався Лобай, мабуть походив з Бродів у Галичині. Вони ганялися по селах і шукали за нашим проводом.

Склалося так, що большевики зловили Івана Скоп'юка та його заступника Степана Мазурця і замучили їх на смерть. Була це добра нагода для бандерівських посіпак перебрати провід і так сталося. До нас ішли зв'язкові від Проводу, одначе бандерівці їх виловлювали й нищили, значно пізніше довідалися ми про смерть з їхньої руки Євгена Шульги, Григора Мисковця та інших, з назвища мені не знаних. На мій запит, чому зайшла зміна в Проводі і чому про те нікого не поінформовано, дістав я відповідь: "Полковник Андрій Мельник уже за старий, він є на відставці, його місце перебрав Бандера".

Пройшов якийсь час, мене запросили на зустріч з бандерівським провідником А. Закоштуєм. Він сказав мені: "Через границю перейшов Олекса Куц. Він тебе знає і напевно зголоситься на твою адресу. Наказую тобі арештувати його і доставити до нас, а як буде ставити спротив — убити, бо він зрадник і працює для большевиків."

Сильний це був удар для мене, не міг я повірити, щоб Куц був зрадником. Ніяк не міг я прогнати сумних думок, вертаючися в свій терен.

Минув тиждень і мій зв'язковий зголосив, що прийшов Куц і конечно хоче мене бачити. Того самого вечора зустрівся я з Куцом у нашій підпільній криївці. На верху стояв бойовик, мав пильнувати, щоб Куц непомітно не вийшов з криївки. Завважив це Куц. Мав він з собою "Білу" і "Чорну" книгу та вияснив нам справу бунту в Організації, аж тоді полуда спала нам з очей і ми зрозуміли всю правду. Було і жалко і соромно і гидко.

Іван Мицик
Організаційний Референт Крайової Екзекутиви ОУН у ҐҐ.

два коди. З того, що можна було відчитати, виходило, що всі прийшли щасливо на місце, покищо не зловлено контакту до Крайової Екзекутиви, тільки до окремих її членів, відвідано усіх людей на поданих давніше зв'язках і всіх приватних адресах — всі живі і здорові — робота розгортається щораз краще, зростають воєнні настрої, дальший звіт слідує.

Куц запитав мене, чи маю я зв'язок з Закоштуєм, йому конечно з ним побачитися, щоб наладнати організаційні справи. Порадився я з друзями і сказали ми Куцові, що нема чого йому шукати зустрічі з бандитами. Не хотів він у те вірити. "Я добре знаю Закоштуя, — говорив він, — був його провідником і не можу повірити, щоб він зробив мені щось зле".

Не було вже часу висилати другого звіту, бо спалахнула воєнна заграва. Мицикові не судилося побачитися з друзями. В містечку Галичі заманили його бандерівці на якусь організаційну стрічу і з тої хвилі вже його ніхто не бачив. Згинув так, як багато інших, від братніх українських рук.[8]

Все ж таки я не подав йому зв'язку, лякаючися за його життя. Так і пішов він шукати зв'язку на власну руку. Як пішов, так і пропав.

Пізніше наші люди перевели слідство в справі Куца і ствердили, що вбив його Закоштуй під тодішнім своїм псевдом "Василь". Вбивник Закоштуй сам потім загинув у партизанці з німцями.

А все те є щира правда і я готов заприсягнути її, хочби й зараз."

[8] За інформаціями Ярослава Гайваса-Бистрого, що після приходу німців до Галичини провадив слідство в тій справі, Іван Мицик загинув у районі Єзуполя-Галича, невідомо, чи в дорозі до містечка Пістина на Підгір'ю, чи вже в часі повороту. Іван Климів-Леґенда проговорився йому, що Іван Мицик є там у бандерівців і що незабаром повернеться до Львова.

VIII Розділ

ПРИЙШОВ ВЕЛИКИЙ ДЕНЬ

Довідуюся про війну в поїзді. — Ніякої політичної пропаганди. — Чи прилетять большевицькі літаки? — Гітлер до німецького народу, а Ганс Франк до "громадян Генерал-Губернаторства". — Звернення проф. Кубійовича. — Дурне положення української преси. — Гарячкові дні. — Перші вістки з-над границі. — Відмаршували оперативні групи. — Телефон з німецького штабу в Ряшеві. — Зловили Гайваса! — Його пригоди в дорозі на Львів. — Події у Львові і бандерівське проголошення української держави. — Надзвичайне засідання ПУН. — Становище Голови Проводу. — Однодніввка "Українського Національного Комітету". — Ніхто ним не цікавиться, тільки... Альфред Розенберґ. — Скоропостижний кінець цього Комітету. — Відійшли культурники на схід. — Переговори з Маланюком. — Вимарш Сціборського і Сеника. — Перехід Бойдуника у власному його свідоцтві. — Німці конфінують полк. Мельника в Берліні. — Остаюся самий у Кракові.

В другій половині червня, коли вже вся підготова була за нами і ми з дня на день вижидали вибуху війни, поїхав я на кілька днів до Криниці, на відпочинок біля моєї родини. Ніхто не пізнав би тепер Криниці. Скрізь українська мова, українські написи, з жидів і поляків ані сліду. Час-до-часу промчить німецьке авто, покажеться цивільна або військова німецька уніформа, а позатим куди не глянь — самі українці. Українська вчительська семінарія

для дівчат, український Повітовий Союз Кооператив, українська міська рада, українські відпочинкові доми й оселі, по вулицях ходять лемки, що колись несміло і крадьки перед людським оком промикалися через прадідівське своє місто. Аж дивно, як мало потрібно часу, щоб зникли двадцять літ інтенсивної полонізації...

На кожному кроці знайомі, приємно говорити тільки про погоду, прогульки, купелі й всякі дрібнички, якби не було на світі війни, большевиків, револющії... Всякоє земскоє отложім попеченіє... Лагідне й запашне гірське повітря заспокоює нерви, наводить сон на повіки. Тут газети мало хто читає і до радія не надто цікавий, все те залишилося десь там далеко в Кракові, Сяноці, Ярославі, Холмі...

Приходить неділя, пращаюся з жалем, треба досвіта вставати, щоб поспіти на поїзд до Кракова. Бо завтра знову все по-старому: клички, кур'єри, література, інструкції. Інколи здається, що остогидло те все, та вистане, щоб ви кілька днів здалеку від того побували — незрима сила тягне вас назад.

На станції рух невеликий, у тому сезоні мало хто виїжджає з Криниці, натомість поїзди з долів викидають повні вагони людей. Садовлюся сам один у цілому переділі, приходить момент, коли рушити має поїзд. Якийсь рух счинився на плятформі станції, стоїть купка людей, розмахує руками і щось з запалом до себе говорять. Кришки розмови долітають до вух: радіо, шоста година, бомбардування, Гітлер говорить... Невже війна? Куди там! Хто може думати про війну в цей чудовий, пахучий і сонячний ранок!

Захекала машина, колеса розгойдуються поволі в бігові, рейки крутяться серпентиною серед прекрасного краєвиду лемківських гір. Так гарно й тихо всюди... Навісні думки сверлують мізок... Може й правда це? Всі свої авантюри Гітлер зачинав над

ранком, але звичайно в суботу — це його щасливий день — а сьогодні неділя...

Немає вже спокою. Швидко мчить поїзд, та мені здається, що він суне черепахою. По дорозі самі малі станції, але ось і Тарнів, більший залізничий вузол, тут пересідаються на інший поїзд. На станції говорять уже про війну, справа зовсім певна, вранці почалося, німці в радіо чули, вже ніхто з тим не криється. І хочеться вірити і все ще годі прогнати недовір'я з серця... Як дивно! Ось уже шість годин, як почався кривавий герць, на нього ми більш як двадцять літ чекали — а тут нічого не змінилося навколо, сонце світить так само, як світило вчора і світитиме завтра, в поїздах нема руху, люди зайняті своїми справами, як учора й перед роком, там ось якийсь дядько їде в поле, косовицю мабуть зачинати, тут будник зустрічає поїзд з хоруговкою — так робить він може ще з австрійських часів — все йде по-старому, якби нікого не цікавило те, на що ждали мільйони й мільйони людей... Стакато ритмічного руху коліс надає гостроти думкам...

Там десь розгоряється пекло офенсиви від Карпат по Балтійське море. Цікаво, який опір ставлять большевики. Може відплата буде цієї ночі? Треба сподіватися літаків над Краковом. А наші друзі здовж границі від Сянока до Білої Підляської? Що думають тепер вони, після стільки тижнів нервового нап'яття? Чи вирушили вже?

Серед таких думок поїзд заїжджає на станцію в Кракові. Нічого тут не показує на нову війну. Обсервую обличчя поляків — ані радости ані смутку. Одначе більшість з них напевно радіє, що Німеччина вплуталася в нову війну. Та ще й з яким противником!

Трамвай підвозить мене на Зелену вулицю, навіть додому не вступаю, щодужче біжу до нашої централі, жадібний нових вісток. Є там усі: Сич, Гриб,

Сціборський, Ольжич, Вассиян, Оршан. Позатим у домівці пустка, ніхто там не працює в неділю, нема жодних курсів, тільки дижурні для зв'язкової й кур'єрської служби. Сьогодні перед веде Сич. Розводиться над мілітарною сторінкою нової події, водить прутом по мапі, снує якісь здогади. В усіх атмосфера втішна, але й приглушена якось. Налито повні груди радости, що сціпилися оце з собою страшні дві сили, а конфлікт цей повинен принести упадок москалям. І хоч темно на горизонті перед нами, стрімкий і скелястий шлях перед ОУН, та є принаймні якісь надії і можність користати з політичного струсу на сході.

Розмови йдуть пізно в ніч, спокійні якісь, позбавлені гарячковости, аж занадто зрівноважені.

Цеї ночі кожен сподівався большевицьких літаків, на диво ніч проминула спокійно. Так само друга й третя — ніхто не бачив большевицьких літаків поза лінією фронту.

Вранці хапаємо за газети. "Кракавер Цайтунґ" приносить коротке повідомлення, що "фірер" говорив "до німецького народу" про своє рішення випередити большевицьку аґресію, а в той сам час танкові колони рушили через границю й ескадрилі літаків скидали бомби на більші міста й вузли залізничної комунікації. "Я рішився знову скласти долю й майбутність німецької держави й німецького народу в руки наших вояків. Нехай Бог допоможе нам у цій боротьбі!" — такими словами кінчав Гітлер свою промову по радіо.

Ще якась довша редакційна стаття, нема терпеливости її читати. На самому низу — що за диво? — щось українськими літерами! П'ять рядків лаконічного повідомлення на українській мові про війну на сході, що принесе українцям звільнення від большевизму і право вільно молитися й виконувати ре-

лігійні практики. Та й стільки всього, на що міг здобутися гітлерівський пропаґандист.

Яке ж це безмірно дурне, цих п'ять українських рядків у німецькій газеті! Неначе на глум. Що й не казати, як не обдарував Господь німців, але розуму їм таки поскупив. Чи бачив хто, щоб пориватися війною на двістімільйонового колоса, зложеного з мозаїки національностей, і не знайти для них ні слова надії й заохоти, щоб перетягнути їх у свій табір? Ні, це не може скінчитися добром...

Ганс Франк, сатрап у Генерал-Ґубернаторстві, і собі не хотів лишитися позаду свого "фірера". Міг Гітлер говорити до німецького народу, чому б не виступити йому з проклямацією до "людности в Генерал-Губернаторстві"? Подаємо внизу це "звернення", як зразок безглуздя німецької воєнної пропаґанди:

> Громадяни й громадянки Генерал-Ґубернаторства! Згідно з наказом Фірера Великої Німеччини німецька збройна сила з сьогоднішнім днем перейняла активну оборону християнської Европи проти найбільшого ворога християнства й західньої культури. До цього примусила необхідність покінчити раз на все з большевицькою кертичною роботою та з фальшивою політичною грою совєтського уряду.
>
> Націонал-соціялістична Німеччина — як носій і виконавець нового ладу суспільної справедливости — вхопилася за зброю проти большевизму після того, як дістала в свої руки незбиті докази, з якими перфідними засобами приготовлялися володарі Кремлю, в спілці з ворогами Німеччини, під маскою договірних умов знищити творення нового ладу й поширити вогнище війни. З сьогодні оповіщеної відозви Фірера Великонімеччини та з заяви німецького уряду виходить виразно, що мирові намагання Німеччини вже від двох літ совєтський уряд систематично саботував. Рішення Фірера Великоні-

меччини вжити найсильнішу збройну силу світа з її союзниками до ґіґантського вмаршу від Нордкапу до Чорного Моря — це був одинокий засіб взяти Европу під охорону перед загрозою большевицького терору.

Громадяни й громадянки Генерал-Ґубернаторства! Ви знаєте, що треба думати про Совєтський Союз! Ви знаєте, як Вашим землякам поводилося з другого боку Буга й Сяну впродовж останніх двох літ! Ви стоїте під певною охороною німецької збройної сили, що зуміє сповнити свої завдання! Можете спокійно виконувати свою щоденну працю! Перед кожним з Вас виростають також особливі обов'язки, що Ви їх маєте сповнити у Вашому власному інтересі, розважно і здисципліновано! Не давайте себе вводити в блуд фальшивими сплетнями, тільки будьте свідомі сили німецького меча, якого вістря почислиться з московськими зрадниками і знищить найбільшого ворога християнської цивілізації!

Д-р Франк,
Генерал-Ґубернатор

Краків, дня 22 червня 1941.

Що сподівався осягнути Франк цією відозвою? Що давала чи обіцювала вона "громадянам Генерал-Ґубернаторства"? Це тайна, що на неї міг би відповісти хіба один тільки Ганс Франк.

Випадало щось сказати українцям і від Українського Центрального Комітету. На жаль, забулися десь наші наради й конференції, замість "маніфесту до українського народу" вийшло підстрижене під вимоги гітлерівської пропаґанди бліде слово, що нічого не казало і сумно гляділо на нас зо сторінок "Краківських Вістей":

У ВЕЛИКУ ХВИЛИНУ

День 22 червня 1941 року — це день великого, довгожданого, переломового історичного моменту. На наказ Фірера німецького народу рушили німецькі збройні сили на Схід у царство темряви і жидобольшевицького звиродніння. Цілих двадцять років каралися там поневолені народи й гинули в муках мільйони. Зокрема вигибав там наш багатострадальний народ, винищуваний кремлівськими садистами.

З днем 22 червня прийшла врешті в наших геройчних визвольних змаганнях нова можливість здійснити найвищий наш національний ідеал. Серця наші переповнені вдячністю до Всевишнього за те, що дав нам дожити до щасливого моменту. Перед нами нова спроба — спроба нашої державної зрілости. Мусимо здати тепер довго приготовлюваний іспит нашої зорганізованости, здисциплінованости, працездатности, ідейної жертвенности. Кожний з нас мусить до глибини перейнятися думкою, що на ньому "мільйонів стан стоїть, що за долю мільйонів мусить дати він одвіт".

Нехай же ж почуття великої відповідальности супроводить кожну нашу думку, кожне слово та кожний учинок, щоб у висліді наступило здійснення того ідеалу, за який гинули мільйони найкращих синів і дочок української землі.

В цю радісну історичну хвилину особливі почування звертаємо в бік непереможного німецького вояка, що в своїх епохальних змаганнях за новий лад Европи скропив кров'ю і наше визволення з тюрми народів.

Повсякчасно молитимемо Бога за Фірера великого німецького народу, за його лицарське вій-

сько, за щастя, за здійснення всіх задумів його на остаточну перемогу.

Володимир Кубійович
Провідник УЦК

Краків, дня 22 червня 1941.

Щоправда, всі українські леґальні чинники та вся українська преса знайшлася в дурнуватому положенні. Вони **мусіли** говорити, в той час, як підпілля могло мовчати. А нарід покищо не заглиблявся в політику, він радів самим фактом війни, не прочуваючи, що вона йому принесе. Виливати йому відро холодної води на голову в цьому моменті значило б відбирати йому віру, якої так дуже буде потрібно в найближчому часі. А з другого боку, неможливо не скласти данину урядовим німецьким вимогам і мовчати в моменті, коли страшна заграва загорілася на Сході.

І що могла дати в той час українському народові леґальна преса? На одверту опозицію іти не могла, бо її не було доцільно, а сказати того, що хотілося б — не вільно. Наведемо тут передову статтю часопису "Краківські Вісті" в першому числі після вибуху війни з дати понеділок дня 23 червня, щоб дати образ того, як могла і про що писала в той час українська преса:

ЗДІЙСНЮЄТЬСЯ . . .

Вже другий рік читаєте наш часопис і дивуєтеся, чому це ми промовчуємо те, що найважніше для Вас, що Вас цікавить, пече, болить, роз'ятрює рани в серці — чому не приносимо вісток з рідного краю, цього подиху євшан-зілля.

Не думайте, що ми не розуміли Вас. Розуміли — і мовчали не тому, що "мовчанка це золото",

або що "козак знає, та мовчить", а тому, що вимагала цього хвилина.

І Ви навикли. Зрозуміли, в чому річ, і зрозуміли нас. Зрозуміли й вимогу дійсности, що треба — мовчати, працювати, ждати і... вірити.

Врешті прийшов час. Ваші сни, ваші мрії сталися дійсністю.

Це наш Великдень! "Друг друга обнімем"... браття і сестри.

Ви чуєте воскресні дзвони: конає кат, тріщить царство сатани — світ мусить повірити в чудо і справедливість Божу!

Заблиснуть до сонця волі скаламучені озера, вітри свободи повіють понад могилами дідів, батьків, що голови за волю поклали, — повівають над тим великим цвинтарищем народу, де спочили сном вічним мільйони замучених голодом, заморожених у дикій півночі Соловок, у тайґах Сибіру, Білому Каналі, закріпощених у пустарах Монголії і Туркестану.

Ще тому день живі могли завидувати їм вічного спочинку — що муки їх уже скінчилися, що не бачуть цього всього — нині стократь щасливий той, хто дожив тієї великої хвилі!

А проте будьте спокійні. Будьте гідні менту, що прийшов. Не екзальтуйтесь, а будьте вояками на сторожі нашої долі. Не попадайте в дурман шалу від радощів, не марнуйте зайво хвилин: послух, карність, мовчаливість, праця — це нинішній наказ!

Праця, і ще раз праця! Подвійна, потрійна — з натугою всієї сили — вдень і вночі! Кожний на своєму місці, якби нічого й не сталось.

Тоді Ви докажете, що вмієте підтягнутись до всіх вимог, що вмієте не лише сумувати, зідхати, тужити, але й мовчати і працювати, насторожившись.

Не опускайте рук! Робіть те, що робили, що Вам робити кажуть. Цим виконаєте найкраще свій святий обов'язок перед Батьківщиною і тим великим, що її чекає.

Ми, нині, на переломі того, що було досі і що перед нами — старатисямемо докласти всіх зусиль, щоб наш часопис був Вам найкращим другом у ці "Дні Великі", щоб приносив Вам не лише вістки радісні, вістки цікаві, але й те, що найважніше: пораду від душі й серця.

Л. Л.

Не такої мови хотів та очікував український нарід, тому й не диво, що звертав він свої уші в іншу сторону, звідки йшов гомін революційної хвилі, де від нього не самої тільки праці, але й боротьби вимагали.

Аж тепер зачалися гарячкові дні. Атмосфера підогрілася і зразу ж підскочила аж до точки кипіння. В Українському Центральному Комітеті, в Допомоговому Комітеті, в нашій організаційній домівці, під українською церквою в місті, в ресторанах і на вулицях, де жили українці — неописаний рух. Люди стоять купками й жестикулюють, кожен хоче сказати, що він чув у радіо, що писала сьогодні газета, якого він дістав листа від "добре поінформованого" знайомого. Сплетні і правдиві вістки перемішані, годі в тому визнатися.

Напливають перші вістки з-над границі організованим шляхом. На північному відтинку по коротких боях і густій стрілянині німці пішли наперед, північна маршова група ОУН уже в ході. Давня німецько-большевицька границя збережена, обсаджена різно, то військом, то старою, скріпленою пограничною сторожею, то навіть подекуди поліцією.

Боїв на середньому відтинку, принаймні поблизу границі, не було. Після перших стрілів, що зірва-

ли з раннього сну українців у Перемишлі, німці перейшли Сян, але міцно обсадили границю. Середня група з Ярослава помаршувала аж за три дні, кілька одчайдухів вирвалися наперед.

В Сяноці спокійно, по большевицькому боці ходять стійки. Аж не хотілося вірити, що вже почалася війна. Німці тут аж ніяк не ладилися до маршу, мабуть рахували на те, що загрожені оточенням з флянку большевики самі відтягнуться. Через те наше Центральне Оперативне Керівництво забарилося і стратило кілька цінних днів. Прийшла вістка, що Гайвас зо своїми людьми поїхав до Перемишля, щоб звідти скоріше передістатися до краю під охороною центральної маршової групи. Південня маршова група ще жде в Сяноці.

Все ще нема достовірних відомостей з самого фронту. Нічого не кажуть воєнні комунікати поза тим, що "ідуть зажерті бої", взято багато полонених, наші панцерні з'єднання посуваються наперед" — ані одної місцевости, щоб зорієнтуватися, куди пересунувся фронт.

А тут уже дехто й валізки спакував, ладен рушати до Львова...

Телефон на бюрку Сича задирчав якось нервово. Ого, мабуть і телефоністка під воєнним настроєм, бо це замісцевий виклик. Говорить Ряшів — по-німецьки. Що за біс? Нікого в Ряшові не маємо!

— Чи є пан полковник Сушко?

— Хвилину, зараз покличемо, є в іншій кімнаті.

Входить Сич.

— Що? Так, так! Добре знаю, це своя і певна людина! Добре, ще сьогодні там буду.

Сич відкладає слухальце, наша цікавість зависла в нього на устах, ждемо, що скаже.

— Гайваса зловили. Привезли до штабу розвідки в Ряшеві, просять приїхати, зідентифікувати.

Ов, це погано! Перша вістка про наших маршовиків і яка ж недобра!

За годину Сич мчить автом до Ряшева. Нетерпляче ждемо на знак від нього. Нарешті знову обзивається телефон.

— Все гаразд. Гайваса звільнили. Говорю зо штабу. Вертаюся завтра, будьте спокійні.

З полегшою віддихаємо. Це ж страшний удар, що за одним махом обезголовлював наше Центральне Оперативне Керівництво.

Гайвас закрутив таку історію, що німота аж роти з дива повідчинювала. Покликався на полковника Сушка — в штабі його назвище було відоме, а знайшлися теж і такі, що знали його особисто. Отож, наче б то з його доручення створено спеціяльні "команди" з призначенням продиратися в большевицьке запілля, сіяти там диверсію, а головним чином нападати на штабові большевицькі осередки, щоб чинити паніку і дезорієнтацію. Ці "команди" в більшості вже ждали поза большевицькими лініями, до них в останній хвилі мали з цього боку доскочити нові люди з інструкціями, і от одного з них, його самого, німці перейняли та унеможливили йому виконати своє завдання.

Все те виголосив він з такою певністю себе, що німакам заімпонувало. Десь поділися погрози, на те місце прийшло збентеження і ніяковість. Що ж, це може бути правда. Ану ж замішана в те вища військова влада? Не погладить їх за те по головці.

Сич усе те потвердив і обох наших "зондеркомандо" негайно випустили, ще й дали їм папері, що йдуть вони на схід у важних справах, проситься не чинити їм перешкод. Ці папері дуже їм пізніше придалися, навіть уже після того, коли втратили свою важність. Та послухаймо, як про те говорить самий Гайвас.

"...Вибух війни 22 червня застав мене в Дуклі в Карпатах. Я негайно зо своїм приятелем Остапом Улицьким вибрався в дорогу. Нашою найближчою метою був Сянік, де очікувала нас група людей на чолі з Т. Баком і Броварем. В дорозі ніяких особливих клопотів ми не мали, хоч з якихсь причин мусіли кусень дороги йти пішки, а не їхати залізницею. І власне на цьому куснику приходилося нести тяженьку торбу Остапа Улицького, який замість більше хліба та сала на дорогу забрав з собою цілу масу нот. Сперечатися з ним у цій справі не помагало, бо він до них прив'язував якесь мало що не магічне значення і хоч, ішовши пішки, перекладав їх з руки в руку, все ж таки не хотів залишити. Попікся і я на тім, бо хоч не дириґент, але час до часу мусів перебирати на себе цей духовий тягар.

В Сяноці ми застали друзів, готових до вимаршу. Але війни ані сліду. Коли перед Сяноком ми бачили розташовані німецькі гармати й багато війська, то в Сяноці того всього не було. Ми кинулися з запитом до наших знайомих, але їхні відповіді не йшли далі, як "чорт його знає, що воно таке". Зайшов я до свого знайомого М. Коржана, з якого квартири, що була приміщена в будинку над самим Сяном, видно було в глибину терену, обложеного большевиками, і звідси нічого особливого не побачив. Правда, в будинку, де жив М. Коржан, був поставлений важкий німецький кулемет і було багато вояків, але на тому й кінець. А по большевицькому боці завважили ми через далековид далеко за свіжо збудованими будинками рухи большевицьких вояків.

Звідси пішов я далі шукати "слідів війни". Але в місті всюди спокійно. Не лише починають нарікати на те наші друзі, але й "цивілі":

— Ліпше постріляли б трохи. А так, то лихо його знає, що воно значить і чого сподіватися. Ану ж большевики вночі зроблять наскок і нас повигортають, як курей.

Врешті прийшла ніч і ми побачили, що наші "стратегічні" розрахунки не оправдуються. Ми думали, що большевики, загрожені німецьким клином з району Кристинополя над Бугом, а другим з Румунії, відразу почнуть відступати з кута напроти Сянока. А тим часом воно зовсім не так. Зате почали приходити відомості, що в районі Перемишля-Радимна-Ярослава почався великий німецький наступ і большевики з поспіхом відступають. Значить, треба туди.

Раненько ми зірвалися зо Стахом та взявши його пісеньки й ноти, а поменше хліба, бо на те вже не було місця в торбі, подалися окружною дорогою на Ярослав. Там зразу зайшли до нашого приятеля, О. Зеленого. В нього в хаті — величезний рух. Двері не замикаються Люди приходять і відходять. А вісток!.. І щораз нові...

Так, тут почався наступ. Большевики втекли з-над границі, але не дуже глибоко. Зв'язковий перейшов уночі Сян і над ранком вернувся назад. Люди, що на місці, рішилися цієї ночі вислати звідунів, щоб ті пішли глибше в терен і подали, як можна просуватися. Рішаємо відразу, що цієї ночі піду я зо зв'язковим. Розвідаю всі умовини, загальне положення і коли не передам ніяких протилежних відомостей, значить усе впорядку й інші чергової ночі починають переправлятися, згідно з пляном.

Досі дискусія йшла гладко. Почалася гарячіша, коли треба було рішитися, хто піде зо мною. Сл. п. Іван Рогач настоював, що власне він повинен бути ним. Ледве ми його стримали, з уваги на його серцеві недомагання, щоб почекав

"одну-однісеньку" ніч. Зате пішов зо мною інший закарпатець, Кузьмик-Петренко.

Була темна ніч. Ми йшли швидким кроком головною дорогою з Ярослава до Радимна. Гнала нас спрага пригоди й непокірне бажання якнайскоріше опинитися по другому боці Сяну. А дорога була досить довга. Ганялися німецькі автомашини, що перешкоджали нам. Нарешті ми відійшли відповідний кусень і там зійшли на поля. Наш провідник, молодий робітник, обізнаний докладно з околицею, був досконалим зразком поєднання простоти й щирости селянського хлопця, що ним він був ще кілька років тому, і "облітаного" молодого міського робітника, що ним він став останніми роками. Він без труду знаходив найкращу дорогу і ми незабаром побачили перед собою надсянські лози. Тут прилягли в високій траві. Надслухували. Свіжа й вогка від роси трава була пружива й дихала силою. Спокійне небо стояло високо. Від річки йшов легкий шум води і лоз. А позатим тихо... Так приємно було полежати в траві, приложивши вухо до землі. А кільканадцятьох хвилинах наш провідник:

— Ідемо. Тут треба приготовитися. Провірте кишені, щоб чогось не згубили. Штани і взуття треба зв'язати в клуночок, решту скинемо над самою річкою. Коли б що сталося, збираємося по другому боці в отакому-то місці...

Пішли. Пружива трава вгиналася відчутно під босими ногами і нікого ніде не видно. Ще кілька кроків і ми між лозами. Скинули решту вбрання, зсунулися в воду, холодна вода очерствила тіло, ще більше загострила змисли. Попереду провідник. Хоч як уважно ми йшли, вода з плеском вдаряла об наші тіла і з шумом летіла вниз. Але ось беріг. Вискочили... Відбігли кільканадцять кроків, убралися, а там чорною стіною

Микола Кузьмик (Петренко)
член мандрівного апарату пропаґанди ОУН.

перед нами — село. Ще пару хвилин і ми на квартирі зв'язкового. А тут якби чекали на нас. Багато людей, багато питань, що вимагають настирливо негайної відповіді. Озброєні докладно визначеними інструкціями та й досвідом 1939 року, повчаємо, що і як робити. Так застала нас рання зоря. Проспавшися трохи, встали, попрощалися зо зв'язковим, передали вістки до Ярослава і найкоротшою дорогою вибралися в напрямі шляху, що йде з Радимна через Краківець на Яворів.

Скоро вийшли в поля і тут побачили перші свіжі сліди боїв. При дорогах тіла бійців уже спочивали в свіжих могилах. Зате в полях, у мо-

лодих житах і густих столочених пшеницях вони лежали безладно порозкидані так, як їх застала смерть. Столочене збіжжя, здерта земля — єдині свідки останніх болів і конвульсій. Деякі тіла знівечені, а деякі поражені нагло, тільки простяглися, тримаючи кріси в руках.

Спочатку прокинулася в нас лють на них: вони прийшли загарбати нашу землю, зруйнувати наші хати і ось постигла їх заслужена кара. Але опісля думка: хто його знає? А може це наші брати зо Сходу, пригнані сюди силою, віддали своє життя за чужу справу? Мабуть Кузьмик думає про те саме. Бо по хвилині:

— Друже, провірмо документи вбитих. Де ж так іти, не знавши, хто вони такі? Може свої, то хоч згадаємо, заки їх тут безіменних зариють у землю.

Недалеко від нас з одного боку пільної дороги лежала зелена большевицька торба і кріс, а з другого боєць. Мабуть ранений просунувся через дорогу, шукаючи захисту між кулями і тут, на краю лану з молодою, туго зеленою бараболею, заснув навіки. Тяжко якось торкатися тіла незнаної людини. Я перехилив його на бік, а Кузьмик розіпняв ґудзики на грудях і витягнув полотняний портфель. Убогий портфель, витертий, що мав за собою роки служби...

Хвилина, Кузьмик підніс очі і каже:

— Москаль. Ходім...

Засунув портфель назад і ми швидко подалися наперед. Після того вже не були цікаві, хто такі небіжчики і навіть не говорили про те. Пройшли якесь село. Увійшли в друге. Проходячи серединою села попри кузню, що над дорогою, натрапили на заставу з групи молодих людей. Деякі з них були з крісами. Молодий хлопець з синьо-жовтою опас-

кою на рукаві, зодягнений по-міському, видно старший у групі, зупинив нас, питаючися:

— Ви звідки йдете?

— З Німеччини, — відповідаємо.

— Маєте кличку? — питається він.

— Очевидна річ, що ні. Зрештою — не ваша це справа.

Він почав настоювати, щоб ми вилегітимувалися. Тоді Кузьмик показав свій документ, виданий Українською Установою Довір'я в Німеччині, і це хлопців задовольнило. Ми зорієнтувалися, що це бандерівська застава, тимбільше, що хлопець з опаскою на рукаві сказав нам, що він теж щойно прийшов додому з Польщі, тобто з т. зв. Генерал-Ґубернаторства, де він був на еміґрації. Кузьмиків берлінський документ на німецькій мові переконав його, що нас слід пустити.

Минули ми це село і незабаром вийшли на битий шлях під Краківцем. Щораз більше німецького війська. Обози, автомашини, гармати, піхота. Врешті входимо в Краковець. Ніхто не питається нас нічого. Цивільного населення ніде не видно. Де б засягнути язика? Рішили запитатися німців, де фронт, як далеко можна йти. На подвір'ї якогось господарства, що при самій дорозі, група німецьких вояків і підстаршин. Підходжу до них, вітаюсь "урядово" й кажу, що я є "дінстліх" (службово) та маю йти зо своїм колегою на Яворів.

При тому показую свій "шовковий" документ. А цей документ то був своєрідний "сезаме-сезаме-відкрийся!" Дістав я його під кінець 1939 від інженера Євгена Врецьони. Вистарався він їх для декількох людей, яких завданням було працювати над кордоном. Документ був виставлений дуже високою військовою установою і робив відповідне враження на німецькі органи. Друкований на кращої якости шовковому полотні-папері, дістав у нас

назву "шовковий". Коли літом 1940 року настав розлам в ОУН, інж. Є. В. хотів його забрати від мене назад, одначе, знаючи вагу документу, я його затримав.

Глянувши на цей документ, німець сказав:

— Ти сиди тут. Той Яворів десь під Львовом, а большевики ось тут на передмістях Краківця і довкруги. Кожної хвилини може бути бій.

Подякувавши за такі непотішаючі вістки, ми подалися глибше в містечко, бо тут, на його краю, виглядало якось небезпечно. В одному з господарств побачили на подвір'ї старого дядька. Підійшли до нього і заговорили. Дядько радо погодився примістити нас у себе, кажучи:

— Буде мені веселіше, бо всі порозбігалися.

Почтивий дядько ще й нагодував нас кашею і картоплею. Розмовляючи з ним, ми раптом почули надворі стрілянину. Вискочили на подвір'я і побачили перебігаючих німців, які, перескочивши дорогу, зайняли бойову позицію по другому боці. Ставши під стіною, ми очікували, що буде далі. Наше очікування перервала большевицька артилерія, що обстрілювала містечко. Її стрільна перелітали понад нами й падали десь на передмістя, або навіть на поля. Десь появилася на дорозі якась молода дівчина, що з божевільним криком бігла перед себе, а за нею старша жінка, мабуть її мати. Ніхто на те не звертав уваги. Наш дядько ввійшов у льох, що під будинком, і нас тягнув за собою. Але це виявилося непотрібним, бо незадовго стрілянина втихла. Після того дядько виліз з льоху і десь зник. Ми подалися в його стодолу, прилягли на сіні і ждали ночі.

Під вечір знов зробилася метушня. На наше подвір'я почали вганятися німці, а за ними в'їхали гармати. Те саме на інших. Ми тихо лежали на сіні.

По короткому часі якийсь підстаршина ввійшов у стодолу, за ним інші і побачили нас.

— Руки вгору! — крикнув він.

Ми піднесли руки, а вони обскочили нас і почали обшук.

— Маєте зброю?

— Ні, ми тут службово... Ми зброї не маємо — пробували ми вияснювати, тримаючи руки вгору. Але німець крикнув "Мовчи!" і швидко перешукав нас. Врешті знайшов мій "шовковий" документ. Подивися, почитав і дав підстаршині. Другий знайшов документ Кузьмика з Української Установи Довір'я. Повірили, що ми "службові" і з добрячою лайкою до нас:

— Ви "толлє керлє" (божевільні хлопці), куди забрели? Та тут тяжкі бої, тут не забава. Тут кругом падають люди. Ви ліпше тягніться ззаду так, як ваші коменданти, а то вас тут постріляють.

Ми виклярували німцям, що мусимо, і заключили приязнь. Вони нас нагодували, пізніше поспали ми з ними разом, а вранці вони пішли далі. Ми ж стали чекати. Але це надокучило. Пішли ми на ринок, щоб розпитати когось зо старшин, як справи. В авті побачили якогось майора. Підійшли до нього, вилегітимувались, сказали, що маємо йти до Яворова, і запиталися, чи вже можна. Він сказав, що ще ні, бо власне "на передмісті Яворова бої". Ми знов вернулися на подвір'я нашого дядька...

...Ми вирішили не чекати довше. Вийшовши з Краківця, подалися дорогою прямо на Яворів. Пройшли пару кілометрів, минули якесь село, розложене обабіч дороги. Село густо обсаджене німецькою піхотою. В рові, окружені німецькими вояками, сидять советські полонені і якісь селяни в цивільному. Населення ніде не видно. На нас німці починають звертати увагу і довго нам приглядатися. Ми ж у капелюхах і з течками під пахою виглядаємо, як

якісь судові урядовці чи податкові екзекутори, що в таку особливу пору вибралися виконувати свої чинності. Пройшли ми ще трохи і минаємо присілок. Тут великий рух. За садами стоять гармати на позиціях. Біля великого стіжка з сіном коло якихсь накиданих на швидку руку дощок, ніби стола, група німецьких високих старшин. З лівого боку, за дорогою на оболонні, німецькі вояки ховають убитих у бою. Ми заскочені. Обмінялися думками, але що робити? Треба йти далі. До Яворова ще яких 10 - 12 кілометрів. За дві-три години повинні бути там. А там — свої люди, знайомства, зв'язки, без труду зорганізуємо відповідний транспорт до Львова. Зрештою може наздожене нас наша група, що за нами мала вийти з надграничних пунктів.

Минули хати і знов у полі. Але тут несподіванка. Дорога заставлена кінним транспортом, що поволі тягнеться вперед. На возах скриньки з амуніцією. Коло возів вояки з готовими до стрілу рушницями. Коней веде один вояк за уздечку. Віз щільно за возом. З обох боків дороги. Одні їдуть наперед, а другі порожняком вертаються. Дорогою не пройдеш. Ми зійшли в рів і йдемо ровом побіч дороги. Могли легше піти полями, але знаємо, що це небезпечно, і воліємо триматися тут, де ходять усі. Нагло спереду счинився шум. Ті, що коло возів, оперли на них рушниці і спрямували в поле. Інші залягли в рові. І з цим нам найбільша морока. Заскочені тим усім, ми не дуже розглядалися, що діється кругом у полях. І несподівано прямо нам за плечима густа сальва батарей, що стояли в житах, та ми їх не побачили. Ще кілька кроків і якийсь дебелий німець-підстаршина, прихилений у рові, до нас:

— Ви куди?

— До Яворова.

— Капелюхи геть! — крикнув він схвильовано.

Ми машинально скинули капелюхи, не знаючи, нащо така церемонія. Тоді він до другого:

— Це не совєтські солдати. — А до нас: — До Яворова хочете?.. Та ж ви “ґанц феррікт” (зовсім божевільні), там же большевики. Але хто ви взагалі такі, що вам так спішно до Яворова?

— Ми показали свої папері і почали “в колісце” повторяти свою, добре вже завчену, історію. Німець розреготався.

— Таж большевики два кілометри звідсі, а кінець нашої лінії ось недалеко. Ми ждемо на танки, щоб посунутися наперед...

Переглянувшись з Кузьмиком, ми без слова подалися назад. Вернулися в присілок, але тут не можна залишатися. Звідусіль стягалося військо. Ми пішли далі. Війшли в село, що його недавно переходили, і, щоб перетяти дорогу, пішли поза хати. Нагло крик до нас по-німецьки:

— Негайно сюди! Бігом!

Хоч-не-хоч, ми легким трапом підбігли до німців, що нас кликали. Це була облава на розпорошених большевиків. Брали всіх, і військових і в цивільному вбранні. Ми їм свої документи — нічого це не помагає. Старий німець з рушницею на плечах і здоровенною дубиною в руках розкричався і збирався бити. Треба йти, де кажуть, а то ще якийсь навіжений стрілить і так серед дороги простягне нашого брата.

Загнали нас у середину села, коло містка, до групи різних чоловіків. Ми тримаємося окремо, щоб нас не замішали. Треба ж якось вирватися. Пробуємо переконувати німця, показуючи йому папері. Але німець упертий, нічого його не переконує. Врешті над'їжджає авто власне з тим майором, що недавно ми його розпитували про Яворів. Майор зу-

пинився біля нашої групи. Я використав нагоду, підійшов до нього і почав знову розказувати історію, в яку вже сам почав вірити. Одначе він не звільнив нас, казав воякам відправити до його квартири в Краківці.

По якомусь часі колона рушила. Ми далі тримаємося збоку, хоч німці вимахують кийками. Врешті в Краківці, під будинком, що в ньому мала бути квартира того майора, нас відпустили. Ми ввійшли до будинку, запиталися за ним. Якийсь підстаршина казав нам іти до шкільного будинку, що оподалік. Дав нам озброєного вояка "для помочі". Цей довів нас до шкільного будинку і передав якомусь лейтенантові.

В будинку штаб. Маса старшин, а вояки інсталюють устаткування. Від нас стягнули дані, зробили відпис з мого "шовкового" документу, так таки на коридорі при одному зо столів і ми почули, що будуть провірювати нашу справу по радіо та чекати рішення від "фербіндунґсштабу" (штаб зв'язку), що з нами зробити.

Тим часом ми залишилися на коридорі. Я почав оглядати порозвішувані по стінах совєтські мапи, а Кузьмик шниряв по коридорі. Він підійшов у напрямі сходів, але зупинив його якийсь старшина, що стояв там увесь час. Вони розмовляли хвилину і Кузьмик схвильований вернувся до мене.

— Ми арештовані, — каже він. — Нам не вільно звідси вийти, ані вікон відчиняти. Нас тут пильнують... Що буде?

— Що ж? Треба ждати.

По якомусь часі нас кличуть. Один німець спереду веде нас, другий за нами...

Привели нас до штабу, посадили за стіл. Прийшов якийсь штабовий старшина... почався допит. Було гаряче... Треба було змінити свою леґенду. Коли б ми далі подавали, що пробиваємося з Ге-

нерал-Ґубернаторства до Львова, то нас завернуть під ескортою на захід. Отже треба було "залити" щось нове.

Ніби то я вертаюся з краю, а Кузьмика зустрів, перейшовши німецький фронт, на умовленому місці в Краківці. Звідсі вже разом з ним, маючи найновіший інструктаж організаційних чинників, ідемо знову на схід.

Але така леґенда викликала цілу лявіну запитань. Рятувало мене те, що я вийнятково добре знав Галичину, а з найновіших звітів і недавньої зустрічі людей з краю, мав докладну картину положення там. В моїх зізнаннях все "грало".

Зробив тільки одну помилку. Німці дуже допитувалися за панцерною зброєю. Розказав я їм де по дорозі зустрічав більші її скупчення, а коли дійшло до Львова, знаючи зо звітів, де вона напевно була, подав теж військові казарми за Личаківською рогачкою. Та, на жаль, жалюгідні наслідки того побачив за кілька днів. Німці згідно з моїми даними спрямували вогонь туди. А недалеко цих казармів стояв дім моєї дружини. І власне прийшовши до нього зразу після прибуття до Львова, я побачив повисаджувані всі шибки від розривів стрілен.

Допит зробив на німців добре враження. Це й не диво, бо ми справді мали найновіші відомості. Хоч ці відомості не були збирані під військово-технічним кутом і не мали тих детайлів, що їх хотілося німцям мати.

Нарешті допит закінчили... По короткому часі довідалися ми, що нас хочуть прикріпити до чолової групи тієї армії, що йде на Львів. Ми порозумілися з Кузьмиком, що можемо на те погодитися, бо й так відв'яжемося, коли нам буде треба.

Та по якомусь часі зайшов один з німців, що нас допитували, і заявив, що ми мусимо їхати до

"фербіндунґсштабу" в Ряшеві, і що там нас ще раз переслухуватимуть, але основніше і більше компетентні люди. Нас посадили зо знаним нам капітаном в авто і ми поїхали. Поки запав вечір, ми були в Ряшеві. Хоч і як були змучені, мусіли йти на допит.

Завели нас до якогось будинку, до неможливости обвішаного телефонічними дротами. Ледве ми встигли сісти на стільці, прийшли різні німці, цивільні і військові, а між ними д-р Ганс Кох у мундурі гавптмана. Знов допити, знов переповідування недавно скомбінованої леґенди, уточнювання тощо. Тут німцям захотілося знати зв'язки, прізвища людей, щоб "у потребі їм помогти". Одначе я не дав, знаючи, що тих людей хотіли б тільки використати, а не їм допомогти.

Після допиту забрали від нас наші папері, а нас передали якимсь "зондерфірерам".[1] Ті нам сказали, що ми будемо під їхньою охороною, будемо жити в одному з готелів у Ряшеві, а щоб нас не чіпали денебудь, то нам видадуть спільний документ. Вони то й видрукували нам документ з цього "фербіндунґсштабу", а в тому документі стояло, що Врубель (ім'я таке то) і Кафка (ім'я таке то) є приділені до того штабу і їм слід помогти.

Якийсь дотепний німець, що знав польську мову, в цей спосіб виявив свою фантазію.[2]

---

[1] Зондерфірери — провідники для окремих завдань, це були звичайно люди з вищою освітою, що не мавши старшинських ступенів, працювали при німецьких військових установах і для облегшення їм завдань діставали такі ранґи.

[2] Між іншим, документ цей придбав собі немалу історію на Наддніпрянщині. Його пізніше взяв з собою Кузьмик і їздив з ним по Україні, мавши завжди в товаристві колеґу, бо документ був на двох. Десь у Шепетівці їх захопили німці з

Ще ми не скінчили своєї історії з зондерфірерами, як до кімнати вскочив знаний мені з обличчя з Кракова німець Кайт, теж у мундурі зондерфірера.

— Хто власник цього документу? — запитався він, показуючи недавно забраний мені "шовковий" документ.

— Я! — кажу.

— Ви?.. Ви?.. То я за документом розбиваюся більше року. Всі такі документи стягнені вже давно, а ви з тим швендяєтеся по фронті?

— Та ні. Цей документ виніс мені на стрічу мій приятель, що тут зо мною. Я його з собою передтим не мав.

Це німця трохи заспокоїло. Він подумав, потримав хвилину документ у руках, а тоді каже:

— Знаєте що? Ви тим часом візьміть цей документ назад, бо той, що вам тут виписали, це спільний на вас двох. Тут без документу тяжко. Ви його вживайте, а пізніше я його стягну.

Радий, сховав я документ до кишені. Нас відпровадили до готелю, там приділили кімнати і дали харчеві картки. Кузьмик узявся відразу приводити себе до порядку, а я прожогом кинувся на пошту. Треба було повідомити своїх у Кракові, що сталося, що я говорив, тимбільше, що ми почули від німців, що вони збіраються покликати когось з наших у цій справі до "фербіндунґсштабу".

Шукаючи пошти я зо здивуванням побачив на вулицях Ряшева декількох знатних бандерівців в

величезним вантажем літератури. Почали їх окремо допитувати й обидва арештовані помотали прізвища. Обидва призналися, що вони "Врублі", а "Кафки" не стало. Тоді німці обидвох "Врублів" арештували і щойно після довшого часу полк. Романові Сушкові вдалося їх витягнути з тюрми.

особовому цивільному авті. Що вони тут роблять? — подумав я собі. Вони були повбирані в міцні вбрання і здорові німецькі військові черевики.

Потелефонувавши, я вернувся до готелю, а Кузьмик пішов розглянутися. Він зібрав докладніші відомості, вступивши на знайому йому квартиру. Довідався, що власне в Ряшеві при "фербіндуґсштабі" є збірний пункт для великої кількости бандерівців. Це потвердилося чергового дня, коли ми побачили ще інших з-поміж них, на чолі з проф. Степаном Ленкавським.

Тим часом нас тримали далі в Ряшеві. Врешті ми довідуємося, що большевики відступають зо Львова, а німецькі частини вступають до міста. Нам ждати далі аж ніяк не можна! Рішаємося негайно їхати. По-одному виходимо з готелю зо своїми течками і подаємося на станцію. Тут справа нелегка — продавець квитків, поляк, мав строгі накази не продавати квитків без дозволів на їзду. Папір Кузьмика на Врубля і Кафку не вистачає. Тоді я вмішався зо своїм "шовковим". Це поляка переконало. Квитки він продав, тільки треба було взяти на три особи: Врубля, Кафку і мене. Ледве діждалися поїзду. Він був перевантажений до неможливого. Війна — і не війна. Війна — бо маси вояків, але ж такі самі маси цивілів створюють враження миру. Стає взагалі незрозуміле, як це так? В день вибуху війни ми могли з невеликими труднощами доїхати залізницею з Сянока на саму фронтову лінію. А пару днів пізніше хмари цивілів пруть під фронт, як на якесь видовище. Видно німці таки думали, що війна з большевиками буде легеньким проходом і тому не загострили своїх заходів.

Потяг цей їхав неможливо поволі. Десь по дорозі, під Переворськом, большевицькі літаки скинули малі бомби, то знов пропускали військові транспорти і ми ледве над вечір добилися до Ярослава.

Нікого там уже нема. Всі, що були на місці, відійшли на схід. З заходу прибувають групи щораз нових. Останньо таку групу зв'язковий повів вночі на другий бік і ще не вернувся. У зв'язкових роботи повні руки. Якщо хочемо чекати на котрого з них, треба чекати до другого дня. Коли ж не хочемо чекати, то треба йти на Сосницю над Сяном, де є другий перехідний пункт.

Рішаємо з Кузьмиком розбитися, щоб нас знов удвох не зловили. Я беру з собою одного з найкращих молодих членів, що недавно покінчив старшинську школу, Костева-Черепка, родом з Винник під Львовом, а Кузьмик зачекає на першу групу, що прийде з заходу і разом з нею і зо зв'язковим — подасться на схід.

З Черепком вибираємося на поїзд. Потягом доїхали до Радимна, там висіли і прямо на міст. Підходимо до моста. Вояки пильнують його, я йду наперед, Черепко ззаду. Підходжу до стійкового, знову "урядово" його вітаю, тиць йому "шовкову бумагу" під ніс і кажу, що йду на другий бік.

— Яволь, каже німець, але мого співтовариша не пропускає.

Пробую інтервеніювати, це нічого не помагає. Я подався через міст, а Черепко на Сосницю. Ще перед вечором він переправився через Сян і ми форсовно помаршували в напрямі шляху Перемишль-Львів.

Ніч захопила нас в якомусь селі. Треба було ночувати. Люди спрямували нас до родини Гуменюків і на моє величезне здивування я зустрів там свого шкільного товариша з яворівської гімназії, Михайла Гуменюка. Тут уже балакали, що й духу не стало. Вони власне чули вже проголошення зо Львова, що Ярослав Стецько на підставі декрету ч. 1. виданого Степаном Бандерою, став головою "Державного Правління".

— Держава є, кажуть усі, — уряд є, хай буде, хто хоче, тільки щоб виповняли як слід своє завдання. Всі, очевидно, готуються до війська. Про іншу роботу хай думають дідусі й жінки. Та й ті останні не дуже. Вони всі рвуться в сестри милосердя.

Другого дня вранці, не гаючи часу, ми подалися вперед. Незабаром дійшли до шляху Львів-Перемишль. На шляху без труду вдалося нам дістатися на вантажне військове авто, що їхало до Львова. Саджаючи нас, німець наказав бути обережним і не курити цигарок, щоб бува замість до Львова не відбути "гіммельфарту",[3] бо він віз амуніцію. Машиною гнали, як вітер. Одне за одним минали села й містечка.

По дорозі в одному місці зупинилися. Напроти нас над'їхала валка людей, майже виключно жінок, що везла побитих цивілів на возах. Пристали до них і питаємося, що це? А жінки відповіли, що везуть помордованих большевиками синів, братів і чоловіків. Забрали їх большевики з собою, відступаючи, і в найближчому лісі розстріляли. Шофер, вояк, послухав тієї історії, подумав і каже:

— Дізер кріґ іст кайн шпас.[4]

Врешті в'їхали ми у Львів. Власне минав рік з того часу, коли я востаннє був у Львові. Ще майже та сама картина: на крамницях ті самі вивіски, на мурах ще багато большевицьких афішів, та тут і там уже порозвішувані синьо-жовті прапори.

Подякували німцеві за дорогу, показали йому, як найлегше добитися до призначеного йому пункту в місті і подалися прямо на зв'язкову квартиру. Квартира була розгромлена, а скатоване тіло зв'язкового віднайшла рідня серед сотень помордованих

---

[3] Подорож до неба.

[4] Ця війна, це не жарти.

у тюрмі на Лонцького. Та не зважаючи на те, ми без труду знайшли наших друзів. І ті, що були на місцях під большевиками, і ті, що прийшли вже з заходу, з успіхом започаткували роботу, в яку включилися й ми".[5]

Швидко біжать дні. Вже відомо, що німці зайняли Львів. Майже без бою. На середньому й північному відтинкові фронту, що проходив через українську територію, посунулися глибоко наперед, початковий опір большевиків переломлений, кажуть, десь аж на "лінії Ворошилова" на Правобічній Україні можна сподіватися сильнішого спротиву. З півдня перейшли Карпати мадяри, ще далі на південь ідуть румуни, що теж станули по німецькому боці, навіть словацька одна дивізія символізує участь Словаччини в війні. Далеко на півночі обізвався фінляндський маршал Маннергайм, там фіни відбирають у большевиків загарбані перед півтора роком території. Здається — все йде "по-пляну". Большевики в відвороті, а відворот деморалізує. Як дотепер є всі підстави до оптимізму, проте якийсь непевний осад на дні душі збірається. Та може це тільки досада на те, що з політичного боку перспективи невеселі.

Хтось вбіг задиханий до кімнати Секретаріяту ПУН.

— У Львові Україна! Було в радіо, вчора вночі випадково зловили!

— Що? Де? Що це ви верзете? Яка "Україна"?

— Їй Богу, правда! Надавали на радіо, що проголошено українську державу у Львові. Уряд покликано, зо Стецьком на чолі. Авдиції йшли кілька разів, за кожним разом кінчалися окликом: "Хай живе Степан Бандера".

---

[5] "Українське Слово", Париж, чч. 592 - 595 з 1955 року.

На всіх обличчях здивування і констернація. Та невже ж таки німці пішли на те, щоб допустити Україну на міжнародню шахівницю? Ніхто не звертає уваги в цій хвилині на те, що мова там теж і про Бандеру. Це справа дальшого порядку, найважніший факт, що німці погодилися на суверенність України. До всіх дальших моментів буде ще час зайняти становище.

Вістка потверджується з інших боків. Таки справді чули люди такі радіокомунікати. Дуже слабенькі й невиразні, але в усіх зміст той самий: українська держава, Стецько прем'єром, заклик до послуху й оклики на честь Гітлера й Бандери.

За пів години надзвичайне засідання ПУН у полк. Мельника. При телефоні Сич, справджує вістку. Професор Кубійович з УЦК — нічого не знає. Вперше сьогодні вранці почув про те. Ніхто передтим ані з німців ані з українців про цю справу з ним не говорив.

Полковника Бізанца нема в уряді, але його заступник, д-р Іван Ґижа, теж нічого не може сказати. Від самого ранку звідусіль ідуть до них запити, Бізанц нічого не може відповісти, бо самий нічого не знає і це його лютить. Він прочуває в тому якусь містифікацію. Неможливо, щоб його про те не повідомлено. Навіть якби з якихнебудь причин тримали це перед ним у конспірації, після доконаного факту вся потреба тайни відпала б і його мусіли б повідомити хочби тому, що це його уряд тримає контакт з українцями.

Останній телефон — до знайомих Сича з військової команди. Не мають поняття, нічого не чули, вперше від нього довідалися про радіокомунікат. Не вірять у те, бо такої речі неможливо зберігати в тайні, та й недоцільно. Обіцюють розвідатися ближче і дати знати.

Стоїмо перед загадкою.

Голова ПУН відкриває нагле засідання Проводу. В воєнній атмосфері родяться найдивніші чутки, від найбільш тривожних, до найбільш оптимістичних. Маємо оце зайняти становище до справи, що про неї майже нічого, крім поголосок, не знаємо. Але заявитися мусимо швидко, бо на випадок потвердження правдивости тих вісток вимагало б це негайного нашого контакту з усіми організаційними кадрами ОУН, з Крайовим Проводом, з Центральним Оперативним Керівництвом, з трьома маршовими групами та з усіма висланими з нашого рамени перекладчиками в німецькій армії і з індивідуальними відпоручниками в терені. Дезорієнтація може потягнути за собою хаос і жалюгідні наслідки. Те не сміє статися і від нашого Проводу мусіли б вийти точні інструкції для ОУН на всіх її організаційних щаблях. Просить, щоб усі висказалися.

Мовчимо. Чомусь ніхто не хоче перший забирати слова в цій справі. Нарешті відзивається Сич. На його думку — це бандерівський блеф. Нічого поважного не можна по тому сподіватися. Державні акти, та ще й у таких скомплікованих справах, як українська проблема, не родяться нагло, в конспірації і на першій лінії фронту. Нічого іншого, тільки пробний бальон бандерівської пропаґанди. Ми навіть не маємо потвердження вістки від людей, що на власні вуха чули б цей радіокомунікат, невідомо, чи це не пропаґандивний трік для баламучення громадськости, щоб привикала до імени Бандери. Не бачить потреби міняти наших дотеперішніх інструкцій. Якщо не найближчі години, то напевно дні принесуть розоблачення справи і ми могли б представити себе в смішному світлі, якби вирвалися з надто поквапними висновками.

Сціборський теж радить виждати. Ми під першим враженням надзвичайно важливої вістки і нам

загрожує велика небезпека втратити нерви і ляпнути дурницю. За кілька днів будемо мати певність ситуації. Або німці зревідували свою неґативну поставу до справи української державности в останній мінуті, під впливом зустрічі з реальною дійсністю в початках війни, чи теж тому, що переважали серед них розумні голоси, або це справді якась пропаґандивна витівка винахідливих на такі тріки бандерівців. В одному чи в другому випадку кілька днів проволоки не зашкодить, тоді охолонемо з першого враження і в повному спокою та після розважної застанови возьмемо рішення.

Грибом шарпає непевність. Трудно сказати, де лежить правда. Імовірно німецькі державно-політичні чинники стоять здалеку від тієї справи. Це ще не значить, що вони займуть до неї неґативне становище. Можливо, що військові кола пішли на руку бандерівцям і доброзичливо патронують тій акції в надії, що витворений стан доконаних фактів заставить націонал-соціялістичні кола змінити свої погляди, принаймні тимчасово, з тактичних причин. Пригадує, що Ганс Кох підчас перебування в Кракові збував мовчанкою всі питання, що відносилися до Західньої України. Знаємо, що між бандерівцями і військовою розвідкою правдоподібно заіснувало якесь домовлення в диверсійно-саботажній площині. А оце дістав він вістку, що на румунсько-українському кордоні виринув Ярий і переслав звідти телеграму з чолобитнею до Гітлера, як "Коммандант дер українішен авфштендішен".[*] Ціла справа виглядає несерйозно тільки з однієї причини. Чуємо, що радіокомунікати завжди кінчаються закликом до послуху Степанові Бандері, — навіть не Голові заімпровізованого "уряду", тільки провідникові партії.

---

[*] Командир українських повстанців.

А пам'ятаємо, ще недавно, в часі польсько-німецької війни, коли плянувався український уряд у Галичині, німці обіцювали свою підтримку для нього під умовою, що буде це уряд коаліційний, в якому знайдеться місце для всіх головніших діючих політичних сил. Було б дивно, якби відступили тепер від тієї розумної політичної вимоги, що давала б новому урядові опору в усій суспільності. З другого боку просто неможливо подумати, щоб якийнебудь явний політичний акт державного характеру відбувся без одвертої або тихої апробати військової команди, що в її руках тепер уся влада на окупованих територіях. І якщо не звернула вона уваги на цей момент і дає подвизатися бандерівцям та захлистуватися іменем їхнього провідника на хвилях радіопропаґанди, то не віщує це нічого доброго. Протверезіння може прийти швидко, з трагічними наслідками для українців.

Коли прийшла черга на мене, всі можливості були вже обговорені і небагато міг я до справи додати. Мені теж не могло поміститися в голові, щоб, після всього нашого досвіду з німцями, зробили вони такий крутий зворот у своїй політиці. Державно-політичні акти можливі або в згоді з німцями, або проти їхньої волі, в боротьбі з ними. Було б крайнім божевіллям входити з ними в боротьбу тепер, коли вони громлять большевиків, поминаючи вже саму фантастичну диспропорцію бандерівських сил у відношенні до армії в марші від перемоги до перемоги, на вершинах своєї бойової моралі. А зміст радіокомунікатів показував би, що або діється це в порозумінні з місцевою німецькою військовою командою, або за її тихою згодою. Заклювалася якась німецько-бандерівська спілка. Дивно тільки, що в ній забувся якось "Український Національний Комітет", монтований бандерівцями в Кракові саме під кутом політичного майстрування дійсности на звільнених з-під большевицької окупації українських землях. Всякі

пророцтва відносно довготривалости тієї спілки в дану хвилю позбавлені були б фактичних підстав. Особисто схиляюся до думки, що вік її дуже короткий. Але коли б показалося, що ми помиляємося, ми мусіли б витягнути відважні висновки з нової дійсности, хоч як би нам це було немило. Найгірше для мене те, що через мене кожного дня переходять десятки людей на схід і до моїх рук приходять кур'єрські зв'язки. Я мушу завжди і на все мати готову відповідь і ось тут сук, з якими інструкціями відносно тієї справи відправляти людей на землі.

На обличчі Голови ПУН, під зовнішньою маскою спокою, видно сліди страшенної внутрішньої боротьби. Ось зараз він мусить видати рішення, вислухавши наших думок. І за те рішення мусить узяти на себе відповідальність перед націоналістичним рухом, перед цілим народом, перед українською історією.

Коротка мовчанка, наші очі зависли на устах Голови Проводу. На його чолі виступили краплини поту від страшної духової напруги. Аналіза ситуації не дала підстави до наглих рішень Проводу Українських Націоналістів. Заждемо кілька днів до її вияснення. Але попереджує всіх членів Проводу і вже від тепер просить освоїтися з тією думкою, що на випадок, коли вістка покажеться правдива і коли справді у Львові відновилася державна українська суверенність, тільки один шлях може стояти перед нами, як Організацією Українських Націоналістів: стати на службу української держави. В обличчі маєстату української державности, за який стільки наших друзів поклали голови, ми мусимо відвернути наші очі від осіб, що хвилево його репрезентують, і забути про наші особисті й організаційні амбіції, відсунути всі спогади минулого, хоч як не були б вони болючі. Це в першу чергу відноситься до Голови Проводу і він певний, що всі без винятку його

Полк. Михайло Колосовський
член Військового Штабу ОУН.

члени виявлять свою повну з ним однозгідність і солідарність.

Якщо були якінебудь рештки сумнівів і вагань у моїй душі, чи правильно я зробив, ставши на бік Проводу Українських Націоналістів, у цій хвилині розвіялися вони, як ранішня мряка під соняшним промінням. Тут, в оточенні ветеранів українських визвольних змагань, високих старшин української армії і піонерів революційно-визвольного націоналістичного руху: генерала Миколи Капустянського, полковника Романа Сушка, підполковника Миколи Сціборського і сотника Омеляна-Сеника-Грибівського, серед яких тільки ми два з Ольжичем, як наймолодші, не нюхали воєнного пороху, стояв Голова Проводу Українських Націоналістів, полковник Андрій Мельник, шеф штабу Дієвої Армії, співосновник Української Військової Організації і безперервний Заступник її Начального Коменданта, один з перших політичних в'язнів і жертва ляцького тюремного те-

рору, восіблення традиції і тяглости військово-революційних визвольних змагань трьох українських поколінь. Все своє життя він і його товариші провели на службі Україні. І тепер, во ім'я тієї України, він готовий іти на приниження перед такими хлопчаками, як Бандера і Стецько, якщо спільна для всіх Мати-Україна незрозумілою примхою поставила б їх при кермі кораблем своєї долі, — щоб зберегти внутрішній український мир і не допустити до внутрішньої української громадянської війни. Політичний рух і такий його Провід, що потрапить проковтнути найгіркіші удари долі для добра своєї Батьківщини, мусять затріюмфувати в остаточності, хоч як трагічні і як тернисті були б його стежки до кінцевої мети.

Не тільки нас одних ця справа заскочила і здивувала. Гуділо про неї в цілому Кракові і приїжджали кур'єри з провінції з запитами, скільки правди в тому і як ставитися до того факту. Що ж могли ми їм сказати, коли самі майже нічого не знали? Виждати, зберегти спокій, нема підстави ані до надмірної радости ані до неспокою, вже в найближчих днях усе вияснитися.

Хто мав радіоапарат — не відступав від нього кожного вечора. Люди сходилися послухати радія, чи не вдасться зловити Львова. Та Львів замовк і вже більше не випустив ані однієї радіоавдиції.[7]

---

[7] За кілька днів справді виснилося, що вся справа — бандерівська витівка. Прийшли кур'єри зо Львова з інформаціями від керівних організаційних чинників і принесли бандерівські летючки й видання. В самому Львові в перших днях преса ще не виходила, але в поблизькій Жовкві, де була велика друкарня оо. Василіян, точніше не в самій Жовкві, тільки в манастирі біля неї, бандерівці випустили кілька чисел газети "Жовківські Вісті". Подаємо звідомлення про ті події так, як їх насвітлювала сама бандерівська пропаґандивна преса:

Жовківські Вісті

Орган Українських Націоналістів.

Четвер, 10 липня 1941 Ціна 50 коп.

Звіт з національних Зборів Українців Західньої України, які відбулися дня 30 червня 1941.

Дня 30. 6. відбулася в год. 8 вечером в залях матірного Т-ва "Просвіта" у Львові великі збори українців Західніх Земель України, на яких проголошено святочно відновлення Української Держави і покликано перше Краєве Правління на чолі з Ярославом Стецьком, заступником провідника Організації Українських Націоналістів.

Збори відчинив промовою заступник провідника ОУН Ярослав Стецько, передав привіт провідника ОУН Степана Бандери, візвав віддати честь борцям, поляглим за волю України і прочитав святочний акт проголошення Української Державности:

Акт проголошення Української Держави.

"Волею Українського Народу Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери **проголошує створення** (підкреслення автора) Української Держави, за яку поклали свої голови цілі покоління найкращих синів України.

Організація Українських Націоналістів, яка під проводом її Творця Євгена Коновальця вела в останніх десятиліттях кривавого московсько-большевицького поневолення завзяту боротьбу за свободу, взиває ввесь український нарід не складати зброї так довго, поки на всіх українських землях не буде створена Суверенна Українська Влада.

Суверенна Українська Влада запевнить українському народові лад і порядок, всесторонній розвиток усіх його сил та заспокоєння всіх його потреб.

Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери взиває підпорядкуватися створеному

у Львові Краєвому Правлінню, якого головою являється Ярослав Стецько.

Слава героїчній німецькій армії та її фюрерові Адальфові Гітлерові!

Україна для українців!

Геть з Москвою!

Геть з чужою владою на українській землі!

Будуймо свою Самостійну Українську Державу!"

Всі присутні бурею оплесків і сльозами радости вітали стоячи цю велику історичну хвилину та відспівали національний гимн.

Опісля о. д-р Гриньох, довголітній душпастир українського студенства, а тепер полевий духовник українського національного легіону Степана Бандери, виступив у сірім вояцькім мундурі і передав привіт від команданта легіону, сотника Романа Шухевича і всіх українців-вояків, які присягли віддати Україні свою кров і своє життя.

Наступно говорив делеґат Краєвого Проводу Організації УН, підкреслюючи зокрема жертвенну боротьбу цілої великої підпільної армії ОУН, яка положила безконечні жертви та бореться дальше, а де вже ситуація дозволяє, то стає до державного будівництва.

Опісля прочитано перший декрет провідника ОУН Степана Бандери про покликання Краєвого Правління Західніх Областей України з головою Ярославом Стецьком на чолі — до часу створення центральних властей у Києві.

Наступно о. мітрат Сліпий привітав збори в імени Митрополита Андрія Шептицького, заявляючи, що Митрополит вітає цілим серцем і цілою душею великий історичний почин відновлення Української Державности та взиває всіх вірних і ввесь український народ стати одностайно для цього великого діла.

Усі промови пройшли серед бурі оплесків і проявів найбільшого ентузіязму.

Збори вислали, як вислів почувань усього українського громадянства:

А тим часом "Український Національний Комітет" розігнався до пропаґанди. Адвокати д-р Степан Шухевич і д-р Володимир Горбовий увихалися поміж українською громадою в Кракові, можна їх було бачити то на вулиці серед купки слухачів, то на коридорі "Українського Допомогового Комітету" то під брамами таборових приміщень. Навіть якісь сходини для інформації громадськости скликали, та дивним-дивом, хоч безсумніву ця справа мусіла всіх цікавити, на сходини слухачів прийшло мало.

Від імені "Українського Національного Комітету" випущено одноднівку й широко розкольпортовано по Кракові й цілому Генерал-Ґубернаторстві. Одноднівка коротка, більше подабала на летючку.

привіт Творцеві і Вождеві Німеччини А. Гітлерові

привіт славній німецькій непобідній армії

привіт провідникові ОУН Степанові Бандері

привіт Митрополитові Андрієві

і привіт всім борцям за волю України.

Делеґат провідника ОУН та всі присутні вітали зокрема гарячо і щиро старшин німецької армії.

Представник німецької армії, бувший полковник УГА професор Кох, привітав також присутніх і візвав до праці та якнайтіснішої співпраці з Німецькою Армією під проводом великого вождя німецького народу Адольфа Гітлера.

Збори закінчено відспіванням національного гимну".

(Мова і правопис ориґіналу, прим. автора).

Цей звіт говорить сам за себе. Не диво, що за кілька днів уся справа забулася, "Правління" розбрелося, після чого частину його членів арештували німці, без найменшого протесту не то зо сторони цілого українського народу, але навіть бандерівської організації.

Цю справу згадуємо тільки мимоходом, наскільки конечно до зрозуміння тодішніх подій. Сама вона як теж її оцінка належить до теми іншої праці, про дальші роки діяння ОУН.

Крім тексту проголошення "акту 30 червня 1941 року" була там вступна стаття, коротка деклярація-повідомлення від "Українського Національного Комітету" і пропаґандивний заклик підтримувати "український уряд."

Більшого впливу ця однонівка не мала. Слаба сторінка діяльности "Українського Національного Комітету" лежала в тому, що з нього залишилися лише "ріжки й ніжки". Лише бандерівська сторона ґальванізувала його якийсь час, та й то пізніше покинула, не мавши піддержки зо Львова і зависнувши в Кракові в повітрі. Бо в цілій львівській імпрезі ні словом не згадувалося ані про "Український Національний Комітет" ані про якусь широку громадську акцію, виступала там тільки бандерівська організація — "з волі українського народу". Решта передвоєнних українських політичних партій, що дали бандерівцям громадську санкцію і визнання, запізно переконалися, що послужила тільки короткотривалим знаряддям та осмішилася.

Отак неславно закінчив своє ефемеридне існування "Український Національний Комітет". З великої хмари випав малий дощ. Та це пізніше не перешкоджало бандерівцям вишукувати давніх своїх партнерів з "Українського Національного Комітету", а ті останні, як показалося, не дуже витягнули науку зо свого краківського досвіду.

Знайшовся тільки один, що серйозно потрактував "Український Національний Комітет". Ніхто б і не вгадав, що Альфред Розенберґ, керівник заграничної політики націонал-соціялістичної партії і недавно найменований шеф міністерства для східніх справ, поцікавився "Українським Національним Комітетом". Хтось у його бюрі дістав краківську одноднівку, переклав її на німецьку мову і справа рушила по всім щаблям бюрократії, доки не дійшла до Кракова в часі, коли по "Українському Національному

Комітетові" і слід застиг, а українці забули про нього так ґрунтовно, що й назви того Комітету мало хто пам'ятав. Одного ранку зайшов до нашого приміщення лейтенант порядкової поліції з величезною шкуряною течкою під пахою та з поважною урядовою міною. Зажадав побачення з полк. Сушком, а що його не було десь у тій хвилині, справили його до мене. Лейтенант порозкладав на столі свої папері, виловив з-поміж них одноднівку "Українського Національного Комітету і переклад її на німецьку мову. Йому доручено перевести слідство в тій справі з наказу міністерства Розенберґа. Комітет мусить розв'язатися, а цілий наклад однодніввки буде сконфіскований. По його відомостям, це друкувалося в нас і він просить видати йому решту накладу та припинити розповсюджування однодніввки в терені.

Розмова йшла дуже чемно, якось вияснив я йому, що чув дзвін, та не знає, де він. Про цей Комітет слід довідуватися не в нас, тільки в підписаних у його іменні осіб, а зрештою він уже не існує. Де друкувалася летючка — мені невідомо, в кожному разі не в нас.

Пішов лейтенант шукати Горбового й Шухевича, щоб якось зліпити свій рапорт до Берліна і напевно мусів бути розчарований, що з таких грубих актів вийшла така тонка справа.

Для мене в тій історії цікавий факт, що Розенберґ послугувався "Шупом"[8] а не "Ґестапом", до якого компетенції належали політичні справи. Це вказувало б на якусь ривалізацію на німецькій "горі" в відношенні до східніх справ. Та діло було таке маловажне, а в нас стільки біжучої роботи, що ми швидко про те забули.

---

[8] Скорочення з: Шуцполіцай — порядкова поліція.

Краків пустів. Націоналістичний елемент, з нашого боку і з бандерівського, покинув його найшвидше. Частина виїхала в порядку організаційної мобілізації ще передтим, заки почалася війна, а тепер кожного дня відпливали на схід додаткові контингенти, їхали теж приватні люди, верталися цілі родини.

Перший відійшов Ольжич з цілою своєю групою культурників, зібраних у Кракові і спроваджених з Праги та з Німеччини. Разом з ним поїхала Олена Теліга, Олег Жданович, д-р Ростислав Єндик і багато інших. Олена Теліга в поспіху пішла майже так, як стояла, і пам'ятаю, за кілька днів її чоловік приніс черевики, білля та інші речі, щоб послати кур'єром вслід за нею. Кур'єри в нас тоді ходили майже кожного дня туди й назад, ми ці речі відправили до Львова і там їх Теліга дістала.

Перед своїм від'їздом Ольжич просив мене докінчити справу з Євгеном Маланюком. Жив він у Варшаві і працював у якомусь уряді водних справ, така мабуть його професія. Як колишній ад'ютант полковника Мельника в українській армії, Маланюк високо цінив нашого Голову Проводу і, хоч не був членом нашої Організації, беззастережно заявив себе по нашій стороні в загальному двоподілі української прилюдної опінії після бандерівського розколу. Ми влаштували йому зустріч з Головою Проводу і після того він стояв у тісному контакті з нашою Культурною Референтурою в ПУН, з Ольжичем і з Телігою. Його ім'я було знане в літературі і літературній критиці навіть під большевиками. Ольжич плянував і договорився з ним, що поїде він до Києва і там вони втрійку з Телігою розгорнуть широку культурну працю. Нема сумніву, що приявність Маланюка в Києві принесла б величезні користі для українського націоналістичного руху. Ольжич дуже за тим побивався, але не встиг закінчити справи,

мусів від'їжджати, кликали його обов'язки Першого Секретаря ПУН. Маланюк декілька разів приїжджав до Кракова, я хотів дати йому до диспозиції все, що можна було знайти в нашій організаційній спроможності: транспорт, зв'язки, кошти дороги. Не вдалося мені наклонити його, щоб пішов таким шляхом, як Ольжич і Теліга. Він хотів, щоб його урядовим способом перевели з Варшави до такого самого уряду в Києві. Ну, перш усього, Київ ще був у большевицьких руках, а йти треба було вже, підсуватися щораз ближче до нього, щоб увійти туди зараз, як тільки покинуть його большевики. Та й невідомо, як у початках буде там організуватися окупаційний апарат, як він буде виглядати, які там створяться уряди. Треба рішатися так, як Олена Теліга, що пішла без вагання в одних панчохах і з невеличким клунком під пахою, не дивлячись, чи підвезуть автом, чи треба йти пішки. Але на те Маланюк не зважився.

Потім скоро, різними шляхами, майже один за другим відправив Сеник і Сціборський пропаґандивний апарат. Обидва вони пішли на Ярослав, де вже був добрий перехідний пункт. Провідник Ярослава, Йосип Зелений, пішов зо своєю групою давніше, переправами на другий бік керував його наступник Андронік К-ий. Раз ішло йому ліпше, раз гірше, але обидві великі групи Ольжича й Сціборського переправив він швидко і щасливо.

Менше щастя мали Йосип Бойдуник і Володимир Мартинець. Поїхали пізніше, коли вже переходи були наладнані добре. Ярославський провідник хотів їх перепачкувати в групі робітників, що кожного дня їздили до праці на другий бік Сяну, на нещастя того дня трапилася сильніша контроля й обидвох наших "робітників" завернули назад. Ще добре, що випустили їх, а то зробився такий звичай здовж Сяну, що переловлених подорожних на другий бік три-

мали нераз і два тижні в заімпровізованих арештах пограничної сторожі, казали пиляти дрова, чистити чоботи, виконувати всяку брудну роботу, ще й побили на добавок. Не бракувало випадків, що молодих відставляли до Німеччини на примусові роботи, а дехто, для кого доля показалася менше ласкава, і в концентрак попав.

Ось як розказує про свій перехід інж. Йосип Бойдуник:

> "Нарешті прийшла черга на ред. Мартинця і на мене. Ми обидва були спрямовані на перехідний пункт на Ярослав, де була наша "переходова станиця" під кермою друга Андроніка К. Нас обох у Ярославі виправлено возами, що перевозили цеглу через Сян. Ми їхали, як робітники. Тому, що ми на них не виглядали, нас погранична сторожа на Сяні арештувала.
>
> Привівши нас на станицю, пограничники відобрали від нас документи і гроші. Ми виправдувалися вже не як робітники, бо це було безнадійне, лише як журналісти-кореспонденти, на що мали виказки, і сказали, що їдемо, як репортери, щоб подавати відомості до газет зо звільнених від большевиків теренів. По довгих поясненнях і "провірках" нам сказали, що ми мусимо мати дозвіл від ґестапо або від Вермахту, інакше нас перепустити не можуть. Повернули нам документи, але задержали гроші, і звільнили, остерігаючи, щоб більше не показуватися на їхньому терені.
>
> Ми вернулися до Ярослава, до друга Андроніка. Мартинець, лютий, як сто чортів, рішив вертатися до Кракова і звідти шукати шляху через Сянік — Карпати, що йому згодом і вдалося. Я рішився пробувати щастя на Перемишль і просив Андроніка роздобути мені засоби льокомоції.
>
> В короткому часі Андронік піднайшов військове тягарове авто, яке, буцім то, їде прямо до Пере-

мишля на той бік Сяну і шофер погоджується за добру заплату забрати мене. В тому авті разом зо мною їхала й дружина Ярослава Гайваса з маленькою, від грудей, дитиною. Подивугідна жінка, що по-геройськи зносила всі труди й турботи, чи то з переїздом з малою дитиною "на зелено" до Львова, чи в 1944 році, коли її німці арештували й посадили в концентрак, розлучивши її з двома малесенькими дітьми, про долю яких вона довідалася щойно в 1945 році, вийшовши з концентраку.

Приїхали ми до Перемишля і виявилося, що "наше" авто не їде на той бік, лише залишається по цей бік Сяну. Мені не лишалося нічого іншого, як піти до свого старого знайомого і приятеля, ред. Євгена Зиблікевича, що жив тоді в Перемишлі по цей бік Сяну, і просити допомогти дістатися на другий бік. Пані Гайвас з маленькою дитиною пішла до своїх знайомих.

Редактор Євген Зиблікевич допоміг мені так, що попросив д-ра Навроцького, щоб той узяв мене рано до свого авта, як його секретаря, і перевіз на другий бік Сяну. Д-р Навроцький без вагання погодився, перевіз через Сян і завіз до тодішнього Голови Українського Комітету, проф. Загайкевича, який дав мені перепустку до Львова, як ніби то редакторові газети, що її задумує видавати Комітет, щоб я у Львові піднайшов черенки, складачів і редакторів для тієї неіснуючої ще газети. Тягаровим поїздом дістався я до Львова.

Ось цим фраґментом мого, пані Гайвасової з дитиною і Мартинця, переходу, який з автопсії відомий, хочу лише з'ілюструвати, як "мельниківці" продіставалися на Рідні Землі. А в подібний, хоч і не такий простий і легкий спосіб, продіставалися всі інші "мельниківці", включно зо Сціборським, Сеником-Грибівським і Ольжичем, а з ними сотки нашого активу, на Рідні Землі.

> І супроти тих фактів, "правда" "Шляху Перемоги", що "мельниківці користувалися допомогою ґестапо в переїзді на звільнені від большевиків землі, є плювком, затроєним їддю і злобою, якщо не щось більше."[9]

Мартинець, що вибираючися в дорогу на Ярослав певний був щасливого переходу, бо складалися на те різні добрі знаки, як повня місяця, пророчий сон, щасливий день тижня і щасливе число дня в липні, був справді лютий, як сто чортів. Ми жартували, що саме більше його злостить, чи невдачний перехід, чи неправдивисть віщих знаків, які пророкували, що все буде гаразд. Пішов він довшою і

---

[9] Йосип Бойдуник: В обороні чести поляглих, Українське Слово, Париж, ч. 683 з дня 12 грудня 1954.

Треба дуже обережно виступати з закидами помочі "Ґестапо" чи інших німецьких чинників у поході окремих націоналістів на Схід. Поминувши доказаний факт, що бандерівці користувалися великою підтримкою Вермахту, окремі люди брали документи, звідки лише вдалося. Заключати з того, що ціла Організація або стояла на послугах або користала з опіки якоїсь німецької установи, було б невірно. Ось напр. на підставі свідоцтва С.С. можна б таким способом доказувати, що ціла бандерівська організація в поході за Збруч стояла під патронатом СД:

> "... В декілька днів по зайнятті Житомира німецькими військами, їхав я з д-ром Ярославом Калібою (правдоподібно має бути "Кальбою", прим. автора) і зондерфірером Отто Броєр-ом з Любара до Житомира. По-дорозі стрінули ми вщерть навантажене людьми авто, півторатонівку, що її большевики називали "Газик", з українським прапором. Було там з півтора десятка людей, всі співали. Зондерфірер Броєр затримав авто, взяв мене і д-ра Кальбу та пішов довідатися, хто це та куди іде. Коли ми підійшли до авта, пізнав він своїх старих

труднішою дорогою на Сянік і за якийсь час прийшла від нього вістка, що забрив уже до Львова, ідучи етапами, від одної нашої станиці до другої.

Нагло впав на нас перший удар. Коли вже кінчалися приготування, щоб Голові Проводу перейти на Рідні Землі і там, на місці, очолити дальші політичні пляни і змагання, визвано його телефонічно до Берліна, ніби на якісь переговори. Як виявилося, був це звичайний підступ, щоб вирвати Голову Проводу з нашого середовища на німецький ґрунт, зробити це тихо і без зайвого галасу, а там його конфінувати. Ніяких переговорів ніхто і не думав робити, а тільки видано полк. Мельникові заборону

знайомих з Кракова і без нас почав залагоджувати справу. Знав він польську мову, бо походив зо Шлеська, де був учителем. Показалося, що всі люди мали документи СД. Між ними були й такі, що Ви їх знаєте, а це Микола Климишин, Ярослав Старух і другі. Так само Микола Лебедь і його сопутники мали в Києві документи СД". (Лист С. С. до автора з дня 4. лютого 1955 року).

Про свої зв'язки з СД в тих часах свідчать теж колишні бандерівці:

"Дня 10 липня 1941 року виїхали зі Львова двома автами до Варшави полк. Р. Ярий, І. Равлик, Я. Явний і я... Ціллю подорожі було перевести розмови з ОКВ (Оберкомандо дер Вермахт), яке мало тоді свою централю в Варшаві... та при тій нагоді нав'язати контакт зо Степаном Бандерою (що перебував під той час у Берліні) для устійнення дальшої політики ОУН супроти німців... Равлик сконтактувався телефонічно зо Степаном Бандерою в Берліні, який повідомив, що вишле до Кракова Осипа Тюшку та щоб переповісти йому перебіг розмов з ОКВ... Біля 20 липня 1941 року виїхали ми всі без Ярого автом до Кракова на умовлену зустріч з О. Тюшкою. Після приїзду до Кракова довідалися ми, що Тюшка телефонічно повідомив про зміну свого

виїжджати в Берліну, під загрозою репресій для нього, його родини й цілої організації.

Постало питання, що діяти, чи, не зважаючи на німецькі погрози, тайком покинути Берлін і піти в підпілля на Рідні Землі, чи хвилево виждати. Переважила друга думка. Як довго ще не звільнилася від большевиків уся територія України, як довго німці не зачали ще репресій супроти українців загалом і націоналістів зокрема, так довго треба уникати всього, що ті репресії приспішувало б, щоб дати тим часом змогу нашим друзям найперше переді-

---

пляну і свій від'їзд до Варшави, тобто, що ми розминулись з ним. Треба було нам вертатись до Варшави.

Під час їзди розповів нам Ярий і Равлик про розмови в ОКВ. Армія повідомила, що мусить зірвати всі договори з ОУН... В зв'язку з такою ситуацією Ярий сказав, що на його думку треба розв'язати Легіон, що й зробив він опісля з південним куренем "Ролянд".

Коли ми приїхали в Варшаву, там уже був Тюшка. Ярий і Равлик були дуже обурені на нього за крутанину з їздою. Вони переповіли йому зміст розмов з ОКВ, на що Тюшка заявив, що не треба попадати в депресію і що "на дурне ОКВ не треба звертати уваги, бо Ст. Бандера нав'язав дуже добрі зв'язки з СС-ами в Берліні і тепер веде з ними переговори" та що є вигляди на те, що скоро зміниться вся німецька політика щодо України...

Опісля, під час організування революційного підпілля в Донбасі, я довідався від Климова-Леґенди, що в березні 1942 року Бандера написав з тюрми в Берліні листа до проводу ОУН (нелеґальним шляхом), щоб не вести жодних протинімецьких акцій, бо він дальше переговорює з СС-ами і що переговори на добрій дорозі та він вірить, що його скоро випустять з тюрми. (Євген Стахів: Місія ОУН у Варшаві в 1941, Український Самостійник, Мюнхен, одне з чисел за серпень 1955).

статися на рідні землі, а потім розбудувати там і закріпити ОУН та зробити її здатною до дальшої боротьби.

На Ольжича, як Першого Секретаря, перенесено згодом увесь тягар відповідальности за працю на Рідних Землях, коли став він Заступником Голови Проводу.

Поїхала і моя дружина Реня з сином Юрком, якому всього дев'ять місяців тоді було. До Перемишля заїхала поїздом, а там удалося їй дістатися до авта в військовому транспорті, вояки сховали її між собою, щоб не завважила контроля на граничному мості, і так завезли її аж до Львова.

Лишився я самий у Кракові, серед сильно проріджених наших рядів. Не міг я звідти рушитися, бувши вже в той час конфінований ґестапом з забороною виїжджати з Кракова. Та заки прийшло до того, треба кількома словами сказати про те, як маршували наші люди широким струмом з Німеччини на Схід, куди вабив їх гомін боїв, туга за рідним краєм і передчуття невідомого майбутнього, що раз стискало серце болючими конвульсіями, то знову лоскотало його обманними надіями.

IX. Розділ

НА СХІД, ДО СОНЦЯ, НА УКРАЇНУ!

Всі очі звертаються на схід. — Поворотці з Німеччини. — Перехідні станиці в Біліц, Бжещі і біля Ченстохови. — Розповідь Степана Тупіся. — Як попав він до Біліц. — Праця в "Маслосоюзі". — До "Українського Леґіону" в Закопаному. — Розчарований поворот. — Беруть до німецького війська. — На вишколі в Бранденбурґу. — Німці пропонують до відділів Бандери. — Потім перевертають на "фольксдойча". — Обидва наступи відбиті — з війська звільнили. — Відновлені контакти з ОУН. — Доручення "поставити границю" між Німеччиною і Г. Г. — Організація транспортної станиці в Біліц. — Розбудова мережі ОУН на Шлеську. — Війна і перший транспорт членів ОУН на схід. — Прислали кур'єрку до помочі. — Переходи через Вадовиці. — Звітує Степан Кричук. — Масові переходи. — Інструктажі для маршовиків у Кракові. — Штурм поворотців на границю. — Німці пускають без розбору, але швидко замикають границю. — Пригоди Йосипа Войнаровського. — З Володимира на Волині до Франкфурту над Майном. — Організаційна мобілізація і переїзд до Кракова. — В школі при вул. Шевській. — Слово Сича до маршовиків. — Через Буг під Грубешовом. — В селі бандерівська поліція. — Скоро ні духу з бандерівців не стало. — Розмах організаційної праці ОУН на Володимирщині. — Виправа по "літературу" до Берліна і Кракова. — Транспорти в баньках на молоко. — Зміна організаційної структури в Г. Г.

— Все до Крайової Екзекутиви у Львові. — Зредукований осередок ОУН у Кракові.

Приплив людей до Кракова з Німеччини, Австрії і з Чесько-моравського Протекторату зачався ще перед війною. Дехто нетеплячий, вітривши носом політичні зміни в повітрі, утікав з праці, якщо не вдавалося йому якось леґальним способом вирватися, або брав відпустку — тоді ще давали відпустки — без наміру вертатися. Люди просто одного дня зникали, щоб несподівано виринути в Кракові, Холмі чи Ярославі.

Декого вдалося перетранспортувати леґально при помочі Українського Центрального Комітету. Разом з німецькими переселенцями з СССР поїхало в Німеччину багато українців з Галичини й Буковини. Жили вони спочатку здебільшого в таборах для переселенців, а потім їх розділяли по різних місцях до праці. При тій нагоді не одному вдалося переїхати до Генерал-Ґубернаторства в той спосіб, що зголошував на нього запотребування УЦК в Кракові, як на якогось там необхідного фахівця, і його по більших або менших перепонах випускали. Інколи траплялися труднощі дуже великі, головно в тих випадках, де управа табору натискала на переселенців, щоб вони ставали або "фольксдойчами" або й "райхсдойчами". Молодого елементу там малувато, він не потребував допомоги переселенчих комісій, якщо хотів видістатися з СССР, шлях на "зелену границю" через організаційні зв'язки або й на власний промисел для нього був простіший. Переважно були це обвантажені дітьми і старшого віку людьми родини, або такі, що не мали відваги пускатися на нелеґальний перехід границі, або ще й такі, що на виїзд рішилися вже в останній хвилині.

Все ж таки знаходилися там і націоналісти і їх ми спроваджували тією дорогою до Кракова. Між

ними вдалося нам віднайти Данила Березовського, молодшого мого земляка з Коломиї і шурина Йосипа Зеленого (їх жінки — рідні сестри, з роду Витвицькі, знайомі мені з рідного міста Коломиї). Його примістили ми в Рефераті Опіки над Молоддю в УЦК, здається, як заступника Референта. Пізніше він виконав велику працю в ОУН у Львові. Тоді звільнено з того Реферату бандерівця, магістра Ярослава Рака, і таким чином наші впливи зросли, а бандерівські помаліли — все на дуже короткий час.

На більшу скалю рух людей почався аж тоді, коли збірали ми перекладчиків до німецького війська. Було вже де їх примістити і як прохарчувати в відпущеній для тієї цілі школі.[1]

Давніше вже наш Тереновий Провід у Німеччині дістав доручення бути готовим до пересилки всіх націоналістичних кадрів, що не будуть конечно потрібні для зв'язкової, організаційної або культурно-опікунчої праці в УНО. Сигналом до того мала бути війна. Коли ж ця так довго вижидана війна прийшла, люди рухнули юрбами, не ждучи на організаційні зв'язки, не турбуючися переходами, не думаючи про клички. День за днем кожен поїзд з заходу викидав по кільканадцять або й по кількадесят таких "паломників" до Львова чи до Києва і навіки залишиться для мене тайною, яким чином величезна біль-

---

[1] Створено леґенду, що з нашого рамени пішло дуже багато перекладчиків. Це навіть зафіксовано в політичній літературі всіх напрямків, так ворожій як і прихильній націоналістичному рухові. В ім'я правди треба сказати, що перекладчиків вислано куди менше, як ми хотіли. С. С., найбільш компетентна людина в тій справі, бо це він контактував перекладчиків з військом і вів евіденцію, куди кого приділено, нараховує їх 40 до дня 20 червня 1941 року, коли він виїхав з військом з Кракова. По моїм підрахункам, усіх їх разом було не більше, як сотня.

шість з них потрапила на наш організаційний зв'язок. Частина з них стрічалася по дорозі з організованими членами або з прихильниками ОУН і вже трималася їхнього товариства. Інші блукалися по Кракові, шукаючи якоїсь української установи, і якось допитувалися до нас. Немалий континґент діставався до краківського Допомогового Комітету і звідти справляв їх до нас Юрко Кришталь. А решта перла перед себе і неначе якимсь інстинктом ведена опинилася в рамах нашої транспортної системи.

На границі поміж Німеччиною і Генерал-Ґубернаторством діяло кілька наших перехідних станиць. З них найважніші три: в Біліц (давнє польське Бєльско) і в Бжещі на Шлеську та ще в якійсь місцевості коло Ченстохови, забув уже назву. Сотні організованих людей і прихильних нашій справі українців пересунулося через ті надграничні станиці, а щоб дати образ тієї праці, наведу тут оповідання зв'язкового транспортної акції в Біліц, Степана Тупіся.

> "Тільки один день побув я в таборі в Кракові, а вже пізнав, що там мені не місце. Урядовці табору майже поголовно були людьми, що потім перейшли на сторону Степана Бандери, а хоч у тому часі — це був щойно жовтень 1939 року — не мав я поняття про ті речі і навіть на думку мені те не приходило, та й про самого Бандеру чував я дуже мало, але після розлому в 1940 році таборові відносини в Кракові віджили мені перед очима і багато дечого зрозумів я, що давніше було для мене непонятне.
>
> Разом з моїм товаришем подорожі В. З.[2] мали ми в кишені "дурхлясшайни",[3] їх дістали ми ще в Перемишлі, подаючися, що їдемо до Німеч-

---

[2] Мій односельчанин, до ОУН не належав, невідомо мені, де він тепер, тому не подаю його назвища.

[3] перепустка через границю.

чини шукати праці, видано їх нам без більших труднощів. Як ціль нашої подорожі подали ми місцевість Скочуф на Горішньому Шлеську, бо іншої не знали. Колись перед війною В. З. відбував там військову службу, мав декого знайомого, частенько бував у Кракові і тепер обрався мені за провідника.

З табору не випускали легко, пильнували не менше, як у в'язниці. Хто хотів звідти вийти, мусів дістати посвідку звільнення з Реєстраційного Відділу. Начальник того Відділу дуже намовляв мене лишитися в таборі, навіть цілу пропаґандивну промову виголосив. Ніяка красномовність не могла вплинути на мене, я мав досить табору після однієї ночі і вперто домагався посвідки звільнення. Нарешті видано нам ті посвідки, а на пращання котрийсь з таборових урядовців заповів нам, що ми ще стрінемося на вузькій кладці. Довго незрозуміла мені була та погроза, усвідомив я її собі докладно аж по розламі ОУН в 1940 році.

Посвідки до кишені і гайда на залізничний двірець! Кажуть, поїзд на Тшебіню-Скочуф відходить аж за дві години. Нічого, пождемо, добре, що вже вискочили з табору.

До Тшебіні дорога близька, за годину ми вже на місці. Тудою ішла границя між Райхом і Генерал-Губернаторством, прийшлося піддаватися різним граничним контролям, все те доволі хутко проминуло, зате ждав нас інший клопіт. На шляху до Скочова понищено залізничні мости, поїзди туди не ходили, нема іншої ради, тільки брати ноги на плечі та чвалати пішки. Хоч і недалеко здається, а таки майже повні два дні мандрували, заки знайшли знайомих господарів В. З., поляків. Дуже нерадо нас повітали,

та не було що з нами зробити, погодилися перетримати нас, доки не знайдемо собі приміщення.

В розмові з тим поляком довідався я, що він прихильник большевиків. Звідкись вбив собі в голову, що польський генерал Сікорський, шеф польського уряду на еміґрації, веде якісь переговори з большевиками, і дуже добре, що так сталося, бо тільки звідти прийти може полякам допомога проти Німеччини. Скоро я те почув, зібрав усі свої речі і, поснідавши, вийшов до міста, не думаючи вже туди вертатися. Другу ніч пересидів я на залізничному двірці самий, бо В. З. залишився в свого господаря. Вони пробалакали цілу ніч і тоді зайшла у В. З. дивна переміна. Набридло йому скитатися по світі без пристановища і без надії, рішився вертатися в Україну, що буде, то буде, гірше смерти не буде! Разом з тим поляком постановили вони перейти на Чехи, а потім далі на схід, в Україну, кожен з інших причин, але дорога їм стелилася спільно.

В холодний осінній день 17 жовтня, о сьомій годині вранці попращав я свого приятеля, з яким спільно протоптав далекий шлях від рідного села в Бережанщині аж на Шлеськ. Наші дороги розійшлися — моя далі на захід, а його завернула назад на схід. Розсталися ми на те, щоб не побачитися вже більше ніколи. Від тої хвилі, як перейшов він кордон у поворотній дорозі — слід за ним пропав. Хтось десь говорив, наче б то бачили його на Донбасі, та певности про те нема.

Ще два дні побув я в Скочові після виїзду В. З., не знаючи, що з собою зробити. Нелегко чужій людині знайти якесь зайняття, голод дошкуляє, потиснули приморозки і крізь виголодніле тіло мороз пробирається до кости. Не бачив я для себе іншого виходу, як вертатися назад до Кракова.

Від припадково запізнаних осіб довідався я, що в ляндратсамті[4] в Біліц — яких 35 кілометрів від Скочова — видають перепустки до Генерал-Ґубернаторства і до Чесько-Моравського Протекторату. В мене зродилося бажання попробувати щастя на Чехах і з тією метою раннімранком 19 жовтня вибрався я до Біліц. Дорога не далека, але живіт голодний — ноги відмовляють послуху і хоч як дуже хотів я якнайшвидше зайти до Біліц, та часто мусів присідати на відпочинок у придорожньому рові і до ляндратсамту зайшов аж коло 4 години пополудні. В бюрі перепусток все ще стояла черга і я станув у неї дожидати, коли покличуть і мене. Викликають мене вже останнього, та я не вмів розговоритися німецькою мовою. Прийшов якийсь чоловік і заговорив до мене по-українськи, представляючися, як Ернст Шпехт, родом зо стрийського повіту, теж утікач, а тепер тут працює. Почастував мене цигаркою — що в німців небувале — і поспитав, які в мене бажання. Коротко переказую йому мої пригоди, старання знайти якенебудь зайняття, голод і безнадійність.

Порадив він мені не брати перепустки, залишитися в Біліц. Якраз організується тут дім для втікачів з Західньої України, німців та українців. Є вже три українці в тому "фліхтлінґсгаймі"[5] — дві дівчини й один хлопець — буду мати товариство.

Голод рубав мене в кишках, цілий день я ні ріски не мав у губі, то й не давався я переконувати. Та й не дуже чекав моєї згоди Шпехт, вийшов кудись і за кілька хвилин передав мені за-

[4] повітова адміністраційна влада, як у Польщі староство.

[5] дім для втікачів.

писку до фліхтлінґсгайму. Керівником того дому була "фройляйн"[6] Марта Шемке, її повідомлено телефонічно, що дістане ще одного мешканця, вона вже ждала на мене. Списала зо мною протокол і видала "авсвайс",[7] що давав право перебувати в тому домі. Коли я після майже триденного голодування з'їв обильну й товсту вечерю — життя зразу мені покращало і набрало більш привабливих красок.

Наш дім кожного дня збагачувався новими втікачами з совєтського раю, так фольксдойчами, як і українцями, переважно молодими або в середньому віці людьми, старших не було зовсім. Не мавши нічого до роботи, я швендявся по домі і проводив час на балачках, аж почало мені це з нудів набридати. Після трьох тижнів такого "трудящого" життя довідався я, що в Біліц ще з довоєнних, польських, часів існує молочарська крамниця "Маслосоюза" і що вона тепер далі працює. Одного дня після обіду заходимо туди вдвох з П. Б.[8] Застаємо в канцелярії начальника Відділу "Маслосоюза", Степана Щуровського, що прийняв нас дуже привітно і по короткій розмові запропонував нам працю в "Маслосоюзі". З місця радо погоджуємося. П. Б-ч знав трохи німецької мови і його приділено, як бюрового помічника, а я став до помочі магазинерові.

Якось привітніше стало між своїми людьми.

Та не самим тільки хлібом людина живе. Хоч мав я вже забезпечену працю і приміщення,

---

[6] панна, незаміжня дівчина.

[7] виказка.

[8] Не подаю правдивого й повного назвища, бо не знаю, де він і що з ним сталося.

Перед бараком таємного вишколу ОУН у місцевості Команча на Лемківщині (під фірмою підготови до "Веркшуцу").

кортіло допитатися якось до Організації. Не знаючи ближче людей, лякався я заходити з ними в розмови на ті теми, вичікуючи щасливого випадку, щоб мені допоміг.

Через Біліц переїжджало доволі українців, часто вступали вони до нас, до "Маслосоюза", і від них довідався я, що в Закопаному формується якийсь український леґіон. Не довго думаючи пішов я до староства й узяв перепустку, щоб самому поїхати й роздивитися — з Біліц до Закопаного не так то вже й далеко.

Ще заки представлено мене особі, що її завданням було говорити з такими, як я, — а їх чимало з'їжджалося тоді до Закопаного з усіх сторін — я вже знав, що ніякий легіон тут не твориться, а навпаки розорганізовується те, що вже було готове в Карпатській Україні. Прийняв мене поручник Петро Могила і на його руки

передав я своє бажання стати вояком української армії. Подякував він мені за готовість послужити Україні й боротися за волю українського народу... і замовк. Досить довго тривала та мовчанка, не наважувався я її перебивати. Тоді почав мені розказувати історію леґіону. Ці всі вояки, що були в той час у Закопаному, своєю кров'ю писали нову історію України, захищали своїми грудьми самостійність Карпатської України і маршували з полковником Сушком аж під Львів. Тепер переведено їх до Закопаного на так званий відпочинок і кожного дня дожидають вони свого розформування.

В дальшій розмові з поручником Могилою довідався я, що німці погодилися б на невеликі наші військові формації, так сказати б "на запас", але щоб покинути всякі розмови про самостійність України. Український вояк у тих формаціях не мав би надії на нічого більше, як тільки на більшу харчову пайку від цивільного населення і на додаткові цигарки, а коли б війна корисно закінчилася для німців, — хто з тих леґіонерів дожив би до того часу, може дістав би як ласку від німців право бути "форарбайтером"[9] над власними земляками в якійсь німецькій фабриці. На те, зрозуміло, не міг погодитися Провід Українських Націоналістів, і тому цей зав'язок леґіону тепер розв'яжуть.

Прикро було слухати тих слів поручника Могили, а ще тяжче було йому це розказувати. Побув я ще один день між січовиками, що про них стільки наслухався, а оце вперше довелося їх на власні очі побачити, дістав кілька адрес від поручника Могили — вони придалися мені

---

[9] наглядач над робітниками, ланковий або бригадир.

пізніше в організаційних контактах — і з тяжким серцем вернувся на 1 січня 1940 року назад до Біліц.

В "Маслосоюзі" працював я три місяці, все ще без організаційного зв'язку, тільки листовно контактувався зо знайомими. Життя пливло дуже одноманітно, я в нього втягнувся і того не відчував. Зміни для мене прийшли аж з весною 1940 року. Відправлено мене до молочарні в Зайффендорш/Різ, щоб я навчився продукції сира. Мав там я працювати шість місяців, оформлено це в контракті за відомом Уряду Праці. Коли скінчився мій контракт і я зажадав звільнення від начальника молочарні та свідоцтва, що я практично перейшов курс продукції сирів, — неначе хто відро кипучої води вилляв на його лису голову. Якби не стримала його жінка, зо злости поламав би все, що впало під руки. Замість видати мені звільнення і свідоцтво, до чого зобов'язаний він був умовою, він телефонічно визвав службовика з Уряду Праці в Гіршберґ Різенґебірґе. Цей тип спочатку поводився чемно, а потім накинувся на мене мокрим рядном, з німецькою нахабністю почав кричати, що тепер війна, всякі договори й контракти пішли до чорта, нема що на них покликатися, а хто таки робить це, промощує собі дорогу в недобрі місця. Що тут довго говорити, — маю тут лишатися і про звільнення треба забути, доки не скінчиться війна.

Від того часу поведінка начальника супроти мене помітно погіршилася, а я мусів привикати до життя ізольованої воєнними законами людини. На щастя тривало це недовго.

Те, що сталося одного дня після відвідин службовця Уряду Праці, загадочне для мене по сьогоднішній час. Дружина начальника молочар-

ні викликала мене до канцелярії — перед хвилиною був телефон від бірґермайстра, на восьму годину маю бути в військовій командантурі. Перелякана жінка не могла мені нічого більше сказати, нічого не знав теж і шеф, був збентежений і без слова спротиву дав мені транспорт, щоб не мусів я пішки бити дороги.

Точно о восьмій годині зголосився я до командантури. Зразу ж мене попросили до військової комісії, зачалося від піднесення правої ноги, а скінчилося розрізнюванням барв у різних віддалях, після чого завели мене до бюрка, де сидів полковник. Коротенька розмова про мої особисті відносини й інформує мене, що комісія визнала мене здатним до військової служби, з чого він дуже радий і призначує мене до шостого леґррегіменту[10] в Бранденбурґу біля Берліна. Я витріщив очі з дива, однак не дали мені говорити, та й не багато міг я сказати по-німецьки, від нікого не міг нічого довідатися і так не знати звідки і яким чином став я німецьким вояком, що мав воювати за "фірера і фатерлянд".[11] Не тримали мене довго в Гіршберґ, уже на другий день виїхали ми до касарень.

Приїжджаю до Бранденбурґу, на двірці поліцист оглядає моє військове призначення, про щось питається, та мені з німецькою мовою, як по груді. Завів мене до трамваю, віддав під опіку кондуктора і побажав "аллєс ґуте",[12] дзвінок затремтів нетерпляче і трамвай підвіз мене до величезної червоної казарми. Справляють мене до якогось бюра. За столом сидить старшина,

---

[10] вишкільний полк.

[11] за фірера і батьківщину.

[12] всього добра!

читає мій папір, зачудований обертає його на всі боки і каже заждати. За хвилину вертається ще з другим старшиною і тепер уже обидва цікаво мене оглядають.

— Підете з нами, — кажуть.

Як іти, то йти. Сідаємо в авто і вітром женемося в якісь інші казарми, віддалені добрих кілька кілометрів.

На нас ждали і знали вже, що не володію німецькою мовою. Першим заговорив до мене якийсь старшина чистою українською мовою і представився: Кольб. Сказав мені, що це підстаршинська школа і що тут я маю переходити військовий вишкіл. При тому підмітив, що це щастя для мене, що сюди я приділений, бо могло бути гірше.

Від тої хвилі Кольб — старшина — і я — рекрут-новобранець — стали приятелями. Ідучи кудись за справами, завше брав він мене з собою, часто заходив зо мною в розмови і при всякій нагоді старався запізнавати мене з потрібними для вояка справами.

Вишкіл ще не почався і я властиво не був ще вояком. Покищо призначили мене до кімнати, що належала під нагляд Кольба, і він щовечора приходив забирати мене до підофіцерської кантини, де, на його думку, найкраще було запізнаватися з людьми.

По кількох днях, коли я вже почав дивуватися, властиво навіщо казали мені сюди їхати, — кличуть до канцелярії. Повно там старшин, між ними Кольб. Пропонують мені перехід до української військової частини — радісно нащурюю вуха! — недалеко звідсі, що твориться в порозумінні з людьми, що ними командує Сте-

пан Бандера.[13] Тут мені вуха зразу ж впадають. Питаються, чи я радий тому? Відповідаю, що туди не піду. Очі розкрилися їм широко, а дехто аж рота роззявив. Чому не хочу йти? Хто піде, того чекають всякі привілеї, а коли війна скінчиться, ці привілеї збільшаться вдесятеро. А щоб і всотеро, хай їм буде лиха година, тим привілеям з ласки Степана Бандери, не піду, бо не хочу. Пригадалися мені слова службовця Уряду Праці в Гіршберґу, що тепер війна і ніхто серйозно не бере всяких обіцянок і контрактів. Видно, що Степан Бандера каже своїм людям битися не за Україну, тільки за повоєнні привілеї в Німеччині — що ж, може добрий цей кожух на нього, та я без нього обійдуся.

Не подобалася офіцерам моя відмова. В декого, бачу, наморщилися чола. Тут вмішався Кольб і сказав, що не можна мене примушувати. Як не хочу йти туди, лишуся тут, і з тим відправили мене назад до кімнати, скажуть пізніше, що буде зо мною.

Не довго ждав на виклик, вже на другий день взивають телефонічно знову до канцелярії. Тепер уже ніхто не змушував мене воювати за Бандеру, казали виповнити якусь аплікацію, коли хочу залишитися тут.

---

[13] Свідоцтво Степана Тупіся доказує, що особовий склад т. зв. легіонів "Нахтіґаль" і "Ролянд", що їх сформовано для Бандери, залежав не тільки виключно від самих бандерівців. У збірнику "Дружини Українських Націоналістів", цитованому вище, наведено, як один з пунктів умови з Вермахтом, що тільки бандерівський Військовий Референт спрямовував туди рекрутів. Виходить, що мала тут слово теж і німецька військова команда та слала туди людей з власної ініціятиви і з власного підбору. (Прим. автора).

Взявся я виповняти ту аплікацію, Кольб сумлінно перекладав мені всі питання. Прийшли ми до пункту, де я мусів заявити себе фольксдойчем. Ні, панове, Степан Тупісь був і є українець, як був його батько, дід і прадід і тут жодними штучками не перевернете мене в німця. Не дуже й настоювали, але видно, що це питання було для них суттєве, бо негайно мене звільнили.

До сьогодні заходжу в голову, навіщо було мене витягати з праці, витрачати стільки часу й грошей, щоб тепер проганяти. Видно, вимагав того німецький "орднунг".

Такий кінець випав на велику втіху для мене. Казали взяти на три доби харчів і на другий день щоб і духу не було по мені в казармі. Ну, того не треба мені два рази повторяти.

До Берліна супроводжав мене Кольб. Дуже недобре висказався Кольб про Бандеру та його однодумців. Казав, що це вода на млин Гітлера і що колись українці дорого за те заплатять. Коли я слухав Кольба, здавалося мені, що не німець це говорить, тільки чистокровний українець. В той час про диверсію Бандери знав я ще дуже мало, але пізніше нераз згадував, як багато справдилося з того, що говорив мені тоді Кольб. Він знав чимало українців і незле орієнтувався в українських справах. У Берліні завіз він мене до УНО, де мав я нагоду запізнатися з інж. Селешком та іншими нашими політичними діячами.

Звідти я поїхав на старе місце праці, забрав свої речі й вернувся до Берліна. Одначе мені порадили їхати назад до Біліц, де нам дуже потрібно мати гурт добрих своїх людей. Та вже використав я можність проїхатися трохи по Німеччині й окружною дорогою, почерез Мюнхен — з Бухберґу коло Мюнхена взяв я з собою О.

К-го — і Відень при кінці 1940 р. причалив назад до Біліц, де знову прийняли мене до праці в "Маслосоюзі".

За той час у Біліц назбиралося чимало організованих націоналістів. Швидко ми себе відшукали, та не мали контакту з нашим Проводом. Мавши деякі адреси ще від поручника Могили, а потім від інж. Селешка, взявся я якнайшвидше шукати того контакту.

Першого листа пишу до д-ра Росохи в Празі і зразу ж дістаю відповідь, щоб зв'язатися з д-ром Богданом Гнатевичем у Берліні, долучена його адреса. Знаючи вже інж. Селешка, не блукав я по величезному місті, скоро потрапив до д-ра Гнатевича, що, як виявилося, вже чекав на мене. Вперве за півтора року мав я тут нагоду довідатися про все, що цікавило й мучило нас усіх. Насамперед про бунт Бандери і товаришів проти Проводу Українських Націоналістів. Щось трохи ми про те знали, але щойно д-р Гнатевич виложив мені все, як на лопаті. А далі пішла мова про відношення Гітлера до України. Він ворогом нашої самостійности, тому не може дійти до злагоди між нами й німцями. Напевно, коли почне він війну з большевиками, то не на те, щоб договорюватися з українцями, тільки, щоб саджати там своїх "баворів".[14] Що ж, мусимо бути готові на найгірше, покищо найважніше, щоб та війна почалася, бо це єдиний спосіб зміни політичної ситуації на сході.

Все те ловив я ушима, очима й цілою істотою, не пропускав ні одного слова.

Перейшли ми до конкретних завдань. Від тепер уже буде між нами постійний зв'язок. Наша

---

[14] селян-господарів.

група дістає окреме призначення: зорганізувати перехідні пункти через границю Райху з Генерал-Ґубернаторством, щоб у разі потреби перекидати наше членство й різні матеріяли на рідні землі.

По моєму повороті до Біліц в усіх нас піднявся дух, ми почулися відразу сильніші, мавши сталий контакт з нашим Проводом і діставши конкретні завдання. Вже в найближчу неділю виїхав я до подружжя Р-ів коло Вадовіц, з ними запізнався я на одній з імпрез Філії УНО в Біліц. У них просив я помочі в організуванні перехідних пунктів, бо жили вони над самою границею. Радо на те погодилися й обіцяли підшукати певного чоловіка для тої справи, хоч попереджали, що треба дуже матися на обережності, бо недалеко Авшвіц з величезним концентраком, в околиці часто бувають облави і постійно ходять стежі.

Ще того самого тижня дістав я від них листа, що знайшли чоловіка, зустріч з ним у неділю в їхньому домі. Представлено мені його, як З. С.,[15] і ми дуже скоро дійшли до порозуміння. З. С. показався людиною тямущою і дуже тішився, що може чимсь прислужитися нашому Проводові. Зобов'язався він у найближчих днях обійти границю в цілій околиці, піднайти добрі місця для переходу і переконатися, котрі з них для нас найкраще будуть підходити.

Від теренового Проводу приходять алярмуючі запити. Війна висить на волосинці, як далеко я зо своєю роботою?

---

[15] Скільки разів не маю певности про долю даної людини, чи її родини, не виявляю її правдивого назвища і послуговуюся перекрученими ініціялами.

Зрозумівши величезну відповідальність Проводу перед нашим народом за якнайповніше використання розсіяних долею по світі всіх наших сил, відчув я крихітку тієї відповідальности на собі і зо здвоєною енерґією взявся за діло. Викликаю телеграфічно С. на умовлене місце. Границя в тій околиці бережена досить строго, але має він уже три відповідні для нас місця. Обидва йдемо їх ще раз перевірити, видається, що будуть добрі.

Умовляємо такий плян: Біліц буде збірним місцем, куди Провід надсилатиме людей до транспорту. Там вони будуть перепочивати і групуватися в малі маршові відділи. Звідти я даю знати другові С., а він переймає кожну групку на умовленому місці стрічі недалеко від перехідних пунктів і переправляє їх ніччю на другий бік.

Поспішаю назад до Біліц і пускаю умовлену телеграму, що в нас уже все готове, ждемо на дальші накази.

Приїхав до нас д-р Гнатевич і ми відбули організаційну нараду. Було це получене з приреченням нових кандидатів і членів Організації, а при тій нагоді довідалися ми, що на Шлеську живе дуже багато наших членів і прихильників, працюють по фабриках, копальнях і по селах, виявляється потреба створити для цілого Долішнього і Горішнього Шлеську Окружна Екзекутива ОУН. Провідником Окружної Екзекутиви призначено Р. К.,[15] мені приділено організаційну референтуру і я кожної суботи й неділі об'їжджав свій терен.

Вибух німецько-совєтської війни захопив мене в Крапіц. Якраз був я на організаційній поїздці, відвідував наші клітини в тій околиці. Ві-

стку принесла нам господиня товариша, в якого я ночував. Після довгих вечірніх сходин чудово спалося над ранком і я вигідно мостився в ліжку з наміром перевернутися на другий бік та продовжувати солодкий сон, коли господиня влетіла з криком:

— Меншенскінд! Авфштеген! Дер Кріґ ґеґен Руслянд іст ін фоллєм Ґанґе![16]

Не хотілося вірити в те спросоння, але ось радіо гримить, Ґеббельс торочить свої теревені про те, що непереможна німецька армія несе для українського народу вільність релігійного життя, право на працю і звільнення від комунізму. Ні слова про самостійність України, або про якісь політичні справи.

Господиня-німка на радощах запросила нас на каву. Раділа вона не тим, що нова війна začалася, тільки тим, що нарешті скінчилася неволя українського народу і всі ми зможемо повернутися до своєї "гаймат".[17] Вона таки вірила в самостійність української держави і тої самої думки були її сусіди-німці, що посходилися пізніше. В тих околицях, близько давньої польсько-німецької границі, німці по одній і другій стороні границі знали немало про Україну та українців, зокрема ті, що їм самим теж довелося закуштувати польських гараздів, і вони до України ставилися прихильно. Маю на думці простий німецький нарід, з яким мені в щоденному житті доводилося стрічатися.

---

[16] Люди добрі, вставайте! Війна проти Росії на повному ходу!

[17] Батьківщина, рідний край.

Відкликаю всі умовлені стрічі і лечу до Біліц. Провідник Окружної Екзекутиви не відступає від телефону, сподіється вістки від Проводу. Але Провід мовчить. Не витерпів Р., дзвонить сам: які вістки?

— Іде війна, але для України покищо нічого доброго не несе. Ждати спокійно, не гарячкуватися, прийдуть точні вказівки. Передати це негайно в терен.

Не можна більше говорити, нема навіть часу, ціла Німеччина, як довга й широка, на всі знані телефони дзвонить до Берліна, просить інформацій.

Розсилаємо кур'єрів по нашому терені і передаємо вниз, що самі знаємо, то значить дуже мало. На другий день Берлін дзвонить нам, щоб сидіти на місцях і самочинно нікуди не рушатися. Знову передаємо це по клітинах. А там нетерплячка, що Господи, кожен горить, усім здається, що большевики от-от розсипляться, як порохно, а тоді вже напевно "буде Україна"! І там це діється, інші це бачать і беруть участь, а ми мусимо тут далеко сидіти і не знати на що вичікувати! Нелегко заспокоїти людей, що Провід ліпше за нас знає ситуацію, а ми мусимо триматися дисципліни й повинуватися вказівкам Проводу.

Всі знали з давніших інструкцій і з політичного вишколу, що німецький уряд є проти державної української незалежности і що нема чого від нього сподіватися, хіба того, щоб якнайшвидше прогнав большевиків з України. Тому вістку про бандерівські події з дня 30 червня 1941 року у Львові прийняли холоднокровно, можна сказати, навіть байдуже. Були й такі, що обурювалися на Бандеру за кінцеві слова проклямації його

“уряду” з окликом на честь Гітлера й німецької армії.

Десь у тому часі дістаю поспішне повідомлення, що чергового дня після дати висилки листа виїжджає до мене перша група людей з призначенням на рідні землі. По мені розливається нервове напруження, того самого дня біжу до С., щоб удвойко ще раз перевірити граничні пункти. Все гаразд, нічого не змінилося, але серце б’ється неспокійно, хоч С. запевняє, що все буде “благополучно”.

На другий день біля п’ятої години пополудні приходить до мене до “Маслосоюзу” якийсь молодий чоловік, відкликає мене набік і шепче кличку. Серце залопало мені в грудях — ось ідуть уже вони, ті щасливці, що їх Провід висилає на поміч друзям на рідних землях! Ще сьогодні, якщо це можливе, хотіли б вони бути по другій стороні. Їхати поїздом запізно, бо відходить аж о десятій годині ніччю, прошу директора нашого “Маслосоюзу” дозволити відвезти хлопців вантажним автом, дістаю на те згоду і за хвилю всі на самоході. Перехристилися ми з шофером на першу нашу щасливу дорогу й рушили.

Приїхали до Вадовіц ще за дня, чекав уже на нас друг С. Найперше завели ми хлопців до харчівні, щоб підкріпилися на силах та відпочили на ноги, бо ніби недалека це дорога, але хто його відає, які пригоди можуть трапитися. Дуже я неспокійний, бо ж це перша група післанців ОУН з Німеччини інформувати наш нарід, що несе йому німецька армія зо своїм “союзником” Бандерою і чого ми від тої спілки можемо сподіватися. Всі перехідні місця перевірені не раз і не два, все ж таки страх мене не покидає.

Потемніло надворі, С. дає знак, що вже пора. Хутенько минаємо місто, за хвилю ми вже

на полях, а ось і та лозина, що за нею границя. Пристанули ми на моментик, порахували, чи не згубився хто, і ні з цього ні з того почалася суперечка між мною і С., кожен з нас хотів для певности іти з групою на другий бік, залишивши другого пильнувати тилу. Спір перервали хлопці — ніхто з нас не піде з ними, це зайве ходження по воді.

Останній тиск руки і темні сильветки губляться в тумані. Оба з С. стоїмо, наче вкопані, з його уст несеться молитва, так дуже зворушився й перейнявся він, — людина вже не молода, що мала за собою світову війну, — долею тих наших перших апостолів.

Чекаємо умовленого знаку з другої сторорони, що все минуло щасливо. Вибрали крик пугача, не знаючи, чи є тут вони, але це по нашій стародавній традиції. Чути крик — і не стямилися ми, як упали собі в обняття.

А вранці дістаю телеграму з Кракова, що всі щасливо прийшли на місце. Телефонічно повідомили ми про те Тереновий Провід.

І тепер день за днем приходять нові групи, ледве встигаємо відправляти їх на місце, всі три перехідні пункти чинні кожної ночі. Не стає нам часу на відпочинок, бо що тільки відпровадив одну групу за кордон, а друга вже чекає або в "Маслосоюзі" або в моєму мешканні. Групи величиною різні, ніколи не менше за десятку, часом навіть вісімнадцять до двадцять людей. Що більша група, то тяжче переправляти, та не від мене це залежало. Мабуть дуже наглив поспіх і потреба в людях мусіла бути величезна, коли наш Провід не міг ділити людей на маленькі групки.

Друг З. С. ледве волочив ногами і я подивляв його жертвенність. Увесь день він зайнятий

був тяжкою фізичною працею, а коли прийшла ніч, він не пропустив ні одної переправи, сам приходив, забирав людей, відводив на місце, нерідко йшов з ними на другий бік, невідомо просто, коли та людина спала і звідки бралися в неї сили.

Годі було дати собі ради і я просив у Проводі помочі. Потрібно було кур'єрки і провідниці по околиці, бо жінки менше впадали в око, сторожа не так на них звертала увагу. Нам прислали дівчину, Оленку Дишкант. Трохи гризло мене сумління, що мусимо наражувати жінку на небезпеку, я представив їй усі невигоди й труднощі, та вона перебила мене, щоб не розбалакувався я зайво, шкода витрачати час на розмови, коли жде діло.

Завели ми її до містечка Вадовиці, там над границею була її оперативна квартира. Приїзд кур'єрки показався неоціненою поміччю. Надзвичайно швидко зорієнтувалася вона в околиці і ліпше від нас усіх була поінформована про те, що діється в містечку, скільки котрого дня там поліції, коли приходять патрулі, скільки точно кроків від залізничної станції на перехідне місце, умудрялася навіть довідуватися завчасу, коли буде облава на залізничному двірці. Про все інформує на час, не дивиться, чи день, чи ніч, приїжджає до Біліц за людьми і ескортує їх на місце. Тепер уже працює нас троє, діло йде приспішеним темпом.

Чи зорієнтувалися німці про цей граничний рух, а може з концентраку в Авшвіці були якісь утечі в тому часі, досить того, що на нашому відтинку праці почалися занадто часті облави і контролі залізничних двірців. Тільки завдяки спритності Оленки досі не постигло нас нещастя, однак було б небезпечно довше наражати долю

на спокусу. Треба розглядатися за новими місцями переходу.

Разом з Обласним Провідником К. засіли ми до студій над картою і перейшли докладно всі місцевості, де можна було використати наших замешкалих там людей. Вони теж хотіли на схід, та були свідомі, що без їхньої помочі тяжче буде іншим і що вони зможуть піти аж на самому кінці, коли велика хвиля людей уже перепливе.

Недалеко жив Степан Кричук, що з ним познайомився я в "Маслосоюзі" 1939 р., раджу Провідникові притягнути його до граничних справ. Друг Кричук до одного тижня зорганізував на свому відтинку кілька нових перехідних пунктів і до кожного з них приставив по одному опікунові. Спочатку слали ми йому людей з Біліц. Показалося це невигідне і домовлено, що просто з Берліна чи з інших більших осередків люди будуть їхати на кличку відразу до нього.

Мої пункти дістають порядкові числа 1, 2 і 3, затримуються тільки для вийняткових осіб — решту спрямовуємо на Кричука. Через мої пункти перейшло понад 400 осіб, а траплялися між ними й бандерівці. Воно, звичайно, трудно перед тим устерегтися. Іде якась група, ніби самі організовані хлопці, але часом дозволяли їм брати й симпатиків або людей, що ніякого відношення до націоналістичного руху не мали, почувалися добрими українцями і хотіли помогти своїй Батьківщині в потребі. Не моя справа контролювати тих усіх людей, що приїжджали з Відня, Берліна, Данціґу або аж з далекої Франції. Після одного такого переходу дістаю писаного з Кракова листа від одного з наших "пасажирів" і він там пропонував мені перехід на бандерівську сторону і граничну працю для них. Шкода було валяти собі руки відповіддю на то-

го листа. Тоді почали мене бомбардувати своєю літературою і всякими пояснявльними листами, все з тої самої адреси з Кракова. Разів кілька я це перечитав, а потім нечитане передавав до Провідника.

Щастя стояло по нашій стороні. За ввесь час на моїх трьох пунктах ні одна особа не попалася в руки поліції або граничної сторожі. Тяжча справа в Кричука, бо в нього переходи облічувалися на масу, переправилося туди понад тисячка осіб, а з них не всі притримувалися вказівок обережности, тому траплялися випадки, що впадали люди перед кордоном, або вже по другій стороні переловлювала їх польська поліція.

Не всі пункти могли ми обсадити певними своїми людьми. На двох з них уживали ми неукраїнців і мусіли їм платити по п'ять марок від голови.

Так було аж до кінця листопада 1941 року, коли скінчився масовий наплив людей. Тоді ми зліквідували пункти в околиці Вадовіц, а незабаром після того Оленку Дишкант і мене викликано до Кракова.

Нашого вірного і жертвенного друга З. С. хтось "сипнув" і за ним шукало Ґестапо. Мусів він зникнути звідти на деякий час. На щастя опісля відносини втихомирилися і справа забулася.

Деякі пункти під контролею друга Степана Кричука, служили нашій Організацій майже до кінця війни, цебто майже до того часу, коли наближалися вже большевики".

Степан Кричук, якому доручено нагляд над масовими транспортами людей в Україну, ось як звітує про свою працю:

“На мою долю припадали масові транспорти людей на схід і було їх так багато, що просто неможливо мені спам’ятати не то що осіб, але навіть загальної їх кількости.

Головну свою квартиру розбив я в місті Бжеще. Тут голосилися в мене на кличку, або з листами від керівних людей, і звідти я або сам відводив їх, або відсилав на різні перехідні пункти здовж границі, вважаючи, щоб розділяти людей рівномірно та не перетяжувати окремих пунктів.

Голосилися до мене люди через різні зв’язки. Найбільше з Берліна — спрямовували їх до мене друг Мушинський, знаний нам, як “Мілько”, та його помічник Нечипір. Це псевдо, правдивого назвища не знаю. Був він організаційним референтом, пізніше згинув на Волині. Часом заступав їх друг Ераст Дз-ий, якого ми називали “бородачем” — носив він невеличку гостру борідку.

Присилали мені теж до переходу людей з Відня і з Праги, але менше. Теж і з недалекого Бресляву приїздили — там діяли друзі інж. Аркадій Ж-й і полк. Ш-о. До того долучував я теж людей зо Шлеську і з Судетів, що тримали зо мною особистий зв’язок, спочатку сумлінно їх усіх рахував, а далі загубив лік. З шлеської області, де я жив, вислав я понад двісті осіб, цифру пам’ятаю, бо в більшості це люди мені знані з давніших чи пізніших організаційних зв’язків.

Здовж цілої границі в моїй околиці піднайшов я низку місцевостей, де можна було зорганізувати перехід на другу сторону. При тому мусів я руководитися не так тереновими догідностями, як більше тим, чи живуть там довірені люди, що могли б зайнятися тією справою і щоб можна на них здатися. В тому часі на Шлеську

жило доволі багато українців. Деяких закинула туди доля ще з польської влади, а дехто вже пізніше приїхав на працю до Німеччини — не трудно вибрати з-поміж них провідників через кордон, тому що більшість з них симпатизували з націоналістичним рухом. Де ж годі було знайти українця, там мусів я користуватися поміччю місцевих поляків і їм за те було плачено. Багато з тих людей, що були заанґажовані в моєму транспортному апараті, залишилися там до сьогодні, може вони ще живуть, тому я не буду розкривати їхніх прізвищ, послугуватисяму псевдами або ініціялами, хоч і хотілося б залишити про них якусь згадку в нашому народі, бо вони чесно й ідейно для нашої справи працювали, багато вклали в неї безкорисного труду.

Перше перехідне місце було в містечку Затор. Це старинна історична місцевість, відома з того, що ще в школах за Австрії вчили, що австрійський цісар Франц Йосип І. послугувався між іншим теж титулами "князя освєнцімського і заторського". Доїзд туди поїздом через Авшвіц, потім з Затора пішком до села Кемпкі і вночі через кордон до села Ричуф, де була залізнича станція і звідти вже поїздом до Кракова. Переводив поляк "Стасьо", через його руки перейшло щасливо понад 800 осіб.

В селі Псари вдалося мені притягнути до співпраці "Запорожця", (Я. С. — підстаршина армії УНР з полку чорношличників). Працював він для нас з дружиною і з пасербицею Ельзою. Доїзд туди залізницею з Бжеща до станції Кренав, а звідти пішки до Псарів. Перехід через границю з Псарів до сіл Мекіна або Філіповіце йшов звичайно ніччю, але траплялися випадки, що можна було переправити теж людей і в білий

день. На другім боці шлях ішов на залізничну станцію Кшешовіце і далі поїздом на Краків.

З тої самої станції Кренав часом передавав я людей до рук "Танцюриста", (Я. Г.) і він відводив їх у напрямі на Філіповіце через село Карньовіце, а потім теж залізницею через Вшешовіце до Кракова.

За багато людей переїжджало через Кренав, щоб можна впоратися одному чи двом зв'язковим. Тому, крім названих уже вгорі "Запорожця" і "Танцюриста", діяли там ще Л. В. та "Криса" (І. К.) Перший водив людей через Обляскі на німецькому до села Рудно на польському боці, звідтам до залізничної станції Рудава і далі вже поїздом до Кракова. "Криса" переводив через кордон на шляху крізь село Дульова до села Борек і далі знов до залізничої станції в тих самих Кшешовіцах, або аж у Рудаві, залежно від того, котрого дня на котру з них спрямовано менше людей.

В містечку Тшебіня жив П. П. якого ми називали "хорунжим", бо такий ступінь мав він колись в армії УНР, теж у полку чорношличників. Містечко Тшебіня для зв'язку не дуже зручне, там був контрольний граничний пункт на залізничому шляху Краків-Катовиці, завжди шлялося там Гестапо, гранична сторожа та всяка інша поліція. Одначе годі залишити на боці "Хорунжого", що старався, як міг, щоб помогти в нашій праці. Його шлях ішов через місцевість Млошова до Філіповіц і далі на знану нам уже станцію Кшешовіце.

Пунктом у Буковіцах завідував "Фрозик" — професор Я. С. Тут треба було йти або далекий шлях пішки просто з Бжеща, або їхати на Авшвіц. Перехід слався до місцевости Тлуча і звідти на залізничу станцію в Ричові.

Інколи переправлялися люди шляхом з Кренав до Альверни, потім через границю до села Бродло і до залізничої станції Вєльке Дроґі на лінії Авшвіц — Скавіна — Краків. Від границі до станції там доволі далеко.

Останні два шляхи йшли з Катовиць на Щакову і на Сосновець. З Щакової подорожні мусіли переправлятися через границю до Нової Гори і звідтіля автобусом до Кракова. А вже найдовший шлях провадив з Катовиць на Сосновець, далі наІлькенав і Вальбром до Тунелю, потім через місто Мєхуф і Сломнікі до Кракова. На тому пункті працювали священик о. О. Х. — "Буковинець" — та сотник армії УНР Ш-о.

Здовж цілої границі разом працювало в перехідно-транспортному апараті кількадесят людей. Не жаліли вони ані часу ані труду, з охотою і з радістю помагали своїм землякам мандрувати в Україну. Свою працю виконували не тільки з почуття свого національного обов'язку, але й у тій свідомості, що прикладають руку до величезної і широко розгалуженої організаційної машини ОУН. Наша Організація завдячує їм багато, нехай же ж вільно буде мені, як зв'язковому ОУН до них, на цьому місці згадати їхню відданість для націоналістичної ідеї. Моїм гарячим бажанням є, щоб змінилися часи настільки, коли можна буде виявити правдиві назвища тих чесних і патріотичних українців, що як могли і як уміли так служили своєму народові".

З незначними винятками всі ці люди переходили через Краків і всіх їх я перепускав через свої руки. Пізніше, коли вже німці інтернували мене в Рабці, мою працю перейняв на себе Федько Яцура-Крук. Дехто з них мав окремі доручення і спеціяльні призначення, головно всі волинські хлопці, серед яких було багато студентів. З ними вже давніше,

в порядку мобілізаційного пляну, було обговорено, куди мають вони маршувати і що на місці робити. Звичайно збіралися вони в малих групках по 4-5 людей для веселішого товариства і з ними я мало що мав говорити поза тим, що кожному дав перепустку на залізницю, трохи грошей і харчів та останні інструкції, вже при самому від'їзді.

Були такі дні, що переходило через мою кімнату вісімдесят або й сто людей. Приводили мені їх з нічлігових пунктів і я приймав їх групами по п'ять чоловік. Коли прийшов вечір, я охлялий і захриплий нераз ледве доволікся додому. Кожного мусів переслухати, вислухати його історію, поінформувати про відносини в його околиці в часі, коли він звідти виїздив і скомбінувати для нього інструкції, що вкладалися б у загальний рамовий плян нашої роботи і щоб не були вони простою формальністю, — мовляв, іде людина через організаційні руки, треба ж їй щось сказати, — тільки щоб з тих вказівок справді щось путнє вийшло для нашої справи. Кому байдуже, куди їхати, того приділяв я на різні зголошені запотребування, а декого відправляли ми по етапі до дальшого пункту, де йому вже знайшли відповідне призначення. З деким потрібно було говорити на самоті. А потім при кожному списати, куди пішов і які завдання дістав та передати це до місцевих проводів шляхом на Львів.

Як була вже згадка, крім тих, що йшли на клички або приходили через організаційні пункти, було багато таких, зокрема в перших днях війни, що перли самопас. Незорієнтована гранична служба, а навіть ґестапівська контроля в поїздах на границі не ставила їм у перших днях перешкод. Усі вважали це самозрозумілим, що коли почалася війна в Україні і коли б'ють там большевиків, українці хочуть бити їх теж. Показували мені хлопці найдивніші посвідки від сільських німецьких війтів — в Німеччині

Сотня таємного вишколу ОУН перед віллею "Рома" в Криниці на Лемківщині (під фірмою підготови до "Веркшуцу").

їх називають "бірґермайстрами" — що їдуть вони до українського війська, до німецької помічної служби, а то й просто "їдуть бити большевиків". Як умів і як розумів такий бірґермайстер, так і писав. І на всі такі посвідки на границі пускали. Щобільше, перепускали навіть на приватні посвідки працедавців, без жодної урядової печатки, просто на фірмовому папері.

Скоро це скінчилося. Німці зорієнтувалися, що відпливає робоча сила, в війні неменше потрібна від військової на фронті, а напевно до того долучилися політичні інструкції і від тоді щільно обставлено границю. Леґально переїхати — зовсім неможливо, не видавали перепусток, хіба на домагання військової влади. А кого зловили на "зеленій границі" — або відставляли назад на місце праці, або запроторювали в концентрак для постраху іншим.

Одного ранку приставили мені до звіту якогось хлопця з Волині. Не належав він до наймолодших, виглядало, що минула йому вже тридцятка. Хоч і в польському війську свій час відслужив і дисципліну повинен знати, та ніяк не міг наломитися до заведених строгих порядків у наших перехідних станицях, а що це не конче добре впливало на інших, поручник Чигун прислав його до мене, щоб з ним поговорити на розум. Ще того самого дня шляхом на Ярослав відправив я його до краю. Походив він з Володимирського повіту і там мав робити звичайну зв'язкову організаційну роботу.

Можна собі уявити моє зачудування, коли яких три тижні пізніше з'явився він знову в моїй кімнаті. За той час зайшов він уже на місце, наладнав місцевий зв'язок, як умів і потрапив так робив початкову організаційну роботу, а потім пригадав собі, що в Кракові валяються купи пропаґандивної літератури, заготовленої на випадок війни, та супроти змінених умовин неактуальної вже зовсім. Навіть

не було часу її спалити, щоб не забирала місця. Він дібрав собі товаришів, запаслися вони в колосальні наплечники і трохи пішки, а трохи зайцем у вантажних вагонах на вугілля пробралися до Кракова й Берліна забрати ту літературу, бо в них голод на друковане слово і все воно ліпше придасться там, як має тут піти з димом.

Для ілюстрації відносин і початкової праці в тих умовах, подаю ось тут його розповідь:

"Моє організаційне псевдо — Войнаровський. Походжу з села Зимно, повіт Володимир Волинський. Ще далеко до війни став я симпатиком ОУН, хоч довгий час не міг натрапити на слід тієї Організації. Разом з іншими хлопцями, моїми ровесниками, зачитувався я в історичних повістях з княжих і козацьких часів і це була одинока національна "література", що попадалася нам у руки. Під її впливом набиралися ми національної свідомости, а виявляти її могли тільки в дуже скромних розмірах, культурно-освітньою працею в селі.

Трохи пізніше передплатив я часопис "Нове Село" зо Львова. Сам не знаю, яким чином натрапив я на той часопис і що мене спонукало його передплатити, але згодом я до нього привик. Про політичні справи писалося там небагато, все ж таки від часу до часу були там згадки про ОУН і це загострювало нашу цікавість, бо про ту Організацію чували ми з польської преси. Вона вішала собак на українських націоналістів і кидала прокльонами в їхню сторону і з того виміркували ми, що не такі то вже дурні хлопці ті націоналісти, коли такого чосу завдають полякам і коли їхня преса так піниться на них. Хотілося пізнати їх ближче, та якось покищо не чутно було про них у нашій околиці. Невідомо, де їх шукати.

В нашому селі не було ні одної леґальної української організації, не хотіли на те дозволити поляки. От ми й заклали собі організацію під польською назвою "Коло млодзєжи вєйскей",[18] належали туди самі українські хлопці, сходилися ми там на гутірки й читали газети. Мусіли прийняти одного поляка про око, він нам не перешкоджав, нічим не цікавився.

Прі діяння ОУН на Волині перший раз довідалися ми, коли в Луцьку відбувся процес Олекси Куца і товаришів у справі атентату на воєводу Юзефського. Це піддало нам духа, викликало багато говорення в цій околиці і зразу видно було, що ОУН дістала симпатії в наших хлопців і дядьків — з ким не говорив би, кожен хвалив ту Організацію за її боротьбу.

Коли восени 1939 року прийшли до нашого села червоні, я мав уже 29 літ. Спочатку якось жилося, а потім звідкись узялися в нас комсомольці і вони зробили на мене донос, що я націоналіст і що конче треба забрати мене з села, бо не даю їм вести комуністичної роботи. Мене остерегли і не було для мене іншої ради, як утікати в світ за очі.

В дорогу зібралося нас дев'ятеро, а були між нами й такі, що після приходу большевиків вступили до комсомолу і там щойно прозріли, коли з-близька побачили комуну. Повитягали ми з укриття відібрану полякам зброю і дня 7 червня 1940 року перейшли кордон коло села Бужани, володимирського повіту. Перехід пішов гладко, хоч ми були приготовані на те, що прийдеться звести бій з надграничними енкаведистами. По другій стороні мали ми знайомих у селі Ти-

---

[18] "Ґурток сільської молоді".

хобожі і там перебули два дні, а потім пішли до Грубешова, до Українського Комітету. Там нас поінформували про відносини під німцями та про організаційне українське життя, а зброю радили віддати українській поліції. Так ми й зробили.

Пропонували нам залишитися на Грубешівщині, та нам цікаво було подивитися, як виглядає та Німеччина, що розвалила Польщу і що про неї стільки наслухалися. Якраз тоді відходив транспорт з робітниками до Франкфурту над Майном і ми долучилися до нього. Три місяці працював я на селі коло Франкфурта, а коли мені це надокучило, постарався я, щоб дістатися до Берліна.

На селах коло Франкфурту жило доволі багато українських хлопців і швидко зорганізували ми гурток УНО силою приблизно двадцять душ. Нам присилали всякі інформації і втримували з нами реґулярний і точний зв'язок. А незабаром після того постав там Відділ ОУН, куди й мене притягнули до праці. Коли від'їжджав я до Берліна, дали мені зв'язок до Володимира Зозуляка з села Солоне, повіт Заліщики, він знайшов мені мешкання й працю та включив до своєї ланки. Разом було нас там десять чоловік, з них пам'ятаю Солтиса, чи не Микола на ім'я, з луцького повіту. Сходилися ми, де попало, то в приватних мешканнях, то в публічних парках, спільно читали й передискутовували націоналістичну літературу, а теж теоретично перероблювали з нами початковий військовий вишкіл. На більші сходини скликали нас до УНО і там ми слухали всіляких цікавих доповідей.

Назагал життя не було сумне, хоч дуже одноманітне. Але ми звикли вже до нього і так непомітно плили дні за днями...

Говорилося щось про можливість війни на сході і що нам треба готовитися на той час. Ішов тиждень за тижнем і якось не видно тієї війни.

Аж нараз одного дня викликали нас до УНО мобілізаційною кличкою. Зібралася там понад сотня хлопців і нам казали, що війна вже за порогом, як не сьогодні то завтра розлютується вона на наших землях. Хто молодий і здоровий, повинен зголоситися до війська. Зараз таки зголосилося нас понад п'ятдесят.

Нелегко видістатися з Берліна, не хотіли пускати з праці, та якось забрали нас і вивезли до Кракова і примістили в школі при Шевській вулиці. Було це в вівторок, а в найближчу неділю почалася вже війна.

Доволі нудно було нам сидіти в школі, хоч старалися дати нам зайняття, а від Військового Реферату ОУН кожного дня приходив до нас поручник Чигун. Кожного дня стан наш мінявся, одних відставляли німцям на перекладчиків, других привозили наші люди з Німеччини, або приводили з Кракова.

Кілька днів після того, як почалася вже війна, прибули до нас генерал Микола Капустянський і полковник Роман Сушко. Дуже цікаві були ми подивитися на тих визначних націоналістів і коли вистроїли нас до перегляду, ми вліпили в них свої очі і ждали з напруженням, що вони нам скажуть.

Невеселі речі прийшлося почути. Говорив до нас полковник Сушко. ОУН не могла порозумітися з німцями, бо вони не визнають України і на ділі до нашої державної незалежности ставляться так само вороже, як і большевики. Тому нема нам чого воювати, витрачувати сили й здоров'я та помагати німцям захвачувати Україну. Підуть туди тільки ті, що своїм знан-

ням німецької мови надаються на перекладчиків, а це тому, щоб помагати українським людям і боронити їх перед кривдою, а також, щоб інформувати Провід про все, що зможуть побачити і про що зможуть довідатися.

Всім іншим треба не вертатися до Німеччини, як того домагаються німці, тільки розійтися по Україні і там вести нашу роботу в підпіллі та бути готовими до удару, коли наші вороги спустять собі кров.

Після того ОУН почала нас відправляти на Рідні Землі, даючи нам документи, гроші й зв'язки. Дехто йшов одинцем, а в більшості всі мандрували невеличкими групками.

Я теж дістав документи та гроші на дорогу від друга З. Книша, що перед від'їздом давав нам ще останні інструкції. Мав я заїхати до Ярослава, щоб перевели мене там через границю, а звідти манджали далі в свої рідні сторони. В Ярославі порозумівся я з нашим зв'язковим, що краще мені буде йти через Грубешів, де я вже маю знайомих.

В Грубешові стрінула мене пригода, попав я на ґестапо. Не було як крутити і я признався, що йду додому, до рідного села, ще й перепустки через Буг у них просив. Замість того хотіли вони мене назад до Німеччини відослати. В Грубешові був рух і безголов'я, з чого я скористав і замішався між інвалідів, що дістали леґальні документи на поворот. Через них передав я свої речі на другий бік, а сам вночі переплив Буг і так дістався додому.

Як не поспішав я до рідного села, а все ж прийшов запізно — застав зорганізовану бандерівцями поліцію. Хтось з бандерівців, ідучи на схід, вступив до села і здезорієнтував хлопців. Та не довго мали бандерівці з того користь.

Були там мої знайомі ще з-перед війни, а крім того ще й інших я притягнув і в скорому часі в нас і духом бандерівським не пахло. Не мали вони що робити в нас на Волині, принаймні скрізь там, де мені доводилося бувати.

Що тільки можна було перебрати в свої руки з адміністрації та поліції, це все ми зробили, в згоді з інструкціями ОУН. Нашим Повітовим Провідником був Орест Тарасевич.[19] Надзвичайно швидко поширили ми організаційну сітку по цілому повіті, не було ні одного села, де не мали б ми або вже своїх членів, або довірених зв'язкових. Дуже добрими організаторами показалися два брати Гайворонські[20] з села Бужанка. Не тільки кожен з них був провідником одного з районів, але крім того вистачало їм часу на організаційні поїздки і кур'єрську службу. Постійним зв'язковим до Області в Рівному був Микола Мисечко.[21] Я підлягав спершу Тарасевичеві, доки не пішов він на перекладчика німецької мови в місті, мав там великі впливи і захоронив багато людського майна й життя, а обов'язки провідника перебрав інший друг.

В липні місяці 1941 року не було в нас ще зв'язку з Рівним, здані ми були тільки на власний промисел і власну ініціятиву. Якби не дивно воно виглядало, але в тих часах легше було зловити контакт далеко на заході, як ось тут під носом на сході. Найбільше бракувало нам усякої націоналістичної літератури, а тут люди

---

[19] Його замордували бандерівці в 1943 році. В. Й. П.!

[20] Андрій Гайворонський згинув пізніше в боротьбі з поляками на Грубешівщині, а Юрка Гайворонського вбили поляки в Варшаві. В. Ї. П.!

[21] Згинув з рук ґестапо в 1943 році. В. Й. П.!

як на те, горнуться, кожен кричить, давай йому читати! Вирішили ми передістатися якось на старі зв'язки до Кракова й Берліна, може застанемо ще знайомих, щоб порятували.

Володимир Здун і Лаврін Ласюк, обидва з села Бубнова, дістали завдання пробратися аж до Берліна. Якимсь чудом не тільки виконали вони те завдання, але навіть привезли звідти циклостиль. А я з Володимиром Здубом,[22] теж з Бубнова, взяли напрям на Краків. Їздити залізницями в перші дні після війни можна було тільки за спеціяльним дозволом. Ані не мали ми того дозволу, ані не було його де дістати, ми вже рішені були хоч пішки йти, та якось пощастило нам приїхати в порожних вагонах з вугілля, — правда, їхали ми кілька днів. В Кракові застав я на старому місці друга Зиновія Книша, передав йому відомості про положення в наших сторонах і забрав усю літературу, що ще залишилася. З літературою вийшов клопіт, ніяк переправити її через Буг, замокла б. В знайомих селян позичили ми щільні бляшані баньки на молоко і так собі порадили, все дійшло на місце сухе, не пропав ні один листок.

Аж тепер розгорілася робота. Найперше взялися ми за політичне освідомлення народу в нашому терені. Скликали віча і виясняли людям ситуацію, перестерігали перед тим, щоб не надіятися на німців, бо вони не дишуть добром на нас і мусимо підготовлятися, щоб не повторився 1918 рік. Населення підтримувало нас, скрізь радо нас витали, відчувалася жива симпатія в усіх, з ким мали ми до діла. В початках була це порівняльно легка робота, бо німців не бачили

---

[22] Замордований бандерівцями в 1943 році. В. Й. П.!

ви поза більшими містами, а якщо були, то самі військові, що мало чим цікавилися. Низова адміністрація по селах і містечках уся була українська і вся стояла під нашим впливом. Такий стан передишки дуже нам придався і ми його повністю використали, ні одного дня не прогаяли, а принесло це свої наслідки в пізніших тяжких 1943 і 1944 роках.

По полях і здовж доріг купами валялася большевицька зброя. Її ми збірали, висортовуючи все, що могло б нам пізніше придатися, а головно кріси, пістолі, автомати, ручні ґранати і всяку амуніцію. Попадалися теж і скоростріли, хоч мало. З гарматами і танками нічого було робити, ані їх заховати, ані зберігати в доброму стані, трохи з того забрали німці, а решта стояла і ржавіла по полях. Зброї в тому часі зібрали ми дуже багато і добре її поскривали в лісах.

Впарі з тим ішла організаційна робота. До ОУН люди горнулися масами, з того вибирали ми найпевніших і найідейніших, щоб з ними переводити початковий організаційний вишкіл і поповнити ними організаційну мережу в повіті. Опісля, коли в нас наладнався добрий і сталий зв'язок з Областю в Рівному, ця праця пішла ще краще і наша західня частина Волині густо вкрилася організаційною сіткою ОУН.

По бандерівцях так і загуло, ніхто їх не бачив, від коли повтікали в перших днях липня. Прийшли вони знову пізніше і накоїли страшного лиха в 1933 і 1944 роках, але це був елемент зайшлий, набрив сюди з різних сторін, а головно з Галичини, з-поміж місцевих людей наша околиця бандерівців не видала. Навіть у часах, коли не завели ще вони кривавого терору на Волині і навіть помимо того, що бували поміж ними — на нижчих постах — і волинські

хлопці, наші волинські селяни не відчували в них українців-соборників, такими вони й залишилися в пам'яті народу".

Вміру того, як відпливали люди на схід, мусіли ми змінити організаційну побудову в Генерал-Ґубернаторстві. Організаційну мережу на всіх українських етнографічних землях влучено в загальну західньо-українську організаційну схему і підчинено їх Крайовій Екзекутиві у Львові. Властиво на місцях, з організаційної точки погляду, майже нічого не змінилося, поза тим, що зв'язки й звітування ішли не на захід, до Кракова, тільки на схід, до Львова, і звідти теж приходили інструкції. Області лемківська і холмська залишилися зовсім ненарушені, ярославську і перемиську округи получено разом. На якийсь час робота там притихла, мало хто залишився, величезна більшість тяготіла на схід. Люди стрімголов рванули до Львова чи Рівного, наперед самі, а потім з думкою забрати родини. Та не минуло й кілька тижнів, як прийшла прохолода: Галичину адміністративно відділено від України і прилучено до решти Генерал-Ґубернаторства, впроваджено туди польську валюту і підчинено державно-адміністративній централі в Кракові. Волинські й польські землі прилучено до "Райхскомісаріяту Україна". Незадовго потім румуни перемінили південно-західню частину України з Одесою в якусь чудернацьку Трансністрію. Так почалася вівісекція України, як дальший етап предурної німецької політики на сході, що принесла багато горя для нас, а для своїх авторів покінчилася комплектним фіяском і шибеницями в Нюрнберґу.

В інтересі ОУН не було, щоб український елемент масово переселювався назад на схід. Туди мали йти тільки члени ОУН і то молодші віком. Сімейний та більш осілий елемент повинен пильнувати

здобутків відродженого українства на його західніх окраїнах, щоб знову не потонуло воно в польському морі. Так пізніше й сталося і такі міста, як Сянік, Криниця, Ярослав і Холм ще майже до кінця війни гуділи буйним українським життям.

В Кракові лишилася станиця ОУН для зв'язку між рідними землями й еміґрацією. Хоч українців чимало там було аж до половини 1944 року — там же ж була централя Українського Центрального Комітету та Українського Видавництва, там далі видавалися "Краківські Вісті", а найбільше купців та різних "тройгендерів" і спекулянтів — але членів ОУН в Кракові залишилося дуже мало. Все сконцентрувалося тепер у будинку при вулиці Зеленій ч. 26, а згодом, коли ОУН зовсім зліквідувала свої аґенди, перенісся туди й Український Допомоговий Комітет на місто Краків. Та покищо перші тижні після війни нічим не послабили ритму життя в краківському осередку ОУН: з одного боку безнастанно плив струм людей на схід, з другого приїжджали кур'єри з земель, верталися люди по свої родини, забирали речі — і кожен вступав "на трійку, щоб поділитися своїми враженнями і думками.

Змалів теж, зрозуміло, і наш організаційний апарат. Якийсь час мусів ще перебувати в Кракові Сич, бо він фірмував нашу домівку перед німцями і в його руках були найважніші, військові, зв'язки. Його заступник С. С. вирушив на схід уже 20 червня, на два дні перед війною. В канцелярії і для прийому сторін залишився д-р Яків Маковецький та одна машиністка — і стільки всього, коли не рахувати ще мене, що дивним збігом обставин і примхою зрадливої долі прив'язаний був до Кракова на необмежений час.

А сталося це так.

X Розділ

ГІРКИЙ ПЕРЕДСМАК КІНЦЯ

Наскок ґестапо на організаційну домівку. — Шукають за Сеником. Остерігаємо його. — Замість нього, кличуть мене. — Нарада в ПУН: іти чи не йти? — Радять іти, щоб не спихати ОУН скоро в підпілля. — В яскині лева. — "Він арештований!" — Оправдуються хитрощі Сича. — Заборона виїзду з Кракова. — Голоситися телефонічно два рази денно. — Вивіз заложників до Рабки. — Продовжую свою роботу. — Краків пустіє до решти. — Буду втікати до Львова. — Гестапо мене випереджує. — Інтернують у поліційній школі в Рабці. — Невже ж такий кінець?

В гарний липневий день вийшов я вранці з хати, як звичайно, щоб на восьму годину бути в нашій організаційній домівці. З мого мешкання при вулиці Бічній Лазаря туди всього десять хвилин ходу, я купив газету в кіоску на розі й заглибився в читанні звідомлень з фронту на сході. Самі ноги знали вже дорогу і так я, майже не відводячи очей з-над газети, зайшов аж перед браму нашої кам'яниці. Може, коли б це був сльотний день, або коли б вітер не дозволяв читати газету на ходу, оминула б мене пригода, бо я тоді роздивлявся б навколо себе і може завважив би, що в брамі під числом 26 стоять якісь підозрілі два типи в чоботях виразного німецького крою. А так я спостерігся про те аж тоді, коли звертав уже до брами і коли один з них поклав мені руку на плече:

— Гальт! Зінд зі Сеник?[1]

— Ні, я не називаюся Сеник.

— А яке ваше ім'я?

— Я називаюся Книш. Зиновій Книш.

— Покажіть ваші документи!

Оглядає мою виказку з Українського Комітету, підзорливо порівнює мене зо знимкою на документі, віддає назад.

— Ви знаєте Сеника?

— Знаю.

— Він працює тут? Кожного дня буває?

— Заходить часом, але не кожного дня.

— Де він живе? При котрій вулиці?

— Не знаю. Здається, що стало живе він десь у Німеччині, сюди тільки приїжджає час-до-часу.

— Станьте ось тут у кутик і коли надійде Сеник, маєте його нам показати. І не пробуйте давати йому якихсь знаків або в інший спосіб остерігати, бо буде зле!

От тобі історія! Значить, я маю бути тим, через кого Гриб достанеться в ґестапівські кіхті? І що це за лихо, навіщо їм його? Мусить бути щось поважне, коли таким способом шукають, до того часу звичайно викликали ніби то на якусь розмову і там арештували. Думки літають стрілою по голові, шукаю вияснення, а водночас способу, як остерегти Гриба, коли б найдійшов.

Глянув я на годинник, — точно восьма година. До брами забігають задихані працівники УЦК, що спізнилися на кілька хвилин. Дівчат ґестапівці пропускають, чоловіків леґітимують, уже не питаються за Сеником, тільки за кожним разом з-під лоба спозирають на мене. Фу-у-у, — як погано!

---

[1] Стати! Чи ви Сеник?

Омелян Сеник-Грибівський
Голова Організаційного Бюра ОУН

Постояли ми ще кілька хвилин, вже чверть по восьмій. Сеник ніколи не приходив раніше дев'ятої, але ану ж наднесе його біс! Щось треба робити, конечно треба послати йому осторогу.

— Панове, я не думаю тут вічно стояти. Я маю свою працю і ніхто її за мене не зробить. Або ви маєте щось до мене — тоді прошу, я до вашої диспозиції, а коли ні — мушу йти нагору, до праці.

Подумали хвилю, заґерґотали щось між собою.

— Ідіть. Тільки виходити на вулицю ані вам ані нікому іншому невільно, неможна теж відчиняти вікон.

Беру по три сходи на один стрибок. В канцелярії вже всі, за вийнятком Сича. Біля телефону сидить один ґестапівець в уніформі, два другі в ждальні. Мовчать, ні з собою не говорять, ні до нас не відзиваються. Каже д-р Маковецький, прийшли пів до восьмої, як тільки відчинив він двері, питалися за Сеником, заборонили телефонувати й відчиняти вікна, чекають. Не перешкоджають у роботі, але навіть полк. Сушка повідомити не дозволили.

Бачу, дозволяють виходити на коридор. Спершу й того не хотіли, але витолкували їм, що всі ці бюра від партеру аж до четвертого поверху пов'язані з собою спільною працею і працівники мусять стрічатися з собою.

Крізь вікно гляджу на подвір'я. Маленечкий зацементований простір, от тільки щоб пачки на сміття покласти, від подвір'я другої кам'яниці переділений муром метрів два заввишки.

Кличу нашого "портієра", Павла Кивелюка, крепкого хлопця, і ще одного знизу від друкарської роботи відриваю.

— Хлопці! Вийдіть непомітно на подвір'я. Мусите перелізти через мур, як це зробите — ваша справа, скачіть, дряпайтеся, але перелізти мусите! І тоді чвалом на обидва кінці вулиці Зеленої, пильно глядіти, чи не йтиме канцлер. Перейміть його і скажете, щоб вертався на свою квартиру, бо тут ґестапо. Коли притихне — скажете — сконтактуємося з ним.

Хлопці пішли, а я вдаю, що працюю, хоч не береться мене ніяка робота. Посидів так ще якої пів години, може й довше, дивлюсь — нагло ґестапо зникло! Висунулися так тихо, що й не покмітив.

— Докторе! — кажу до д-ра Маковецького, — негайно повідоміть полк. Сушка. Коротко і без пояснень, телефон напевно підслухують. Всім стри-

муватися від телефонічних розмов і не відповідати на ніякі запити.

Вбігає Кивелюк. Зловив Сеника на розі Зеленої, на "плянтах". Він сидить на третій лавочці праворуч і буде там ждати ще пів години. Якщо можна буде безпечно зайти, щоб не тягнути тіни за собою, просить прийти.

Виглядає, що всюди спокійно. Та біс його знає, чи не слідкують десь з вікон. Іду обережно, проходжу кілька вулиць і заходжу на плянти з другої сторони. Є Сеник, насунув капелюх на чоло, закривається газетою.

Не має поняття, що це. Але все ліпше не показуватися дідькові на очі. Зійдемося зараз у Сича і там поговоримо. Треба повідомити Сціборського і генерала Капустянського, щоб теж малися на обережності. Позатим нікого з провідних людей уже нема в Кракові, всі відмаршували на схід.

Їдемо до Сича кожен зокрема, я ще вступаю на Зелену вулицю. Маковецький говорить з кимсь по телефоні, дає мені рукою знак, щоб мовчати.

— Ґестапо дзвонить. Питаються за вами, я сказав, що ви пішли за чимсь до міста. Казали, щоб ви зайшли до них на Поморську вулицю ч. 2, до кімнати А2, зараз, як тільки вернетеся.

— Я виходжу і вже не вернуся сюди. Якби ще раз дзвонили, скажіть, що нема ще мене з міста, правдоподібно буду коло дванадцятої.

Огортає мене неспокій. Чого хочуть від мене?

В Сича є вже новості. Оказується, що вранці ґестапо виарештувало кільканадцять українців у Кракові, точно ще невідомо, кого. Знаємо вже, що взяли з бандерівців д-ра Володимира Горбового, Володимира Янова і магістра Ярослава Рака, а крім того людей, зовсім до політики непричетних, хоч прихильників гетьманської організації — полк. Вартоломея Євтимовича, магістра Бачинського і навіть

проф. Петра Ісаєва зо шкільного відділу УЦК. Покищо ще ніхто не знає, чого від них хочуть. Військо теж не знає нічого про ту акцію, каже, що це ґестапівська справа. Ще менше знає Бізанц і проф. Кубійович з УЦК. Виходить, що не самих тільки націоналістів замкнули, беруть теж і з інших політичних напрямків. Родини арештованих не можуть нічого довідатися, запевняють їх, що за кілька днів справа вияснитьcя, що арештованим нічого не грозить, про що небавом усі переконаються.

Якась загадка. Ані це репресії — бо жодних ревізій не робили — ані не виглядає, щоб брали людей, як заложників, бо ж ніякої протинімецької акції ще ніхто не веде. Треба виждати, але матися на обережності.

— Ви ждіть, як хочете, — каже Гриб, — та я не думаю стосуватися до панів з ґестапо. Ще з того ніколи ніякого добра не вийшло. Завтра йдемо зо Сціборським на Львів. Мали ми ждати ще кілька днів на виклик Ольжича, замість ждати в Кракові, будемо сидіти у Львові, доки не відкриється дорога далі.

Добре вам говорити, але що маю робити я? Своєї роботи в Кракові я не закінчив, ось там напевно вже жде на мене кільканадцять людей на Зеленій, я не можу покидати праці принаймні до того часу, доки не підшукаю іншого на своє місце.

— Ще не знати — втручається Сич — чого вони від вас хочуть. Може це тільки якісь інформації в зв'язку з канцлером?

— Може, а може й ні. Мені щось говорить, що вони обрали собі канцлера й мене до тієї компанії, що їх уже позамикали. Цілком не всміхається мені охота йти туди...

— Можна б і не йти. Та тоді треба поринати зовсім у підпілля. А воно незручно, як довго ще мож-

на наверху робити роботу, шукаючи всякого леґального прикриття.

— Так по-вашому, ліпше лізти чортові в зуби?

— Ні, це за гостро сказане. Але ось що майте на увазі. Сьогодні субота і вже одинадцята година. Вполудне кожен німець кидає бюро і ніякою силою його не затримаєте, будь він навіть і ґестапівець. Вам треба вибратися туди так, щоб прийти точно на дванадцяту годину. Тоді не будуть з вами довго балакати і скажуть прийти іншого дня. А хотіли б затримати — я буду ждати вас до другої години і коли до того часу не вернетеся, порушу всі можливі пружини в своїх військових знайомих, просто на вістрі меча поставлю справу, щоб вас звідти вирвати.

— Воно легко так міркувати, не бувши в моїй шкурі...

— Не можемо вас силувати. Але подумайте, що через втечу ви неначе признаєтеся до нечистого сумління, берете на себе вину і стягаєте підозріння на інших, що з вами співпрацюють. Це могло б паралізувати нашу акцію саме тепер, коли вона ще не в повному розгарі.

З дуже тяжким серцем погодився я піти. Полудне вже близько, кличу фіякра і кажу себе везти на Поморську ч. 2. Можна собі на те дозволити, бо туди візник напевно не важиться жадати чорно-ринкової ціни за перевіз.

Під'їжджаємо на Поморську. Ніколи там ще не був, навіть не знав, в котрій це околиці міста. Оказується, що це дуже близько від Сича і що я приїхав заскоро. Відправляю візника і проходжуюся кілька хвилин по вулиці. Ґестапо міститься в величезному півокруглому модерному будинкові давної "Ліґи Морської і Колоніяльної", недалеко від другого пояса плянтів, що оточують Краків, тепер ця дільниця зарезервована виключно для німців.

За дві хвилини дванадцята. Гострим кроком входжу до вестибулю, бо хоч не дуже мені на серці відважно, але крий Боже показати це перед німцями, шанують вони тільки людей певних себе.

В будці за скляним парапетом сидить дижурний ґестапівець. Кажу себе зголосити в Відділі А-2, там на мене ждуть. Підносить слухальце, не чути, що говорить, киває головою, каже заждати, зараз до мене вийдуть. І справді, ще не скінчив говорити, як з бічних сходів збігає той самий ґестапівець, що спинив мене сьогодні вранці перед нашою домівкою.

— Прошу, заходьте, сідайте ось тут на лавці... — а коли я минаю його, чую, як шепче до дижурного — "ер іст фергафтет".[2]

На серці похололо. Значить — кінець. Але вдаю, що не чув того, сиджу, чекаю. За хвилину дижурний каже мені йти сходами на другий поверх на ліво, на дверях кімнати буде написано А-2, ввійти без стукання.

При бюрку сидить уніформований ґестапівець, уже з шапкою на голові, збирався виходити. Перше його слово — чому так пізно приходжу? (Ого, добре знає Сич своїх німців!) Вияснюю, не було мене в бюрі, тільки вернувся, зараз поїхав, на обід навіть не мав часу вступити.

Каже мені сідати, сам кудись виходить. Не було його яких десять хвилин, вертається з папером у руці.

— Підпишіть ось тут, що без нашого дозволу нікуди з Кракова не виїдете і що не будете займатися ніякою політичною діяльністю.

— Навіщо підписувати? Я й так нікуди не збіраюся виїжджати, тут моя родина, тут маю працю...

— Нема в мене часу на довгі балачки, мене й так тут уже не повинно бути, це тільки ваше спі-

[2] Він арештований.

знення мене затримало. Але ось що скажу вам. На сході стоїть наша армія в затяжних боях з большевиками, там гинуть найкращі наші люди і ми не можемо дозволити, щоб українці перешкоджали нам загосподарювати країну, швендялися вздовж і впоперек по Україні, бунтували людей і бавилися в політику.

В голові починає мені світати. Німці хочуть спинити похід націоналістів на схід. Ну, пізненько про те подумали.

— Коли змушуєте мене, то я вам це підпишу, хоч це й зайво, я й так нікуди не виїжджаю, найвище часом до Холма або до Ярослава...

— Навіть туди не вільно їхати. Нікуди поза Краків. Ясно?

— Та це ясно, тільки ось неясно, від якої то політичної роботи маю я стримуватися, коли тут жодна політична робота не виконується...

— Не завертайте мені голови. Ви гадаєте, що ми такі дурні, нічого не знаємо про ОУН?

— Я в ОУН не маю жодної роботи, я працюю в бюрі полковника Сушка і коли ви це називаєте політичною роботою й кажете мені її покинути, я залишуся з родиною без праці.

— В оберста Сушка можете далі працювати, а позатим — годі крутити, ви людина освічена і я не потребую вам вияснювати, що таке політика. Ви й так маєте щастя, що лишаєтеся в Кракові. Маєте голоситися телефонічно два рази денно: о дев'ятій вранці та о п'ятій пополудні. Кликати до телефону мене, я називаюся Роммельман. Якби мене не було, хтось інший відбере. І глядіть, не пробуйте втікати, бо тоді арештуємо вашу родину і кількох товаришів з вашої Організації. А тепер — бувайте здорові, бо мені спішно, а й ви, мабуть, голодні. Ага! Ось вам записка, без неї не випустять вас з будинку.

Виходжу з повагою, хоч мені хотілося б бігти. Слава Богу, що вирвався!

Сич жде мене на Зеленій, як умовлено. Вже порозумівся зо своїми знайомими, обіцяли впоминатися за мною в ґестапо, та тільки тоді мусів би я, принаймні на якийсь час, іти за перекладчика до війська. Все ж таки, краще бути перекладчиком на волі, як сидіти в ґестапівському арешті.

Тим часом Сич призбирав новини. Всіх арештованих відвезено сьогодні до Рабки, перед полуднем, там вони будуть інтерновані в поліційній школі. Кажуть, привезли теж когось з Варшави.

Оце раз, Сич, стріляний горобець! Якби я прийшов на пів години скоріше, бив би поїхав разом з ними. А так уже було по всьому, акти зложили, людей відвезли, прийшло полудне, нікому не хочеться наново відгрівати справи, задовольнилися тим, що конфінували мене в Кракові.

Кілька тижнів веду свою роботу далі, її багато, за браком часу нема коли думати про ґестапо. Та й нема мені покищо потреби нікуди виїджати, в самому Кракові роботи по вуха. Це якраз час, коли сотні людей приїжджають з Німеччини. Спершу дуже неприємно відчувається обов'язок двічі денно дзвонити на ґестапо, та нема на світі нічого, до чого б не можна звикнути. За кілька днів я вже робив це автоматично, мій Роммельман час-до-часу затримував мене при телефоні на жартівливі балачки, але коли я хотів договоритися, чи не вистане одного телефону на день, або раз на два дні — від свого не відступав.

Погрози ґестапо про репресії супроти моєї родини і супроти друзів не сходили мені з тямки. Ніколи не можна легковажити німців. Їхня мізкова машина діє холодно, безпристрасно і з якоюсь фатальною неминучістю. Сьогодні він з вами ввічливий і

коректний, а за хвилю з такою ж самою коректністю і спокоєм всадить вам чергу з автомата.

Я лишився самий. Поволі щораз менше людей пересувалося через мою кімнату, траплялися дні, що було їх кількадесят, але були й такі, що не з'явився ніхто. Часом приходили скарги від жінок тих людей, що пішли на схід, залишивши свої родини. Не один наобіцював золоті гори жінці при відході, щоб тільки обминути плачів, а тепер на мене припадало це дотримувати. Нема грошей, нема харчів, а треба білля для дитини, а де мій чоловік, чому так довго вістки нема від нього, і коли ми вже нарешті поїдемо і т. д., без кінця. Одні спокійно, другі з криком. Наша Організація не в силі була тому зарадити і хоч обіцювала декому поміч, та в основі кожен мав обов'язок самому подумати про забезпечення своєї родини. Тут і там міг я залатати якусь діру, та не багато, бо й засобів не було, центр Організації разом з її фінансами перенісся на схід і звідти мусіла б приходити допомога. Вона напевно прийшла б, але всім бракувало терпеливости.

Незалежно і не з моєї вини придбав я собі в тому часі немало ворогів.

Пройшов ще якийсь час. Краківська станиця ОУН не мала вже ніякої іншої роботи, як те, щоб бути переїздним пунктом, де спинялися б люди, як у готелі, в дорозі на схід чи на захід: нагодувати, переночувати, дати короткий відпочинок. Зовсім, як Відень або Братислава перед двома роками. Ще так недавно можна було почуватися тут, як вдома, на Україні, а ось наче через ніч Краків став чужим містом на еміґрації.

Не потрібно нам уже великої організаційної домівки, вистане одна кімната з телефоном. Сич почав передумувати над тим, щоб переноситися до Львова з усім крамом, а ми хотіли здати своє приміщення Українському Центральному Комітетові і

Інж. Микола Сціборський
Референт Пропаґанди ПУН

найняти собі приватне мешкання на відлюдній вулиці, посадити там зв'язкового і відійти в той спосіб від гамірного українського життя. Вісті зо сходу щораз ясніше казали, що не далекий уже час, коли, можливо, під натиском обставин треба нам буде зовсім перейти в підпілля, а перший крок до того — відлучитися від осередку українського суспільного життя, що йшло явно і було під безнастанною обсервацією своїх і чужих.

Безділля тягнуло за собою тугу за родиною і за буйним організаційним життям, якого тільки далекий відгомін доходив до Кракова. Дні плили, "одностайні, мов жура, зимні, мов лихая доля" аж тепер почав я відчувати заказ виїзду з Кракова. Ще далі я кожного дня в означених годинах знімав слухальце телефону, щоб обмінятися кількома словами з Роммельманом. Часом казав він приїздити на Поморську вулицю, щоб наочно переконатися, що я дійсно в Кракові і що не хтось інший зголошується телефонічно замість мене. При таких нагодах або він, або його шеф Гофман — копиця м'яса в окулярах — читали мені нотацію, надимаючись, як індики, який то добрий "фірер" для українців, большевиків з України проганяє, і які то невдячні українці. Вислухував я це мовчки, намагаючися зводити справу на веселі рейки, та куди там до сміху з ґестапівцями, що глядять на нас непорушними риб'ячими очима, за якими чаїться холодна жорстокість.

Довше сидіти в Кракові не було вже сенсу. Я ждав це тільки на поворот Сича, що поїхав кудись аж під фронт оглядати Україну, щоб передати йому зв'язки, і рішився втікати до Львова. А щоб це не виглядало на самовільну втечу і на заперечення мого зобов'язання не рухатися з Кракова, я постарався через д-ра Гнатевича, щоб покликали мене до німецької урядової роботи. Д-р Гнатевич покинув Берлін, забрав свою родину з Криниці і тепер

працював у Хліборобській Палаті у Львові, прислав мені звідти урядового листа в німецькій мові, де закликали мене, як колишнього працівника централі сільсько-господарської кооперації у Львові, негайно туди переїжджати і включитися в відбудову сільського господарства Галичини. До того долучена була перепустка, бо здовж Сяну й Буга все ще йшов давній кордон. Ще кілька днів — і краківський період залишиться за мною тільки в спогадах.

Виїхав я з Кракова ще скоріше, як сподівався, та не туди, куди збирався. Одного ранку викликав мене Роммельман. Пішов я туди без ніякого підозріння, нераз чейже мене вже викликали і нераз відпускали. Та не так цим разом. Не вдаючися в довгі розмови випалив Роммельман відразу, що найвищий уже час для мене поїхати до Рабки, де мої попередники вже майже місяць заживають дозвілля і з тугою мене вижидають. Їдемо зараз, авто вже чекає на вулиці.

Вдалося мені добитися тільки того, щоб вступили ми по дорозі на Зелену, де я віддам ключі і настановлю когось своїм заступником, і додому забрати найконечніші речі. Йшлося мені про те, щоб не зникнути безслідно, щоб знав хтось, що забрало мене ґестапо.

На Зеленій застав я д-ра Маковецького, з ним не дали мені говорити, сам Роммельман переказав через нього Сичеві, щоб задзвонив до нього після приїзду, довідається про мою долю.

Моя господиня зо страху не могла промовити слова, коли побачила мене в супроводі ґестапіста. Швидко поскладав я в валізку, що попало під руки, Роммельман наказав господині пильнувати кімнати і зробив її відповідальною за мої речі, вона тільки головою похитувала, не багато розуміючи, що він їй говорить.

Напереді Роммельман з шофером, я сам один ззаду. Виїжджаємо за місто, шляхом на південь. Чу-

довий літній день, навколо жнива, край тут бідний, мало людей у полі... Німці шварґочуть щось між собою, а мої думки біжать туди, на схід... Там моя Реня і Юрко, коли я побачу їх? Яка доля жде нас усіх?

Швидко біжить авто по битому шляху, а ще швидше летять неспокійні думки. Якось так дурнувато кінчається для мене вся ця історія. В той час як інші зачинають формувати нове життя, мені прийдеться киснути десь між ґестапістами в поліційній школі... Якщо на тому скінчиться...

Дорога входить у горбувату околицю. На горизонті синіють гори. Щораз ближче до Рабки. Оглядаюся позад себе і неначе поглядом обкидаю ті два роки, від коли вирвався з львівських Бриґідок і рушив у мандрівку по світі. Гей-гей! Який короткий це час, два роки, а скільки в ньому довелося пережити! А все це — тільки початок. Якийсь проміжутній час, коли скінчився один світ, що не повернеться вже ніколи, а не зачався ще другий, незнаний нам...

Авто звільнює бігу, в'їжджаємо в Рабку. Колись гарна відпочинкова місцевість, тепер зовсім опустіла, майже не видно людей по вулицях. І тиша така дивна... Життя неначе спинилося на мить, застигло в полуднішній спеці.

Скручуємо в бічну вуличку під горою, де височіє модерна біла вілля. Колись тут була гімназія-інтернат для дівчат багатіїв і аристократів, а тепер поліційна школа.

Ще хвиля — в'їжджаємо на подвір'я і неначе спускається заслона на минуле...

XI Розділ

В "ПОЧЕСНОМУ АРЕШТІ"

Поліційна школа. — Строкате товариство. — Дивний арештантський режім. — І тут українці! — Грибозбір. — Льоренцо й горілка. — Мандрівки по околиці: до Закопаного — так, до Кракова — ні! — Небажані гості. — Курси для "Кріпо". — Пісня без відгомону. — Стіна між братами. — Відвідини рідних. — Вісті з України. — Кінець примусових вакацій. — Знову в Кракові. — Зайцем до Львова. — Невже ж це Україна?

Чепурний, модерно поставлений білий будинок під горою, трохи віддалік містечка. Колись це була гімназія й інтернат для дівчат, куди віддавали на науку дітей з найзнатніших і найбагатших польських родин. Рабка славилася своїм лагідним кліматом, повно тут різних санаторій і літніх осель для дітей та й приватно немало людей приїздило літувати і колись тут гуділо, як у вулику, літо це чи зима. А тепер тихо, вулиці сонно дрімають, вітер ледве подише, тільки дзвінки й бляшані коробки на шиї в корів різноголосно перекликуються з горбів.

Авто заїхало на подвір'я. Нікого нема, тільки якийсь жид з перепаскою на рукаві і з мітлою в руках та миршавенька собачка підбріхує. Заходимо до середини, цікаво довідатися, яке тут "начальство". Оказується, що єдине "начальство" це довготелесий і довжелезний, як драбина, "шарфюрер".[1]

[1] Шарфюрер — найнижчий підстаршинський ступінь у СС.

Урядує він зараз коло кухні, а вся залога цієї ґестапівської твердині — чотири польські кухарки й один жидівський послугач, єдиний жид на цілу Рабку й околицю, всіх інших давно вже вивезли до ґетта в Кракові.

Роммельман здає мене в руки "шарфюрера" і пращається. Він ще не вертається до Кракова, але вже не будемо бачитися. Та й нема мені за чим жаліти, що скоріше ввірветься це небажане для мене знайомство, то й краще для мене.

Що я тут буду з вами розводитися, — каже шарфюрер, — ідіть краще до своїх "камерадів"[2] нагору, вони якраз відпочивають, з'ївши обід, від них найкраще довідаєтеся, які тут порядки й обов'язки. Порядки, між іншим, не такі то вже й злі, — додає накінці, — будете почуватися зовсім вільно, бо ж ви не арештовані, ви тільки в "почесному арешті" з уваги на воєнно-політичну ситуацію.

Як іти, то йти.

А там уже на мене чекають, їх ще вранці повідомили, що приїде новий "камерад", тільки не знали, хто такий.

В великій залі розстелені ліжка попід стіни, як у бурсі, посередині два столи і сидить за ними все товариство. А товариство це політично доволі строкате: д-р Володимир Горбовий, маґістри Ярослав Рак і Володимир Янів — це бандерівці; маґістер Бачинський (чи не Володимир на ім'я, от не спам'ятав), проф. Петро Ісаїв і полк. Вартоломей Євтимович — це гетьманці; Ісаак Базяк з Варшави — це з табору близького до УНР, але з якої опозиції; і накінець додали ще одного "мельниківця". Всі, за винятком Базяка, знайомі мені з-давніше.

---

[2] Камерад — по-німецьки: товариш.

Прийняли мене веселими вигуками, показали мені моє ліжко — зовсім, як колись у тюрмі — і по кількох привітальних словах Базяк, як найстарший віком, познайомив мене з режімом. А режім цей дивний — не похожий на арештантський, але вільним його не назвати б. Як уже сказано, ми — "в почесному арешті", тобто позбавлені повної волі рухів і приміщені в відлюдній місцевості. Але в тому нема ніякої ганьби, цього хвилево вимагає політична ситуація і це скоро скінчиться. Коли? Як тільки вияснится положення на східньому фронті — може за тиждень, а може й за місяць. Покищо життя тут можливе, але нема підстав до надто великого оптимізму.

Ходити можемо, куди хочемо, треба тільки приходити точно на обіди й вечері. Точність до сніданку не зобов'язує, — спи, брате, скільки захочеш. Вполудне і при вечері — щось наче провірка. Шарфюрер має переконатися, чи всі вдома. Спочатку він прикладався до того з урядовою повагою начальства, а потім це йому знудилося і тепер його цілими днями невидно, сполягає на тому, що йому скажуть кухарки. Але можна звільнитися на цілий день і навіть на ніч. До одного з тих наших "почесних арештантів" приїхала жінка на вакації, вони наймили собі кімнату в селі і він жив там і ночував цілий тиждень, тільки раз на день голосився в шарфюрера.

Їсти дають добре і смачно, тільки малувато. Находившися по свіжому повітрю в горах, здавалося б, що й коня з копитами з'їв би, а тут тобі ресставраційна порційка на тарілці, що в пригорщу сховаєш. За те платимо власними грішми, але по урядових цінах і це смішно мало. Наші працедавці мають обов'язок посилати нам таку саму платню, як ми заробляли "на волі". Ґестапо це вимогло і на-

казало, що після звільнення нас мають прийняти на те саме місце до праці.

Зате пити й курити — скільки душа забажає! Два рази на тиждень шарфюрер їздить до Кракова по куриво й питво і перед тим запитує, скільки кому чого купити. Нема обмежень — звичайно, в границях імовірности особистого споживання, щоб не йшло на чорний ринок. А це важна справа, бо в поляків тут і на понюшки тютюну не знайшов би, от і можна дещо проміняти, а до чого потрібна горілка, це я сам побачу за кілька днів.

— Та що ви морочите товаришеві голову приписами, — перебиває д-р Горбовий, — нехай відпочине й розглянеться, аж за багато часу на те буде. Давайте, краще в бріджа пограємо.

Д-р Горбовий — завзятий бріджіст. А тут як на те, ввесь час бракувало четвертого. Грали "з кілком", та яка ж це приємність, скажіть, будь ласка, панове? Ось наче з неба впав "четвертий до бріджа" і д-р Горбовий з нетерплячки вже довго совав кріслом по підлозі.

На бріджа обов'язково сходило дві-три години денно, це вже для догоди д-рові Горбовому, що любив цю гру і грав її добре. Звичайно він грав з Бачинським, а в мене за партнера був Базяк.

Але не просидиш за картами цілого дня. Та ще й у такі гарні дні. Цього року випало сухоліття, сонце пражило вогнем і ми ходили обсмалені, як анциболоти рогаті.

Жив у Рабці один-одинокий українець. Гімназійний учитель з-перед війни, жонатий з варшавською полькою, теж учителькою. Обоє вони вчили в дівочій гімназії, а тепер просто невідомо, як і з чого жили. Але жили якось, та й не дуже зле, бо часто запрошували нас на вечерю. Дуже милі й культурні люди. Він — атлетично збудований мужчина, сходив усі довкільні гори і знав там кожну стежинку, обіцяв

і нас поводити по прогульках. Вона — крихітна жінка, інтеліґентна і бистра в розмові. Походила зо спольщеного німецького роду, як судити б по її дівочому назвищі — ті назвища я вже позабував — але вважала себе полькою і не хотіла записуватися в "фольксдойчі". По-українському говорити не вміла, а син їх — той умів, від батька навчився.

Через них місцеві поляки довідалися, що ми заложники. А то спочатку вони думали, що ми сюди приїхали на відпочинок за заслуги для ґестапо. Від того часу помітно змінилося до нас відношення поляків, хоч і не мали ми з ними ніякої безпосередньої стичности. Та це відчувалося на кожному кроці — чи то в ресторан зайдеш, чи до кіоску купити "Кракавер Цайтунґ" вступиш.

Правда, ще був один українець, але зайшлий. Називався Аронець і завідував місцевим одиноким кіном. В кіні йшла одна фільма на тиждень: у суботу й неділю. Повна заля, трудно достатися до середини, але від чого ж там земляк сидить? Для нас квитків ніколи не бракувало.

Казали, що в поштово-телеграфічному уряді працювала одна дівчина-українка, я її не бачив, хоч кілька разів ходив туди на телефонічні розмови з Краковом.

З нудів ходили ми збирати гриби. Хоч літо й сухе, але в лісі вогко і гриби росли рясно. Спеціялістом від того був полк. Євтимович. Він винаходив найкращі місця на грибозбір, про кожний гриб умів розказати якусь історійку з України, як той стобреха Швейк, що в нього в кишені побрехенька до кожної ситуації. Грибів насушили ми стільки, що на два роки вистачило б, а все свіжі, пахучі грибищираки. Інші ми з'їдали, а найбільше рижиків і підпеньків. Був у Рабці невеличкий ресторанчик, захований при бічній вуличці, за власника в нього сидів спольщений італієць Льоренцо. Бог його знає, як і

коли він аж сюди забрив. Та й що вторгувати можна в такий час? Чужих гостей нема, а місцеві люди — кожен їсть сам у своїй хаті. Дивним дивом ніколи там не бракло добре з'їсти й випити. Горілки в нас до переситу — та все проста сивуха або дешевенькі лікери. Ми того не вживали, тримали для німців, що приїжджали в суботу й вижлопували все геть до чиста. А от у Льоренца найкращої настоянки-рябиняку вдосталь. Приносили ми туди назбирані за дня гриби, Льоренциха підсмажувала їх нам у сметані, а щоб гриб "любить мокре" — щедро закроплювали це добрячим рябиняком. А вже ніхто так добре не знався з Льоренцом, як Базяк. Справжній неминайкоршма, це й він відшукав його і нас туди завів. Не то, щоб ми до безтями запивалися. Ні. Від безділля нічого й робити, як от посидіти у приватній кімнатці в Льоренца за чаркою і побалакувати.

Найбільше заприязнився зо мною Базяк. Інші говорили про нього, що це таємнича фіґура, повитирав пороги в усіх розвідках, ніхто нічого не міг певного сказати, що він робить у Варшаві і з чого живе. Але чолов'яга з нього симпатичний, ще й розмовець добрий. Та й де він тільки не бував, чого не бачив! Увесь світ з'їздив і всю довоєнну еміґрацію в усіх країнах знав. Удвох ми ходили на гриби і він розказував мені дивні історії про людей, відомих назвищами в еміґраційному українському політичному світі.

В нашому товаристві не вели ми політичних дискусій і суперечок, без спеціяльного домовлення уникали тих розмов, щоб не утруднювати собі співжиття в цій неприємній примусовій ситуації. Але бандерівців було три, гетьманців теж три, а ми з Базяком — кожен по одному зо своєї групи. Може й це було причиною, що ми здружилися, хоч і по переконаннях — різної політичної масти. До Кракова приїхав він на основні збори бандерівського "Україн-

Орест Чемеринський (Ярослав Оршан)
найближчий співробітник інж. Сціборського в 1941 р.

ського Національного Комітету", підписався там, як один з його засновників, проте чомусь бандерівців не злюбив, хоч властиво вони були його політичними партнерами з того комітету.

В мене й копійки при душі не було, а в нього повні кишені грошей. Купував він обидві німецькі газети ("Кракавер Цайтунг" і "Фелькішер Беобахтер" — віденське видання), брав усі німецькі книжки з єдиного на всю Рабку кіоску, хоч і поганенько володів німецькою мовою — і я це все прочитував. Колись, у своїй молодості, належав він до чільних діячів української Центральної Ради в Києві і був Головою "Галицько-буковинського Комітету", який то Комітет пізніше відограв визначну ролю при фор-

мації київських Січових Стрільців. Мав про що розказувати.

Можна було робити прогульки по околиці — тільки не в сторону Кракова. На південь — хоч вилізь на верхи Татрів під словацьку границю, а на північ — ні. Власне, ніхто того не міг провірити, куди ми ходимо. Зовсім добре можна було б заскочити до Кракова й вернутися того самого дня. Але відповідальність тяжіла на всіх нас, ґестапісти сповістили, що відповідаємо всі за одного й один за всіх: якщо б один утік, решту запроторять у концентрак і виарештують наші родини. До того часу німці в Генерал-Ґубернаторстві стосували засаду збірної відповідальности тільки до жидів і поляків, українців покищо лишали в спокою та чулося вже, як камінь поволі налягає на груди. То й ніхто не хотів риском своєї — зрештою дуже легкої — втечі стягати нещастя на товаришів, хоч і різних політичних переконань, та все ж таки своїх людей, українців.

То ж ходили ми хіба так далеко, куди можна зайти за день, щоб вернутися на ніч. Одного дня вибралися до Закопаного. Дуже цікавий я був побачити Закопане, має це бути чудова лікувально-відпочинкова місцевість у мальовничій кітловині серед високих гір, і все якось не ставало на те часу. А тепер придали нам для товариства й опіки одного ґестапіста і ми виїхали вранці поїздом. Десь на половині дороги перехопив нас дощ та й уже не попустив до самого вечора. Тільки нашого Закопаного побачили, що перебігли під дощем зо станції до недалекого ресторану. Ґестапівець тягнув пиво кухоль за кухлем, просто неймовірна поємність німецького черева на пиво. Небо не прояснилося і з-полудня вернулися ми до Рабки, де, як на злість, застали прекрасну погоду.

Минав день за днем. Там десь на сході йшов страшенний змаг. Брали в ньому участь і наші товариші, а ми тут бездільно сиділи і ще гірша від того брала досада. Та й млість часом під серце підходила, коли згадав Реню й сина. Що ж, могло бути гірше, а тут, як-не-як, навіть і працювати можна б для своєї організації, якби того від нас вимагали.

Найприкріше з усього — небажані гості. Щотижня в суботу, як тільки підніметься сонце під полудне, — гудуть мотори, авто за автом заїжджають на подвір'я ґестапісти. Найбільше з Кракова, але й бувало, що і з Люблина й Варшави, а навіть і з Німеччини, щоб перебути два дні на лоні гарної гірської природи. Всі вони або вже наперед знали, що ми за птиці, або тут про те довідувалися. І неначе для того, щоб підкреслити "почесність" нашого арешту й відсутність у ньому елементу ганьби та дати до зрозуміння, що не трактують нас ані як злочинців ані як в'язнів, хоч і політичних, один за другим сунув до нас: то просто в кімнату заходили, то в їдальню заскакували, то на коридорі переймали. Подавали руку, розпитувалися про здоров'я і потішали, що вже недовго тут будемо, бо "фюрер" незабаром переб'є комуну і зробить порядок на сході, а тоді й нам відкриється туди дорога. А тільки настав вечір і шарфюрер відкрив свій посудник у кантині, вся німота туди чередою. Завжди знайшовся один, що запросив на чарку. Він же й платив за неї, бо запрошував. Та й на тому його частина кінчалася, решту мусіли ставити ми. От тоді то й випивали вони все, що закупили ми за тиждень. Це було недовидержу. Наш брат, українець, теж уміє випити чарку, а хоч часом і мірку перекине, то видержить, бо чарка чергується з закускою. А німота горілку п'є, а пивом закушує. Дедалі ставало все голосніше, а кінчалося несусвітнім криком за фюрера, проти жидів і комуністів. Як тільки трапилася перша нагода,

я втікав звідти, дехто рятувався від тієї пиятики, тихцем висуваючися з хати ще перед присмерком, але хтось мусів "боронити твердині". Найбільш витривалий був найстарший з-поміж нас. Німці верещали, а Базяк спокійненько смоктав горілку і ніхто не потрапив його перепити, та й ніхто не бачив його п'яним. Мені за багато було тієї ґестапівської чести і коли наближалася субота, від розсканих нервів гуділо в голові, трудно собі місця знайти. Щастя, що недовго це тривало, а то прийшлося б "почесний арешт" замінити за дім божевільних. Господи, що було б на світі, якби Гітлер узяв його під п'яту! П'яничанню й бешкетам розбещеної німоти не було б кінця.

Тим часом у Рабці зароїлося від нових гостей. Одного пополудня приїхало кількадесят молодих людей з наплечниками й валізками. Їх розташували в одному крилі будинку, поверх вище від нас. До нас ніхто з них не підходив, та не минула й година, як ми вже знали, що це українці. Бо тільки позлазили з авт, та ще й добре не розглянулися по новому обиталищі, а вже почали співати.

Були це самі молоді хлопці в віці між 20 - 30 літ і приїхали сюди зо Львова, тут мали перейти курс кримінальної поліції — "кріпо". Це в скороченні з німецької — Крімінальполіцай. Потім мали стати до служби в "Дистрикті Галичина". Кожного ранку дивилися ми на них, як відбували вони свій ранній марш під спів націоналістичних пісень. Нікого знакомого серед них ані в мене, ані в інших.

Минув тиждень — ніхто з них не пробував нав'язати контакту з нами, хоч безсумніву знали про нас, ми про те скоро переконалися. А коли прийшла субота, стрінулися ми в буфеті. Нетерпляче ждали ми тої хвилини. Ввесь день у них наука то в залях, то на вільному повітрю, все в товаристві німецьких інструкторів, думалося — і нема часу і не дуже

зручно підступати до нас. Але тепер, у кантині, здавалося, можна буде поговорити, заспокоїти нашу цікавість вісток з України. І знову ніхто не підходить. Стоять коло буфетного прилавка, п'ють пиво при столиках, бачать наш гурт — і якби нас цілком у кімнаті не було. Нарешті хтось з нас не витримав, вибрав момент, коли один з хлопців підійшов до буфету, і заговорив. Дуже нерадо втягнувся він у розмову, хоч і не втікав. Довідалися ми, через нього, що німецькі інструктори заборонили їм приставати з нами, бо ми — політично непевні люди, а вони, майбутні службовики кримінальної слідчої поліції, мають же ж бути підпорою права й ладу.

Он воно як. Ну, що ж, самі не підходите, то й ми не будемо накидатися з нашим товариством. І слухали ми їхніх пісень — гарно співали, та й українські це пісні були, — але без відгомону в наших душах. Неначе невидна стіна виросла між людьми одної крови й кости. Здавалося мені, що коли б ми на їхньому місці, ніякий німецький наказ не втримав би нас, щоб не зблизитися до єдинокровних земляків, та ще й коли б знали ми, що попалися вони сюди за політичну справу, за діяльність для України — яка б вона не була, а все ж на користь батьківщини. Показалося, що німці й не дуже наказували, от раз сказали, проголошуючи всякі приписи. Та й забули. Це просто в самих тих людей не було цікавости до нас. Це були два різні світи — рідноземельний і еміґрантський, стара трагедія, що повторюється в різних часах і в різних формах. Хто з нас ще тепер плекає ілюзії про те, як то чекають на нас, еміґрантів, рідні брати в Україні, нехай призадумається над цим дрібним фактом з нашого досвіду. Потім уже стрічалися ми без перепони і вільно розмовляли з собою, але початковий лід не розтанув і до сердечности не прийшло ніколи.

Приїжджали до нас рідні з відвідинами. Була в мене Реня — принесла перші вістки зо Львова. Не той уже Львів, що був колись, та й люди не ті стали. Що, як і чому? А от сам приїду, то й переконаюся. Вона ходила розвідуватися, чому нас тут тримають і чи є якась надія, щоб зняли з нас цей "почесний арешт". Зайшла до Гайма, що був начальником СД на Генерал-Ґубернаторство. Він не вмів чи не хотів їй нічого сказати поза тим, що місцеве ґестапо не має проти нас жодних поважніших закидів і що інтернували нас на телефонічне доручення з Берліну. Німецька політична поліція в Кракові була тільки виконавцем берлінських наказів. Говорив дуже чемно й увічливо, старався бути шармантським кавалером — а тільки зійти мовою на справу, мовчить як варена риба.

З початком вересня приїхав Костик Горський, привіз усякої літератури й копицю листів і різних справ до полагодження — я ж усе ще рахувався Секретарем ПУН. Від нього довідався я про трагічну смерть Сеника-Грибівського і Миколи Сціборського від братовбивчої кулі в Житомирі. Передав я через нього прохання або зовсім зняти мене з посту Секретаря ПУН, або дати мені безтермінову відпустку, невідомо ж, коли я видістанусь звідси та й чи взагалі видістануся.

Розпитувалися про мене через прихильних нам німців у Головному Уряді Безпеки в Берліні. Кажуть, лежить там донос на мене, що я шукав контактів з альянтами від імені ОУН. Мабуть не трактують його серйозно, або не вірять, бо інакше давно вже післали б туди, де козам роги правлять. Але донос є, і не анонімний, підписаний знаним для нас українським назвищем.

На деревах пожовкло листя. Полисіли без трави гірські верхи, в повітрю запахло осінню. А в нас нічого не змінилося. Щораз рідше навідуються зна-

йомі, наладнали ми собі поштову комунікацію: щоб не будити підозріння, до поліційної школи йшли листи звичайного змісту, а все важніше шлеться мені на іншу адресу в містечку. Декому вже й теплі речі передали, навезли всяких книжок і різної всячини — мабуть треба буде тут зимувати.

Одної суботи приїхало авто з краківського ґестапо. Нікого це не здивувало, до тих гостей ми звикли і вже вдосконалили свої дипломатичні викрути, як позбутися того небажаного товариства якнайшвидше. Та цим разом кажуть нам заждати з виходом до міста, щось мають нам сказати. Лисий ґестапівець у цивільному, той самий, що колись затримав мене в брамі нашої краківської домівки, каже нам приготовитися й зібрати речі, пополудні поїдемо до Кракова.

— Та невже?

— Навіщо ж мав би я клеїти дурня перед вами? Ось зараз самі побачите.

І справді, бачимо, приїхав він не звичайним особовим автом, тільки більшим, що може змістити нас усіх.

— Звідти підете додому. Але мусите зобов'язатися, що стримаєтеся від усякої політичної діяльности. Інакше, не хочеться й казати, куди поїдете.

Ніхто вже не бажає виходити. Але піти треба, довідатися, чи нема свіжої пошти. Та й вислати звідси всі листи й папери, лихий його знає, куди повезуть, хто б няв віри ґестапістові? Може правду говорить, а може й бреше, сучий син. Та й попращатися треба зо знайомими в містечку.

Ледве діждалися до четвертої години. За той час Базяк уже встиг довідатися, що не всіх пустять додому. Одних відправлять зразу ж, ще сьогодні ввечері, а других затримають, тільки невідомо, кого і на як довго. Не хоче сказати клятий ґестапіст, за коротко коло чарки сиділи.

Вечеріло, коли заїхали ми на Поморську ч. 2. Нас розділили, кожного повели окремо, мене впустили до тієї самої кімнати, звідки виїздив до Рабки перед двома місяцями. Мертвущим холодом війнуло звідти, я аж зашпортався на порозі. Кажуть мені сідати й заждати, а щоб не нудилось — ось лектура для мене.

Розгортаю два грубезні скоросшити і що бачу там? Не вгадали б! Рівненько і в хронологічному порядку поскладана вся наша політична література з Кракова — летючки, відозви, комунікати, брошури. Деякі місця підкреслені червоним олівцем, подекуди вліплені картки машинового письма з перекладом на німецьку мову і з поясненнями.

Не встиг я ще добре переглянути того матеріялу, як вернувся ґестапіст.

— Хочете йти додому? — питається.

— А хто ж не хотів би? — відповідаю питанням.

— Це нетрудно. Ви можете вже сьогодні ночувати вдома, якщо зобов'яжетеся в письмовій формі, підписавши ось цю заяву, що стримаєтеся від усякої політичної діяльности, доки не вияснитья положення на сході.

— А хіба ж я політикую? Самі знаєте, що стільки й моєї роботи було, що наперед працював в УЦК, а потім у бюрі "оберста Зушко".

— Та що ви, за дурнів нас маєте? Вам здається, що ми не знаємо, що робить кожен з вас? От я навмисне дав вам переглянути ці папери — все, що там пишеться — це політична робота, ваша політична робота, тобто вашої організації і вас самих. Тепер не час на те. Там гинуть наші вояки, на фронті ллється німецька кров, а ви тут нам за плечима бешкети счиняти будете? Годі, з тим треба скінчити.

Нам і без того ясно було, що німці нас толерують, до якогось часу крізь пальці дивляться на на-

шу роботу, не знають, на яку стати і на що рішитися. Військові чинники, зокрема розвідочні, все ще мали надію використати українців у війні і не будь спротиву війська, то партійні кола, зокрема ґестапо

Інж. Иосип Бойдуник
Головний контрольний ОУН.

давно скрутили б нам карк на своєму терені.[3] Мабуть надходить час, коли ґестапо вважало за відповідне висунути кіхті. Тепер це вже не таке страшне, для нас важно було, щоб не рішили нас ліквідувати, заки пічнеться війна і заки перенесемося на рідні землі.

---

[3] Це підтвердив пізніше в своїх спогадах один з провідних поліцистів націонал-соціялістичного режіму. Вальтер Шелленберґ, шеф зовнішньої розвідки СД, в своїх спогадах п. н.

— Що ж мені робити з вами? Від політичної роботи відмовлятися мені нема чого, бо я нею не занімаюся. Але коли вам на тому залежить, я цей папірець вам підпишу. А може і в бюрі "оберста Зушко" не можна працювати?

— До діяльности "оберста Зушко" це не відноситься, можете далі там робити те, що робили досі. Тільки, оберст Зушко вже у Львові.

— То й я туди поїду.

— Не радив би вам.

— А то чому?

— Не знаю, як це сказати... Краще лишіться в Кракові, тут і ми вас уже знаємо і ви нас, а там можете попасти на інших людей з іншими методами.

— Мушу поїхати. Не маю з чого тут жити, та й жінка моя з сином уже там.

— Як хочете. Тільки, щоб не жаліли. Пам'ятайте, що я вас попереджував.

Що він має на думці, бісів син?

— А коли приїдете до Львова, маєте негайно зголоситися до ґестапо, покликатися на моє доручення і достосуватися до вимог мого львівського "камерада". Ось вам карточка з числом кімнати, ми його про те попередимо, тож глядіть, не старайтеся нас перехитрити, бо коли не зголоситеся — заарештуємо вашу родину.

На мою радість того самого дня приїхала Реня. Вже була в Кракові, коли нас привезли з Рабки. Вже

"Лябіринт" ось так згадує про те: "Виринули великі труднощі прикриття нашої мобілізації перед москалями. Не найменша з них, це постійні непорозуміння між урядом Мюллера (ґестапо — прим. З. К.) і Канаріса (військова розвідка, прим. З. К.) в справі діяльности провідників націоналістів, Мельника і Бандери, над польсько-російською границею. Військова Роз-

не треба було перепустки на давній границі, але хто хотів їхати з Кракова до Львова чи навпаки, все ще мусів клопотатися за дозволом їзди залізницею. В мене такого дозволу не було і не хотілося мені за ним ходити, тягнуло до Львова, на Україну, якби міг — в цій же хвилині поїхав би.

Ще того самого вечора всіли ми на поїзд. Реня сховалася в одному вагоні між вояками, а я сів зайцем до останнього вагону. Впросився, що вертаюся до жінки, що з нею "ферфлюхте Руссен"[4] розлучили мене перед двома роками. Добрячі вояки впустили до вагону, засунули в кут, щоб не завважила контроля, якщо буде. В них ще свіжо в пам'яті сиділо гостинне прийняття української людности при вмарші німецьких військ, дуже собі хвалили українців. Якась молода дівчина хотіла залізти до вагону. Питалися, чи українка, але це була полька. Порадилися між собою і не впустили.

— Хіба ж вам не все одне, українка вона чи полька? — питаюся.

— Бачите, цивільних до військового вагону впускати невільно. А подвійно заборонено брати жінок. Коли маємо брати на себе риск кари, то вже нехай за людей, що нам прихильні, а знаєте ж, яка в поляків до нас прихильність.

Доволі швидко, як на воєнний час, бо всього за дванадцять годин доїхали ми до Львова. Був мряч-

---

відочна Служба, природно, хотіла використати різних груп української національної меншини, одначе Мюллер противився тому, вважаючи, що ці націоналістичні провідники йдуть до своїх власних політичних цілей неконтрольованим способом і що це також викликує занепокоєння серед великої частини польської людности. Я старався триматися осторонь тої суперечки, ще й тому, що засідання в тій справі були довгі і прикрі.

[4] Прокляті москалі.

Зиновій Книш

ний листопадовий ранок, коли захеканий поїзд всунувся на головний двірець у Львові. Безліч народу, все кудись біжить, обвантажене клунками, оглядається набоки, чи нема облави. Бо половина тих подорожних — спекулянти. Одні харчами, другі іншою всячиною, — іде боротьба, щоб пережити якось воєнний час.

Відшукалися ми з Ренею при виході, вийшли на площу перед двірцем. Все ніби таке саме, як перед двома роками, коли покидав я Львів. Ті самі вулиці й будинки, такі самі червоні трамваї, в ушах ще пам'ятається їх дзвінок, такий різний від трамваїв усіх інших міст моєї мандрівки по світі. Але чомусь нема радости з повороту. То значить, є радість, та

не така, як сподівався. В тій масі байдужих людей — ні одного знайомого обличчя. Або душа закута, або рідна земля заморожена. Чи в усіх еміґрантів таке почуття, коли ставляють перші кроки після повороту на рідну землю?

Наймовірна глота в трамваю не дає розмахнутися думкам. І це добре, не можна піддаватися журливим настроям. Перед нами Україна, не треба загортати її в мрії, треба брати такою, якою стоїть вона перед нами в суворій воєнній дійсності.

Ідемо вгору вулицею Тарнавських. Сонце пробилося вже крізь ранішню мряку, заповідається гарний день. Перший день в Україні. Вулицею маршують юнаки в якихсь дивних одностроях, на плечах у них лопати й джаґани. Співають пісню “Ми українські партизани”. Входжу в новий світ і розкривається передо мною свіжа картка життя...

ПОКАЗНИК ІМЕН

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

стор.

ЗМІСТ